

22823

22823

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА СХХХ

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ
КЊИГА 54

СРПСКИ ДРЖАВНИ САБОРИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

од
НИКОЛЕ РАДОЈЧИЋА

10 Издање Задужбине Милана Кујунџића 10

БЕОГРАД, 1940

ЦЕНА 60 ДИН.

ПРЕГЛЕД

ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

Академијине су књижаре Геце Кона А. Д. и С. Б. Цвијановића у Београду.
(Бројева означених звездицом нема више на продају)

IX. ПОСЕБНА ИЗДАЊА (Књ. I—CXXX)

5. Друштвени и историски списи

Књига

- VII (1). — Иларион Руварац, Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа. — Б. 1896 8° VIII 154. Цена 20 динара.
- VIII (2). — М. Ђ. Милићевић, Манастир Каленић, задужбина деспота Стевана Лазаревића (1405—1426). — Б. 1897 8° XVI 53 (са сликом). Цена 10 динара.
- X (3). — Димитрије Руварац, Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље. — Б. 1898 8° VI 265. Цена 15 динара.
- *XI (4). — Д-р Лујо кнез Војиновић, Дубровник и Османско Царство. Књига прва (1365—1482). — Б. 1898 8° 288. Цена 15 динара.
- *XII (5). — Д-р Драгиша Мијушковић, Ото Дубислав плем. Пирх. Путовање по Србији у години 1829. — Б. 1899 8° VI 247 (са сликом). Цена 15 дин.
- *XXI (6). — Драг. М. Павловић, Србија и српски покрет у Јужној Угарској. — Б. 1904 8° VI 180. Цена 20 динара.
- *XXV (7). — Јован Н. Томић, Црна Гора за морејског рата (1684—1699). — Б. 1907 8° V 374. Цена 30 динара.
- *XXVII (8). — Јован Н. Томић, Град Клис у 1546 години. — Б. 1908 8° IX 298. Цена 20 динара.
- *XXXII (9). — Драг. М. Павловић, Србија за време последњег аустро-турског рата (1788—1791). — Б. 1910 8° VIII 391. Цена 40 динара.
- *XXXIII (10). — Д-р Јован Радонић, Гроф Ђорђе Бранковић и његово време. — Б. 1911 8° XI 776 (са 8 таблица). Цена 60 динара.
- *XXXV (11). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. — Б. 1912 8° 179. Цена 30 динара.
- *XXXVI (12). — Слободан Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада (1838—1858). — Б. 1912 8° XII 285. Цена 40 динара.
- *XXXVIII (13). — Ст. Станојевић, Борба за самосталност католичке цркве у Немањинској држави. — Б. 1912 8° XI 178. Цена 20 динара.
- *XL (14). — Драг. М. Павловић, Покрет у Босни и Албанији противу реформа Махмуда II. — Б. 1913 8° VIII 105. Цена 10 динара.
- *XLI (15). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија (1784—1814). — Б. 1914 8° 362. Цена 30 динара.
- XLIV (16). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Грчка (1891—1893). — Б. 1923 8° 300. Цена 20 динара.
- XLV (17). — Владимир Ђоровић, Лука Ђукаловић. — Б. 1923 8° 162. Цена 12 динара.
- XLVIII (18). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, I (историски део). — Ср. Карловци, 1924 8° XVI 734. Цена 80 динара.
- XLIX (19). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија (1814—1894). — Б. 1924 8° 539. Цена 50 динара.
- L (20). — J. Périch, La propriété scientifique. Editions spéciales, livre L. — Belgrade, 1924 8° 37. Prix 5 din.
- LIII (21). — Д-р Душан Ј. Поповић, Војводина. Прилози проучавању наше земље и нашег народа. Општи део I. Бачка. Прилози проучавању етничких односа од средине XVI века до 1921 г. — Б. 1925 8° VIII 155, са четири табле. Цена 25 динара.

ПОКЛОН
проф. др Драгаша Ђ. Денковића

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА СXXX

Н О Л Н О П
ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 54

БЕОГРАД, 1940

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ДРЖАВНИ САБОРИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

ОД
НИКОЛЕ РАДОЈЧИЋА

Приступна академска беседа поднесена Српској краљевској академији
7 марта 1938.

10 Издање Задужбине Милана Кујунџића 10

БЕОГРАД, 1940

Развитак народних претставништава и српски државни средњеveковни сабори

За народна претставништва свих просвећених држава постављена су у науци питања, да ли су наставак стародревних народних зборова, или су израсла из скупова виших друштвених редова, или су се развила из дворских савета или у њима има елемената различитих скупова. У српској историчкој и правној науци ови занимљиви проблеми нису нашли одјека, достојнога важности српских средњеveковних сабора и знаменитости модерних српских народних скупштина. Знање о српским државним саборима у средњем веку у нашој науци толико је мало и тако је непоуздано да је чак имало мало изгледа и постављати питање о развијању српских народних претставништава кроз сва времена српског развитка. На непоузданој основи заиста је немогуће чврсту зграду зидати. А да ли то мора тако заувек остати? Да ли наша наука збиља не може dospети до довољно тачне и јасне претставе о српским средњеveковним саборима? Је ли кривица до домаћих и страних извора што о српским саборима у средњем веку знамо тако мало, или је томе крив научни метод, којим је ово питање досад проучавано? Наука, ван сваке сумње, може изградити тачнију и јаснију слику о српским државним саборима у средњем веку. Наших и туђих извора за њихов постанак, развитак и улогу у државном животу има, истина, мало, али ни већина осталих европских народа није њима много благословенија него Срби, нарочито за оне векове у којима је српска средњеveковна држава цвала. Па ипак су нам многи народи далеко испредњачили у проучавању својих сабора и створили

су о њима претставе далеко тачније и јасније од мутних слика што их ми имамо о нашим државним саборима у средњем веку. Потпуно задовољни с досадањим научним резултатима нису, наравно, ни они¹⁾. Модерна историографија бави се овима сложеним питањима о развоју народних претставништава још веома кратко времена а да би смела за постигнуте резултате тврдити како су потпуни и дефинитивни. То би било ненаучно, лакомислено. Где се најдаље доспело у стварању довољно тачне и јасне претставе о државним саборима, то је постигнуто, пре свега, брижљивим сабирањем свих вести о саборима и о свеколиком државном устројству, онда, савесном и немилосрдном критиком сачуваних извора, и напослетку, што ширим и што пажљивијим упоређивањем установе сабора код свих народа, а нарочито истоплеменних и равнокултурних.

Код Срба ниједан од ових послова није обављен с научном озбиљношћу и истрајношћу коју захтева знаменитост питања. Сви наши извори нису испитивани ради одговора, да ли у њима има вести о саборима и колико су те вести поуздане. Ми немамо учених расправа о свима поменима сабора у српским повељама, мада је њихов број веома велики и вести о саборима јако занимљиве. Где је, даље, код нас ко расправљао, у целини, о поменима сабора код свих српских средњовековних писаца? Да ли је ко упоређивао њихове вести и трудио се да пронађе које су међу њима веродостојне а које не? Заиста није. Чак ни архиепископ Данило II и његови настављачи нису нарочито проучавани као извор за упознавање српских сабора, мада је код њих толико вести о саборима да управо изазивају једну савесну студију.

Још је невероватније што није пажљиво скупљена и брижљиво научно обрађена знаменита грађа о племенским, покрајинским и задружним зборовима и састанцима код

¹⁾ Одлични познавалац енглеских и француских сабора, досад несумњиво најбоље проучених, вели за овај период њихова развоја који је врло важан и код Срба ово: „Tels sont les divers aspects des assemblées politiques et judiciaires tenues de 1202 à 1270. Elles méritent que l'érudition les étudie de plus près. Elles sont évidemment le germe des futurs États Généraux“. *Petit-Dutaillis Ch., La monarchie féodale en France et en Angleterre, X^e—XIIIe siècle, L'évolution de l'humanité, synthèse collective, XLI, 1933, 267.*

Срба, када је њихова веза са српским државним саборима несумњива. Та грађа, наравно, није једнаке вредности, али баш разноликост у степену веродостојности и, нарочито, неједнакост у старини порекла морале би изазивати научењаке да обраде тај јединствено знаменити етнографски материјал, на чију је важност упозорио и показао пут како га треба научно искористити још Валтазар Богишић. Но на тима часним почецима је, углавном, и остало. Грађа је и даље сабирана, али већ по њеној гломазној величини осећа се колико би била потребна студија о свима врстама зборова и састанака који још живе у нашем народу, да би се по стеченим научним резултатима могли уочити знаци и остаци претставничких старијих тела, које невесто око тешко и примећује. Тако је и ова врста домаћих извора, сачуваних у традицији и у животу, недовољно проучена и њене везе с вестима о државним саборима код Срба у средњем веку нису пажљиво испитане.

Са страним изворима је још горе. Туђих вести о унутрашњем уређењу српске државе у средњем веку има, истина, мало, али ни оне нису проучене само с том сврхом да би се на основу њих утврдило каква је слика државе лебдела пред очима странцима док су писали о средњевековној Србији, и да ли у њиховим претставама српског државног устројства има места за саборе са знаменитом или са незнатном улогом у народном и државном животу. Србија није била незнатна и забачена земља. Она је вековима држала срце Балканског полуострва и скоро једно столеће била главна сила на њему. Путеви преко ње скопчавали су исток са западом. Она се није дала обићи и прећутети. О њеном државном устројству морала се водити брига и на страни, нарочито у државама и у установама које су са Србима пријатељевали или долазали у оштре сукобе. Морало се знати у чијим је рукама стварна власт у Србији — да ли владар чини у њој шта му је по вољи, или моћно племство поступа како му налажу његове користи, или силна црква држи главну власт у својим рукама, или силовита војска располаже с владаром и државом. То се је морало знати. И знало се. О Србији ових векова нема, додуше, дубоко смишљених и сјајно написаних великих извештаја страних посланика, какви су најпознатији из позније млетачке дипломатске

историје, али има оштрим пером скицираних слика Србије и Срба од западних писаца, који су писали о нама као, пре свега, конфесионално заинтересовани противници, и од византинских историчара, за које су Срби били, као и сви остали Негрци, изнад свега, прости варвари. Три знаменита византинска писца, Теодор Метохита, Никифор Григора и Јован Кантакузин, бивали су краће или дуже времена у Србији, и у њиховим делима сачувани су нам извештаји о српској земљи, народу и држави за које ми је доиста болно написати да досад нису проучени с нарочитом жељом, како би се из њих ишчитала претстава о тадашњем српском државном устројству. А то се да учинити, истина, не без великих напора и без увек будне критичке пажње. Још теже ми је рећи да знаменито питање о преношењу једнога дела државних функција на српску цркву у доба робовања Турцима и о животу српских сабора у тима тешким временима уопште није научно ни постављено. А ти црквено-народни сабори чврста су копча између српских државних сабора у средњем веку и модерних српских народних скупштина.

Није ласкаво за нашу науку рећи истину о питању око проучавања српских средњевековних државних сабора, али она се мора казати: Извори о српским државним саборима у средњем веку нису брижљиво скупљени. Онда, разуме се, нису могли бити ни савесно прокритиковани. Једнострано су још највише испитиване вести о саборима у нашим повељама. Српски су писци, као извори за наше саборе, много зајемарени, а страни још више. Народна традиција и садашњи племенски и задружни живот, с одличном грађом за упознавање претставничких тела код Срба, сасвим су недовољно проучени. У оваквом стању истраживања извора, отворено истичем, још је добро што се трећи важни научни посао, упоређивање српских сабора са страним, сасвим узгред обављао. Јер такво упоређивање могуће је успешно извршити само при истој висини научних резултата, о којој, међутим, овде не може бити ни говора. Иначе оно ствара забуне, које могу бити фаталне. И по ономе што је досад у томе правцу учињено, иако је то сасвим мало, последице се ипак осећају. Врло болне.

Проучавање развитака народних претставништава већ је по својој природи на граници између историчких и прав-

ниčkih istraživanja i političkih razmišljanja. Ono je jedan od najzanimljivijih političkih problema između različitih nauka. Obrađivano je s primenom različitih metoda, s mnogo ljubavi i s još više strasnošću. Naučnjaci su znano osjećali da je pitanje državnih sabora u sredini problema o ustrojenju svake države i bojažljivo mu pristupali, a historičari su dobro saznali važnost saborske institucije i nepredviđivo uveličali u решавање знаменитoga problema, često sa svesnom ili nesvesnom željom da svoja misla i politička shvaćanja pretstave kao stvarnost u srpskim srednjovekovnim saborima.

Pitanje je razvika sabora u srednjovekovnoj Srbiji u ovom radu historijski problem, to je jasno da principi nisu mogli imati jednako uspeha u svojim pokušajima sistematizacije i sistematizacije srpskog državnog ustrojenja u srednjem veku, jer su radili na nesigurnim temeljima, na nepotpuno i nesigurno utvrđenim činjenicama, a još više su morali političariti na osnovu nepotpunog i netачnog znanja o srpskim srednjovekovnim saborima imati uspeha u svojim teorijama o najprirodnijem i najpogodnijem državnom ustrojenju za Srbe uopšte. Ja neću da tvrdim da je istoričarima uspeh u ovom problemu malini, ali moram istaći da su bili osnovni. A historičari od struke najmanje su dosad pokušavali ustanovu, razvika i ulogu srpskih državnih sabora u srednjem veku. Oko toga su se najviše trudili filozofi, pravnici i političari. Historičari nemaju pravi da im odgovori što su se lažali ovoga zanemarenoga problema i rešili, ali su kako su umeli, pošto je većina od njih obavljala svoj posao s mnogo ljubavi i s čvrstom verom da ga mogu rešiti, ali je to s primenljivim metodima bilo nemoguće. Čak je postojala opasnost da se čeli problem proglašiti za nerešiv pre nego što se i pokušalo rešiti na naučno, na osnovu svih izvora o srpskim državnim saborima i s budućom pažnjom na razvika predstavničkih tela na strani, osobito kod saveneskih naroda i u onim državama koje su se razvijale pod sličnim uslovima kao srednjovekovna Srbija. Kada sami istoričari nisu pristupali tome važnome pitanju, oni su izgubili pravo da gledaju s visine na tuđe napore, ma oni bili i nevешti i ma ne dovođili do pouzdanih rezultata. Tako znamenit problem kao što je razvi-

так претставничкога тела није могаo остати недирnut у науци због скањивања и бојажљивости историчара. Страни научни примери и практичне потребе живота сложнo су изазивали покушаје да се реши питање о пореклу, природи и утицају српских државних сабора у средњем веку. И ово је рецпивно поред историчара, често с државним науцијама да су фрагментарне и узгредне изјаве историчара и српским саборима потпуно и чврсто обрађена научна грађа на основу које се могу саставити складни правни системи и смислити смеле политичке теорије.

Литература о српским саборима у средњем веку веома је пространа и јако стара, ако се у њу унесу дивизиони покушаји да се сабори прикажу с нарочитом сврхом као особито важна установа средњевековне Србије.

Ја не могу претрести све досадашње покушаје да се доспе до истине о српским државним саборима средњег века, него ћу се само обазрети на најважније међу њима, особито српске, на основу којих су израђена и садашња схватања овога великога питања. Док то чиним, ја ћу и критиковати схватања појединих истраживача и трудити се да научни проблем поставим како треба и да прибавим најбољегдије методе за његово решавање. Све то, наравно, као историчар.

Мишљења о српским државним саборима кроз векове

Зар је, данас, питање о српским средњовековним државним саборима толико старо да оно постоји као значајни научни проблем већ вековима? Зар није о њему писано тек у нивоом наука наше епохе у XVIII в. или тек у великом романтичарском покрету XIX в., када су постављени крупна питања из народне прошлости у заиста побожном националном одушевљењу, и у њему изразили, или још изразиле, тек у својој снази српских романтиста, који су чврсто verovalи да се до наших дана, ипак, нису могли само применом метода природних наука или хуманистичка истраживања? Питање о српским државним саборима постављано је међу Србима, стварно, већ онда када је на њих установу, свесно или несвесно, обрађена нарочита пажња и када се о српским државним саборима писало са свесном или несвесном сврхом да се истакне њихова нарочита важност и да се подуче улога коју су имали или још имају, коју су требали имати у српском народном развоју. С тим је већ постављено овај научни проблем, ипак, свесно тенденциозно, али на тај начин су подизани или подизани проблеми из области друштвених наука. Њих прво изазива лична или сталешка заинтересованост или страсност, при чему се претерује важност појединих установа и, у нормалним приликама, изазива отпор оних који су друшћених интереса или схватања, па се тако у сукобу мишљења, мучно и полагано, стресу с постављенога питања лични и сталешки мотиви и оно се издигне до научног проблема. Није друшћеније било ни с питањем о српским саборима.

Важност српских сабора у средњем веку први је уста-

из срpskoga razvika za koje mi danas ne možemo da dokučimo kako ih je doznao. Da li je i on mislio o srpskim saborima kao nistaц лажне повеље краља Младутца? Не. Он их није сматрао тако знаменитим делом срpskoga државног устројства да би их морао у срpsком развiku нешто специјално. Иконоцирхије приказао је овај срpsки државни сабор по коме је Душан крунисан за цара, али је јамачно већу познатио ако тврдим да је то учинио више ради дубровачких италијана на њему дело срpsких учесника, које је, изостављајући изречење¹⁾ Устав савремених закона Душанових, тако је мало ценио улогу срpsких државних сабора да ни приликом Душанова крунисања за цара не опознате сабор него негиче само неких патријарха Данила II, патријарха Дубровачког²⁾. А он је још обавио, јошне, јошне, како каже, бачи у овој сабори у држави, али то је савршено већма лични бачица. Погледу, а не ни Србију. Чини се да му је било једно државно дело, једно постојеће, једно моје, једно и још нешто му је лични бачица, а како на сабору једно учесник може рећи шта му је на срцу³⁾. Код Срба то није ништа. Пуна љубави према правди и слободи, патријарха и државно, ни хвали код Срба неку установу гиндиката државних судова, једна којима се, по старим речима, морао управљати покрајина после своје три године рата и државног јермеца. То је толико било да цар Хронос⁴⁾.

Гроф Тврде Биековски могао је, разуме се, у својим Хроникима нешто спомињати онеке државне саборе, нарочито јавно где је изводио архиепископа Данила II и његове чланове. Но није их ништа величао, да не знам с једном личномину рећи зашто то није чинио, али ће предложити не покушаја тумачења, који се, мислим, не могу одавно одбити. Гроф се, пре свега, осећао као срpsки владар, као лич-

¹⁾ *Orbini M.* Il regno de gli Slavi bougi soprattutto detti Schiavoni 1694. 262; 272. Занимљив је и Орбинијев цитираних крпскаца Стојана Присвечаног са сагласношћу сабора. *Ibidem*, 251. Нишом не треба превидети ни како он пребацује Твртку I самовластоу у владању *Ibidem*, 358; упор. *Ibidem*, 350—351.

²⁾ *Luccari G.* Copiose ristretto de gli annali di Ravsa. Libri quattro 1605. 56.

³⁾ *Ibidem*, 118.

⁴⁾ *Ibidem*, 61.

веровan u његову саику српских средњевековних државних сабора, мада она претставља мађарска племићка маштања, на која је само прилепљено српско име.

Мислим да бих погрешно када бих рекао за Јована Рајића да је био једино мудар док је опрезно писао о српским саборима, јер је он стварно ту био и дукан¹⁾. Знао је за мношину српских сабора, добро му је било познато да историографија његовога, XVIII, века много цени важност приказивања унутрашњег уређења друштва и државе, у противности с ранијим причама у историји о ратовима и о дипломатским преговорима, па се ипак није усудио да о њима опширно расправља. Но није хтео ни да му се пребације незнање и научна заосталост, па је теоретски настао како би требало да је био „државни истиник“ (IV, 206), али, вели, није могао због одсуства повера. То је тачно. Он је имао још мање научне храбрости него историјских извора. Саборе је, као самостални истиник повера, сматрао где их није могао обила, особито пренесујући архиепископ Данила II а његовог настављаче²⁾. Та миста на Рајића постала су основа првим самосталним студијама о српским средњевековним државним саборима.

Страни историчари Срба, особито Габхарди и Енгел, уопште нису улазили у питања о српским саборима. И томе се није чудити, али је занимљиво што се ни Данило Медкович није бар у бујним фразама више задржао на српским државним саборима. Значи да је ипак имао мало самесности. Он је много грдио Рајића, а стварно га је презиједва, и кад код њега није нашао већ готово разјашњење о саборима, он се није усудио ни сам га дати. Његов критичар, Јован Стерија Поповић, маштао је, међутим, већ много о српским саборима, али више на основу мађарских маштања о њиховим саборима неголи на основу српских историјских извора о српским државним саборима у средњем веку³⁾.

¹⁾ Раић I, Историја разнихъ славенскихъ народнихъ, називне Болгаръ, Хорватичъ и Сербовъ, I—III, 1792, IV, 1795.

²⁾ Упор нарочито ова места: II, 587, 606, 614, 621 и сл., 663, 690—692, 742 и 755; III, 18 и 19—21.

³⁾ Седмица, 1852, 67—68; Гавриловић А., Девет прилога историји српске књижевности у деветнаестом веку, Годишњаци, XXIV, 1905, 153—154. Упор, Глас, LXXIV, 1907, 95.

ма у Србији свике хвале вредно, с претпоставком, паравно, да не буде вечно. Одличан правник, Кретић је занета енергијом расправљао о српским саборима, али са сасвим нетрепшним претпоставкама о сталешком карактеру Србаје средњег века. И данас би било тешко тачније дефинисати улогу сталешког сабора у држави него што је он учинио када је ово писао¹. Сабори су мотиви да се по ондашњим околностима и правним појетјима недонесу никакви противправни закони, и да се одрже права и почасти, које су поведне класе српски држављани уживале² (IX, 62). Тачно је поставио и главна питања која се тичу српских државних сабора, знао је и да је епохални унутрашњи развој српске државе био изазван претпостави, али је грешно кало ју одмах по тога развија питања у постојећој истраженој сталешкој монархији, монархских и публичких правних и политичких теоретичара. Истина, тек у нашим данима израђује се у науци наизмањ разлика између феудалне, привилегијске и сталешке монархије, и тек још недовољно све познате појаве се доконтретувају — монархија и сталешка. Кретић занета није могао знати и како различито многе државне институције, није му још било јасно би и постојеће и нарочито значајног примера у српској која није пратила политичку монархију са њом политичко-државне на јачинах. Све он то није могао знати, али је већ у својој закључци дао недовољно јасан и недовољно утврђен закључак: „Јако је тако претпостави — тачније — изазваном државом и у политичкој савишности — постојао криво је једини пут истадање развитка државотворних држави. Зато је много јачако што га његова анда држави неће допрема постићи. Зато је Кретић свик да у својој расправи одабрати и изабрати јачу државу српских држава, он се још упушта у јако двакратна претпостави, која је неутврђена и постојеће развитка државотворности на српској и од тога, давао на њих одговор давање се још не по страним околностима него по српским околностима.

Иако се још Кретић почетно тражи државотворности капањем, чак постоје и празно изразитија тражи, а фактично: стје јачкога утицаја на државну државотворност, јача је његова јачкога државотворности у политичким држави. Иако државотворност је не сумњиво јачкога државотворности околности. Иако се не може јачкога то тешко написане јачкога државотворности о српским саборима, у које је он, уображен како је био, јачкога државотворности

као u neku svoju višu pravnu filozofiju¹⁾. Stvarno su one veoma blizu trivijalnosti, u koju je Hadić često upadao. Ni on je, naravno, mislio na stalenske sabore dok je pisao o srpskim, ali je možda ipak imao na umu i narodna prava, a ne samo stalenske privilegije, kada je želio što su srpski sabori, po njegovu mišljenju, još od Nemanje udarili krivim putem.

Govoreći misli o srpskim saborima plod su čitanja nemackih dravno-filozofskih studija, a ne samostalnog ispitivanja srpskih izvora. U čijim možda ima neš i slupljih o srpskim dravnim saborima kao o narodnim predstavnicima u kojima je predstavljen narodni suverenitet. Mnogi srpski liberali su onkako još mune i bojažljive misli uveli u svoju crvenu političku keru i u snu smeli radni političke prosvari. Svoje ideje o narodnom suverenitetu, predstavljenom u narodnoj skupštini, oni su bacili u vješicu slavensku prosvaret i u nepodmireno doba srpskog dravnog reorganiziranja, dok ga, po njihovom mišljenju, strani uticaji nisu počeli nazadati. Ideologiji mladog srpskog liberalizma, Vladimir Jovanović, cristo je verovao da je na pravom naučnom putu kada je pisao o narodnoj skupštini kod starine Slavonija, kako je ona samo na rata ustupila vlast biranim narodima, što čim bi vođa predstavila narodna skupština bi preuzela svu političku vlast²⁾. U srpskoj državi nekadašnji su taj drevni idealna red tek Vizantini, koji su uveli svoju sistemu vladađe umesto starinske narodne „samouprave“³⁾. On je mislio da će Dušana najviše pohvaliti ako kažete, kako je on „u dogovoru sa narodnom skupštinom sadao zakone, na osnovu narodnih saborija“⁴⁾. Skupština je pravičasta, po njegovoj na svojim početnoj slutini, doba strogog robovanja i postala je u oslobođenoj Srbiji najviša vlast. Njegova je vera, čisto vanista duboka i dirajiva kada je pisao: „Dokle se narodnoj skupštini priznaje vlast, Srbi budu pobornici na sve strane“⁵⁾. Svatitba Vladimir Jovanovića o skupštini vlasti

¹⁾ *Radovi I*, Duh naroda srpskog, 1856, Str. 76—76 i 102—103.

²⁾ *Jovanović V.*, Srpski narod i Istorijsko pitanje, 1863, 4.

³⁾ *Ibidem*, 7.

⁴⁾ *Ibidem*, 7.

⁵⁾ *Ibidem*, 14.

za su ne kao njegovo mišljenje, nego kao nesumnjivi naučni rezultati, postignuti bezprekornim istraživačkim metodom, i Čeda Mišatović teško da je imao uspeha kod Alimčija Vasiljevića kada ga je poučavao, da su to samo knjižni mladenci ličebara o srpskoj državi u srednjem veku i o njenim saborima, a ne dokazane činjenice!). On sam je, međutim, pun prostetane ideja iz Bekla i Drepera išao o srpskoj srednjovekovnoj državi svojim po njihovu načinu i rešavao je probleme o njoj i o srpskim saborima ne kao naučni istoričar, nego ih je obilazio maštom velikih reči kao zavesen govornik.

Srpska kritička istoriografija, kao i s Hadrizom Ruvarcom na čelu, dugo vremena nije ulazila u probleme ove vrste i vrline kao što je pitanje o srpskom srednjovekovnom državnim saborima. Ona se bavila tek povremeno pitanje, o kojima, međutim, niko nije smislio reći onda razumljivo ako se ona uvek udaljavala od stvarne probleme o razvoju naroda i države. Stara srpska pravna, sastavljena od Srbije, postajala je domaća srpska pravna, nalazeći ručke, dok su se srpski istoričari ograđivali prepirajući oko spocijalnih, najvažnije vremenosti, istina, bez kojih, istina, nema razumevanja ni srpske istorijske prilike. Radovi F. Zinger i T. Florinskog postali su tako dometi spocijalni za razvitak nauke o starom srpskom pravu. Oni se na njima ipak oslanjao da su ih pisali stranci, kojima je bilo teško uzimati za svoje osobine i u ove tačine srpskog razvitka i nasrećući ga u svojem delanju!). Običina su se bavili Srbijom bez Hadriz, naravno, Dušanović, Zikotom, ali nisu isticali da za njega nema izvora da pravi razvitak u Srbiji, ali ovaј знаменити епоменик заиста је више него што би наука могла допустити, остављајући српске правне историје. Postao je skoro sinonim za srpsko srednjovekovno pravo, ali na kori i mnogo duboko i skladno razumevanje.

U završku je svoje studije o društvu u srednjem Srbiji i o starom Hadrizović i ograđivao ih prepirajući da

1) *Vasiljević A.* Istorijski prikaz *Običajnik* kod Srba, 1867. 17 i 61. Kritika *Č. Mišatovića*: Glasnik. XIX, 1868. 264, 266 i 302.

2) *Zinger F.*, *Vasiljević A.* Glasnik. 1872. *Florinski T.* Pravna istorijska i državna istorijska Dušana, kod Srba i Hadriz, 1883.

их, nakalost, nikada ne zaokruži. Četrdeset godina posle Nikole Krstića, u predgovoru svome drugome izdanju Dušanovog Zakonika, on je napisao mali istorički pokušaj o ustanoj i razviku sabora u Srbiji srednjeg veka⁴). Zbirka skroman, s nižim svrhamu smišljen od divanijih Krstićevih istoričko-pravnih razlaganja, ali s jačim osećajem zavisnosti od istorijskih srpskih nazora. To ali je vrlo dragi izostaj.

Владимир Јовановић могао се у својим искрено веровањем и смелом смирљивим размишљањима о државном и државном учешћу код Срба одливати на либералну идеологију, сроднијег с романтичарским словенофилством, и прикључити своје смисле и лине конструкције историју код историчара у које је имао поверења — у својој ранијој историји код Ђевоглда Рапкеа, а касније код Шинте Срећковића, који је био сам обузет словенофилством, најромантичарније прете њ. Он је могао изнети из Срећковићеве историје српског народа, како је „народна држава јужан Словен имала... да се оснива на суверенитету оште вође“ 4. Могао је веровати, како је Бишка имала слободне општине и престолнинског сабор 5. Иако се српске будућности државотвор је Владимир Јовановић и крајњу перспективу, проматрајући, парадоксално, развијање политичка права према оштрију на сав народ. Зато му није било тешко изнети: „Историја је крајње позитивна и она је изнела хтења“ 6. То је, још се, и изнела политичка државна, али Владимир Јовановић је био да мемори српски српски тема политичке, па да њен положај мора заузети главниот народ. Историја је, ипак, како је он на те перспективу одређивао и конструктив у политички Србије ипак био био једна да политичка, како је на оште стојећи још Јужан Словен. Он је српску државност стављао у одужбу политичког ипак да будућности.

² Пашинский С. Восточный Сибирец. — журнал для чтения. 1889 и 1894, 1898, XVI—XXXI. Очаг в восточной Азии. Законник при охоте на него. 870.

² *Д. Јовановић* *В.*, Друштва и међународна борба за оштећак Гласник, LX, 1885, 165-256.

⁸³⁾ *Heinemann*, 243.⁴³ *Ibidem*, 215.

⁵⁾ *Ibidem*, 247.

Romantичar u svojoj mladosti, druzminijih i otomanijskih politickih sklonosti nego Vladimir Jovanović, Stojan Novaković, filolog i historičar, kod koga se uvek oseća doktrinarna politička nota, nije mogao poći za Vladimirom Jovanovićem. A za Nikolom Krstićem? Još manje. Stojan Novaković nije u mladosti ušao u nikakve etaleničke sklonosti o državi kao Krstić, niti ih je u uvek demokratskoj Srbiji mogao uopšte potpuno razumeti. Za Krstića su ona bila politička stvarnost његове mladosti, a Novakoviću samo bleđa literatura, puna ličnih i ličnih, pravnih konotacija, u koje on nije lako ušao. Zato Stojanu Novakoviću nije ništa drugo ostalo nego da sam udari čistu temelj poznavanju crnogorskog društvenog i državnog uređenja, naročito državnih sabora. O njima je, čita, i napisao čitavu glavu u svojoj predgovoru drugome izdanju Duhovnih Zakonika. Danas je ona jako slaba, a i onda je mogla biti bolja. Mada ipak nije išao za Krstićem u његоvim sklonostima crnske države kao Nemački ustanove, ni Stojan Novaković se nije zaronio u drevniju crnsku prošlost. On je odavno poznao Barski rodostov, koji je imao Lekonić sam po sebi Dukljanića, i mučio se služiti njime, ali sliku sabora iz toga nije se usudio uneti u svoja razlaganja o crnskim srednjovekovnim saborima. Da je bolje bio upućen u ustanoivu sabora na zapadu, on ne bi preneo Barski rodostov kao izvor za crnske državne saborе. Onako je napisao, svojim sobiznačenim načinom, od rešavanja povera, i na početak svoga razlaganja o saborima smestio je rešiti o prvim saborima za Nemački. Niје ih sve skupio. Naročito je slabo upotrebio arhiepiskopa Đanića II i његове nastavnike. Misli se čini da je to posledica neke žurbe, čiji pečat, mislim, nosi na sebi čitava ova glava. Nijako ne umem reći, ako sam neћ nagovestiti, zašto je Novaković uvažio takvu povelu kralja Milutina Hlondardu za sesto Mhare u svoје razlaganje. H koliko! On je imao da se na nju ne sme oslanjati, na lijak ju je mnogo napisivao. Da li da povera broj pomena sabora? Nijšto bolje od arhiepiskopa Đanića II i његоvih nastavnika pregledao je Stojan Novaković crnske povelе, sve praveći spomene o saborima. Pri tome su mu — kao neiskusnom historičaru — padale bolne misli na pamet. Mislio je na mogućnost saborskih iznenađenja, da po-

ni je to drugo osnoviti nego na sumarno razlikanje Zaharije Linczentala. Valjda bаш унирући поглед у Византију, Стојан Новаковић је себи претстављао српску владарску власт много мањом него што је редовно била. Савестан и оситиван и мудар научњак, он постигнутим резултатима о српским државним саборима није каварисао ни себе ни своје читатеље. На крају размишљајући о њима мислио је да мора написати како „студира о пореклу или извину ове уставне тражи нарочите напоре“¹⁾. То значи да је све што је написао схватио сајо као скроман нацрт, као један опрезан покушај. Новаковић размишљајући својим истраживањима учинио особиту услугу науци. Он је тргнуо питање о српским државним средњовековним саборима из области једностраних правних конструкција и политичких тенденциозних тезаја и ставља га једној јединственој чисти основи — на историчког изворе. Застаје одлучујући или знак довољно убедљивог, напосред је тек он ове циљеве српских средњовековних државних сабора и цео српско питање, стоје га проглашено за нерешено, као што је обавезан био да се то учини, али је за размишљајућег научника довољно јасно рекао којинко је значајно, и како је тачно. Нарто тако је свако разуман човек размишљати из његових разлагања да од решења питања о влади српских државних сабора у народном развиту зависи одговор на питања о свеколном устројству српске државе у средњем веку. Новаковићеве оцне према изворима за проучавање српских средњовековних сабора није без намере, јер он историчке изворе није напосред одабירהо и није их методички критиковао, а још мање је среће био у испитивању сличних уставних на страни, пошто се обаврало само на Византију и то само на једно једино дело о њеном уставном устројству. По свим овим недостацима да се исправити. Главна је што се питање о српским државним саборима у средњем веку упућено правим путем своје решавања. То је учинио Стојан Новаковић.

Константин Јиречек написао је неколике оцене на радове Стојана Новаковића. Често с много замерака и с читавом хрпом исправака. Али до његових историчких истраживања, особито из области старог српског права, држао

¹⁾ *Ibidem*, XXXI.

je iпак veoma mnogo, veћ zato што je из њих имао прилику много шта научити. Питање о српским средњовековним саборима ставио je Јиречек у оквир истраживања о народним представствима код свих Јужних Словена, али je ипак Немањинку Србију издвојио у нарочити одељак, не зато, мислим, због већ створених традиција у решавању овога питања, колико због разлике у множини и поузданости сачуваних извора. О Немањинкој Србији највише je правних споменика. Неко унутрашње устројство да се, због тога, још најпоузданије реконструисати. Зато je, надам се, Јиречек и написао одељак о доби Немањина као нарочито пажљиво израђен завршетак свому разлагању о јужнословенским народним зборовима и државним саборима¹⁾. Српћан ипак не. Одељак о народним и племићким саставцима нашао je код Јиречека као пажљиво скупљен преглед извора, не, нарочито, потпуно, али довољно јасан. Завршетак, о српским државним саборима за Немањина, несрећно je, међутим, завршет с тврдњом да су они слични таквим скуповима у Угарској, Бугарској и Босни. А о саборима у Бугарској и Босни зна се тако мало да се с тим знањем не могу правити никаква научно сигурна и плодна упоређења, јер je у Угарској баш за оно доба из кога ми знамо за нарзиви српских сабора постојала жеља апжувинских краљева да саборе што ређе свазивају и да им моћ и углед што већме ограниче. Тако je у Угарској, особито за Лудовика Великог, скоро бесаборно доба. Колико je ипак задовољство ово упоређење српских државних сабора с околним, толико je исто незгодна и Јиречекова тврдња за њим да у Византији није уопште било државних сабора. Наравно да их није било, али зборови који су имали по коју заједничку црту са српским саборима, у поједицим презентима њихова разлика, нису били ни у Византији непознати. Пошто овога несрећнога увода, који није карактеристичан за Јиречеков научни метод, он je по свом добро познатом начину рекао што je најважније о местима и временима саборивања, о деловању сабора и о начину рада на њима. И на овим местима место je погласио што je из рђаво схваћенога једног места у Житију Стефана Немање од Стефана Немањина

¹⁾ *Jireček C., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, Denkschriften der kais. Akad. in Wien, Phil.-hist. Klasse, LVI, 1912, 21—23.*

тако, где се говори о борби против богумила, izveo за-
каљик da se na crkvenim saborima vodila debata. Ta reč je
jamenio mnogo zbuñivao čitaoce i stvarala netačno mi-
šljenje o crkvenim saborima, dovodeći ih u direktnu vezu
s izvišnom radu u modernim parlamentima. To Jireček,
mislim, nije hteo postići. Prema se samo omakao nezgodan
izraz na nekomе месту u razlaganju, koji je zaostao ne-
ispravljen. Čitaoci njegovih razlaganja o crkvenim saborima
bili su obavešteni sasvim kratko i ne potpuno tačno, upo-
ređena su ispalila nesrećno oдабрана и изваčena израза де-
бата из извишња рада у средњевековном crkvenom сабору био
je изиста изводљив. Држим да нећу погрешити ако, даље,
кажем да је Jireček прана crkvenih скупова и сабора према
владарима, пре Немањића и за њих, ипак замишљао нева-
жељивост и већим него што су редовно била. Цело ово
мишљење много је сложеније него што га је он претстављао
тако је писао како јужнословенски владари нису били ни
какви апсолутни господари, него заведени од њихових савет-
ника и народних скупштина¹⁾. Који? Када? Овим, стварно,
није ништа речено. Одлањајући се, затим, на познато место
из Живота деспота Стефана од Константина Филозофа, где
је реч о саветима Бајазитовим младоме кнезу, како да управ-
ља Србијом, помислио је Jireček да су сабори тада били
изгубили сваку важност. Но ту је био већ изразитији²⁾. Ова-
кви судови за читаво време трајања crkvenih народних ску-
пова и државних сабора, или за њихове дуге периоде, упо-
ште су немогући. Сабори су били установи у сталном раз-
вијању, и њихов круг рада и поље утицаја толико су се ме-
њали да се може говорити само о појединим краћим фазама
у њихову развоју као о временским мањета или већег ути-
цаја сабора на државне послове. Ако се до превиди, упада
се у нетачне тврдње или у опште судове који не кажу ништа.

Ја, дакле, много жалим што је Константин Jireček у
своје разлагање унео два елемента збуñивања — прво, упо-
ређење са crkvenim саборима, још мање од њих познатим,
у Босни и у Бугарској, или с угарским саборима, који су се
у дугото времењу свога развијања измењивали од безуги-

¹⁾ *Ibidem*, 21.

²⁾ *Ibidem*, IV, Denkschriften, LXIV, 2, 1919, 35.

цајног владарског савета до скорог свемоћног сталешког сабора, и друго, што је означilo ток српског саборског саветovanja с изразом дебата, где се одмах, наравно, мисли на политичку дебатy. Пошто се реч „распра“, о којој је Јиречек писао као о дебати, спомиње у вези с првим политичким сабором из времена Стефана Немаше, то сам ја несумњиво имао право када сам се одлучио да само по изворним обичајним ток српских државних сабора за првих Немањича, да би се тако видело, је ли уопште могућа дебата, нарочито политичка, у српским државним саборима тих времена и не је ту реч о једној верској прераспи¹⁾. Успело ми је докázати да дебате у надашњим српским саборима није могло бити. Тај читав период српског државног развитка ја сам свазнат, држећи се српских историјских извора, као доба утвђања у византијске државне установе, којима је саван државни сабор, с међним сталешима, остао савним стран. Сакупоти у Бизантији, савим бар донекле српским државним саборима за првих Немањича, имали су једну једину функцију — да извршавају владарске одлуке. Ја ни српским државним саборима писаном могло никакву другу улогу признати, бар за та времена не, јер ми извори за та вису давати ни потврде ни одржања. У питање даљег развитка српских државних сабора не сам гади улазио, јер је тој задатак био с критичким прегледам извора о саборима за првих Немањича довршен.

Моје схватање српских државних сабора од Стефана Немаше до Уроша Везанког наишло је на одобравање свуда где под утицарет постављене тезе нису спречавале разумевање историјских извора, иначе савним језиком. Ја сам могло, за оно доба, признати српским саборима једну једину функцију, и то још не редовно вршених, и морао сам изгледати су учесници сматрати свој саборски рад највише као привремену дужност. Ко год се, међутим, био снискао на слику

¹⁾ Радонанк Н., О српским државним саборима за првих Немањича, *Српски Зборник*, 1929, 481—487. Најбоље се види колико је моја теза да не се Јиречек израз „дебата“ потпуно схватио била изражавана од Увела у уредну студију историје јавног права словенских народа, из К. Казлева, који је изишао 1933, дакле после моје студије о српским саборима, али напад, цеоки раније написаног. Тамо је, на изговарајућем месту, позајмљен израз о дебати из Јирека: „On y débattait des questions de droit souverain“. Кадлер К., *Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves*, 1933, 101—102.

српских сабора с моћним сталешким представницима, тај, царинио, није могао лако ући у моје размишљање, које је стварно било само критичко претресање наизвишних извора, него је остајао поред других изазова, нарочито лич му није био довољно познат аналогни развојни период сабора на линију Хосталом, ја сам овда донето претресао само једва кратко доба, за које је још Никола Крстић морао признаати да у њему српски сабори нису имали неки нарочити утицај у вођењу државних послова. Он, који је сав пливао у сталешком схватању сабора, могао је писати да се државни сабори још јашују за Стефана Немане „у виду неких породичних савета“¹⁾. Дале је још јаснији капа пиши: „Влада владате дѣла била е законѣ, кои е свакогѣ обавезивао“²⁾. Без доводно српских историјских извора, нити питања прекућних или унутрашњег развоја Угорске и Пољске, није је нишао до дубоком драку, мучећи се да сам себи да одговори о развоју српских сабора. Слутно је само на поступку краља Милутина са сином Стефаном да на у доба овога краља сабори нису живио изживи, кад је он сам могао радити шта је хтео. Сид у мађарским и пољским схватањима сталешке монархије, пренео је Крстић преокрет у утицају сабора у једну доба Стефана Дејановског и свомалим на с востану Краљиком на престо, који су помоћни властели, а од тада, ипслано је, стечену моћ задржали. Чему су — према српским сузаше — овде лебдели пшад јошних слугајени изабраних угарских и пољских краљева, ипсланка у рукама властели, или тек из XV и XVI в., када кох не бегаше самостални Србије, — бар не потпуно самостални. На ипак, радо признајем, остало је и после моје кратке расправе о српским државним саборима за првих Неманића отворено питање — да ли је утицај српских државних сабора од краља Уроша Великог ипало растао и остао на линији успона за време пријатно наше државне самосталности у средњем веку? Ја сам и сам пишило да с добом краља Уроша Великог личиње преокрет у целом државном и друштвеном уређењу Србије, који се, царинио, осећа и код сабори“³⁾. Стрпљиви

¹⁾ Гласник, IX, 1857, 89.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Радојичић Н., в. с., 482.

listavici naići će pokušaj odgovora na ovo pitanje i ostaviti s njima u vezi u glavama koje dolaze.

U svakoliko ustrojstvo crkve srednjovekovne države pokušao je uvesti kao njenog važan sastavni deo crkve državne saborе Теодор Тараповски, с полетом и напором достојним високог поштовања¹⁾. У жељи да реконструише читаву crkvу друштвену и државну организацију, он се није могао измаћи и задатку да покуша решити питање о crkvним државним саборима, мада је oseћао све теškoће с њима у вези. Заиста је фатално што је он већ улизећи у нај сложени проблем понео схватања која су му затварала приступ научној истини. Пре свега, нетачан оквир: Немањинке Србије, који је он почео из Кретићевих разлагања. Метастазе Србије у доба Немањина не могу се разумети, ни приказати, без познавања ранијих и познијих crkvних државних формација. О томе, мислим, није потребно даље ни једне речи говорити. Кретићев пример — схватили га као вероватно или као заблуду — не сме остати правило. Државно је колико је Тараповски поштовао Кретића и колико се запослио с његовим учитељем Маљејевским, али враћати им се није смео, и то чак и у ошким случајевима где они нису погодили пут истини. Даље, Тараповски није имао никаквих илузија о своме односу према crkvним историјским изворима. Знао је да није довољно у њих упућен. Школован правник, нарочито на проблемима Западне Европе и Русије XVIII в., он се у свому раду био назирао да утврђене чињенице преузима од историчара и да онда, као правник, из своје правичне сврхе с њима оперише. То је замишљено као господски научни посао, сууда, а у нашој научној сиротињи нарочито, толико могућ. Код нас се заиста тако не могу поделити историјске и правичке улоге. А Теодор Тараповски, припадник научног савесношћу и својим хобицајеним методом, морао је ипак то учинити. Зато је почетак свога излагања о саборима, који је испao јакo мутан због теškoћа, које су за њега биле несавладљиве, када је тежио да се јасно crkvне изрази о савкупнијим научним питањима, завршио с овим тако неочекипим програмом: „Не бавимо се савкупношћом crkvних догмата ни савкупношћом црквеном правичном науком.

¹⁾ Тараповски Т., Историја crkvног права у Немањинској држави, Историја државног права, 1931, 167—197.

него, pravnom sintezom fakata konstatovanih od očitih historika¹⁾. Takva pravna sinteza, kako se izražava Taranovski, u ovom slučaju je nemoguća, ako se misli na drugu istraživачku. Ja uopšte ne mogu shvatiti takvo potpuno oslanjanje na tuđe naučne rezultate kao elemente svoje sinteze. Ali to je, možda, moja osobina, neobavezna za druge. Po mojem mišljenju, pri sklapanju svake sinteze moraju se svi nesvini elementi najizvornije naučno bar kontrolirati, ako već ne sasvim samostalno naučno izraditi. Taranovski je, međutim, u ovojme slučaju raspoznao samo s Kristićevim naučnim rezultatima istraživanja (svega nepotpunim i tendenciozno obojenim), s Novakovićevim nizom sabora u uvodu njegovu drugom izdanju Dugišanih Zakonika, s mojim razmatranjem o saborima za priks Nemanjića i s rukopisnim beleškama o saborima od Stanića Stanićevića. To je, pored Jurečkovih sumarnih razmatranja, uglavnom sve što je imao. Bio je zahvalan najviše na tuđe oči i na tuđu shvaćanja. Ali to nije samo njegov slučaj, još manje neka naravniti, samo njegovi, osobina ili metodnička pogreška samo T. Taranovskoga. Tako pravilnici redovno postupaju, skoro bih rekao moraju postupati, jer zaneta se ne mogu uvek i svi upuštati u naporni istraživanja istorijskih izvora. Ja bih mogao navesti mnošinu primera za svačak postupak, ali mesto svih postavkuju samo slučaj F. Tennera (Tenzet), koji je izazvao mnoge polemike s istoričarima, osobito s F. Rahfatom (Rachfah). Danas, mislim, nema izpoložetja za takve bojeve. Relativnost smo postali, izdavnice mudri, nesposobni za strasne tirade, dake od nepole. Tenner je predstavljao pravilnički zadatak u istoriji prava veoma jednostavno kada je pisao, kako pravilnici pristupaju svojem zadatku, pošto je pisao oko skupljanja i obrade građe što je moguće temeljnije obavljen; to važi, mislim, je on, i za istorijsko i za moderno pravo. Pravilnici obrađuju, nastavlja je Tenner, ovu građu u juridickim kategorijama i juridicki ih formuliraju. Zato, mislim, je on da sme završiti, svojom neslaganje u toju formuliranju, ukoliko je tija iste građe, predmet je historijske i ne isto-

¹⁾ *Ibidem*, 189. Ovakve racionalne konstrukcije, međutim, isplauju bezobno kostur bez mesa i krvi.

ričke kontroverzije¹⁾. Historičari su toliko skromni, ukoliko su donela naučena, da svoj posao nikada ne smatraju u tolikoj mjeri završenim i savršenim kao što su verovali Ф. Тејнер и Т. Тарановски. Били у томе и јесте велика грешка многих правника (и социолога) што они с недовршеним и несавршеним резултатима историчке науке поступају као да су зингити савршени. Зато је Ф. Рахфаф веома жучно протестовао против ове основне погрешке Ф. Тејнера, која је збила морала онемогућити научност његова рада²⁾. Тачно је да су се историчари и правници често пута односили према истој студији као завањена браћа према истом панају.

Ја сам и сам историчар, па не бити болје (и убедљивије) да цитирам једнога изложенога, скоро смиреног, протеста да каже о овијем питању оно што је и моје мишљење. То је Е. Луе (Lue), који је са збиљским болом ушао у рат са не одијем између правника и историчара према истом предмету студија. Он мисли да су правници склони да се сматрају у формализму, који историчари сматрају узким. Правнички метод, у основи дедуктиван, утица им даубље према историјани, алима концепцијанима, које се, међутим, никад не омија да савијашину. Историчари, онег, не могу пронаћи да јавно проучавања правних текстова, амају ни сматрају ово да пронађу јуридикалн занимљане оделу и историчкима изворима. Правници верују да су им историчари само савијши претече, али ограничени, овиј историчари не треба да се издижу нима операција нима критика. У

¹⁾ „Wenn aber die Materialienarbeit so gründlich als möglich betrieben ist, so muss in letzter Linie – und es gilt dies ebenso von Historikern wie von modernen Recht – das Ergebnis mittels juristischer Kategorien verarbeitet, juristisch formuliert werden und ein Gegensatz in dieser Formulierung, wofür er sich an ganz denselben Stoff knüpft, bildet dann eine juristische und keine historische Kontroverse“. *Tejner F.* Technik und Geist des juristisch – monarchischen Staatsrechts, *Schmoller G.*, Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen, XIX, 3, 1901, 100.

²⁾ „Eindringen müssen wir gegen ein derartiges Unternehmen (so Tejner), das „Ergebnis der Materialienarbeit der Geschichtswissenschaft mittels juristischer Kategorien zu verarbeiten und juristisch zu formulieren“, Einspruch erheben“. *Rachfahl F.*, Der staatliche Ständestaat in Deutschland. Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, XXVI, 3, 1902, 218.

историčari opet misle da pravници nemaju uvek dovoljno sirenje da se late тумачења и научне обраде starih tekstova. Odatle se рађају жестоке полемике, а било би у заједничком интересу да се склопи мир и да се разборито и правично организује сарадња обе врсте истраживача¹⁾. То је и моја главна жеља, и ја ширејем да су оштре и неукусне полемике између историčара и правника, уколико би остале у границама науке, данас немогуће. Нико разборит неће изметити метод своје гране науке и њене сврхе преставањима других научних грана, али ће, наравно, сваки mudar научњак мод питања која су на граници између појединих научних поља водити рачуна о сложености научног метода и клонити се једностраности²⁾. Наука је толико лена и тако богата да оставља могућност мношине плодотворних стадијума и допунита решавања истога проблема с различитих видиката и с различитим сврхама. Н. Т. Тарковски је једном то ефикасно

1) „Il faut signaler enfin, — et regretter — que les juristes de toutes catégories et les historiens, absorbés les uns et les autres par leur côté de vue particulier, se traitent mutuellement comme frères ennemis. Les juristes, qui sont vraiment tels, sont inclinés à se cantonner en un formalisme que les historiens jugent étroit, leur méthode, essentiellement descriptive, leur inspire l'amour des théories logiquement contraintes, mais trahissant quelquefois dans la réalité. Les historiens, d'autre part, manquent de pénétration pour l'interprétation des textes juridiques, et de clarté pour la découverte des passages juridiques intéressants contenus dans les documents historiques. Les juristes considèrent les historiens comme des préparateurs consciencieux, mais bornés, dont la tâche ne devrait pas dépasser les opérations de basse critique. Les historiens estiment que les juristes n'ont pas toujours la formation suffisante pour s'attaquer à l'interprétation et à l'élaboration scientifique des textes anciens. Il en résulte souvent des polémiques acharnées, alors qu'il serait d'un commun intérêt de faire la paix et d'organiser, d'une façon équitable et efficace, la collaboration de ces deux espèces de chercheurs“. *L'histoire de l'Etat dans la société européenne du moyen âge et l'établissement des assemblées d'Etats, Bull. of the Internat. Com. of Hist. Sciences*, V, 1946, 89—90. Vamp. *Mittelalt. II. Die deutsche Königswahl, ihre Rechtsgrundlagen bis zur goldenen Bulle*, 1948, 12; *Kienast W., Lehnrecht und Staatswahl im Mittelalter, Studien zu dem Mittelalt. Werk, Historische Zeitschrift*, 108, 1938, 36; *Mayer Th., Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im hohen Mittelalter, Ibidem*, 159, 1939, 457.

2) *J. Alfani (Halphen)* је с њим правник у најуспешнијој форми, поручио правницима да сада обрађују историјске teme морaju држати на уму „que la lois du genre comporte quelques sacrifices aux exigences purement juridiques“. *Revue hist.*, CLXXVII, 1936, 386.

On je bio dubok i pravичan smisao za ideografsku stranu historijskih istraživanja. Njegove naučne svrhe nisu se, naravno, poklapale s težnjama historičara. Ili dobro je što je tako, jer se na taj način osigurava bogatstvo i raznolikost naučnih istraživanja i omogućava prava naučna sinteza, koja mora težiti za tim da ne nosi u sebi elemente jednostranih naučnih metoda. T. Taranovski je, u ovom slučaju, istupao misao preko koje nauka, radi svoga dobra, mora prihvatiti. Što tako se neće moći održati ni njegova težnja da izvori o srpskim državnim saborima principiјелно podeli na dve vrste, jako nespretno označene, sačuване „u literarnim književnim spisima i u zakonskim spomenicima“¹⁾. Njegov odnos prema izvorima koje on zove narativnim pun je samostalnosti, osobito tamo gde se T. Taranovski upušta u opširnije „čisto književnih reči“²⁾.

Smisao za veliku odgovornost u rešavanju znamenitoga pitanja o srpskim srednjovekovnim državnim saborima bio je kod Teodora Taranovskoga tako pošten i toliko dubok da je već граничио с бојажљивошћу. Зато је он, мислим, стварни излазак из своје тешке дилеме о српским средњевековним државним saborima и нашао на тај начин што се скоро потпуно ослонио на Николу Кретића и његови схватања, већином нетачна и застарела. Колико је то психолошки разумљиво да се он, као Рус, ослонио у овом problemu на Србина, толико то значи корак унатрад, бар у његовим главним судовима о српским средњевековним државним saborima. T. Taranovski је, наиме, ван сваке сумње преузео из Кретићевих разлагања претпоставку о сталном карактеру српских sabora у средњем веку, коју је он покушао издигнути у правне синтезе, по свом искреном уверењу, али недоказаном историјским изворима. И. Кретић скоро није ни могао drukчије поступати него претпостављати да су и српски sabori били сталени као што је мађарска наука, јако тенденциозна, тврдила у његово доба о угарским и полским o saborima у Пољској. Данас не само да се то не разуме само од себе, него се ништа не сме чинити због поновознатих тежњи, дилера и због одлучних истраживања о сталним

¹⁾ Taranovski T., c. c., 179.

²⁾ Ibidem, 181.

саборима, ranije različitim od crkvenih. Novodeleći se za glavnim idejama Kretićevim o razvoju crkvenoga prava, Taranovski je kod sabora usvojio čak i osnovni raspored razlaganja, dokazujući na samo novim saborima, koji su tada bili utvrđeni. Zato je on prvo raspravio pitanje o crkvenim i državnim saborima u Srbiji, jako ovlaš, uostalom, i zadržao se onda na državnim. Možda je državno koliko se Taranovski bojaio, da koji spomenuti sabori, osobito u Beogradima, ne bi propustio izvesti. Čini se da on više ni pomišljao na to da bi neke od tako spomenutih sabora mogao izdvajavati svoju egzistenciju i samo kancelarijskim formuliranim povelama. Njegov niz sabora¹⁾ nije toliko loš koliko je on za neke stretno, ali od istare potpuno isti zadatak ne iznosi, zato rešenja pitanja o državnim saborima u srednjovekovnoj Srbiji. Posle ovoga niza sabora dolazi razlaganje Taranovskoga o sastavu državnog sabora, napravio na metodu koji je, kako on veli, „crkvenio Kretić“²⁾. Ja mnogo žalim što se Taranovski u ovom одељку i nije koristio svojim poznavanjem ustavnih pretenzija nizkih i viših u srednjem veku i što nije radio potrebna upoređenja, koja bi morala, razume se, biti osnovna na pretrazi su početaka pretenzija nizkih i viših u srednjem veku uopšte. Trezvene primedbe Taranovskoga na kraju ovoga одељка, delom u protivnosti prema Kretiću i Hanačeviću, ostale su, najzad, samo porazna skica. A ovde je bila oštrina prilika da se uđe u problem o tome, da li su učesnici crkvenih sabora bili stajali sa širokim principijama, od vladara priznatim, ili nisu. Taranovski to nije učinio, nego je, i pako nedovoljno velik sličnim razvojem frazama sabora na zapadu Evrope, uao u razgovor o činovničkom i nepčinovničkom karakteru vlastete, učesnika sabora. Udaljenje Taranovskoga od Kretića bilo je ovde svojim kratko i zlo ostalo je u početima donekle samostalnoga istraživanja. U narednom одељku, o kompetenciji sabora³⁾, Taranovski opet potkazi od Kretića, koга samo malo napravila gde

¹⁾ *Ibidem*, 169—179.

²⁾ *Ibidem*, 179.

³⁾ *Ibidem*, 179—187.

⁴⁾ *Ibidem*, 187—191.

je doneta bilo nemoguće nihi za њим; цели одељак је, иначе, jako oskudan. На његову заиршетку је реч о саветодавном или одлучујућем гласу staleжа у сабору, и то савим узуред и без претходног довољног доказа да је у Србији дошле било организованих staleжа. Заиста богата компаративна грађа за овај проблем остала је овде ван поља расправљача. Числе списа одељка о ујем савету око владара¹⁾ дао је Т. Тарановски своје закључно мишљење о српским саборима јавно изнети од Н. Крстића (и поред новопознатих изво-ра), у коме у једном даху говори о властели и о staleжима као да између тих појмова нема никакве разлике. Да би потпуно због српских писаца о саборима, у којима су вла-дари приказивани у свој пуноћи њихове власти, Т. Таранов-ски је поставио хипотезу да су та места настала под ути-цајем византинских писаца. Гледао је у њима неку литерату-ру, нарочито, без икаквог осlonца на научна истраживања о српским средњовековним писцима. Уосталом, он се много глумио да доказује како у Византији не само да није било државних сабора, него чак ни скупина и скупова и мада знамо да српске средњовековне саборе. Но када их не би било, онда их византински писци не би могли ни описивати а српски историчари не би могли у својем делови дати не-како византинске терминологију о саборима и о њиховом односу према владарима. То су, заиста, jako мупне ствари, без везе с чињеницама.

Напор што га је учинио Теодор Тарановски за упозна-вање српских средњовековних државних сабора био је до-волно потпуно мишљен и претставља досадашњи максимум његове покушај да се ова знаменита установа испита и да јој се одреди место у целокупном српском државном устројству средњег века. Успех истраживања не одговара искреној во-љи и уложеном труду због неколико разлога: Тарановски се, прво, много ослањао на туђа историчка истраживања, у којима је гледао поуздану грађу за своје правне конструк-ције, што она јамачно није увек била. Даље, он је пошао у сцени природе српских државних средњовековних сабора потпуно за Николом Крстићем и прогласио их за staleжне саборе, иако у Србији организованих staleжа није никада

¹⁾ *Ibidem*, 191—193.

bio. Naпоследku, on je sasvim pogrešno vrednostavljao da se vestima crpkih srednjovekovnih pisaca o saborima ne sme mnogo verovati, jer su oni, tobože, mogli „slikati crpske saborne bojama iz vizantiskog peremona¹⁾“. No zbog toga pokušaj da obuhvati u jednoj glavi svoje istorije crpskoga prava celu ustavovu crpskih srednjovekovnih sabora ostaje i dalje jedan partialni napor. Na pojedinim mestima svoja ispravljavanja i s ponekim dodacima i predlozima za dalja istraživanja veoma koristan, npr. tamo gde je Taranovski sasvim razložito i u skladu s modernim ispitivačkim postupkom kako crpski državni srednjovekovni sabori nisu jednaki nijednom drugom predstavničkom telu, nego imaju svoju specifičnu životnu, nastao samo kod Srba. Razumna istoričarka i pravna nauka neumereno su daleko u nastojanju da je i feudalizam bio u raznim crpskim državama često veoma razvijen, čak i u zavisnoj Srbiji, a razlike između staseneke vlasti u tim crpskim državama saopćene su bile još mnogo veće.

U crpskim državama nastale su na životu Srbije, u prirodojmu predstavljanje na velu i neroku pretencija je nizakom uređenje tako crpske vlasti da ih je često tačno prepoznati na koju su se domaći u svoje razvijaju sledio²⁾. I to je, naizgled, za razliku crpskih država, gde je postojala moćnija organizacija staseneke u borbi protiv feudalizma od strane jedne jedinstvene staseneke države³⁾. To je tačno savatano i razvijeno na crpskoj vlasti, na se, npr., O. Hintze (Hintze) mnogo mudro i razume razliku crpske i ruske srednjovekovne države i da utvrditi da to je u njima bilo staseno⁴⁾. Tačn mu je bilo uzaludno, uzaludno, niko je osenio da on u Srbiji i u Rusiji nije bilo organizovanih staseneke, dakle ni dualizma vlasti, karakterističnoga za svaku stasenuku državu⁵⁾. Za srednjovekovnu Srbiju i njene ustavove bio je

¹⁾ *Ibidem*, 197.

²⁾ *Hintze O.*, Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, *Historische Zeitschrift*, 143, 1931, 14.

³⁾ *J. A. Alfson* (Härfon) s razlogom nebi u ovom poznatom delu: *Mittels H., Lehnrecht und Staatsgewalt* (1933), da ne može da dokazuje kako je feudalizam uvek i svuda isti „aboutit à un véritable contre-sens historique.“ *Revue hist.*, CLXXVII, 1936, 384.

⁴⁾ *Hintze O.*, a. c., 4—5 i 14.

⁵⁾ *Ibidem*, 45.

O. Хинце, нарavno, utpuen samo na K. Јирнеки. Он је једино извор његова знања о српској држави. Зато је логично што је он нишак осетио, како Србија средњег века ника није била сталешка држава, него да је у њој било само клица да се појави. Ја не знам да ли је он тако мислио због пресеченог српског државног развоја провалом Турака у Београд или због одвоја православне цркве према држави. Теорија сталешког устава, како ју је израдио Тома Аквински, збогом никада није могла важити у православним земљама⁴. За православна сталешка држава заиста је типична за те европске цркве, и зато је веома опасна српску средњовековну државу назвати сталешком. Т. Тарановски је тако нејасно рекао: „Интане о сталешима у Србији да му је разумевање на местима потпуно неразумљиво“⁵. Организационо стање у Србији доиста није могао наћи. Био је у неприлици када је хтео одредити коме тину средњовековних држава припада Србија, па ју је на крају зато прогласио сталешком што је имала црквено-државне делове састављених, властељу и црквено-свештенство. Али пошто није имала организованог сталешког није могла изабити ни сталешких сабора. У Србији су — да и то истакнем — сталези били и зато немогући, као у другим земљама, што су српски владари располазали с црквеницима, а где је било моћних црквеничких мета, тамо се нису могли развити организирани сталези. То је јасно. Владар је изводио властелин привилегије, које су омогућиле организационо стање, само тамо где је био припадан на те црквене црквеницима је до таквог притиска тешко доживети. Па да ли се могла избећи тешкоћа у коју је запао Т. Тарановски, када је хтео одредити тину српске средњовековне државе, нарavno, по неш познатим критеријима? Ја мислим да јесте. Један део српског становништва у средњем веку имао је више права него остали, био је стварно привилеги-

⁴ Hintze O., а. с. 19—20.

⁵ Тарановски Т., о. с. о стварању сталеза у Србији: 135 (владар изводи сталеза, не поред њих); о односу сталеза према владару сасвим неразумљиво: 140; уговор: 143.

⁶ Заиста не треба никада заборављати да правне категорије и верије никада не могу постати саме себи сврха, него да су само средство како би се обухватили историјска стварност. Упор. Historische Zeitschrift, 186, 1936, 448 (K.-L.).

сап, али то још нису били организовани сталежи, па је, према томе, српска држава била *принципална*¹⁾. И српски државни сабори у средњем веку били су привилегијани, пошто је у њих имао приступа само повлашћени део становништва, од владара позван, али чланови сабора бејаху далеко од западњачке сталешке организације, сретно вођене од римокатоличке цркве, која је дуго времена и преко сталежа ограничавала владарску власт у своју корист. Зато се добро треба чувати схватања да је српска средњовековна држава била типично сталешка монархија, јер ово ствара опште забуне до којих, мислим, заиста, није било стигло ни онима који су је од невоље тако називали²⁾.

А евоме распрострањеном о српским државним саборима у средњем веку ја ћу код појединих питања имати прилику да с много призивања споменем понека схватања Теодора Тараповскога. Поред њега ћу остале пише о српским саборима ређе спомињати, пошто су они често имали путевима којима историјски извори не доунијају да се иде. Они су постојно ради једноставности и прегледности прећутали све оно што се са њиховом смиславном сликом српских државних сабора није слагало. А то се не сме радити, нарочито то не смеју чинити историчари, којима је у научним истраживањима највише стало до тога да утврде посебне црте, по којима се важнијак установе коју проучавају разликује од сличних установа. Историчари не смеју прећутати ниједну појединост и ниједну разлику, макар добро знали да је апстрактна држа једноставност и јасност и да их истинитиштанча често замара и збуњује, чак и да оставља утисак о несигурности научних историчких истраживања. Непознати појединост не сме се ни ради каквих разлика генерализације сакрити.

¹⁾ Hintze O., а. с., 33.

²⁾ К. Јарбек је био опрезнији од Т. Тараповскога, па је и он писао о Србији средњег века да је била *ein Adelsstaat mit fest gegliederten Ständen* (Jirček C., Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 153).

III

Представничka tela od kojih su nastali srpski državni saбори u srednjem веку

Ако гледамо једногласно размишљање о пореклу српских државних сабора и њиховим поведима, онда се је редовно помињало од времена Стефана Немање, а самим тим и његовим саопштем средњовековним историографија, који је постао до краја прошлог века код Срба није ништа важније историјско српско знаменито влашког жупана, него би било нешто познатије постојеће. Све што је код Срба постало и добило партизанско значење ср Стефаном Немањом. Наравно, и цео друштво, по и државно уређење. Први српски принцип, историчар, који се могло бити и проучавањем српских сабора, Пинковић Крстић, знао је, како сам разложио, од Стефана Немање је мислио да он то није учинио толико због спонтаног схватања српских средњовековних писца, колико због наших сабора самих, који, у једини изметом, познати тек у добом Стефана Немање. Тако се у проучавању српских државних сабора пошло од њиховог развојног стања у то доба као да је то уопште почетак сабора, како га је установио Стефан Немања. Оваква схватања су научна немогућа и опасна, пошто почетак једне знамените државне битије у познато доба и савремено развојно је приписује пропагандном делу једне личности, док је она настала из давних обичаја и урсада и имала у доба Стефана Немање за собом већ дугачак развојак. Али овако се раније поступало и код других народа у проучавању њихових представничких тела, и њихови почетци често су еквивалирани за кога велики извидара, исто тако као код нас за Стефана Немању. Сада се то ретко чини. Модерна наука на страни не прика-

koje, vidimo, jedino jednostavno i tako primitivno početke državnih sabora, nego celovito proučljiva evropska razlika i razvijanje na osnovu brižljivo skupljenih i naučno prikupljenih historijskih izvora, onda na osnovu detaljne demografske građe i, naravno, na osnovu određenog istorijskog razvika ove ustanove kod različitih naroda. Takim putem se mora poći i u proučavanju početaka srpskih državnih sabora, koji se nisu javili ni izdaha, ni po kakav simboličan plan, nego su postali i razvijali se kao i svaka druga stvar na predstavljenom tlu.

Kod raziskivanja o srpskim državnim saborima nije još uvek ni postavljano pitanje o značajnim ustanovama, na kojih su oni zaviseli i pod čijim su se uticajem razvijali. Na koje su to ustanove? Da li su one, obično, tako stvarne i nepovratne, da je doista bilo penke na njim i zavisnost? Ne. One su ne samo dovoljno poznate, nego su veoma dobro proučene, i jedino je velika materijalna pogreška kriva što se dosad nisu privukle radi tumačenja nastanka i razvika srpskih državnih sabora.

Srbi su, kao i drugi Slovenci, imali za narodne saborove, koji u zajedničkoj slovenskoj otadžbini, bili su im jednaki i najprije u užim narodnim sastancima, na kojima su se pretraživali važna pitanja i donosile odluke koje su imale za poglaviće različitu obavezu moć¹⁾. To su bila племенска i župečka veća, sastanci, sabori i slični, koja su Srbi sa sobom doneli iz svoje domovine u užiku im otadžbinu. Ova drevna slovenska prenta je bila u narodne običaje, koji su tada vladali kao najviši zakon.

Dok su Srbi bili sami među sobom, kao i ostali Slovenci, učestvovali su u ovakvim njihovim sastancima svi odrasli ljudi, svi vojnici. Tako je bilo i kod Germana i Viza-

¹⁾ Treba biti veoma oprezan prema razlaganjima K. Kadmona o narodnim, slovenskim prentu, pošto ona često sčinjavu za malo pouzdan izvorima: *Kadmon K.*, *Prvobitno slovensko pleme pre X века*. Prevedo i dopunio Prof. D-r Ф. Тарановски. 1921, нарочито глав и друга глава, 5—64.

²⁾ Kod Irvanaca se da utvrditi zaustupiti podanika pred kralja od najstarijih vremena. U starom nidergermanskom dobu može biti da nije bilo tako. Хомерски крал не саветује се с целим народом, него само с осталима *phylakes*, подзаповедницима, дакле главама племенских родова. Појединца је, чини се, долазио испочетка у везу с државом тек преко

менita промена унесена је у ова претставничка тела одвођењем и мешањем с другим народима. Они обично нису могли бити чланови народнога претставништва. За њих редовно нису важила иста права и дужности, него су били или сасвим бесправни, или су живели по свом праву, како је био случај у остроготској држави. Сада се више нису поклањали територијално и народно претставништво. Народна претставништва се губило, добило је карактер привилегијскога тела и задржало га понегде скоро до наших дана. Ово прво ограничење чланова народнога претставништва започело је код Срби до свој прилици већ пре сменетања у данашњим српским земљама¹⁾. Можда већ тада није било целокупног народног учествовања на saborima, јер продајем делних поседа иницијално припадника ратничке елите српске друштва је изазвао покорених непријатеља и морало се и иначе већ почети диференцијација у односу с великим и с малим правима. Али ова диференцијација изазвала се без сумње тек у својим почетцима.

Срби су се и у полој ојављених састајали у племенској и друштво sabora и не били обављали послове које су се иначе смислило решавати на тај начин док су били још у највећој мери једнакостановничкој друштвама. А тако су правни таквих *plebs* могли бити и велика, пошто су ствари посматране тако, да утисак да међу Словенима влада цели народ, да они живе у једнакости, која се јако могла развити у аристократију

свога рода; моћни родови отежавали су, разуме се, развијање јаке државне средњине силе. Где год су родови били моћни, спорије је излазило из првобитних народних скупштина. У ствари су народне скупштине најчешће биле заступници родови. Јаква скупштина је родовно поснала према савременој држави. Упор. *Nehring A.* Studien zur indogermanischen Kultur und Urbauung: Koppers W., Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, IV, 1936, 183—184.

¹⁾ О saborima код Јужних Словена и о њихову односу према политиканцама: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1921, 21—23.

²⁾ За вести грчких писаца о начину владања код Словена, из Прокопија, т. з. Мавракија и Леонове тактике, најприступачније су, макарим, мојим читаоцима у делу: *Niederle L.*, Slovanské starožitnosti, Oddíl kulturní, Život starých Slovanů, Dílo I svazek I, 1911, 25—36. Он је сабрао, наравно, и спомене о Словенима најстаријих времена и из других извора, али изабра места из источних писаца, особито из Ибн-Русте и анонимног пер-

Учесници зборовна бeјаху углавном сви мушки, а оружје способан или пуни старачког искуства, и по томе са собом личном схватању скупљали су се Срби у мањим и већим територијалним, друштвеним и државним јединицама, како су их током свога развојка стварали. Прич. јасно, елементативна је израза уставна српских државних сабора јесу словенски скупови, зборови, већа и сл., који су окупили све одрасле мушке у жули, у племену и, потом, у заједници више или мање племена, које су се појединачно развијале у државу. Овај елементативни српски државни сабор се сличан словенским претставничким телма, пошто су сви они израсли из истог корена и носе, поред обичајних прагм., једну несумњиво заједницу, који нису из словенских скупови, зборови, већа и сл.¹⁾ Тај свима словенским саборима

звјеско географа X в. најјачи је, држави, сада наћи у збирци: *Clemen C., Fontes historiae religionum ex auctoribus Graecis et Latinis, fasc. IV: Meyer Car. Henr., Fontes historiae religionis Slavicae, 1931, 92—95. Иако-Руси толико да пак руским владарима стоји свештени праг, који им наређује како ће жртве чинити боговима (94). Анонимни персијски географ забележио је, како Словени мисле да морају својим владарима саопшати због весоких разлога (95). Обавице нису су важни због државних схватања да је владар или бог на земљи или бар боговима ближи.*

1) Ни данас најје потпуно застарела студија *B. H. Сербанова, Вече и князь. Русское государственное устройство и управление во время князей Рюриковичей (1867)*. #1. Писао је мада да само био да написати о скуповима код Словена: *Sous le régime de clans comme sous celui des princes, il existait chez le Slaves certaines assemblées qui gouvernaient la tribu et prenaient les décisions essentielles, en particulier en matière d'expéditions militaires. Ces assemblées, appelées věcъ, wiece, s'innu, persistèrent même là où un souverain unique avait imposé son autorité à toute une tribu ou à un groupe de tribus. Ce souverain est appelé dès IXe siècle du nom de künъz, nom emprunté aux Germains (haut all. chünig, sl. rom. kunęin, künędzi) et dans les documents étrangers, à dater du VIe siècle, pour quelques principes des regnulus... le grand künędzi était appelé rex rex superbus. Les assemblées avaient un caractère qui ne nous est qu'imparfaitement connu: elles étaient de composition plus ou moins aristocratique ou démocratique, suivant le pays, et comprenaient en tout état de cause les chefs des clans et des tribus et certainement aussi des membres de la compagnie du prince. Mais le fait est qu'en certaines régions elles limitaient singulièrement le pouvoir du prince. C'est ce que nous constatons en particulier pour les Slaves baltes, chez qui les assemblées avaient le plus souvent un rôle actif, dépendant de la guerre, faisant connaître au roi allemand si elles étaient contentes de leur prince et même allant jusqu'à déposer celui-ci pour lui être un*

јединици почетак не треба у његовој важности прецењивати, како је чинио у доба романтике, али га не треба ни потцењивати, како је увек чинила рационалистички расветлостна наука¹⁾. Не треба никада заборавити с ума да су били код Срба одлични сачувани установе племенских сабора, на основу којих се у науци покушавају наскртнути слични сабори у давним временима словенскога заједничкога живота. Иако сваке сумње је у српским племенским скуповима да је динија савишно живио арххаичних елемената²⁾. На кад савишкова динија диније, високо цени у етнолошкој словенској и српској науци, она се нишом не смеју превидети племенски сабори становника код Срба у проучавању развоја српских државних сабора, мада је у садашњој организацији и нишом не смеју заборавити и секундарнога порекла, јер је традиција била код српских племена толико рођена да су и секундарне традиције настале на основу давних уставова, разнородног ином српском државом у заснак потврдити. Одатим словенске елементе у уставови српских државних сабора треба, дакле, упоређивати с много опрезности, али и с одређеном лакоћом да их се потпуно изађе³⁾.

templairant". *Niederle L., Manuel de l'antiquité slave, II, 1928, 181—182.* У његовом великом чешки писаном делу нема ове главе о државним јединицама код старих Словена. *Niederle* је мислио да је он не сме изаказати и повере је *K. Kladec* да је он саставио. Но а с његове стране она је остала пензионисана, бар не онако опширно како би захтевао оквир *Niederle*ова дела. *K. Kladec* није доспео да потпуно изађе из свој *Uvod* у историјску студију историје јавнога права словенских народа, у коме би, наравно, морао говорити и о скуповима код Словена. На његовој *templairant* рукопису израђен је француски текст овога дела, у коме су оделци о саборима мртви и слаби; *Kautec K., introduction a l'etude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves, 1933, II, 161 a 154; voir. Kautec* оцену овога дела; *Glasnik Sveskog naučnog društva, XIV, 1935, 241—246.*

¹⁾ Грађа о зборовима код свих Словена, а особито јужних, мађарских је скупљена и веома духовито обрађена код *Ф. Вајкога*, па се његова студија не сме превидети, мада ни та грађа данас није потпуно на правној мери додатој садашњим научним захтевима; *Rečki F., Antiquité slave Hrvačke prije XII stoljeća, Rad, XCI, 1888, 141 и л.*

²⁾ Упор. *Врдељановић Ј.*, Неке црте у формирању племена код динарских Срба, *Glasnik Geografskog društva, V, 1921, 67—79.*

³⁾ Исти, веома тешки, проблем постоји, нарочито, и код романских и германских народа, где је он данас само утолико лакши што је знатно

Друга уставна која је, по мишљењу, непосредно, деловала на развитак државних сабора јесу сабори у римским провинцијима и дијезезама. Истеком на ранијих сакупљања, редовно ради државног култа, постали су сабори у провинцијима и, касније, дијезезама зборови становништва и чиновништва, којима су царски често намењивали и задатак да разгледу централну државну управу и да надгледају рад интенданата. То су били криво, латински *conventus*, *concilia* и сл. ¹⁾ Њихов рад на пространом подручју римског царства доводио нас је помисао на мноштво сакупљања државних службеника и поштоменица у литератури. На западу су се ова сабори одржавали до краја западног римског царства, а на истоку нису преживели Јустинијанско доба. Србо-хрватски, нису застали када су се сместили у својим данашњим земљама, него су там живот сабори били из њих познати. На још неких нису ушло међу племена која не треба прегледати када је реч о почетцима српских сабора. То сам учинио зато што је државна уставна покрајинских састанака, којој је почетак покушао приказати у овој свесци, деловала на оне сумње и преговоре, које је у ствари ништану оставила, још друго времена, пошто се покрајински сабори већ нису одржавали. То је још раније, а други, још важнији, је у томе што је хришћанска црква у својим покрајинским саборима првенствено не само име и један део рада од ранијих покрајинских сабора, него инако је представља-

непознати начин код неких словенских народа. Марквард Марквард В. Ciesel имао је догађаје цркви што је *tenetibus omnia dominorum parva omnia* створене *est* *est*. Was gemeinschaftlich und was galisch-römisch war, was von dem Fremden im Verlaufe seiner Geschichte verliert und mehr oder weniger beeinflusst wurde oder aus der Mischung der verschiedenen Kulturen hervorging, das lässt sich aus den uns gebliebenen Nachrichten nicht immer genügend erkennen. *Stenzel* W., Zum Ursprung des mittelalterlichen Staates, Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, II Ergänzenstand, 1888, 288. Понеколико, тако је био одређено да се не може давати, дакле је *est* *est* *est*.

¹⁾ Marquardt J. u. Mommsen Th., Handbuch der römischen Alterthümer, Marquardt J., Römische Staatsverwaltung, I, 2, 1881, 503 и д. (Die Provinziallandtage).

²⁾ Vnop. Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, IV, 1901, s. v. *commune et concubium*. Тако је гласила литература, с. 830.

и привилегије учесnika, dalje, njihov delokrug, ukoliko je to bilo potrebno i moguće, i, naizgled, način raspravljavanja i zaključivanja. Kontinuitet između rimskih provincijskih sabora i hrišćanskih pokrajinskih sinoda potpuno je nesumnjiv¹).

Будан хришћански живот у потоњим српским земљама и страстне борбе између православних и јеретика у њима изазвали су читав низ црквених sabora, на које је успомени било тога живља што се рад црквених sinoda није потпуно пренио ни у временима најтежих ратних битања.

Урби су, дакле, са собом довели организацију прететанничких тела каква су постојала код свих Словена у дијетини, кој отаџбини, а у новој домовини затекли су успомене на провинцијске и дијецезанске saborе, још довољно свеже, и живе привене saborе, на којима се и о њима расправљало, док нису прихватили хришћанство, и којих су с примомом хришћанства и сами постали чланови²). Црквени sinodi су по својој важности, по организацији, по начину рада и појединим закључцима извесно стјали изнад српских световних и жупских sabora и већа, чији је рад био помедан и обједињен претанштвом у другу средину, и кризу је била још толика што је нова српска државна била далеко нише култура. Тако су црквени saborи од почетка преступили Србима и били на њих веома дубоко утицај, али је још, с тих година, нестало да они у историци земљама никада није био од тако значајних последица као у покрајинама бивајем римско и римскога царства³). Не истовремено прететанничка тела могла преплетати са црквеним saborом чланову и њиху организацију, могли су се подвизати црквом савешношћу

¹ Die Organisation der römischen Provinzialräte, *Studien zur Geschichte der römischen Verwaltung*, 1. Bd., 1928, 18-20.

² О улогу римских провинцијских sabora на формирање државне власти: *Ante D., Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativentstehung*, *Hist. Zeitschrift*, 143, 1931, 5-6. Он мисли да се код прететанничких (representativ) држава у модерном смислу још једна савремена државна форма (Reform), 13).

³ *Siebel W., Zur Geschichte des deutschen Reichstags im Zeitalter des Königtums*, *Mit. d. Inst. für österr. Geschichtsforschung*, 4. Ergänzungsband, 1885, 223-224.

u ispravljaju saborskih poslova, ali nису могли (бар редовно) нег од њих примати дух сундаришности према властима и класи и учити се од њих ривалство између владара и поданика. То је могло бити само на западу, где је пажњиво заузимано у средњем веку све самосвеснији и отпорни дух отпора према римском царству и према световним владарима црквите. Црква је тамо постигла висока нивоа у борбу против владавске свемоћи, и црквени служитељи били су предборци у формирању и стицању свих привилегија којима су претставнички тела ограничавала власт владара и царске маћ привилегисаних класа, потпуних организационих структура. У почетку, после смештања германских и словенских народа у новим одабранима, то се борба не примећује још, јер се она може пратити од првих знакова сарадње између црквених служитеља и владара у претставничким телима.

Својих посве хришћјанизације, цркви доносила је до теста, још веће између црквених и државних сабора, па то дошло тако су се они често савијали у исто доба и истом мери. Црквени сабори једних и других још су, ипак, различито одређивали и закључивали оделито или оделитно власт и управу су се и у својим деловима служили државним властима, јер су само они били верни савршенијој организацији састанака, погоднијем поступку у одлучивању и спроведењу начину у закључивању. У цркви се одвајкада све одвијало постојано, по утврђеном правилима, и у таквом редоследу, који су само државни сабори на постојали држави. Та разлика је, наравно, на западу јавно и јасно уочљива у црквених саборима и историјасности цркве на државном и у решавању државних послова.

Сличавше хришћјанства, у цркви на истом нивоу саборних привилегија су Срби и ширеко поштовање уставних сабора, као власти која је хришћјанског поријекла једини државни облик. То је иста и саборима у оцима. Срба међу јавношћу издигли и дали им дубоко поштовање и велике личне одлуке прелиминарне на саборима: у православном хришћјанству нису су Срби привилегије да се диве властима свеправних сабора, за које су постојала утврђена правила важећа и за Срба слична: из српске средњовековне књижевности добро је познато да су Срби још ипак нег други право-

IV

Од чега је зависио развитак српских државних сабора?

Садржина и правац развоја српских државних сабора зависили су, пре свега, од степена утицаја оних елемената који су учествовали при стварању ове установе, онда, од еколошког развоја Србије и, напоследку, од моћног утицаја страних примера на српски државни развој. У поменутим српскога државнога живота у Раниј даношето је или силне судбине, претварање народних сабора, из времена бив државне или савним сабове државне организације, у државне саборе под утицајима које сам у прошлој глави обрадио. На државнојема постојања, постоје су такви процеси по себи јаке силе, а борба с околним државима, особито с Византијом, Бугарском и Маџарском, још их је оживљавала. Развоја Ранике пресечен је прво бугарском влашћу, па онда под њих руком Часлављеве државе и нагом прво источних а потом свих српских земаља под власт македонске државе. На крају овда српских државних сабора у Раникој свога доба живи се да знамо само за једну њихову функцију — избор бана дара. Нагом македонске државе под византинску власт па стале су и српске земље, Рашка и Зета, византинске области, и остале поробљене све док Стефан Војислав није ослободио Зету, одкад су његови наследници завладали и Рашком. Зета дојаше још време на главу свих српских земаља и у њој је једино могло бити српских државних сабора. Онда су се они развијали под моћним утицајем живота и римокатоличке цркве, у Зети сада државне. Српски државни сабори у Зети савним су налик на ране франачке саборе, разликујући се од њих по јошак византинјем утицају римокатоличке цркве, која у Зети није могла развити своју акцију као

na zapadu i severu Evrope zbog moćnih uticaja pravoslavne crkve i zbog relativno malog broja slobodnih vernih u crkvenim zemljama. Tako je moćan zapadni uticaj na razvitak crkvenih državnih sabora bio po sebi salet i, osim toga, crkva je imala, srazu do prelaza prvenstva među crkvenim delegatima sa Betselja Rimke.

Стефан Немања пренео је српско државно првенство из Воге у Рашку, приближио је на тај начин главну српску државу с рцу Византије и начинио је од њенога православља српску државну веру. Удаљаванње Срба од запада, које је значењем већ св све јачим истицањем Рашке још од великих жупана Вукана, и приближивиње истоку постало је за Стефана Немање, у младости и старости заступника политике византијскога цара Манујла Комнина, јасним очигледно: Срби су се оријентисали више него досад према истоку. Већ због тога је почео у тој све више превађивајући византијској политичкој положају издара у држави и у цркви. Младост Немањин великога жупана није подигао сам Стефан Немања до своје велике личности, него је он растао и због одговорности Рашке од великих и омасиних туђих политичких сила, и због незначителног удела гадиније бареже архиепископије и охридске митрополије, под којима су стајале ривне, велике и православне цркве у Србији. Рашка подигао у политику своје владине издод заједно мање савезника него и непријатеља.

[illegible]

Prvi srpski vladar kod koga se sasvim jasno osećaju istočna shvatanja o položaju vladara prema državi i prema crkvi bio je Stefan Nemaňa. Iako je bio rođen i odrastao u Zeti, na zapadu, on je postao izrazit protostavnik vizantinjskih, istočnih, shvatanja o crkvi i o državi. Da moram istaći da je u Raši bilo mnogo likova dizajn vladarsku moć i ugled, ne samo zbog oskudice loših tradicija, koje su veći pritiskivale razvitak Zete, nego, mnogo više, zbog nemogućeta mešanja crkve u državne poslove, naravno, kao suparnici države. Stefan Nemaňa je to odlično shvatio i ne može biti bolje iskorišćeno. Na Vizantiју su se u jačanju svoje moći ugledali toliko strani vladari, osobito oni koji su duže ili kraće vremena bili u toj, ali malo njih s toliko veštine i uspeha kao ovaj raski politički junak i njegov severni naslednik, Bela II. Bilo je izjavio što je Stefan Nemaňa stunio u zve s Vizantiјom, bilo kada se ona palazila u ovom poslednjem, tradicionalnom zlatu, za vreme cara Manojla Komnina. On je i pored bi ostao sile vladarstva njenog zlatnog i nesumnjivo je kolovoza da moć države najviše stoji da položaji vladara u toj, dakle do pesone moći u državi. Srbija je bila, verovatno, i ostala, preda vizantinjskom caretvu, ali vizantinjski nikada ni vrlo mala zemlja nije smetala da pokornicu u toj utvrditi svoju vladarsku moć. Zato mi je druzo što se i Stefan Nemaňa ugledao u Vizantiју i svoj županski položaj doživljavao prema carevu.

Novo političko sredniti Srbia, pod uticajem druzinskih, geografskih i političkih faktora i pored prevladati pravoslavne crkve u Raškoj, pa izmeњeni odnosi prema Vizantiји, uzeti su zaneta promene u sveokupni srpski politički i kulturni razvitak, naravno, i u ustanoju srpskih državnih sabora. Razvitak sabora u Raškoj bio je ranije presecen s bugarskom vladu nad njom. Za kratke moći Časlavine zaneta nije bilo vremena i prilike da se saborska ustanova politije razvija, a posle Časlavine stizke Rašku prvo makedonska vlast, pa za njom prvenstvo Zete, a doba Konstantina VII Porfirogenita zvešli su srpski državni sabori, koje on indirektno svesniše, jasnino na sebi još više narodnih zborova, ali kojima su učestvovali svi odrasli muškarci, naročito oružani. To su bili još ti-

stanih narodnih skupštini, kako su nam poznati iz rane prošlosti Germana i Slovena, dok je njihov vojska bila još nepokršćena. S promenom načina ratovanja, s potpunom promenom tehnike vojske u konjaničku, menja se i savest i sastav sabora, koji su stvarno bili revija razlika. Na saboru dolaze i kneževi i vojvode, plemići, kneževi, koji mogu pobediti i gubiti u građanskoj ratu otpora. Tako se sužava krug učesnika na saborima — mesto celoga naroda počinje da zauzima plemstvo. Ovaj proces odvijao se, uglavnom, polagan — kao i uvek — već u Zeti. Tamo su sabori bili isprva veoma nepokršćeni s vrlo prostornim pravima. Na njima su učestvovali ne samo narodski pobednici, nego, čini se, i pokoreni rimsko-stanovništvo, jačano karmiziranjem crkve. Pod uticajem uticajem tendencija sužavanja kruga saborskih učesnika smanjivao se već u Zeti broj onih, koji su prethodno imali prava učestvovanja na saborima. Zbog toga sabori su, ali svakako suviše brzo, bar na putu ka postanu sabori isto tako, iako taj proces, možda, nije dostigao da se dovrši u Zeti. Mlađina saborizacija je u Zeti u Rašku kao sabori drugih državnih, kraljev, možda s tendencijom ograničavanja vladarske moći, ali više saborizacijom, ali i više različitih vrsta sukoba vladara i vlastele. Za takvu borbu je još rano, osobito na početku.

U Stefan Nemanina se u predjedanju vizantinjskih ustanova, uočavaju ih delom na Zetu u Rašku, možda čak savo delimično nastajati na Vizantiју, dok je nametnuto i sastav pravih sabora i određivanje im krug rada. Vizantinjsko carstvo nije bilo bez svečanih skupova, koji su, međutim, bili samo blage senke plemićkih i narodnih skupština iz davne rimske prošlosti, koju je Vizantiја желела kao svoju vlastitu. Njihov rad imao je tada najviše civilizacijski karakter. Narod je izabirao vladara, narod je odobravao ili osuđivao njegov rad, ali po stvarno srpskomu činu i sve u tradicionalnim formama, koje u XII u vidu uvek bile su Vizantinjcima potpuno jasne. Mlada srpska država u Rašku razlikovala se, da sve ostalo puca na stranu, od Vizantiје naročito po dvema svojim osobinama — njeno stanovništvo nije bilo uglavnom jedva i jedva i po svom pravima, kao u vizantinjskom carstvu, nego se već delilo na podvrslobojne, slobodne i vlastele, a srpska već

višihova odnosi prema vizantijskim granicama, tako se je u unutrašnja slika crkvenoga razvika najviše izmjenjivala pod vizantijskim uticajem. Crkveni pravni i kulturni razvika sasvim su obočeni na istovrene i sjađe vizantijske matore. Razvojni linije veličine Srbije u njenoga napretka liču, naravno, u skladnoj liniji njenoga stalnoga ustona na plesu Vizantijske i pravoslavnoga predstavlja samo njenih ustanova. Ne, ravne liče, nego su izlomljene i nepravilne, pune ustona i pada, kao i svaki prirodni razvika.

Prema vremenu njenoga i slabijega uticaja Vizantijske na Srbe u srednjem veku liči se najsigurnije odrediti po jedinim periodu u razviku Srbije, s karakterističnim crtama koje ih dele od vremena nepred njih i onih za njih. Zato liči tako pretrasti i razvika crkvenih državnih sabora u srednjem veku, kod kojih se, mnogim, poznato jasno očiha da ne se najjačije obuhvatiti slika njihovoga razvika, ako se on raspoređuje na rane crkvene državne sabori, onda na doba drzvi. Nemanjića, Stefana Nemanje, Stefana Prvovencanin, Radoslava i Vladislava, za koje imamo vesti o saborima samo kod naših pisana, liče, na vreme, kada, Hrvoja Velikoga i njegovih sinova Dragutina i Mirkoza, s kome su sabori otkriveni i domaćim piscima, onda, na period kralja Stefana Dusanovoga i kralja Dušana i Uroša. To je predstavljačko doba u razviku Nemanjića, božna vlasti crkvenoga razvika, koje njih moraju se obuhvatiti samo jednim odjelom, u kome liči pretrasti razvoj crkvenih državnih sabora za Kralja Vladislava i za despotu Stefana i Vukana i njegovih naslednika. Oni, istina, učiže seč u samom ovom veku, ali za Srbe je prednji vek (srednji razvika) sve do pada Srbije, 1459, i do pune promene crkvene slobode, 1559. Crkveni državni sabori, čija je brzina i razvika završena u Veti, liče su liče i završili tok svetog srednjovekovnoga razvika, gde su ta i počeli, jer je 1459. e državnom predstavljačkom, sastavljeni ranije državne tradicije u malom i sasvim skromnom obliku, ali s velikom ljubavlju¹⁾.

Ali za vreme najtežih borbi crkvenih državnih za samostalnost, dok su se one jedne za drugom gatile, predale po-

¹⁾ Za saborske tradicije kod Pantronića upori: *Sbornik* A. Pantronićke isprave XVI—XVIII veka, Spomenik, LXXXIV, 1936, 1—45.

опште уверenje da znansti moju zastupati cela srpski narod. Nema nikakve sumnje da su srpske crkvene poglavice cetero perovine, kako su od njih sazvani sabori naslednici srpskih sabora u doba drzavne samostalnosti, o kojima su s rodoljubivim uzrujanjem citali i na koje su slike na crkvama s pobožnosću sledali. Patrijarh Arsenije III poticao je u svojoj pretnji s царем Петром da je petav srpski sabor sastavljen od duhovnih i svetovnih članova, da je, dakle, dčista narodni sabor.

Put od uskoga sabora stizeži do širokoga narodnoga predstavništva veoma je različit kod evropskih naroda, ali ipak postoji kod vešine znaninih naroda bar neka sličnost u ovom razvitku. Srpski slučaj je daleko od iznadvladanina. Naši srednjevekovni drzavni sabori predstavljali su u narodna predstavništva u krugu srpske pravoslavne crkve za vreme dužnoga ropstva, pod moćnim uticajem srpskih drzavnih tradicija i s rodoljubivom i poštenom saradnjom naše crkve. Ime sabora ostalo je starije crkvenim predstavama u Srbiji, a zvanje srpskih crkvenoprodskih sabora u Austriji i drugim narodnim skupština u oslobođenoj Srbiji skoro je savnisi jednak sklopu sabora oko srpskih crkvenih poglavica od XV—XVIII v.

V

Рани српски државни сабори

Kada su se Srbi preseljavali u svoje sadašnje zemlje i u njima se smestili, bilo je u vizantijskoj istoriografiji jako dubio, bez predjela znamenitoga historičara, Vartana 2. Istoka i sa zapada govornici su bili svesni Vizantijsu da su sve narodne sile u velikim narodima bile iste ostale žive narovine. Nije bilo ni vremena ni vlastitojeka za istu istoriju, a u ovo što bi bilo najmanje tako se u velikim metajama govorilo. Takavim ogromnim dramom u izmenjivim stanoviništva istomom rimskom narodu su samo skoro bez savremenih svjedoka. Tek kada se narodima malo smirila, i kada je proces posvajavanja evropske deo Vizantijske bio bio na putu zauzimanja, pristupili su ovi dnevni govorima. Stoga kod vizantijskih pisaca, za Srbe najviše kod cara Konstantina VII Porfirogenita. Međim, dan minirao se, naravno, pre svega za ratnu situaciju Srbi i za njihovu državnu organizaciju, a tek onda za unutrašnje uređenje srpskih oblasti, koje su se tek pretvarale u jasnije državne formacije. S koliko visine ih je on gledao ! Zato su njegove vesti o načinu vladanja kod Srba sa svim fragmentarne, kao da su mu se istod, nera slučajno otkrile, ali su za nas same zanimljive, jer su barem male tendenciozne nego što bi bile u slučaju da je bar parafito pisao o unutrašnjem uređenju srpskih pokrajina. U tom bi slučaju jasnije bio još mnogo tendencioznije. Onako su nam i njegove sile bile iste o načinu vladanja, kod južnih Slovena veoma druge. Da li su samo Vizantijske među njima spomenuti, i to jedino radi toga da bih samo mogao pomoći razumevanju razlika srpskih državnih sabora.

βύλλῃται· καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἐπ' αὐτῶν ἐκείνων ἐκλεγόμε-
ναι καὶ οἰοεὶ χειροτονουμένους, ὡς αὐροτοῖς ἀρχοντας καὶ
πατρικῇ πρὸς αὐτοὺς διαστέλλειν ἐπειλόντας εὐχόμεναι, ἀρχεῖν
αὐτῶν νομοεχῶς διαρίσασθαι, καὶ ταῦτα πρὸς ταῦτα, (Constantini
Porphyrii Historia et vita de rebus gestis Basilii imp. c. 54. Theo-
phani continuati lib. V. cap. 54, ed. Bonn., 1838, 292). У
ономе случају, да све остало пустим на страну, сведоче о
царској претстави саборскога рада најбоље изрази „ἐκλε-
γόμενους καὶ οἰοεὶ χειροτονουμένους“. Избор и рукопо-
ложеније (то је јаминио чин увођења у владарску част) могли
су се обавити само на сабору, као што је царски уопште
само преко сабора могао показати своје расположење. Зна-
чи, дакле, да је први српски сабор о коме имамо извештаја
сведочанства био изборни. На њему је владар биран или,
можда, још тачније, биран, потврђиван и увођен у част, јер
је цар, ипак, довољно јасно, изјавио да је избор био ипак
одрешен на одређен род. То је најјасно сведочанство, како
је Константин VII Порфирогенит био одлично обавештен о
начину избора владара код Срба. Јер, тако су се довели и
бирани наследници код Словена уопште — први избори, у
рину доба, постојали је, али је врло брзо било ограничено
на мушке чланове јединога рода. И код Словена су, ипак,
владари, као и иначе, тежили да и оно право одређивања
наследника пренесу на себе, и врло рино су га и пренели.
Сам Константин VII Порфирогенит истиче за српскога вла-
дара, како је дошао на своје место наследством: „... αὐτοῦ
οὗ ἀρχοντοῦ τοῦ Σέρβου τοῦ ἐκ τῆς βασιλείας ἀποσπυγμένου, τε-
λευτήσαντος, κατὰ διαδοχὴν ἦρχεν ὁ αὐτὸς αὐτοῦ καὶ πατρὶς ὁ
ἐγγυρῶν, καὶ οὕτως ἐκ τῆς γενεῆς αὐτοῦ οἱ καλεῖσθαι ἀρχόντες“.
(ibidem, 153). А за род Михаила Вишевића, владара анжум-
скога, није нарз заборавио споменути, како му дога пошине
једн од некрштених Срба, који су становали на реци Висли.
(ibidem, 160). Наследна владарска власт била је, дакле, код
Срба уобичајена већ у доба цара Константина VII Порфирог-
енија. Избору владара на сабору, о чему је цар оставио зна-
чимљива сведочанства, ипак се могло приступити, али то
се јаминио чинило већ изнмвно, можда ако владар није
хтео примити хришћанство, или ако није хтео прихвати
врховну византинску власт, или ако је најближи владарски
мушки род био изумро и сл.

Da sam na ovaj način pomakao pismeni spomen sabora kod Srba tek u IX v., u doba cara Василија I (867—886), i utvrdio da je vest cara Константина VII Порфирогенита о српском saboru nesumnjivo tačna, i po izrazima kojima on govori о saboru rad, i po istinitosti ograničenja vlasti koja stavlja na narociti rod i po spomenu uvođenja vlasti u plemenu visoku vlast. Tako je dostata bilo kod svih Slovana, ali i Srba. Oskudija ponela i pisaca za potonja vremena srpskoga razvika otkrivaјуje nam da bi najlakše prihvatili različitost saborске установе kod njih. Ali nema nikakve sumnje da su oni razvijali svojim nacijama kao i kod ostalih Slovena, osobito južnijih, Хрвати, Хрватски knez Мстислав држао је 28. септембра 892. sabor, остављајући свога владарског престола, и реставао постојеће држање у сагласности с њиме, по савету његову: „*communi consilio cum iunctis amictis fidelibus et primatibus*“ (Rački H., *Documenta historiae Croatiae periodum antiquum illustrantia*, 1877). Ali Nako je broj povelja doba хрватских владара из варшавског издања мали, и рачуна неке међу њима сумњиво, што се на основу тих може поуздано utvrditi да су Хрвати имали сада свој дворски савет и свој државни sabor, и била је сасвимовока бар велики део народа, ако не цео.

У првом српском домаћем писцу, Барском родописцу, који је остварио своје знаменито дело у другој половини XII v., има довољно спомена о дворским саветима и о државном saboru српских владара¹. У науци се међутим, досада остало само опис једног sabora код њих, онега из Дукљанском писму („*in planitie Dubnasu*“), одраженим у „*zborniku Svetinuka*“ (Будимира)². Личност овога владара и

¹ Овако у почетку Барског родописца реч је о једном писцу, за који ја не узем рећи да ли је рачуна од дворских. Али је дворски савет му је био исто. Тако стоји: „*consilio nobis cum suis magnatibus etc. Iobila et ostroynski divisebant exercitum*“ (Шинић Ф., *Детонис иста Дукљанина*, 1928, 295).

² Овако у почетку Барског родописца реч је о једном писцу, за који ја не узем рећи да ли је рачуна од дворских. Али је дворски савет му је био исто. Тако стоји: „*consilio nobis cum suis magnatibus etc. Iobila et ostroynski divisebant exercitum*“ (Шинић Ф., *Детонис иста Дукљанина*, 1928, 295).

prema visokom izdanka ne mogu se sigurno odrediti, a može biti da nije pouzdano ni mesto gde se veći da je sabor održan. Na tim je ovaj opis veoma značajan, jer je nesumnjivo zapisan prema pouzdanim tradicijama i s poznavanjem prilika onih vremena. U ovakvim slučajevima međutim se ne daju samo nazivi mesta i mesta, a opisanje stanja je redovno utiskom sačinjeno. Svi razbojnici, plemićari i pravici složeno su isticali činjenicu ovog sabora sa svim svesvesnim saborima, ali, naravno, nisu dovoljno priznali koliko je, po onih, ovaj sabor važan i na franačke sbove.

По Бартоломјеву родоштовом, одлучно се краљ Светишник (Исус-Христ) та одреди границе своје државе и области у којој и се створио и се привела, и та државну и та областну управу пренесе у Јерусалимскоје. Тада тако је савио мудре људе и људи краљевства *castellanos* погледати *supra* од стр. 302), и тако државни савет, та би му ови у доме постоје познати и. Тако се плаћу у оваквим случајевима доста постојани. Давидови савети је били да каже како су развије и тако границе државе и области и како је пре био ред у цркви и у држави. То се свек тражило од мудрих старана. На директни саветима и државним саборима били тако се тражило и старани, најбољим, јединим, правим. Но савио мудраца тако монахи у овој правини, куде постоји. Иску злата развије развије и тако били у држави. После стрихонитих и киданх промена и ипакли стрихонити пронашли је тако се много и тако тако

3) Ovakv način razvoja je uvek ovakav: svaki svet, koji nije još sačinjen od svih svetova, mora biti prethodno razvijeno nešto. Tako su svi poznatiji manji kraljevstvi nastali od manjih kraljevstava. Dakle, kraljevstvo Wessex (Wessex je zapadna Engleska) jedinstveno je ostalo kraljevstvo razvijeno do nivoa kraljevstva. U ovom kraljevstvu, koje je, s obzirom na kralja, bilo najjače, bilo je kraljevstvo Wiltshire, u kome je uvek bilo najviše starijih ljudi. Oni predstavljaju tradiciju, i oni imaju za konstitutivni razvijeni, *Political Institutions of the old d'Angleterre et ses parlements* od Moyen Age, *Review of Hist.* CLIV 1897: 48.

物 Korp. verumque patetque. 物. Korp. n. n. verumque patetque. 物. 物. Das Recht ist all, neues Recht ist in. Weiterhin: dann entweder es fließt es ausdrücklich oder stillschweigend an den Staat oder es steht nicht an, eingehen, dann ist es ein Durch. *Korp. H.*, Peda und Verfassung im Mittelalter, Hist. Zeitschrift, 120, 1889, 6. 15 quia verum, jom. 6000: Das Recht ist die heilige Gerechtigkeit, die in den „sapientest“ unter den Menschen widerklingt. *Ibidem*, 13.

нијем стању¹⁾. Зато су упућени, даће се приповеда (и могло је бити тако), посланици римском папи и цариградском цару, чуварима племенних традиција, да они помогну краљу у његовој невољи. Када су стигли палински изасланици, са звањем је краљ сабор, и док су се чланови скупљали, присиљени су и царски изасланици. Краљ је сабрао „omnes populos terrarum et regni sui“ (с. с., 303), без разлике да ли су Словени или Романи: „tam latina quam et sclavonica lingua qui loquuntur“. То је, дакле, још народни сабор. „Populi“ су наистакле сушине још углавном војници, због чега сабрао је оружани народ. Тако је исто било, раније, и на западу, да мислимо жалим што се код нас није довољно истицала још једна заједница, црњ сабора на Дунавском пољу са саборима у франачко доба, а то је присуство страница на саборима, палинских и царских изасланика. За модерни схватања је оваква сајамња са странцима на државним саборима немогућа. У овим раним временима разлика претставничких тела она је, међутим, сасвим обична. Владар је странце веома често позивао на саборе, и они су каткад имали на њима најважнију улогу, као што је било и у оном случају. Још нешто је пропуштено истаћи, по чему се овај сабор не разликује од франачких државних сабора, наиме оделито расправљање црквених и државних послова. У царском роднослову се приповеда, како је сабор трајао дванаест дана, и то првих осам дана су претресани црквени послови а последња четири државни: „per spatium dierum XII synodum fecerunt, in qua diebus octo de lege divina et sacra scriptura ac de statu ecclesiae tractatum est. Caeteris autem quatuor diebus de potestate regis, de ducebus et comitibus et centurionibus et de statu regis sermociatum est“ (с. с., 304). Исто тако се често змнило и на западу и код нас. Раније привлачење, које су се читале оних земља, послане од папе и од цара, прочитане су и, нарочито, примљене „sicuti ab antiquis imperatoribus scripta et ordinata fuerunt. Et placuit regi et cuncto populo“ (с. с., 304—305). Према старине у ово доба нема отпора. Што је старо, то је и добро. Са

¹⁾ И на западу Европе, где су се традиције још могле више сачувати, слично се поступало: *Petit-Dutaillis Ch. La monarchie féodale en France et en Angleterre, X^e—XIIIe siècle: Berr H., L'évolution de l'humanité, système collective, XLI, 1933, 9—10.*

svima srednjovekovnim saborima, a srpskim naročito, skopčava ovaj sabor još jedna zajednička crta — čast posle saboriskih. Jer ja mislim da reči „et facta est laetitia magna in populo et in universo regno“ (c. s., 305) treba tako razumeti. Nije vladara koji je ovaj sabor sazvaо може бити нетачно, није он морао бити sazван ни на месту које се спомиње, него тако могу бити нетачна и имена папе и цара која се наводе, и јесу, па ипак је слика овога sabora углавном верна¹⁾. Сме се веровати писцу Барскога родослова и што даље разлаже, да су бар главне saborске одлуке записане, јер доноси се већ рано почињу записивати и закључци државних sabora, како је увек чињено с црквеним, а овај је у исти мах био и црквени и државни.

Писца Барскога родослова неће да се одмах после saboriskih још пред учесницима sabora конституише извођењу saborских закључака: Посвећени су митрополити, у Савохи и у Дукави, и епископи. Раздвојене су покрајине и окупација, црквена и државна. Постављени су на цело покрајину бискови и њихови помагачи. Утврђени су пораци, и одређено је шта од њих припада владару и шта заповешћима. Дани су земљи закони и уште²⁾. Тек кад је све то учињено, разишци су се и страни и домаћи учесници sabora.

Ја сам већ многоме истакао да овде није прилика за расправљање о лицима и местима који се у разлагању Барскога родослова спомињу. Ради се о saborу као о установи. Зато хоћу и ово да кажем. Може бити да је писца овде спољно и раније неколиких sabora, што је и веома вероватно. Може бити да је додао некокоју ранију saborу која се уопште на таквом saborу није обављала, и сва је прилика да је тако. Али знаменитост овога списа остаје ипак велика. На основу се да довољно сигурно ничишта какви су били наши saborи од IX—XII в. и, пошто је павор из XII в. сигурно познати, како се за све важне законе и уредбе у цркви и држави у XII в. мислило да су на saborу створене, са сарадњом или бар с пристанком народа.

¹⁾ Упор. Bogišić V., Pisani zakoni na slovenskom jugu, I, Zakoni izdani najvišom zakonodavnom vlasti u samostalnim državama, 1812, 128—127; Rački F., a. s., Rad, XCI, 1888, 149—150.

²⁾ Упор. Радојчић Н., Друштвено и државно уређење код Срба у раном средњем веку — Према Барском родослову — Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI, 1935—6, 5—10.

fice et in die Ascensionis Domini constituerunt illum regem¹⁾. (e. c., 320). Stvarno su ovo samo činovnici, i reč je o njihovoj odluci i radnji, ali ja sam, ovo, ipak napisao da je ovaj vlasteosko-činovnički sabor, jer su imali činovnički nesumnjivo vlastela²⁾. Imedi Barskoga rodostoma nije bio sјajan ditiinac, pa zato ja i ne smem reћи da on je isti onaj njegovih reči jedan sabor: „Itaque consilio inito septem fratres cum patre sc. Leghech et populo, consilio et voluntate patris ac totius populi, insurrexerunt et persecuti sunt. . .“ (e. c., 328). Reč je несумњиво о неком савету, али може бити да је ово само династичко и војничко саветовање, јер „populus“ и „populi“ значи у овом извору или сваке сумње и војску. Набојни сабор је несумњиво поставио краља Синестрат: „Adventes autem populi. . . cum sine rege essent, consilio facto perrexerunt Lausium et tulerunt inde Sylvestrum. . . et ordinarunt sibi illum in regem“. (e. c., 329). На сабору је закључено и да се у пети мах побије сви угледни Грци у Далмацији, па су о томе разаслана и писана обавештења: „Inter haec consilio inito populi inter se quidam die uno consensu mittentes legatos et cartulas initio ad invicem surrexerunt et uno die interfecerunt omnes magnates Graecorum, qui sunt inventi per totam Dalmaniam“. (e. c., 345). Сабор је наредио и Доброславу да се као краљ врати у земљу: „Post haec congregati sunt omnes populi et miserunt Dobroslavum et filios eius ut venirent et acciperent regnum et terram patrum suorum. . .“ (e. c., 345). То је сасвим по патримонијалном схватању државе. На властeosком сабору изабрани су се Михала и Владислав Радослав и изабрани му поветом, нека он и његови наследници држе лео Зете: „... coram magnatibus terrae iuraverunt Radoslavum inito fratres (sc. Michale et Sagmoel) et privilegium et servaverunt, ut ipse et eius heredes possiderent partem Zetiae. . .“ (e. c., 356). Ово, нарочито, није могао бити државни сабор. Можда су изабрани властела били само његови доди и повети. Наред је, по Барском родостому, могао да бити да прили краља на кога је био ред и поставио диктатора: „Tunc Michala filius eius (sc. Bodini) voluit succedere in

¹⁾ И у франачкој држави управљали су једвама чиновници, један је претпаза народна влада: Sickel W. *Zur Geschichte des deutschen Reichstags im Zeitalter des Könighums*, Mitt. des Inst. für osterr. Geschichtsforschung. I. Ergänzungsbund, 1883, 225.

regno, sed propter nequitiam matris eius (sc. Iaquintae) noluit populus terrae, sed constituerunt sibi regem Dobroslavum...“ (е. с. 365). Ја мислим да се то свакојакo догодило на сабору¹⁾. Мало даље доиста стоји како је краљ изабран на сабору, нарочито, из владарске породице. Владимир: „Interea populi, congregantes se, constituerunt regem Vladimicum, filium Vladimiri, filii regis Michala“ (е. с. 366). Временима Немцима приближује нас избор Градичњке за краља: „Post haec populi congregantes se constituerunt regem Gradichnam...“ (е. с. 374).

По спису Барскога родослова, како се види, долази на сабор или цео народ, или сви оружани, или владетел и чиновници. Премаз од једне врсте сабора другој не може се утврдити због оцајне хронологије у овом извору. Много ратних била је, ван сваке сумње, у сваком случају најважнија. Делокрут сабора је широк: Он одређује или бар приима законе, државне и покрајинске границе. Он даје цркви и држави унутрашње уређење. Сабор приима законе и уредбе. Он бира крста, увек само из владарске породице. Он решаје и извештава о положају Грка у земљи. Делокр краљевства између чланова династије као да није спадела пред сабор. У другом периоду времена, које обухвата Барски родослов, број учесника на сабору јављено се смањивао, можда и саборски власт.

Сadržина и правац развоја српских државних сабора од IX—XII в., коликогод ми мало о њима знамо, не разликују се много од истоврсних претставничких установа на западу, особито од франачких²⁾. Мора се само при упоређивању

¹⁾ На скупштинском праву да бира владара изводи се понекад као закључак који се сам по себи разуме и скупштинско право да владара абдикује: *Nehring A. Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat: Koppers W., Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, IV. 1936, 183 и сл.* Ја то не смем тврдити. Није аста ствар личног која има права на сабор за владара не бирају, као каже, и већ изабраног и позвањеног владара абдикуати. Збоживање владара, у државним временима, не ништа из изборног права народне скупштине, него је у већ са намерком владајућиму битицима.

²⁾ Подреднико нешто западним правима и словенском, с разлогом је писао *X. Ф. Шмид (Schmid)* о српском праву ово: „Auf dem Gebiete des öffentlichen Rechts liegen die Verhältnisse nicht so einfach: Parallelen zum deutschen Recht führen hier in die fränkische Zeit zurück, andererseits ist in

našega razvoja sa zapadnim držati na umu da smo mi nekoliko vekova kasnije došli u doticaj s grčkim i rimskim svetom, koji je tada već bio u teškom dobu rasula i vaziranja. Naš razvikanak nije, prema tome, do sadržini i pravcu drukčiji nego zapadni, nego je samo poziciji od njega, važišne zbog kasnijeg doticaja s prosvećenim svetom. Inače su naši sabori, kao i franački, nastali od narodnih sabora i razvijali su se pod posrednim uticajem rimskih provincijskih sastanaka i neposrednim uticajem crkvenih sabora. Već u ovim ranim vremenima oseća se i kod naših sabora težnja za smanjivanjem broja učesnika i za ograničavanjem vlasti sabora. Nego je tako bilo i na zapadu. Samo je tako, kako sam istakao, rimokatolička crkva smatrala na sebe organizovanje privilegiovanih društvenih redova i osiromaživanje vladarske moći. U crkvenim zemljama to bi se moglo dogoditi samo u Zeti, s većim većim brojem sveštenstva zapadne crkve. Ali rimska crkva je tek razvijala svoju smetu političku ideologiju u vremenima dok je Zeta predstavljala Srbima. Na ipak se njen uticaj možda može osetiti već u pitanju ustanove Barske mitropolije, poznate po izveštajima i po Barskom rodoslovu, i u odnosu sveštenstva prema kralju u poznatom teškom detokom dinastičkom dobu.

Prema je, istina, bilo starija porodična, dakle i teokratska, demokratska crkva, ali se ono laneta na dva veka od njega od dokazane pozicije. Pismo Barškoga nadbiskupa, koji je, ipak, tako Barski mitropolit Petar nije mogao izdati teški sukob između kralja Bodina i njegovog brata, na se stavio između njih, zajedno s klerom i narodom, do srednje leta „*Inter Petrus, Antibarensis sedis antecessorem, longe memoriam viri, videns grande litigium atque discordaniam esse inter fratres, prout se in medio tunc cum clero et populo, locuti sunt eis miseruntque pacem inter eos*“, re. c., 1040. In sam se mnogo domio da ni da u ovo mesto videti kao svedočanstvo za još jedan sabor, nastali na ipak neposredno, iako bi se moglo misliti da je do izmiranja *Antibarensis*

manchen Punkten der Einfluss von Byzanz unverkennbar; einzelne Einrichtungen wieder, der Reichstag, das Schwurgericht, vertieft gerade diesem Teile des mittelalterlichen serbischen Rechts ein Gepräge von besonderer Eigenart“. Zeitschrift der Savigny - Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., XLVI, 1926, 394.

чланova династије došlo na saboru. Džrim da ova nika niје bio drжавни sabor, јер si mitropolit ne bi mogao sazvati, a иницијатива потиче од њега. На другом месту је у Барском родослову реч очевидно само о посредовању цркве у случају када су били дубоко повређени етрики за крви: Када је краљ Бодин дао одрубити главу кнезу Брањанину, брату му и сину, онда су епископи и опати, не знајући још за свирени чин, дошли да моле краља, нека их не посече, него нека се с њима камири. Видећи да су закаснили, они су се растужили и поделити тешко пребацивати крива што се догодо за женом. Краљ се дошета и мокајао, а свештениство је свешто сахрањило посечене краљевске робље²⁾. Црква је веома често узимала овакве случајеве али директно важења божјег и људског закона као извор правог за ограничења владарске власти и давање моћи цркве изнад државе. Таквих случајева, ипак, има и на истоку, али те су редовно само само изузеци и само изузетаци. На истоку је другачије. Зато се и на развоју српских државних сабора осећа да у српским земљама нема оне велике силе, цркве, која је на западу и преко државних сабора покушавала издигнути свој утисак изнад државе и ограничити владарску моћ приналавањем владара да објасни и поштова и свештеноство принцетијама, прво с еволомским коригијма, које су се постепено измјењивале у политичке привилегије. Овај процес постао је српским државним саборима стран. Црква се у Србији није борила против државе, него је била њена сарадница. На раним српским државним саборима изгледа да уопште утицај цркве није био значајан, јер су се црквени чланови редовно обављали оделито од државних. Онда, у овим раним временима утицај цркве на државни живот код Срба значајан су ваи сваке сушће и разнолики утицаји источне и западне цркве, истинит, дуго времена формацио неразделених, али стварно оделених и с потпуно различитим схватањима односа цркве према држави. Код већине Срба никада није превладао утицај запада, на се и на њиховим државним установама, пре свих саборима, није могао дуго и много осећати моћан дах политичких доктрина западне цркве. Развојник однос цркве према држави главно

²⁾ с. с. 363.

je, dakle, osobina po kojoj se srpski državni sabori, već od ovih ranih vremena, ne slažu sa zapadnim, s kojima imaju ipak čitav niz zajedničkih crta. Formalna podoba država i premetanje glavnog srpskog državnog srednjeka iz Zete u Rihu uvelo je još mnogo više odličnija između srpskog predstavničkog tela i sabora na zapadu.

Српски државни сабори за великога жупана Стефана Немање и краљева Стефана Првовенчаног, Радослава и Владислава

[illegible]

noj političkoj debati na ovom znamenitom saboru. Ne, dioneta, nije bilo. Eпископ Јефтимије прзивао је на сабор једну властелинику, удату за богомила, која је богомилску веру тако описала да је учеснике сабора јако против ње распантала. Ја морам своје читаоце потсетити да и ова епископа много сећа на Византију, јер су и тамо најстрашније бранитељке чистотога православља редовно биле женске. Епископ Јефтимије је то тачно знао и вешто се послужио дубоком вером ове српске властелинске жене. Стефан Неманја се, по речима свога сина, договарао с члановима сабора („еклексиа свѣа“, 7) о томе шта треба учинити против јеретика, али одлука је створила сам. Није ју сабору препустио. По православном схватању, он није ни могао другачије чинити као обавезан бранич православља. Учесници сабора, властелини, нису у то доба имали ни на западу право гласати, што и одлучивања на саборима, а у Византији су такви одлучивања и државних скупова у овим временима могли једино царе и царице извршити. Владар је сам изабрао сву иницијативу и својим гласом. Он је чланове сабора, по свом утицају, делио на савет, а одлучивао је о свему он сам. Тако је поступио и Стефан Неманја. Све што је овом приликом учињено против богомила, истиче само из његове власти.

Овај изживотворен Немањин драг диванни српски државни сабор много је сличан и на велике саборе у средњоме вијеку, јерко су на њима на једној страни представници православни, представници, а на другој, постојећим, реченом гласили, пошто је богомилска јерес и, Стефана Неманја била у јужним земљама јанга, а тако се с њомега из време јанга. У средњим вековима је са свим владама, претиним се онима одиграва државни представници и политички. То је јерко претини, а не политички дебати.

Овај знаменит сабор не спомињу у својим животворним свима Стефана Неманја ни си. Сави, ни Тетрархије, ни Деметрија, ни код овога последица ња, међутим, вест о јереси са свому дворјани и чиновницима после почетка постоје, која је пошла из Раском у Свету Гору. Ја у овоме светини не могу да видим државни сабор, јер се међу чиновницима, међим, не спомињу властела и јер није било на њему никакве радње која је обављана на државним саборима¹⁾. До

1) Упор. Радојчић Н., а. с., *Šišićev zbornik*, 1929—483. Т. Тарановски

закѣди и томоу дакъ". (Ibidem). Онда их је обојицу стакао пред себе и посаветовао их. Обрићајући се Вукану, рекао је: „Вамѡу, ѡко и ѡ кога и многу посаждна на прѣстолѣ моемъ покинути се и къ послѣху' зѡму вѡсѣди". (Ibidem, 159). То је прио њему рекао да би га, заједно, као старијег утешио, а онда се окренуо Стефану и казаше му: „Тѣ же пакѣ владичествѣи не прѣвѣди вѣст'ца своего, и ѡмѣи не къ почѣти". (Ibidem). После њега описује св. Саву дирљив опронтај Стефана Немање са синонима, с властелом и са свим народом. На крају овако оштриро приказивања рада на сабору чинило му се да мора позвати главни долазак пред сабором, на овако живинује: „И по сѣмъ, ѡкоже и прѣжде неахѡемъ, прѣдѣстѣи пакѣ же и къ нѣмъ царствѡвати вѣзвѡканнаго сина своего Стефана Немања, и ектѣри ѡзвѡнити се нарѡдѣ". (Ibidem, 159-160). Сабор је био сазван да му Стефан Немања саопшти, како он сплављен с престола и како оставља место себе на престолу свому сину Стефану, зета византинскога цара. Он га је при саборном уласку на престо и учинио га великим жуђином, а најстаријег сина Вукана прогласио је великим кнезом. Речеће по он је вршио, јавко је истицѡ, божију и свију зѡлу са свимъ народомъ. Сабор је, како се види, био само пѣближе до давац ѡвѡга што је владар чинио, док је народ пазвао ѡсма рѡм ѡнаженитѣ промену на престолу. Кратку вѣст Стефана Црнојевића о овоме сабору складно, јавке, доуцѣњава оштрио опис св. Саве, коме нове и важне појединости додаје Теодосије. Он га је овако описио, и ѡ ѡвѡ велики совет: „И акѣи пѣнедѡют ѡ ѡтѣи ѡво (sc. Стефана Немање) повѣстиѣи, и нехѡдетѣ по кѡеи власти дрѣжавѣи ѡсѡвѡкѡнѣи инаѣи и вѡеѡшѡди, тѣсѡштѡнѣи и ектѣнѣи и вѡеѡчѣнѣи вѡзѡсѡвѡдѣнѣи, къ кѡеѣи же и малѡнѣи сѣи вѡнѣи ѡи". (ср. Ђ. Даниѣиѣи, 1860, 36). Је морам уз ове Теодосијеве речи особито истаћи да је само владар сазивао сабор, даје да он је сазивао ѡвѡмѣином путем (што значи да су приватниви ѡдѡси у дрѣжави веѣ били привѣи) и, ѡвѡ ѡвѡкѡу, да је позив ѡвѡко као законѣст, ѡ истѡриѡкој ѡвѡи — ѡвѡнѡи, и у ѡвѡнѡи — многу се прѣтрѣсало питањѣи да ли је учѣстѡвање на дрѣжавним саборима била дѡжѡна и ѡвѡ право. Из јасних речи Теодосијевих ѡвѡзи несумњѡно, што се у разборитој паузи и овако ѡдавѡи ѡвѡ, да је ѡ била

постанички дужност, јер је Стефан Неманја слао учесницима заповест, „покаяѣниѧ“. На првом месту је, види се, позвао чиновнике, највише, наравно, војничке, које Теодосије позва-
 тино ређа и још додаје знамените ратне „и прѣдѣлѣхъ вѣд-
 германскихъ“, које несумњиво доказују да су и чиновници
 били влѣстѣта, које он, према овоме месту, дели на чинов-
 нике и нечиновнике. У овом, државном сабору гласно је
 Стефан Неманја, као и сви тадашњи владари, благодарени
 савет, па је „зато оловларѣхъ ученикѣ с речима: „милостивѣ
 мой и вѣсѣмъ дарованѣмъ оумѣ“. (Ibidem, 37). Хвалио их
 је како су му били покорни и верни („кѣмъ къ мѣмъ вѣсѣнове-
 рѣмъ и кѣрѣ допрѣслѣдѣшѣмъ вѣстѣ“ Ibidem, 36) и молио их
 да буду људи и према његову сину Стефану, кага им ме-
 сто себе поставља за владарѣ: „може кѣмъ мѣмѣ сѣмъ по-
 ставѣмъ“. Ibidem, 37). Дакле, којом је Теодосије рече-
 ном Стефанов на престо саопштио је, да много људи
 стране научењаке који су се заиста горко намучили око пи-
 тања наследства престола у ово доба што за Теодосија
 одлучивши оне већином није могли. Он би могао сумњу о
 владарском праву да сам поставља наследника отстранити,
 наравно, у великој мери, раније споменути, српским на-
 ставима. А државни сабор? Наследио су се поклоњеним
 левим владаром и пожелели му дугу власт: „кѣмъ вѣдѣ-
 рѣмъ мѣмъ поклоњѣмъ сѣ, и вѣтѣ вѣдѣмъ вѣмъ сѣмъ вѣдѣ-
 мѣтѣ и вѣдѣмѣтѣ: мѣмѣмѣмѣмъ вѣдѣмъ и вѣдѣмѣмъ“. Ibidem,
 38). То је левим, ипак, како се у њихим случајевима
 чинило и иначе, а нарочито у Византији, наравно, по дре-
 вним традицијама које нису само византијске, чак ни слав-
 грчке и римске, него потичу из давних времена и прастарих
 обичаја, разуме се, највише источњачких. Византија је —
 у овом случају — била само посредник, са левим ризови-
 тим врхом — та се владарски удео што оне мисли. Срп-
 ски државни сабори у Зети, да најпречише још, не би
 били никада овакви само посматрачи промене на престолу
 као што је био овај ратни сабор, који је гласно како је Сте-
 фан Неманја поставио на владарски престо свог сина Сте-
 фана, венчао га и благословио. Црта развртка српскога
 димеосавничкога тела кретање се сада у правцу смањивања
 његове моћи и дизања владарске силе.

Али не се веровало Диментијину, коме се — по моме

мишљењу без довољно разлога — све више вери pokajiva, nada bi učenj saбора при ступању Стефана Првозваначаго на престол била још познатија, управо никаква. По њему би могла изгледати да се је Немања, „вожњимъ влаговолнимъ и прѣчестымъ когоредице, и свѣтлымъ прозрѣннымъ“ (ed. Даничић, 1865. 11) одлучио на свој знаменити корак да сиђе с престола и да га преда сину Стефану. Велики жаљео би не постојао, јер постоји истинит аргумент изолуионост да се даје његово прикљивање ове промене на престолу схватити само као последица невинтог прикљивања, поремећеног ботероу прѣтероу има, тако честима код Доментијана. По његовомъ глему догађаја Немања је само поставио Стефана за владаря „извѣдъ влаговолнаго сына своѣго Стефана, и створио иго самодержавнаго господина всемоу владыцетвоу скопѣмоу, и кѣтѣмъ ек прѣстола скопѣе и прѣдѣтѣк и имѣе ек вѣдѣкѣмъ влаговолнимъ скопѣмъ, влаговолн иго глѣдѣмъ...“ (Ibidem, 11—12). Немањин благослов, који даље доводи, означавао је дајати син Ане да би је тачно догађаје Доментијаново, како се овај измислио или обичајно без сабора. У животинску Стефана Немања би сабор никако и не спомиње, што немогу дивних рећи благослова одмах прѣтати на догађаје Немање и његово жене Ане. У животинску е, како разликује је, измислим, како државије, и што се сабори таче сасвимъ посто. И на свако мѣсту мисли Доментијан Немању да сам постави Стефана за владѣе и створио: „извѣдъ влаговолнаго сына своѣго прѣк Стефана, и створио иго самодержавнаго господина всемоу владыцетвоу скопѣмоу, и подалъ иго на прѣдѣтѣк скопѣмъ, и прѣдѣ имѣе всег стадо скоп скопѣскопѣ, ико елма имѣе евласта о нимъ, тако и елмау скопѣмоу евластѣ всег прѣдѣтѣк о нимъ прѣдѣмѣмъ ти и ерѣдѣ стѣрѣти вѣгомъ вѣдѣмѣмъ, ема ико евракѣ ико власта прѣдѣтѣк евракѣ, вѣкѣмѣе вѣмѣмъ и маамъ, дѣтѣмѣмъ и итидѣтѣмѣмъ и етѣмѣмъ и етѣмѣмѣмѣмъ, и евракѣмъ вѣмѣмъ евракѣмѣмъ вѣкѣмъ, и дарѣмъ одарѣмъ...“ (Ibidem, 151—152). Све ово је сасвимъ натак на овај сасвимъ посто одласко Раствѣтѣи у Свету Гору, описан скоро истимъ речима од Доментијана. У животинс од мене изведе, да измислимъ истинити евракѣмъ ово разликује да би се тачно изведе, како Доментијан гледи да је Немања евракѣ сабор ек после прѣдѣ прѣстола сину Стефану. Сабор је, по њему, само позитивен

и obdaren, a sirotinba i bolešnici obasuti su poklonima. Stefan se u vezi sa saborom svojim samo ugodno pita. Domentijan veli da ga je otac tom prigodom blagoslovio, zajedno s ostalim službenicima, „knežem kneževih dečaka, podavak i vladarskih nam gospodina kneževanaage sinu svoga vladaraže župana knež Stefana, sa kneževim savetnicima svojim, i ostavi ih na kožini kola“. (Doment, 152). Ovakvo ličniti rečima pretaži Domentijan da onih monaha. Ne maže i njegove žene Ane. Dakle, na saboru bi se obavila samo svet i druženje, pre svega saborskih kneževika, a onda sirotin i bolešnih. Osim toga, pred saborom bi Nemaža bio postavljen svoja sinu Stefana i zajedno sa ženom se „kneževaniti“. Da li bi se sabor završio samo reči toga „kneževaniti“ bi značilo da je bio samo nekakav žertvnik da je Domentijan svojim saboru bio u kraljeve preda. Nemaža je to izjavio bio. Prema tome, ovaj sabor ne bi bio nikakav svet, nego samo nekakav, nego ovaj svet sabor na kom se Nemaža uvek rekao prestola, predio ga svome sinu Stefanu, blagoslovio svet i svu žemlju i sav narod, a on se bio sa ženom „kneževaniti“. Domentijanov sabor, dakle, tak posle sinovika Nemažina u prestolu, poslednja je, značiva, sveta njegova pokoravanja pokoravanja, naiv, oko se može, kneževaniti. Dakle, to je dio od njegovih ličnih ustroja, ustroja. On ga ne može svetiti u svu svetovnu dravnu saboru, samo, na saboru svetovnu sveta zbuđenja pamtiti, pravka sveta, Domentijanov.

Nađe tak mnogo takih pokoraj na sa svetovnom o svom je reči u životinju Stefana Nemaže o sv. Savi, pred od svetih Nemaže, tada bio saboru svetovna u Svetu Goru. Predio sv. Savi Nemaže se pred svoj svetovni sa Svetom prav pokoraj Bogu, onda je svetlo na svoje sinove i vladare, blagoslovio ih drugi put, i potom oticao u Svetu Goru: „U se dak posle na bogodavajna smu sinu i kneževaniti se ima i sa kneževim svetovnim vladarom i kneževim i kneževim vladarskih nam dakle i svetle se svetle su Sveti Gars, ...“ (ed. Bogović, 1928, 153). Da značim da je ovo bio samo svetovni svetovni i svetovni svetovni svetovni sabor, Stefan Nemaža tada znače kaže bio svetovni i svetovni nije mogao savajati sabor, a dravim ga to kao svetovni ne bi svet na svetovni oko sebe. On se ne bi bio svet

рекао овога sveta и свих његових брига. Није могао оставити државни сабор, али је, пред подизак, могао окупити око себе своју децу и своје прве сараднике, дворљане, да их благослови. То и монах може, и то му и приличи¹.

Једини познати нам сабор из доба владања Стефана Првовенчаног био је онај из коме је, по Теодосију, си крунисан за српског краља. Иако је Теодосије једини извор за овај државни сабор, ипак о њему не може бити никакве сумње, јер као што се прозвела на престоу редовно обилазил у сабору, тако је било и с крунисањем, ако се оно где извршило одмах приликом ступања на престо. Како год се Стефан Првовенчанин крунисао за краља и додацима на се имамо да догодио, његово крунисање је несумњиво извршено у приватном државном сабору². Тај свештени чин се обављао редовно пред претставничким скупом, а нарочито се не може ни замислити извршење на краљевственој пројектној сави јерикега великога дукана краљевског круном³ и српског државног сабора. Зато је Теодосијево сведочење о сабору крунисања Стефана Првовенчаног, ваљда и изван сваког овога државног сабора, како да је он, неопходно, и због питања о веродостојности овога писца, нарочито зато се држи на уму само Димитријем Сидорџић о Стефанову крунисању, државни сабор учествовао и не одговара. Теодосију је било добро познато да Стефанова крунисања није могло бити без српског државног сабора, и он да се тако није и овако му улогу приликом крунисања приписао⁴. „Околог же и сь кѣсѣми акиотами пѣдвѣнними иже кѣ Житиѣи кѣликом црквиѣи ськрѣпѣиѣи кѣликомъ цѣлѣи сьрѣдѣи екоуѣи царѣу самодѣрѣиѣи Стефанѣи сь кѣсѣмѣи и сь аскѣми кѣлѣгѣиѣи кѣми прѣсти, и акиѣ сѣтѣи пѣрѣи пѣкѣлѣи кѣ кѣи власти дрѣжавѣи еѣи пѣсѣлѣиѣи сѣ, ськѣлиѣиѣи уѣлѣиѣи

¹ Т. Тарановски је хтео да је и овај састанак био државни сабор, то с. 171. Ипему се чинило да ја отицом критиком сматријем био српских државних сабора, па ја хтео и у овом саставку видети приватни сабор, о коме је веровно да је још једна манифестација јавноправног одлучаја свештеног сабора, а који се обичај може сматрати као стабилитарни нећ за владања Стефана Немање. Ја остајем при свему мишљењу, тим пре што је наведени разлог против њега сасвим слаб и не асан.

² Упор. Радојчић Н., Свети Сава, Годишница, XLIV, 1935, 31—33.

³ Димитријак, ed. Ђ. Даничић. 1865, 204 и 228.

и кождѣ, тысящитники же и сотники и малѣи къ велич
 сѣ великими, скетѣи же архієпископѣ къ сѣе пакѣ еписко
 пы, игумены же и къ сѣе црковные служители съзываетъ, ...*
 (ed. Даничинъ, 1860, 141). Теодосије, наравно, истине да је
 познатија за сабор дао Сави, јер он његов живот описује и
 њему приписује све знамените радње у српској цркви и др
 жави. Он ипак вели да је само познатија познао од њега, али
 световне чланове српског државног сабора могао је, и по
 њему, сазвати на сабор сам владар. И он их је назвао ии
 сменити његом, док је Сави сам сазивао свештенство. Теодо
 сије прво говори о световним члановима српског државно
 г сабора, па тек онда о духовним. Овакав ред би, мислим,
 на заједну био немогућ. Тамо би се морали прво споменути
 духовни господи, како се, нагласком, и код Срба ретовно чи
 ни, и логичније је да је званико позвање чланова сабора у
 ово доба уопште могуће. По Теодосију су световни чланови
 српског државног сабора владари, код којих он истине
 нарочито оне који су вршили и државну службу, управу
 и војну. Владари су, наравно, и онега споменути као витези
 и пижа, иако би се по тексту могло мислити да се то сич
 чиновника. Но биће да је тако и било, је да су редовно имали
 властела обављали и више службе. Свештенство је долазило
 само од својих вотова па до вотова, иако не.

На сабору је, по Теодосију, Сави држио збитни говор
 смислен и сјатно распоређен говор о крпима које је учи
 но ради своје земље и свога народа. Потом би прихватио на
 главни предмет свога обавештавања — Стефаново влад
 ство, јерко би члановима сабора „мнзи кѣ какѣ напавици
 и кавати, пидѣи же и кождѣ, мнзи же и жетина маи
 же и кавати“. (Ibidem, 142). Зато пије тако, наглашава
 би, владетелу „единзавишнѣу кѣти же и квати се“. (Ibidem)
 Иако и не буде тако, завршио би, него, како је он по
 божијој вољи подизан за главу цркве, тако „и кѣи о
 вѣжѣ мнромѣ мвладѣишнѣау кѣицѣи царѣица оскрасити по
 докѣ негѣ, и се кѣ кавѣу чѣстѣ и похваѣу, савѣу же в кѣ
 личѣство“. (Ibidem, 142—143). Тако би им он разложио
 потребу и корист издизања Стефанова пачица осталих вѣсти
 и крунисање за краља. Сабор би то све само прихватио, без
 икакве, наравно, расправе: „Иѣи же вѣдѣишнѣи кѣио кѣи
 в се вѣдѣишнѣи по нѣхѣ слово еѣо, мнзи се кѣ немоу ра

достојно покленити се", (ibidem, 143). Поклон заједно са сабора званично је саборски пристанак. Чини се друго од сабора није ни очекивано, ни тражено, и он је заиста само једна од оних својих свезаности на свезаносту жељу, која је била — то се знало — одлука. Зато би Сава приступио чину крунисања Стефана Првовенчаног, како га Теодосије описује: «кати је он брата крунисао, анжом помало и за „краља еркевката“ прогласио, „какогрудником же и кећмак людмак покленити се, и анжегудактих цетк сава просените емоу и благословитиак: вождек и кеудек", (ibidem, 143). То је екстремно начин проглашења владара као у Византији, познато, христолом, разликујући се од владарског крунисања из запада у ранем средњем веку. Теодосије јак споминије међу актуалним на само кривичном праву и свезању, и ја јамично међу познатијим ако у јима „какогудактих“ гласом објави српски народ. Због, у овом случају, Теодосије није претстављао прави властелин владара већ је он окупио Срби — они су актуалнији владари у првом делу српског сабора, а народ пред црквом. Све ово и на крају. Пошто проглаша крунисања доносила би се Теодосије, часе, и онда дарови.

На првом делу државног сабора објавио би се, по овом случају, државни посто, провинције Србије за краљевину и крунисање сабора. Теодосије као та назерно зове овај део састанка „сабрање“, а тек његов наставак му је „сабор“. На крају је објавио црквени део састанка, утврђивање вере и „какогудактих“ обичаја. То би, дакле, био део сабор, као што је био краљ Светицук (Владимир), с том разликом што ова је овај сабор објавио и што су на овоме прво објавио директно послани на тек овим државним, а овим је објавио ступи. Како би и у овом случају јачи утицај Византије, с правилима државних подлога, јамично не би познатио.

Приликом уласка на престо наследника Стефана Првовенчаног, краљ Владислав, српски извори уопште не спомињу државни сабор као тако, које би бар признало новог краља. Веома је тешко рећи, да ли је то само случајан пропуст код наших писца, или су они мислили да сабор уопште није потребан ни споминати, када је Стефан наследио власт. Највероватније није, али је то, можда, још јачи знак неких схватања у српској држави о величини и обиму влада српске краљевине. У Житској повести зове Стефан Првовенчани

svaki je bio izabran kada je arhiepiskop Siniša sudio sv. svoja
prijatelji i pretpostavio crkvenom, državnom saboru svoga na-
slednika Arsenija I, koga je sam odabrao. Jaču moć za Theo-
dosijem i Domentijanom, blizini vremena sv. Save, i
smestiti ovaj sabor u doba vladavine Vladislava Rado-
slava, ali to nije uopšte izlazi pred crkvenim, državnim sa-
borom, i ako da se uopšte nije moglo niti tada da
bi imalo bilo vlastitu za sebe. Poslednje linije izostaje.

Господине отворено и смело сведоци, да су властели делитица краља Владислава с престолом. Не би било неумесно додати још неких с поштом: Да ни можда, зато што га ни сабору нику ни приличи за краља? Господине не би тако лако пао на политички саговор. По чему су властели сручили краља с престола због тога што нику били задовољни с његовом памећу: „**квасеаіемъ же о нескетаваній оума его не, мудевіиіамак, и остк ниге итастауіакиіамак, въ мншнмѹ крагеу не, прасеккннѹ се Владиславеу**“ (Ibidem, 177). Властели су се, још једном, закључили за принципом одобрени принцип демократије, по коме влада, истина, мора бити из воље и за интересима, али не онај који би био најсиротији члан тана, није ли као привођени заједници сину или највише брату, него прва за престо, него онај који је издејствовао. Тако су они, знаменити Радославци с њеним малим савезом, још једном још једном се да прати ако се партија рече, довели на престо још једном знаменити Радославци, али не спреча тазбина, нагло се срозавала са своје моћи, а Владислављева Господи оу дрско властели и тазбине се у моћном животу још једном. Да ли је сабор бирао Владислава за краља или је Господи у властели Димитријем (Илијом) и био већи и јача крива. „**иритѹ некетѹак крајекетѹа**“ (срп. Ђ. Димитриј, 180). О, да као на му се то било чинило доволно јасно, још једном знаменити Радославци: „**прѹмак самодрѹжѹиіаіѹ и крѹкѹкоу крајекетѹо срѹкѹскѹ земан и из-Дерскѹа**“ (Ibidem). Ни због не сабору ни саборски пристаиак на свршен чин уопште се не спомињу. И ја мислим да ради њих српски државни сабор уопште није могао бити, с потпуношћу окупљен већ због тога што Слва, као митрополит Србије, са целим свештенством, не би хтео у тај сабор своје учествовати. Па још једном није ни учествовао. Он

дали na Vizantinjite nego što su se ponašali za stirim vjerskim tradicijama. Vladao je tražio savjet od sabora, ali se nije morao po njemu ravnan. Sam je odlučivao. Saboru je ostajalo samo da u znak svoga priznanja akklamiira vladarske odluke (ἐὐφραδίᾳ) i da na taj način pokaže svoj pristanak (συνέλευσις, consensus.)¹⁾ U Vizantiji se to svo davnito, osobito u ranijim vremenima, naročito pri preuzimanjima na prestolu, razumje se najviše onda kada se s vladarem mjenali i dinastija. Inače se u doba prvih Nemańića saborski pristanak nije uvijek tražio ni pri dolasku novoga vladara. Oni su sami određivali nasljednike, naravno iz svoje dinastije, ili su ih vlastela silom izvodila na presto, kao nekad dani u Vizantiji ili, poznije, vizantinska vojska na dvorske klike. U saborskome radu nema ni kod Srba u ovo doba, kao ni prije, utvrđenoga postupka. Sve je još u razvijanju. Ni krug saborskoga rada nije, prema tome, tačno određen. Nema, međutim, nikakve sumnje da pristank sabora na vladarske odluke u onima perioda mnogo vredi. Vladarske su odluke obavezivale na poslušnost već cijele sobom, ali znače im se pokoravalo ako su imale za sobom narodni pristanak preko sabora. Zato su vladari u istim slučajevima različito postupali i radi istovrsnih pozicija jednina su sazivali sabor, a drugi put opet nisu. Postupali su po raznim političkim prilikama, vođeni političkih prosudbama i položaja, a ne po tačno utvrđenim ustavnim principima. U uticaj sabora je, po tome, bio različit. Bilo bi sasvim pogrešno stvarnom historijskom razvijanju, ako bi se tvrdilo da je moć srpskog državnog sabora neprestano rasla ili da je stalno opadala, kao što se to rado čini. Uticaj sabora stajao je najviše do kraja i vjeka onoga ko ga je držao u руци — vladara ili mitropolita, naravno samo sv. Save u ovo doba. Ja ne mogu se sumnjati da je stvarno od ličnosti Stefana Nemańića i sv. Save mnogo zaviselo što su raniki sabori za prvih Nemańića tako pokorni i toliko predusretljivi prema željama svojim velikih vođa. U razvijanju pitanja pravne nauke i uprave na poznatim državnim saborima (bogosidsko pitanje i priznanje Arsenija I za arhiepiskopa) razumljivo je samo zbog velike moći i uticaja Ste-

¹⁾ Manojlović G., Carigradski narod („demos“) od god. 400—800 po Is., Preštapar iz „Nastavnog vjesnika“, XII, 1934, 5; i d.

fenia i nemaње i njegova najmlađeta sinia, pošto su oni u crkvenim pitanjima pokazivali osobito zanimanje.

По свом саставу српски државни сабори овога доба савиши су лични на остале тадашње саборе словенских и околних држава и краљевих народа, а по својој кругу рада и по свом саставу према владару они показују много сличности с византијским динорјанским и митрополитским саборима, грчким саборима, који су били постали више симболички него да стварно представљају народ. Већи разлика између српских државних сабора и руских и других државних сабора постојала је. У Руси је традиција државних сабора изостала или под моћним утицајем близине византијског државног средњства и у савишним друштвима одвојена од православне цркве према држави него што су били односи римокатоличке цркве према државној власти у Запад.

Српски државни сабори у доба краља Уроша Великога и његових синова Драгутина и Милутина

Ако би се коме чинило да је број српских државних сабора за првих Педесетих векова познат, а наше знање о њима потпуно оскудно, он би био на сазвим погрешном путу. Број познатих сабора у осталим, особито словенским, земљама ових векова редовно је још мањи, а знање о њима није познато пространије и поузданије¹⁾. Напротив, све се рећи да су нам из српске прошлости XI—XIII в. државни сабори боље познати него што је то редовно случај за ова времена. Извори су о њима, ипак, једностране — само писани. У српским повељама ових времена нема уопште помена о саборима код Срба, а у нашој науци постоји мишљење као да вести о саборима сачуване у повељама много више вреде него оне у писцима. Повеље, међутим, почињу тек с добом краља Уроша Великога спомињати сабор. Ја високо ценим предност повеља као историјских извора али се, наравно, не могу сложити с мишљењем по коме би српски писци били неважнији извор за српске саборе неголи повеље. Вести код писаца, ипак, такве су да их није увек лако тачно датирати, што је код повеља редовно лакше, но ове су, с друге стране, много обилније датима него помени сабора у повељама, где у најбољем случају дознамо годину сабора, неке врсте учесника и један одлучени предмет. Обавештења код писаца о саборима обично су пунија, и зато не треба вести о саборима код писаца и у повељама принципијелно делити као важне и мање важне, него се мора у сваком поједном слу-

¹⁾ Упор. *Kadlec K.*, *Přehled ústavních dějin Moravy*, 1926, 44 и 49—51.

činju utvrđivati njihovu nerodostojnost i važnost. S osobitošću opravdanosti. Moglo bi biti da se u koži našega pisca uvukla vest o saboru preписивањем или прегледањем туђега дела, јер они су то радили, а да се она уопште не тачне тачне пронађу. Могућност постоји, али досад није утврђено да би иједну од вести о српским саборима код наших писца пребако због тога избацили. Они ипак редовно прегледају своја дела из других, по писцима повеља су се сабори увек класно држали утврђених канцеларијских формулара и често их с потпуном независношћу — наравно, у формалистичким деловима повеља — преписивали. Тако се је могло догодити да је у повељу прегледањем унесена vest o сабору који уопште није држан, и на коме та повеља није стварно ни издана ни потврђена. Могућности да то је, истина, много, али она постоји. У жељи да што већим бројем српских државних сабора није се, међутим, на ову могућност код нас много при мишљило, нити се она при интензивању броја сабора избацила из ума држати. Ја морам и овде на ју упути, пре престрел српских државних сабора у доба краља Уроша Немањина, пошто се с његовим добом појављују мноштва сабори и у повељама српских владара. Раширено веровање, како су повеље извори прве руке и како се без бијави од неkritичности може све прихватити што у њима стоји, уопште је неумесно, а у овом случају нарочито. Зато ју ја с неким систематичком неовисношћу проучавао и вести повеља о нашим саборима као и тврдње писаца⁴⁾.

Како је краљ Владислав дошао на престо јавио и због почетка издавања књиге списеке тлабине свога брата Радослава, тако је и он слично с властели, кад је моћ Бугарски, вероватно због, ударила на то унутра. Властела су га довели на престо, а она су га и збавила, и довели његова млађа брата Уроша. Он као да је мислио да је то тако и у реду и као да се није много ни претиско својој судбини: јачи се у таквом случају мање неголи његова жена. Важи стогу сабори они призивамо на престо, какви је били у Зетин. Дошла су у Раши властела, кад су могла, и према принципу idoneitas, с одобреним обзиром на разлоге спотане политике, извршавати су промене на владарском престолу, јер на

⁴⁾ Урош, Hirsch H., Methoden und Probleme der Urkundenforschung, Mit. d. österr. Instituts f. Geschichtsforschung, LIII, 1930, t—20.

се činilo da je dalje vladanje dotičnog vladara opasno za državu. U primitivnim društvima tako se često čini. Tamo je vladar odgovoran za sva zla i za sve opasnosti koje stižu državu, i surovo društvo se ne жаца да га склони с пута. Српска властела су поступала још отмено, како се то иначе чини — краљ Радослав је жив и здрав отишао из земље, али се брзо вратио и замолио га, а краљ Владислав скинут с престола, остао је у Србији, и чак није био без утицаја. На такав српски сабор на овакве поступке не би могао пристати. Нарочито се не би могли сагласити с оваквим попуштањем престола духовни чланови, претставници цркве, пошто је она бранила морала и заштитила традицију. Свесним променама на престолу уносио се, заиста, осећај неопредељености и несигурности у свакојак државни живот. Није само св. Сава изгубио због таквог чина краљ Владислав дошавши на престо, него и сва црква, која је минимално издржавала архиепископија била добро позната, а за њу обавезана. Зато је и минимално да је најбоље због духовних чланова сабора било немогуће сазвати састанак српског државног сабора, да коме би уздржатељи престола били бирали или бар припадници. Ко би га, уостаток, сазвао? Српски државни сабор сазивао је законити владар изабраним путем. Властела су могла силом краља збацити с престола и другог на њ подићи, али државни сабор нису могла сазвати. Свесношћу, уостаток, на такав сабор саопшћено не би ни дошло, а он су се властела при попуштању престола строго придржавали древних традиција да нови краљ мора бити из властеле породице.

Архиепископ Данило II истим речима је испратио до краја Уроша на престо као што је учинио и за краља Владислава: „пржегъ пржегъгъ крамъккѣгъ крагъ зго наичинимъ изабранъ кракъ Оурошъ“. (Писмо, 7). Тако га Данило II свати како је био „ризанитель... отъчинимъ закономъ и прѣданиимъ“ (Писмо), због који је ван сваке суздржаности и избор краља, ико најстарији син није изабраним оца, или бар накнадно признање свршенога чина од стране сабора, ипак ја не сумњам да краљ Урош Велики није сазивао овом приликом сабор. Није га смео и није га могао сазвати због цркве, која је према његову случају заузела исто држање као и св. Сава према краљу Владиславу — помирила се с готово

Урош Велики тврди само да је прву хрисовуљу утврдио „краак Стефанъ... с братомъ своимъ скетимъ Бакоакъ“. Изгледало би, дакле, да се то dogodило без сабора. Но и за ову обновљену хрисовуљу он на крају овде наведенога места истиче да је издаје исто онако с архиепископом Арсенијем као што је привитну издао Стефан Привоенчани с братом Савом. Са сасвим пуном сигурношћу не може се тврдити да прва хрисовуља није издана пред сабором, који нам иначе не може није познат, али сва је прилика да Стефан Привоенчани и он. Сама црква тражила сагласност сабора, него да би то учинио тек краљ Урош Велики, пошто је хтео својој одлуци придобити јачи ослонац, какав његовом оду и српцу није требао. Из ове повеље ми писмо о српским државним саборима, нити друго дознајемо него да нам је из саборских учесника код наших писцих тачно традиран, и да су се на саборним, осим осталих познатих нам послоних, издавале и повеље, одлуком владаревом по савету сабора. За Зету је то било прилично поухађено већ утврђено, а сада се то, из овега, зна и за Рашку. Још нешто се, можда, види из ове повеље, што се разликује од моглог тврдња да је устав цркве у Рашкој велики и да поред краља потписује хрисовуљу и архиепископ, као хрисовуљи традиције св. Саве. Но била ова потврда повеље од стране српскога архиепископа, у ово доба, има с њакелетом и сумњу у њезину аутентичност, која је јавно истакнута¹⁾. Повеља је сумњива због своје садржине, пошто се њеним делом слаже са словеском, и због свог језика, који је јединствен за једну српску повељу; ова је још и на-дименост. Ако би успело отстранити остале разлоге за њезину неавтентичност, остаће, мислим, увек сумње у њу због језика²⁾. Али и када би се доказало да је ова повеља јавна, из каснијих времена, она никак не би била без важности за српску цркву које је овде унесена, а тиме за питање о саставу и кругу рада српских државних сабора.

Краљ Урош Великига није поставио на краљевски престо српски државни сабор, па га он није присиљено ни да

¹⁾ Вихачевић Ђ. Је ли био Мирослав, кнез хумски, брат или савладар Немањин? *Летопис*, 189, 1897, 13—16.

²⁾ Упор. сада: *Торолџ В.*, Питање о хронологији у делима Св. Саве, Голубиница, XLIX, 1940, 24—34.

siđe s њега, него је то учинио син му Драгутин, ослонен највише на страну војску. То је тежи случај од ранијих.

Архиепископ Данило II доволно опширно приказује ову промену на престолу. Он је на страни краљевскога сина Драгутина, који је, по његову мишљењу, имао право тражити од оца да испуни дато обећање. О земљи се одлучује као да је власништво династије. Данило II уопште не спомиње никакве друге факторе у овоме тешком сукобу осим тиранијавости краља Уроша Великога и повређена частослужбена његова сила Драгутина. Ми не знамо на чијој је страни била већина власти, али можда смомо слугити да је држали ек старим краљем, пошто је Драгутин довео војску из своје тазбине, Магаре и Кузана. Још је, хвали га Данило II, и тада покушавао мирним путем доћи до престона, а када краљ Урош није хтео поуступити, он га је знао код Гангана и победио. Отоо је престо силном: „и притк пркстак пек ек пождио“. (Илић, 18). Сео је на по неволји одети престо и поновио се („пакрн се“) благочелним и христовљивим и смиротривним све српске и поморске и сроднарске и државске земље Стефан краљ. Све гла. О сабору нема ни где ни спомена — види га је он изабрао, нага прихватио саборчин и накардно га признао. Овога пута је о српском престолу одлучио рат и победа извојевина у њему помоћу странца. На пристанак српскога државнога сабора свага краљ није могао ни помислити због многих разлога а нарочито због ова два: На српских извори ми бданоно знамо колико је Србима свих времена било немало укључење странаца у земљу. А Драгутин их је довео и с њима оца победио. То му Срби нису могли заборавити. Друго, он није могао савати уредни српски државни сабор због одиоца цркве према нехришћаним отимачинама престона. Заста је чуло што се онде сада први пут опширније претреса питање о изабивању српских државних сабора приликом насилних промена на престолу због тога што српска црква, држећи се традиција св. Сава, није хтела изрично признавати изхришћене отимачине. Највише што је могла учинити, било је да заузме пети став према незаконитим променама на владарском престолу као што га је заузео св. Сава према краљу Владиславу. Његов високи углед осигурао је његовом примеру вредност закона. Код случаја краља Драгутина, тежега од

(Ibidem, 338). Nikoga nije nashao pogodniji²⁾ od Jevstatiја. Privlao ga je i rekao mu: „tako dostojna pokazati nam koga biti pravilna zakon³⁾ vojsk⁴⁾nomu“. (Ibidem). Kralj je, dakle, zajedno sa saborom tražio pogodnu ličnost za arhiepiskopa, ali ju je našao sam. Ja moram reći, kako stoji kod Danila II. Nije sabor našao Jevstatiја I, niti ga je on izabrao. Sve je učinio kralj. Jevstatiје se, naravno, branio visoke vlasti, ali je naosvetku pristao. Onda je, opet po Danilu II, tek sazvan sabor, na kome je uzведен na presto sv. Save Jevstatiје I: „и днѣви сѣшѣхъ нарочитѣхъ, ксѣпоу жъ сѣборѣ сѣвѣроуспашѣмъ, о сѣмъ класиѣмъ сътворѣхъ вѣса по оуки чѣю, и въскѣдѣхъ и на прѣстоу скѣлаго вѣрѣ сѣмъ. просѣдѣхъ класиѣмъ: Ювѣстатѣмъ прѣосвѣщенѣмъ архѣписѣпоу многаго дѣла“. (Ibidem).

Sabor je, vidim se, bio stvarno samo poziv na muje kraljevsku odluku i da svojom mnogoljetnjem prijamu vojske mitropolita, pri чијем је избору било prislike да бар сазеује крѣпа и да тако ипак крѣпѣ јѣчи утицај на избор лѣвога митрополита нѣко када је постои архѣписѣпоу Јевстатѣмъ I⁵⁾. Данило II, дакле, не вели да је sabor изabrao Јевстатѣмъ I за архѣписѣпа. Код њега — да одмах истакнем — треба бити вѣсно и јавно: с тумачѣњем рѣчи sabor. Он је вѣома често употребљује — од зборѣ неколико кѣлѣвѣри, који дѣлаше као изабѣлѣство, даѣхъ, сѣмъ свѣхъ мѣнѣхъ јѣдѣнѣхъ мѣнѣтири, даѣе, свѣхъ мѣнѣхъ Сѣте Гѣре, да гѣе до архѣписѣпа двѣрекога, покрајѣнѣскога, прѣвѣнѣго и дрѣвѣнѣго сабора. Све су то Данилу II саборѣ. Ово сам морао овѣе рећи, пошто је моје расправљање основано на прѣмѣ поменѣмъ српскога дрѣвѣнѣго сабора код њега.

Иако је код Данила II вѣома често рѣч о различитим саборѣмъ, на и о српским дрѣвѣнѣмъ, он не јѣдѣном од најближѣних мѣста свога дѣла, где би очекивали да ће гачио описати радњу српских дрѣвѣнѣго сабора, приликом Црѣкѣмъ пове предѣје прѣстога Мѣлѣтинѣмъ, народѣмъ прѣстѣпѣнѣнѣмъ, сабор, изрѣчно и не спомиње, мада на његова радѣнѣмъ из-

²⁾ Т. Гариновски (о. с., 170) као да је мислио да се само призивање архѣписѣпа од стране српскога сабора сврѣжавало с мѣстѣлѣтѣнѣмъ. Није. И вѣладар се тако призивао. Већ код хрисѣсѣла Стефана Прѣвѣнѣнѣго вѣнѣе Теодѣсѣје: „и мѣнѣгѣдѣмъ сѣмъ кога просѣнѣти сѣмъ и гѣлѣгѣнѣнѣмъ: коѣдѣтѣ и коѣдѣтѣ“. (ed. Ђ. Даниѣлѣ, 1859, 143).

лази, mislim dovoljno jasno, da se je promena na prestolu dogodila pred saborom. Po rečima Danila II kralj Dragutini se odlučio da napusti presto posle nesreće koja ga je stigla pod Jelečom, kada je nao s konja i prebio nogu. Gleдао је у томе прет божији. Позвао је одмах брата Милутина и рекао му, како му је Бог платио по његовим делима, па да зато не може нише остати на владарском престолу: „*прочеи не пачамъ владыкытковаи на прѣстоу сѣмъ*“. (Ibidem, 25). Ја се ни тренутка не предomiшљам да истакнем, како је Драгутин изабрао овај пут ради тога да ериба божија не би пала и на Србију. То је хтео рећи и Данило II када је ово написао као краљеве речи: „*по дѣлама по мѡмъ много сѣтѣныхъ вѣса снѣ пачеути прѣити на мѣ*“. (Ibidem). На уму му је, наравно, било — не на Србију. Оно су још древна схватања одишн између божињства, владара и његове земље, по којима је владар мора сам склониити (да га силам не би укаопини), када пачуе божију ерибу на себе. По Данилу II предао је Драгутин presto Милутину сам, по својој вољи, као да само он нише расцолже: „*И по свѣхъ дарѡна нѡмѡу прѣстоу зѡи... и по достоѡннѡу предаиши и рекоуише: много акѡа сѣтѡри поѡхъ владѣтѣнѡмѡу и хриѡтоуѡкиѡмѡу... Стефанѡу краљу Ѣвѡмѡу*“. (Ibidem, 26). Први део решеице је у једини и тоге се рече самѡа краља Драгутина, дов је дошл у множини и означаје рачуу многих. Којих? Ја знаиш да се име е довољно сигурности одговорити — ерибаи, разишнѡа сабора у Дежеи 1282, где је Драгутин предао presto Милутину. Мора би то, истина, бити и стичаи стичаи несрећнѡа имене субјекта, али овде је, код Данила II, заиста тешко на то мислити. Он није неспретан и алѡав писац. Његове речи у другом делу наведене реченице, ериши на рачијим традицијама, морају се тичаи сабора, који се сада, после невољних узурпација, могао сазвати и призивом промене на престолу, и уз призивак цркве. Сабор заиста призива право призиваи владара каицањем мнозѡствѡија. Већ призиваиоме краљу Милутину предао је, по Данилу II, Драгутин дарѡне: златѡ, владарско одеѡо, свога златѡа и своје оружје. То је било увођеије у владарска прѡна, које овде држи биши владар сазвим исто овако како је унишѡ Стефан Немаија са Стефаном Првовенчанѡм. Владар је при томе главна личнѡст, а не, можда, црква, и Данило II

joш једанпут истиче, како је Драгутин „даровао“ престо Милутину.

Приликом доласка на престо краља Радослава био је, ваљда, због краткоће времена немогуће сазивати српски државни сабор. Краљеви Владислав, Урош Велики и Драгутин не би могли, и да су хтели, скупити уредан српски државни сабор ради признања своје власти због тога што представници српске цркве не би ни смели ни хтели доћи, а без њих би сабор био крив. Зато о саборима приликом њихова ступања на престо и нема ни мутна помена. Промену на престолу 1282 могао је, међутим, цели српски државни сабор одобрити, нарочито представници цркве, и ја мислим да је промена на престолу обављена пред сабором и да је с дежевским сабором обједињен предањем утврђени углед српских државних сабора. Они су отада званично чешћи, и рад им се да тачније утврдити.

После сабора у Дежеви, који на основу извора смомо барем претпоставити, одржан је — да и то споменем — несумњиво још сабора, на које, по изворима, немамо права ни да их унесемо у ред српских државних сабора. Међу тим јамачко одржаним саборима ја морам елиминисати од заборави бар оне на којима су бирали или признати за архиепископе Јаков, Јевстатије II и Сава III. Ако су владари, који су силом доспели до престола, били ван могућности да скупе хредин сабор ради признања своје власти, нису били у могућности да га сазову ради црквених потреба. Црква се и онако стварно мирила са створеним положајем и јамачки није изабегавала сваку сарадњу с владарима узурпаторима. Она их само није могла изрично у власти признати приликом насилног ступања на престо. Пошто је у српској цркви — већ због угледа васељенских сабора — био и углед српских сабора веома висок, то су сви српски архиепископи јамачки много држали до тога да их државни сабор призна у власти, бар онако као Арсенија I-ј. Она се чистом државном традицијом које је увео св. Сава. Зато ја у низ сигурно одржаних а иначе непознатих сабора уносим бар оне на којима су бирали или признати споменути архиепископи.

¹⁾ За високи, јамачки и политички углед српског архиепископа Јевстатија II, 1301 године: *Monumenta spect. hist. Slav. merid.*, XXIX, 1897, 13.

Из доби заједничкога владања краљева Драгутина и Милутина сигурно нам је познат један српски државни сабор о коме је оставио спомен потоњи архиепископ Никодим у својем знаменитоме запису из 1319 године. Време сабора не може се тачно одредити, него само приближно. Никодим га овде спомиње: „Къиши ерхо њѣкан расирѣ келѣ... и разѣкѣтѣкоу къишоу междоу господиноу ми прѣкѣсекоу краљемъ Одрѣномъ и междоу братомъ меу краљемъ Стефаномъ, мѣк же тогда сѣрироу игуменеу чѣстѣнаго манастира светѣлихъ короудѣи Хиландара, ... њикомѣниѣмъ мекоу братоу и тѣора срѣкѣскѣи љѣмѣ посланѣ къишѣ къ ѡки Римѣ, къ царѣкѣи градь, тогда царѣкѣи прѣкѣкѣрѣкоу цароу кѣрѣ ѡдрѣнѣкоу Дѣуѣк ѡнѣкоу Ромѣкѣиѣ Палаѣоѣкоу и сѣноу њоу цароу кѣрѣ ѡнѣкоу и кѣперѣкоу њоу цароу кѣрѣ ѡнѣкоу, прѣкѣкоу же прѣкѣстоу кѣрѣкѣкѣи патриѣрѣкоу Цѣра града кѣрѣ ѡнѣкоу, ...“ (Записи и натписи, 52, I, 1902, 22—23). И Данило II спомиње овај сукоб¹⁾. Али по њему би га било још теже временски утврдити неголи по запису Никодимову, из кога се бар види да је био после Напољови ступања на патријарашки престо, дакле после године 1312; свакојакѣ те исте године или идуће. Данило II, иначе цѣи вѣсти о саборима, овај није навео, и сабор је несумњиво одржан, пошто је сукоб љѣмѣу браће изравнат и с њега послан Никодим у Цариград. Из ове драгоцѣне вѣсти види се сасвимъ јасно да је српски државни сабор питао за свѣст и да је тако свѣдѣчиѣо и у питањима спољѣиѣ политике, када Никодим вѣли да је био послан од краљѣвѣе браће и од српскога сабора. И по овој цѣи налик су српски сабори на тадашња прѣтѣвѣиѣиѣка тѣли, прѣд која су вѣладари катѣад износили питања рѣта и мира и рѣгулисѣиѣа односа са страним државама.

Постављѣна је опрезна хипотѣза да је око 1313 држан сабор на коме су краљѣви Милутин и Драгутин издали хрисѣвуљу манастиру Бањској²⁾. У самој свѣгѣстефанској хрисѣвуљи саборсѣка сарадѣиѣа се не спомиње. Не истичу је ни краљѣви у својимъ забѣлѣшкама, него само архиеписѣоп Никодим, али, ѡжалѣост, не довољно јасно. Њѣгова забѣлѣшка је, наравно, из времена после 1317, али у њој би се ипѣк мо-

¹⁾ *Е. с.*, 44 и 357—359.

²⁾ *Таранѣвѣи Т.*, *о. с.*, 171.

гло рећи да је хрисовула издата раније на сабору. Но то архиепископ не каже. Он спомиње сабор на два места. На првом је, мислим, реч само о духовном сабору, а на другом се, можда, говори о државном. Али све је то муно и неистинито, па ја не смем тврдити да је светосафрански хрисовула издата на сабору и да је тај сабор био око 1313 године¹⁾.

Сасвим је сигурно да је кријем 1313 или још пре, почетком 1314 сазвао сабор краљица Јелена, која је остварила да јој се приближује „*дѣло прѣставленнаго на*“ (Данило II, ед. Ђ. Даничић, 1866, 87). Ово јамачно није био државни сабор свеколике српске земље, него само оне области коју су њој уступили синови. Али окупљен сасвим онако како су сабирали и српски државни сабори. Данило II овако описује, како је стара краљица скупила сабор: „*и въ тѣ часъ не мало за-вѣсѣвшихъ начѣтъ кѣсѣлати кѣсѣтѣнны въ кѣсѣмъ ѡмѣмъ дрѣвѣ-кѣ своѣмъ, въ мѣсѣсѣмъ же и мѣсѣсѣмъ и пакѣ сѣмѣнѣмъ дрѣвѣмъ нѣ, писаннѣмъ рѣкѣмъ: принѣтъ, о ѡвѣмѣмъ, и видѣтъ прѣставленнаго мѣмъ въ поѣтъ ко идеу, въ нѣмъ писанѣ-жѣ не ходѣмъ*“ (ibidem, 87). Ја овде расприказам о српским државним саборима, па се ипак задивљивам и на овоме сабору који није био државни. Из наведених речи, међутим, није се види колико је то неопходно потребно, да би се тако утврдили појединости о српским државним саборима које нам иначе нису сасвим тачно познате. На овоме месту, сто, сачувано је архиепископ Данило II рече, како су обично зва-ници сабора позивани; колико је он био важлив, види се по томе што међу званицама не спомиње митрополита; тај занета није био у власти старе краљице. Овакви сабори при-ликом смрти владара или владарица нису, иначе, никаква реткост, нарочито не у временима и земљима где се осећало и знало да је државни сабор уско склопан с дворским са-ветом, стварно његово проширење. Данило II можда ово није било познато, док је писао о овоме сабору, или му је било мање стало до те чињенице него до драгога поређења са са-бором апостола приликом смрти Богородице. Као што су онда апостоли журили са свих страна да би били при самрт-ном часу Богоматере, пише у заносу Данило II, тако су се сада журиле званице на сабор краљице Јелене. Док је ра-

¹⁾ *Светосафрански хрисовула* краља Стефана Уроша II. Милутина, ед. В. Јарић, 1890, 43—46, особито 45.

није с много пажње писао ко је све био позван на сабор, у патриј стварања се даље задео, па сазвани сабор зове сабором све српске земље: „И *всѣмѹ сѣборѹ сръбскѣмъ зѣманъ сѣмѣ*“ (Ibidem, 88). То је претеривање лако разумљиво и због одушевљења Данила II и због скоро сталнога стављања уз реч сабор. Но ово није био сабор све српске земље, него само обласни спаре краљнице. О саставу овога сабора оставио је Данило II још занимљивих појединости, с којима није лако изаћи на крај, особито када се држи на уму да се овде први пут критички претресају. Краљница се, по речима Данила II, хтела да опрости с целим сабором који је стајао око ње. Дрзо је, наравно, споменула свештенство, онда се обратила на „*чедѣ мои любоулюбѣи*“ (Ibidem, 90), што се несумњиво гиче родбине, дворјани, vlastele и чиновника, а апокалиптику је окренула свој поглед на бедне, спрочинене и мизовољне. Благословила је, потом, све, мале и велике, и пречистио дух свој Господу. То би, по овим речима, био народни сабор, наравно с члановима нижих слојева само из непосредне краљичине близине, око двора у Бривцима, из таквих крајева јамачно не. О покрајинским саборима код Срба у средњем веку није се у нашој науци уопште озбиљно расправљало, а из овога разлагања, мислим, осећа се колико је занимљивостиа у овоме питању за велики проблем српских претставничких тела уопште, а државних сабора нарочито. Јер с дудирнутим и решеним тешкоћама око овога сабора још више ове све испрлене. Данило II не заборавља споменути сабор ни врликом погребу краљнице Јелене. У погребној говорци он истиче на првоме месту краља Милутина за њим спомиње митрополита Саву са збором епископа и игумена, онда наставља: „*посадеушетоу вѣсѣмѹ оксѣтитѣмѹ сѣборѹ и царѣвомѹ сѣнѣкантѹ, съ прочими вѣсѣмѹи и цѣлѣмъ сѣмъ христовѣмѣмъ, и вѣсѣмѹ народѹ отъ ѣтѣка нѣ*“ (Ibidem, 93). Овај низ заиста није лако критички расчистити. Довољно јасан није. Ја ипак мислим да смем рећи, како је Данило II док је писао ово мислио на сабор обласни краљнице Јелене и на ужи савет око ње. То је, држим, хтео рећи с речима сабор и „царски сѣнѣкит“; лако би се ове последње речни могле тикати и ужега савета око владара. И после оваквога сабора, заиста тужнога, Данило II спомиње част. Не само да истиче, како се краљ „*съ вѣсѣмѹ же сѣборѹмъ отъ ѣтѣ*“

раме свираним отачаствима нго, шакоже прѣди оуказаномъ, и съ благоугодителнимъ жеаннимъ великимъ кесарядѣчкимъ аювкимъ къ воемъ кесотѣкъ приняти мнишескымъ образъ глаголанъ къ кесемомъ ексоторомъ скитиническомомъ, панко нископъ и нтермнъ и из-вранонъ чьрнѣкъ прннѣднннхъ на прѣстаклнннхъ нго...“ (Pisiden, 49). То је несумњиво сабор свештених лица, али ја сам уверен да се он овде само издвојно из општег сабора Дринутинозе области ради нарочите сврхе, монашенъ кра-ливи. У средњем веку није било никакво чудо до се претстав-ничко гласи и сједињује према приреди посла који је пред њим. Световни чланови сабора нису могли имати не-какве улоге при краљеву монашењу, па зато се он ради негга обратио само на свештена лица. Ни при погребу краља Дра-гутина, тада већ монаха Тешкнста, властели се не спомињу никакво као при сахрапи краљице Јелене. То не значи да том приликом није учествовао цели обласни сабор, него само да архиепископ Данило II брже и сумарније описује дога-ђање касоди приликом погребга старе краљице Јелене. Он чак не спомиње овде ни част после погребга, иако је и она не-сумњиво обрђана.

Облици ова сабора, од 1313 или 1314 и од 1316, захви-тају, како се види, нарочито место међу српским државним саборима. Они су стварно позрајински сабори, сазвани с истом сврхом, да буду при погребу владара, али нису оба-два истога ранга, пошто је сабор о смрти краља Драгутина имао ипак више карактер државног сабора него омиј о смрти краљице Јелене. Ја се не устручавам истаћи ену сло-женост овога питања, јер до год хоће да продре у суштину, уштанње српских претставничких тела, мора знати да је њихов разлик немога сложен. Значајни теоретичке проблеми, зна-чило би омогућити његово тачно решење, пошто би свака симплификација морала одвести фалсификовану развоја. С тешкоћама у научном испитивању ваља се борити, а не ели-минирати их.

Како је краљ Милутин постао једини владар свих срп-ских земаља, он је брзо морао сазвати српски државни са-бор после смрти архиепископа Саве III (1316) ради избора новог српског митрополита¹⁾. После смрти архиепископа-

¹⁾ *Савицкић С.*, Српски архиепископи од Саве II до Даниила II (1263—1326), Глас, CLIII, 1933, 71—78.

не краљ je, како tvrdи Данило II, одмах приступио избору његовог наследника: „и свѣракъ въсѣ свѣрѣ отъчестина си. въсерѣстѣнныи епископы и игумены и чрънцы и кельскославѣнныи властѣи, изискоуи такоуаго мѣща не иднѣю ик и трѣлѣти, и за въсѣ годинѣ, и многаи полечинни о томѣ пакѣ“, (Ibidem, 152). Ово место, доведено у везу с речима ученика Данилова, како је краљ обећао митрополитски престо српскога св. Саве његову учитељу, дато је повода за претпоставке о крсту рада и моћи српских државних сабора за које ја мислим да су врло далеко од стварности, мада се од једне узгредне примедбе С. Вуловића неумољиво позавлађу. Ученик Данила II пише овико: „отѣ того же крѣмне ик оукѣ штаѣ влачѣстѣнныи краљ Оуросѣ дати сѣмоу архѣпископѣномѣ прѣстѣолѣ свѣтаго Савѣ, ижеже послѣди и полѣчи по пѣжнѣи кѣлѣгоколинѣи. Тѣѣ (sc. код митрополита Саве III) же пѣмоу живѣшѣтѣѣ кѣ влачѣрѣстѣрѣнѣи прѣстѣ ижеже пакѣкѣкѣ ик, и по икѣстѣрѣкѣи прѣкѣмѣи прѣстѣи си прѣво рѣчѣиѣи архѣпископѣи Савѣ, кѣ ижеже мѣсто поставѣиѣи кѣстѣи Ижедѣиѣи архѣпископѣи, сѣмоу же гѣспѣдинѣму мѣомѣму дѣстѣи влачѣстѣнныи краљ Ижедѣиѣи хѣлѣмѣкѣкѣ“, (Ibidem, 364). Он, пре свѣта, не вели, како је краљ обећао Данилу да ће бити архиепископ српски одмах после смрти Саве III. У тексту је реч о престолу српскога св. Саве, а не Саве III. Само непосредна близина у разлагању могла је остати утисак као да се радило о обећању за случај смрти Саве III, која се одмах даље описује. Но такво тумачење не мора бити тачно, и неумољиво није. Ученик Данилов сазнавање обећања краљеве општим изразима, а не као обавезу коју мора испунити одмах после смрти Саве III, и долази како је краљ донѣта и извршио што је рекао. То је јавно, а не када је испунио своје обећање. Због тога је јавно неумољиво претпостављати на основу речи Данила II о тежњави приликом постављања наследника Сави III да су ове долазиле бли од сабора и да је краљ у њему важио на оштре опозицију. Таква мишљења изиру нише из схватања о потоњим парламентима и о њиховим односима према владавици него из српске прошлости у доба краља Младутина и, нарочито, из речи Данила II о избору наследника архиепископу Сави III. Ја не бих нипошто смео рећи ни да су баш при сабору ради избора митрополита одржана у једној години, како се то тврди. Можда је Данило II хтео само рећи

језини српски сабори сматрани за опозиционе, збиља само на основу самовољне критике текста код Данила II, поделног знања описивања избора црквених достојанственика у средњем веку и, најнише, на основу модерних схватања о застопа опозиционом ставу парламента у ово и касније доба у земљама с друштиним друштвеним и државним уређењем него што је била Србија почетка XIV в.

Има мишљења да о овоме сабору на коме је изабран Никодим за архиепископа постоји још један извор, који је Т. Тарановски назвао незгодним именом „законски“¹⁾. То је потврда Светостефанске хрисовуље од стране митрополита Никодима, док се помен сабора пред интитулацијом ове хрисовуље није никада тако схватао као да је ту реч о државном сабору. То је сасвим разборито, јер се на томе месту краљ обраћа сабору речима „свјешчени...“ свако дакле, говори сасвим јасно о црквеном сабору. Стојан Понаковић је био први који је истакао мишљење да је и код архиепископа Данила II и у потврди митрополита Никодима реч баш о црквеном сабору²⁾. Т. Тарановски је, како сам већ споменуо, поделио ове српске изворе за саборе на наративне и законске, мислећи да су „законски“ много важнији. А у овом случају морас је признати, да се правни докуменат за ознаку световног дела сабора служио „неким књижевним изразом, који је највише мање прецизан него наративни податак о властели“. Наравно. И обично је тако. Т. Тарановски имао је пред собом само непотпуи текст Никодимове потврде, како га је издао С. Понаковић у Законским споменицима, па није много чудно што је ударио кривим путем у решавању овога питања. Архиепископ Никодим није био као писац иначе нејасан, али на оним местима где у својој потврди Светостефанске хрисовуље спомиње сабор донета би желели више јасноће.

Архиепископ Никодим вели ту како је њега свемоћна благодат божија, „дан и неодрожна чинорина нѣкоди́ма“, учинила наследником престола св. Саве, архиепископа свих

¹⁾ Тарановски Т., о. с., 172.

²⁾ Потврда архиепископа Никодима: Светостефански хрисовуљ, ed. В. Јаућ, 1890, 43—46; ed. Љ. Ковачевић: Споменик, IV, 1890, 10—11. Мишљење С. Понаковића: Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 1898, XIX—XX.

српских земаља и поморских „ѡ ѡднѡстѣ правохрѣнѣнѣхъ, и свѣгосѣранѣхъ сѣборомъ срѣвѣскимъ, кѡсѣкештѣнѣмъ ипѣнѣскимъ, и прѣпѣдохѣнѣмъ ипѣрѣмѣнѣмъ“. Онда долазе имена места и лица четрнаест епископа и четрнаест игумана, па одмах за тим: „и кѣкъ богосѣранѣхъ лѣкѣ кѣсѣ срѣвѣскимъ зѣманѣмъ“. Још једанпут спомиње архиепископ Никодим сабор у заглављу последњег дела своје потврде: „тѣмъ же и сѣмъ крѣнѣмъ лѣмъ, свѣгосѣборомъ срѣвѣскимъ, правѣмъ оуѣо лѣоанѣмъ...“ На крају клетве спомиње се, последњи пут, сабор с овимъ речима: „да неѣкъ проклетѣ... и кѣсѣо скѣрѣнѣнѣсѣкаѣо чѣнѣмъ, и вѣсѣо ѡрѣнѣчѣкаѣо и кѣсѣо сѣвѣра да неѣкъ проклетѣ...“

Мени се већ измерило, што оштром критиком извори смањујем грађирани брѣуј српских државних сабора, али ја се због тога већу престрашѣти и упасти у цекритичност, и неискреност. Зато се и не устругавам рећи да ја у овимъ поменѣмъ сабора у Светостефанској хрисовуљи од стране архиепископа Никодима не могу, са свом сигурношћу, да нађем поуздан извор за државни сабор на коме би он био бѣран за српског митрополита. Ја то из овихъ паратактичкихъ реченица потврде не могу да испитамъ. Морамъ истаћи могућност да је митрополит хтео рећи само то да и он и све српско свештенство тврде, како су сви краљевски покљони драму св. Стефана у Бањској правични и да због тога моле све потоње владаре да их не наруше, а ако би их ко нарушио, онѣга проклињу страшном клетвом. Држим да је једини ослонацъ онихъ који мисле да је овде реч о државном сабору, а не о збору свеколиког српског свештенства, у речима које долазе доње имена задњег игумана: „и кѣкъ богосѣранѣхъ лѣкѣ срѣвѣскимъ зѣманѣмъ“. По њиховомъ веровању крију се у овимъ речима световни чланови сабора, сва властели, велика и мала, а по моме уверењу овде је реч само о осталом српском свештенству, више од изређанихъ игумана. Реч „лѣкѣ“, за коју је Т. Тарановски написао да је неки книжевни израз, значи хор, и свенимъ је на споме месту ако се цели одељакъ свѣдѣња како га ја тумачимъ. Осимъ значења речи „лѣкѣ“, које говори за мене, ја се нарочито јошъ позивамъ на крај клетве: „...и ипѣрѣмѣнѣмъ, и кѣсѣо скѣрѣнѣнѣсѣкаѣо чѣнѣмъ, и кѣсѣо ѡрѣнѣчѣкаѣо и кѣсѣо сѣвѣра да неѣкъ проклетѣ и тѣмъ клетѣ, и ападема“. Ту је, збогъ, скоро истимъ речима казано оно што самъ ја већ

као kao своје уверење. Проклетством се прети у име свештеног сабора. Зато ја не могу да гледам у потврди архиепископа Никодима Светостефанске хрисовуље извор за епископски државни сабор него само за збор свих свештенослужитеља епископске цркве. У њој је, на неколиким местима, мислим, само о њему реч.

По опширној и знаменитој законодавној радњи краља Милутина и по значајним променама у епископској спољашњој и унутрашњој политици за његове владе могло би се мислити да је краљ држао мношину државних сабора, који би га у тежаким околностима саветовали и помагали. А нама је из времена владе краља Милутина сачувано веома мало поузданих вести о епископским државним саборима. Ево, већ смо при крају његових владања, а ја сам имао прилику да по поузданим вестима расправљам о епископским државним саборима у доба када је сам краљ Милутин владао једино у већи с сабором и узвицењем на престо св. Саве архиепископа Никодима. Црквених сабора је јамачно било тада много више, ја сам још морао један сабор из времена краљевања Милутинова, о коме је реч у потврди Светостефанске хрисовуље од стране архиепископа Никодима, да преместам из низа државних сабора, куда је без довољно разлога смештен, међу црквене.

Највише је о црквеним, а не о државним, саборима реч и у повељи коју би краљ Милутин издао манастиру Хиландару за село Уљаре око 1318 године. Ја сам о њој већ говорио у већи са представљама о епископским саборима и истакло да је изазива овај сабор много величао епископске саборе. У уводу (фалсификованој) повељи он одмах истиче, како православним владарима и архиепископима нема прече дужности него „сакорокы сакъкоулати и на сакоркы законъ коѣмъ почитати... и на правила светыишии еци потвърждати иже наие же църкви вожествыи крѣпости и почести имъ творити...“ (Споменик, III, 1890, 18). По овако одређеној сврси саборског рада не би се смело рећи да се овде ради само о црквеним саборима, јер круг рада средњовековних сабора није био никада тачно ограничен, а црквени послови били су редовно важан део световања и на свима државним саборима. Аш по раду свих сабора помињаних у овој дугој повељи мора се казати да је њен писац редовно мислио само на црквене саборе; може бити да је у време када је он овај

састав писао код Срба и постојао само претежно црквени сабор. У повељи се спомиње сабор око двадесет пута у вези с животом и радом краља Милутина, али најчешће се о њему само то каже да је пред знамените одлуке или радње сабор краља благословио, при чему се знали, и каже, да је то архиепископ са свештенством. Ни за један од ових многобројних помена српских сабора ја не смем са сигурношћу казати да је писац, док га је помињао, мислио на српски државни сабор. Зато ја не само што не могу ову повељу сматрати вањним извором за српске државне саборе у доба краља Милутина, како је чинио С. Новаковић, него не могу у њој навести ни неко сведочанство о томе, како је у хиландарским круговима „постојало... схватање сабора као уобичајене јавноправне институције, чија се сарадња могла приписивати најважнијим делима краља Милутина“, како је веровао Т. Тарановски¹⁾. Не. Писац ове повеље био је дубоко прожет великом знаменитошћу васељенских сабора и њиховом умањеном сликном, српским црквеним саборима. Зато је, претпостављајући и претпостављајући животнис краља Милутина од архиепископа Данила II, уобразио сабор као угледног чиниоца у краљеву радњу и тамо где о њему није ни трага налазио. Морам се признати да он није нигде још мистифицирао, па спомињао властелу као чланове сабора. Ја морам особито истићи, са жаљом што то није већ раније учињено, да он говори само о светом сабору, о српском сабору, о сабору српске земље, о архијерејском сабору, о сабору архиепископије, о целом сабору свештеничког збора (лика) и, најкраће, само о сабору. Ако су модерни писци налазили у овим споменима извор за српске државне саборе у доба краља Милутина или бар на усмену о њима, то није кривица до писца ове повеље, него до њихове жеље да нађу што више вести о српским државним саборима. То, међутим, нису путеви критичке српске историографије, и она, уздам се, неће њима поћи.

За време надиња краља Уроша и његових синова Драгутина и Милутина одржани су неколики српски државни сабори, о којима су нам сачуване поуздане вести у изворима. Састав сабора остао је исти као и раније. У саборскоме раду учествовали су више свештенство и властела. Круг сабор-

¹⁾ Тарановски Т., о. с., 172.

скоga рада možda se malo proširio i uticaj sabora porastao, jer znamo da sada pred njega nisu iznošeni samo izbori vladara i arhiepiskopa radi saborскоg пристанка, nego da је сабор, možda, učestvovao i при издавању знаменитих повеља и саветовао краља у питањима спољашње политике српског краљевства. Осим српских државних и црквених sabora сазивани су у овим временима, напославак сумње, и покрајински сабори, на чију сам знаменитост и занимљивост имао овде прилику први пут упозорити и нажаливо им одредити место према српским државним саборима.

Српски државни сабори за краља Стефана Дечанскога и за царева Душана и Уроша

После краља Милутина узпразио се српски престо смрћу. То већ давно није било, још од Стефана Првовенчаног. У ретовним приликама скопчана је промена на смрћу управљивом владарском престолу с пажањом сукоба, али у овом случају није било тако. Архиепископ Данило II описује у животопису краља Милутина, како је о краљевој смрти био у Србији велики метеж, највише од сујетних и грабљивих војника, и како је он мучно спровео тело краљево од Перле димте до Банске. Ја држим да речи Данила II о бунама и неуредностима у Србији приликом краљеве сахране грађа опрезније тумачити него што се то редовно чини. Нипошто не треба заборавити, како је главна Данилова сврха била да покаже, колика је сила била већ упокојенога краља, кад су и метежници, који су хтели у мутном ловити, бегали од његовог спровода, место да га нападну: „видети же ико нестак се ткао сего влажанаго и ико отк нектозъм царсти огникъм онамаъм онакъ кѣжаахот прикривати лица своа“. (Ibidem, 158). Ту је језгра разлагања Данила II. Метежа је могло, не сумњиво, бити и тада, али мањих, а велики покрет захватио је све српске земље, када је требало решити питање наследства на престолу моћнога краља Милутина. Јавила су се три такмача: Константин, ваљда син прве, грчке, жене Милутинове, Стефан, син из његова брака с бугарском принцезом, и Вуканислав, син краља Драгутина, који је тада побегао из тамнице. Да ли је српски државни сабор, по својој стараној праву, приступио избору владара између ова три такмача, од којих је сваки имао права бити изабран? Није. Сабор,

koliko mi znamo, prilikom smrti kraljeve nije ni sazvan, pošto se kralj Milutin iznenada razbolio: „*сиа калкани
иго лако калпакоу нмоу кисту*“. (Ibidem, 155). Ниште знање о српским државним саборима такво је, нажалост, да ја не смем рећи да ли је у оваквом случају могао и ко други сазвати сабор. Можда архиепископ? Тада је престо св. Саве црква заиста достојан прејемник архиепископ Никодин, али ја сумњам да би он могао сазвати српски државни сабор. Иако је, ево, св. Сава хтео претставити сабору свога наследника Арсенија I, он је замолио краља да позове бар световне чланове. Није их он позвао; по Теодосију би изгледало да је св. Сави сам сазвао сабор на коме је Стефан Призанински крунисан за краља; по ја, како сам рекао, сумњам у ту верују. Архиепископ Никодин није могао сазвати српски државни сабор, и тако је остало сиви да реши питање о наследнику престола. Она га је и решила. Из страховитога сукоба такмича испливао је као победник Стефан, чија је тежња прављачила народ, и о коме се брзо створила легенда да му је св. Никола вратио вид, чим је стари краљ озбиљно своје очи. Стефан је постао краљ силом свога порекла, силом оружја и силом одушевљења оних који су за њим стигли. Он је могао, потом, сазвати сабор да призна своју власт. Друге му улоге није хтео дати.

Нама је данас лако рећи како је краљ Стефан Урош Дечански оружјем савладао своје такмаце и тако постао господар српских земаља. Савременицима то није тако лако било. У својим знаменитиме запису из године 1330 написан је Станислав о овоме краљу: „...иже отъцъ моѣхъ, и посла въ Грчку. И по седмѣхъ мѣсѣхъ изиде и прѣиде краљство и сѣмо српскихѣхъ земаля и поморскѣхъ и подѣлавскѣхъ и черниголскѣхъ, и по силѣ иа, по изволенію божию“. (Записи и натписи, 56, I, 1902, 26). А настављач Данила II сасвим у истом смислу пише: „изволеніемъ божиимъ прѣиде ижеотѣхъ краљкѣтѣхъ зѣмъ иго (sc. Милутинов) Стифанъ краљъ Ѣдрѣнскъ третій“. (Ibidem, 170). Само божијом вољом постао је краљ. Познати житељотписец Стефана Дечанскога, Григорије Памблук, још мање је, наравно, могао мислити на сабор као на тело које би бирало краља. Као странцу, њему установа српских државних сабора уопште није била добро позната. О њихинде јасно не спомиње. Чудно је што је написао о Дечанском и

толико да су му пришли скоро сви војници и веомажи у свату: „Истинитио: же нѣкъ мала немала, и нѣкъ кѣ свѣтъ кѣлъ-мѣшкѣ“. (Гласник, XI, 1859, 64). Но владар је, по његовом схватању, постао ипак само божјом милошћу. Зато га он и чува да није бугарскоме владару, нека папада на виваро, ако му се већ ратује, а не на Србе, Христове људе: „имѣ же лѣкъ пастырѣ по тѣмѣ благоудети“. (Ibidem, 72). Српски краљ повстије се божјом вољом. То значи без силе и без ичијега избора, дакле и без сабора. То су теорије наших средњевјековних богослова о врховној власти у држави. Краљ Стефан Немански заиста није сазвао сабор док није завршио борбе око престола и док му се држава није примирила. Тада је тек сазвао српски државни сабор, о коме нам је он сам оставио знаменито сведочанство.

У Дечанској хрисовуљи он говори о малочас споменутом чуду, које се збило с његовим видом, и исто онако као и записивач Станислав и настављач Данила II истиче, како га је Бог посадио на престо његових родитеља и прародитеља: „... љки (кесдржителиъ господѣ) ѿ мѣк великогъ милосрднѣи своѣ, свѣтъ ѿше моѣмъ кѣзвратикъ просвѣтлѣни, и ѿко ѿ самѣхъ ѿста смѣтѣноснаго ада негрѣше мѣ, и изведе посади мѣ на прѣстоулѣ свѣтѣхъ родитѣлѣ и прѣродитѣлѣ краљѣства мѣ, и ѿко царѣ и владыкѣ, постави мѣ господнѣи кѣсамѣу стежанію ѿца моего“. (Гласник, II од., XII, 1880, 1—2). Тај страшни чин, наставља краљ, није остао непознат ни околним краљевима и царевима, и свима земљама. Свој узлазак на престо он, дакле, приписује само милости божјој. У случају силе то се, уосталом, радо и редовно чинило. Зато краљеве речи треба разумети из духа тадашњег времена и тако их схватити. Што краљ даље разлаже, како је на Богојављење 1322 заједно са епископима био крунисан за краља благословом архиепископа Никодима и свега српског сабора, то се, мислим, тиче српског државног сабора а не само збора српских духовника: „И вѣгомѣ дарованѣмъ вѣнѣдемъ краљѣства срѣвскаго вѣнѣчанѣмъ вѣхъ на краљѣство вѣ нѣдинѣ дѣнѣ свѣгодарованѣмъ синомѣмъ краљѣства мѣ стѣфаномѣ, вѣ лѣто 'ѣшкѣ, мѣсеца гѣнѣ-кара 'ѣшкѣ дѣнѣ нѣдѣкѣта 'ѣшкѣ вѣ празникѣ вѣгодѣаннѣи благословѣннѣи и рѣкою прѣосвѣщенѣнаго архѣпископа нѣкодѣма, и кѣхѣмъ епископѣмъ и вѣсѣмъ сѣбора срѣвскаго, ѿко вѣати сѣ стѣфанѣ ко-

гома помилованих и вогема просекциених краљ Урош¹⁾ третин²⁾.
(Ibidem, 2).

Овај се сабор сматра у нашој науци одувек државним сабором, а ја сам наговестио сумњу, да ти је овде заиста реч о српском државном сабору. Морао сам то учинити, јер краљ вели, како је крунисан благостојом и руком архиепископа Никодима, свих епископа и свега сабора српскога. Ако би се ове речи буквално тумачиле и држало на уму да се сабор српскога свештенства често несумњиво укрпко зове српски сабор, онда би овде био говор само о сабору свештенства. Но, с друге стране, поуздано се зна да су српски државни сабори, ако нису бирали владаре (као што их у Рашкој уопште нису ни бирали), каткад сазивали да барем одобре или барем узму на знање ступање на престо новог владара. Такав сабор могао је бити и ово. Онда, ја морам још и ово вестити. Овај сабор је одређио да се нови краљ зове Стефан Урош III, а то је, јамачно, могао учинити само српски државни сабор. Све моје сумње нису овим разлогима још разбијене, али ја сам ипак склонији веровати да је овде пре реч о државном сабору неголи о свештеном.

Пошто је краљу Стефану Урошу III била умрла жена Теодора, то је он, водећи рачуна о политичкој консолидацији свога доба, хтео да се ожени из куће Анжу, кћерком Филипа Тарентскога. Ј. Рести спомиње у својој хроници овај покушај, који се српско краљевим неуспехом, као срећно завршен, свакојачко зато што су у њему учествовали Дубровчани, па да их и на тај начин прослави а још да разјасни, како су Дубровчани дошли до земљишта изнад Жрновине, Ријеке и Затога. Иначе редовно добро обавештен, тврди онда Рести, да је Филипп Тарентски дао своју кћерку српскоме краљу и так описује како је она преведена у Дубровник и одатле у Србију. У вези с тиме упућено је, по његовом мишљењу, посланство краљу ради поменутога земљишта, с обавештењем да понуди за њ две хиљаде перпера или у толикој вредности оружја, које је он тражио да купи 1323. Ако су вести Рестијеве о овој краљевној женидби истините, не мора бити такав и њихов настанак, и јамачно и није бип у тој мери лишен стварности. По његовим речима српски

¹⁾ За датирање Дечанске повеље упор. Jireček C., Geschichte der Serben, I, 1911, 356.

краљ je prihvatio da dađe Dubrovčanicima željeno zemljište, no ne za novac, nego za oružje, pošto mu se činilo neprilичno da za cenu novca otkupuje državno zemljište: *non parendo al re convenirsi per prezzo pecuniario alienar terreni del regno*. (Monumenta spect. hist. Slav. merid., XXV, 1893, 112). Poemantik Marko Dukari ostao je u Srbiji da napravi pogodbu, i Resti veli kako je o tom lачinљen ugovor, potvrđen i potpisan od svih Patarina (Palatina) kraljevstva, kako je običaj kod toga naroda da se njima utvrđuju: *Je poi, l'attosi l'istrumento, fu affirmato e sottoscritto da tutti li Pattarini (Palatini) del regno, secondo era il costume di quella nazione, per convalidar le scritture*. (Ibidem). Eto, zbog ovoga sam ja, najzavršne, uneo ovo akto da Restiја u raspravljаnje u srpskim državnim izborima. Njegovo razlaganje, јevidentno, nije dovoljno tачno, ali je ipak veoma važno, da bi se videlo kako su Dubrovčani, po starih tradicijama, zamišљali otkupљavanje državnog zemljišta u Srbiji, i u Bosni. Sigurno je, veћ po ovome mestu, da oni nisu zamisljali, kako bi se moglo pomisliti, da samo izbor ima prava na to da deo državnog zemljišta drugome ustupiti. Po dubrovачkom схvатању, opravdanom neustojem, okolini srpski vladari, na i srpski kralj, mogli su sami raspolagati s državnim zemljištem i, na тај начин, po svoјој volji menjati državne granice. Radi svoje сигурности tražili su Dubrovčani da se na ugovor o ustupaњу zemljišta potpišu najugledniji dvorјани; to su Restiјeви palatini; on je to mogao dobro znati po svome obimnom i temeljitome poznavању dubrovачkog arhiva. Pri otkupљenju srpskoga državnog zemljišta dobro obaveštenim Dubrovčani nisu, dakle, ni mislili na to da radi њega treba priјeti priјetanjak и srpskoga državnog sabora. Ovde Resti nije imao razloga biti tendenciozan, kao što je zbog razumlјive tendencije dubrovачки posed zemljišta imao Jркљивice, Ријеке и Zацова бачио u ovo рano doba, misleћи da je posed tim земљитинија и сугурнији што је старији radi, toga је свако isпаo и његов опаке познатија земљин краља Стефана Уроша III напуљском принцезом.

Raspravљajući u saboru na коме su krunisani Стефан Хрић III и његов син Душан, јevidentno mogao а da не каже како је он u Дечанској хрисовуљи тако споменут da би се

могло мислити и само из сабор српскога свештенства. Код сабора, међутим, који је изабрао за архиепископа Данила II нема никакве сумње да је то био српски државни сабор, одрекан спикомско на Крстов-дан 1324. Данилов ученик, истинита, није тако разговестан у привлачивању догађаја као негов учитељ, али из његова разматрања ипак излазе довољно јасна слика Данилова избора, нарочито ако се споје оба два места где је о њему реч — житијонике Дечанскога и Данилов. После смрти архиепископа Николчема краљ је одмах променио на Данила као његова наследника и позвао га из Свете Горе себи, интиту му, нарочито, о његови својој не збо-мнијути. Тако стоји у обидица споменути житијонике¹⁾. Када је Данило стигао, краљ изненада саове сабор. То стоји само у Данилову житијонике: „иже криваљу поклук скрива-ног бити ксвоу ексору змаи ерксеклн“. (Данил. 362). Ни састав сабора није на обадва места једнако означен, чак није и говестан ни у различитим рукописима његова списка. Само у живовскел рукопису означен је јасно састав сабора, у жи-вотонике Дечанскога, као несумњиво државни сабор, састав-љен од свештенства и племића: „и ксвоу ексору скрива-ног змаи ерксеклн (у апископи же и игумену и кси ксмониткни змаи ерксеклн) ек сипи оуко ексентатни ексвори гесподник (змер) краљ о саж ксвоекенткнмк: и изравнико по. ...“ (Данил. 176). У житијонике Данилову спомиње се само срп-ски сабор, како сам његов бици житијоник: „иже крива-ног змаи ерксеклн“. О састовању ек сабора и савома избору, како се види, овде се не разлиже. Њево се само кри-вон потврдило и добра воља саво-оукога и српскога сабора, који су узвели Данила на архиепископски престо. Несумњиво је главна ствар краљево „оуекждинн“, а шта је у средњем веку значило овакво владарево уверивање, о

¹⁾ Житија краљева и архиепископа српских, нарочито архиепископа Данила II други, на списет издао Ђ. Даничић, 1884, 176—176 и 361—2

томе добри познаваоци тадашњих претставничких тега немину никакве сумње. Увераванье (persuasio) било је само еуфемистички израз за реч заповест; *уверѣдѣти* је, уосталом, у старом турскојословенском језику и *убѣдѣти*, *букѣдѣти*, *содѣти*, али и *протрѣдѣти*, *пѣдѣти*. Краљ је хтео, тако се догодило и — све је било по закону. У животопису Дечанскога после речи о избору, које сам исписао, одмах се наставља да се то догодило краљевском молбом, метанисањем светогорских манаха и целога српскога сабора. Ваљда се хтело рећи да је на тај начин добијен Данилов приставак: „и тако молбкою, и гласом краља, и метанисањем четирикунѣ црквица Света Гери и његово сабора когамо сакраанаго земах српскеских, и кеса сѣтвораше по обичаю законьномуу, и тако възведоше и...“ (Ibidem, 178). Под српским сабором овде, ваљда, треба разумети само свештенство, јер тешко би се могло веровати да је цели сабор метанисао пред Данилом, иако ни то није неморуће, особито ако се узме на ум Кантакузинов ошарољив архиепископ на Душанову двору. У ободва животописа, поред знатних разлика, истиче се да је избор обављен по закону, у животопису Дечанскога са сјајним изразом, који много каже, „и кеса сѣтвораше по обичаю законьномуу“. За тим се, донета, у средњем веку и тежило — да се ствара обичај и закон у свима радњама којима се желело ошарољивати.

На крају овога претреса врати о избору архиепископа Данила II у овом делу, можда од истог писца, а с толико значајних и занимљивих разлика, ја морам истаћи да је докључнају приучавање овога сабора, а и свих, било нежелено, мако извршије нешто што би прилично изаметило теме пробама и увиду критичке српске историографије. Збога није довољно само додељати места где је у српским изворима реч о саборима — без довољно разбирања да ли се ради о истим врсти сабора — и с мање или више српствености коментирати их. У српској историографији није био обичај да се таква питања забашуре, још мање да се пред њима устукне или да их се, чак, прећути. То није у нашим традицијама, и такве праксе се у њу јамачно неће ни уводити.

Ако би се поверовало да су српски државни сабори ових времена били сталешки и да је њиховим члановима припадала вођа и углед какве су имали чланови злата сталешких

сабора, онда би било неразумљиво што се нарочито у дубровачким изворима не налазе јасне вести о српским државним саборима. Да су они били заиста моћни као сталешки сабори других држава, већином, истина, у позицијим временима, нема сумње да би се ми сваки час сретали с поменима српских сабора, нарочито у упутама за дубровачке посланике који су ишли у Србију и морали рачунати са стварном расподелом власти у српским земљама. У оним годинама Дубровчани бејаху као мало када заузети српском политиком због сукоба с Бранивојевићима и ради њихових намера да куле од српскога краља Стонски Рат. У тима узрујаним преговорима, пуним наглих мена и обилним сипеткама сваке руке, вилде се не спомињу српски државни сабори као одлучан чинитељ у вођењу државних послова, него само краљ и његова дворска околина, која је, истина, била и члан сабора, али о њој је разумљиво реч само као о утицајним дворјанима и војводама. Ја ћу бити веома штедљив у низињу доказа, али потпуно их изоставити не смем: Дубровчани су 27 априла 1326 закључили да се јамачно „*de facto* Brauci et Branivoj et uxore eius” учини поклон младице краљу до 250 перпера а његовим баронима до 350 перпера¹⁾. Ту се радило о околини младога краља. Још су јаснији били Дубровчани када су овластили своје посланике 30 јулија 1326 да учине поклон од 500 перпера онима баронима српскога краља који помажу Дубровчане у њиховим намерама, а у које краљ има поверења („*quibus dominus rex credit*”²⁾). Мало затим, 4 августа 1326, распаљени жељом за Стоном, Дубровчани су овластили свога посланика на поклон до хиљаду перпера „*baronibus domini regis Urosli, quos crediderit fore utiliores aliis ad predicta faciendo*”, пошто се из распривљања обавешенога дан раније види да су преговарали о Стону како с краљем, тако и с његовим баронима³⁾. Може бити да су дубровачки посланици каткад тек у Србији могли видети која су властела својим утицајем најмоћнија код краља, кадним се 17 марта 1327 остављало на унићаност да учине поклон онима „*quibus dictis ambaxadoribus videbitur*”⁴⁾. То је сасвим

¹⁾ *Monumenta spec. hist. Slav. merid.*, XXIX, 1897, 202.

²⁾ *Ibidem*, 213.

³⁾ *Ibidem*, 214 и 215.

⁴⁾ *Ibidem*, 236.

разumljivo. Дворјански утицаји се каткада ипак мењају, а Дубровчани нису били ради ништа жртвовати на пале величине.

Мени, како сам рекао, није овде било стало до тога да скупили сва места из извора о односима Дубровчана према српском кнезству и његовој дворској властели, него само да преберем неколике доказе по којима се несумњиво види, како су Дубровчани мислили да једино српски краљ располаже с државним земљиштем и да само он води српску спољашњу политику. Не државни сабор. Док придобијају српску властелу за себе, Дубровчани не чине то толико због њихове моћи и угледа, колико због утицаја који они врше на краља. Велика властелеска моћ и углед извиру из краљевске милости, а не из њиховог евентуалног сталешког положаја. Расправљајући о српским државним саборима око прве четврти XIV в., ја сам, мислим, морао упозорити и на тадашња дубровачка схватања врховне власти и највише моћи у српској држави. Дубровчани су, види се, веровали да су оне у рукама кнежевима, или да на краља, како је било у таквим случајевима, много утиче његова околина.

Јединствен је био у српској прошлости сабор одржан сутрадан после знамените битке на Велбужду 1330. Меник архиепископа Данила II назива га српским сабором и наводи чак и дан и час када је отворен: „*Иъ оутрѣ же дѣнь, на нѣтъ по краинѣ тои крѣпкои, сѣре прѣкѣсекоаго краля събраноу кыакоуеу кыакоуеу съборуу иго къ дѣнь подѣланыи, и къ часу прѣкыи дѣи...*“ (Ibidem, 187—188). То је морао бити неки врх сабор, ако би му се уопште хтео признати карактер српскога државнога сабора. Свештенство, које је имало право бити на сабору, јамачно да му није могло све прислушати, него само оно из околине и оно које је било с војском, а ни велики део властеле. Ово је био, пре свега, ратнички сабор, испред кога пушта животински краља Дечанскога да у величанствено тмурној и жалосној поворци пролази побеђена Бугарска, поред краља победника и поред тела цара побеђенога. Особину сабора имао је овај ствари српски победнички збор само по томе што се краљ свештовао са својим савишима о молби бугарских ратника да им се пали владар сахранити: „*и съкѣштании ектѣори съ вѣсѣмии спѣшныишии еконои*“ (Ibidem, 189; упр. и 174). С тога сабора

послао је краљ и вест о победи архиепископу Данилу II, краљици Марији и свему сабору српске земље. Да ли то значи да има два сабора или да је бивши сабор раздвојен на два дела? Ја мислим да се овде ради само о неспештини у изражавању или је, можда, ово само последица још неусталене терминологије у означавању државних органа и њихових функција. Тачно је, истина, да би сједињена ова обидва сабора, онај на бојном пољу, око краља, и овај у Србији, око митрополита и краљице, сачињавала углавном српски државни сабор, али по овом једином случају ја не бих смео рећи да се је српски државни сабор могао делити с тиме да обидва дела остану у дотицају и сарадњи. У животопису краља Дечанскога претстављена је та веза овако: „и та чак господињ краљ посла к'сталики к'прѣсвиителюу архиепископу касен срѣбским и поморским аман кири Данилоу и к'к' подружню свомоу благочестивки кралици... Марии и к'к' касемоу събору земли срѣбским, тако каснеавъ нѣкъ глаголю...“ (Ibidem, 189). Када је архиепископ Данило II примио краљев извештај о бици, он је послао распис по свима манастирима српске земље да се одраде благодаренја због извојеване победе. Сабора више животописац не спомиње. Према томе, ови сабори после битке на Велбужду заиста су необични и скоро јединствени међу српским државним саборима, различити од њих, али се из њихова низа ипак не смеју избрисати.

Последњи српски државни сабор за владе краља Стефана Уроша III, нама познат, био је онај на коме су Дечани проглашени за игуманију и обасути богатим краљевским поклонима 1330. Где је у Дечанској хрисовули реч о проглашењу тога манастира за игуманију, сабор је сасвим укратко споменут: „и нарекоу нго игуѣмниа ѡвѣце мѣсто чрквицѣмъ, съ благословеніиѣмъ господина ми и ѡца архиепископа данила, и в'сѣхъ нинекѣхъ и к'своу с'бору срѣбскаго“, (Гласник, II од., XII, 1880, 3). Много опширније је реч о сабору у есхатологу Дечанској повељи где је свечано изређан читав низ саборских учесника и особито истакнуто, да се краљ с њима договорио о прилозима које је учинио Дечанима. Још од времена св. Саве и Теодосија није нам сачуван овако пун и разроветан опис састава српскога државнога сабора и његова рада. У повељи стоји овако: „сво радѣ и

азъ грѣшѣни и недостойни равъ христоу стефану оувоша третни
 богомъ помилоканы и богомъ прѣсвѣщенни и поставлени кра
 в'сѣхъ сръв'скихъ и помор'скихъ земль, и съ богомъ дарован'нимъ
 синомъ кралицѣства ми стефаномъ, събрак'ша в'вора сръв'скии
 земли арх'єпископа даннаа и епископы и игумены и казначе
 и теп'чии и конкеры и слоуцы и ставилице и в'гукорихъ се с ми
 мни и приидъ благословении ѿ господина ми и ѿца арх'єписко
 па даннаа. и в'сѣхъ епископы и в'сѣхъ игумены, и свѣты
 ѿ него в'вора, сръв'скаго нже и приложени храмоу сегоу".
 (Ibidem, 85). Сабор је, види се, свештенички, дворјански и
 чиновнички, јер сауге и ставилице су дворска част. Краљ није
 пропустио рећи — и поред све свечаности, дијекције — да се до
 говорио са сабором и да је примио његов савет о прилицима
 манастиру. Пишта више. Тако је заиста и било, јер је одлуку
 довољно сам краљ. Вести о српским државним саборима код
 писца и у повељама не разликује се, како се мислило, него
 се, напротив, одлично слажу, наравно код најживих писаца.
 Из њих се осећа и колика је била моћ традиције код Срба,
 јер су и састав сабора и истицање његове знаменитости нај
 сличније овоме опису Дечанске повеље приказани код Тео
 досија, наравно с примитивнијим дворским и државним чи
 новничством.

Са славним временима краља, потом цара, Стефана Ду
 шана улазимо у најсјајније доба српских државних сабора,
 којих је тада највише држано, и чија нам је улога у држав
 ном животу од тада најбоље позната. Новона краља није
 извео на владарски престо српски државни сабор. Њега је
 против оца побунито племство, ваљда забринuto због све
 јачега грчкога утицаја у Србији. С његовом помоћу он је са
 владао старог краља. Иначе у многим несложни између себе,
 сви савремени и познији српски и страни извори сагласно
 истичу знамениту улогу владетеле при овој промени на престо
 ау, идући, понеки, тако далеко да од младога краља праве само
 устрављено оруђе обесне владетеле. Ученик арх'єпископа Да
 нила II, који је много удешавао заиста ружан ток догађаја,
 морао је ипак записати, како се Душан саветовао с владете
 лем пре него што је стари краљ био одведен у Звечан:
 „съ христоуѣвниѣмъ сынѣмъ нго свѣѣштаннѣмъ сѣткори съ соу
 штинѣмъ нго владетѣлѣмъ, и покѣкѣно свѣсть родитѣлю нго кидиѣхъ
 выти съ, подложниѣмъ своѣмъ къ... градь... Звечанъ...“

(Ibidem, 213). То није¹ био никакав српски државни сабор, него скуп побуњене властеле. Он је силом абацио с престола краља Стефана Уроша III, и он је силом извео на краљевски престо Стефана Душана, који је морао добро pazити да не постане играчка силовите властеле.

За овакав начин заузимања краљевске власти мистио је животописац Душанов, међу настављачима Данила II, да сме написати, како је сам Бог својом руком дао вођу и претставника српској земљи: „сега во мко и рѣкою своєю господь дасть кожда и заступника сръбскѣи земли“, (Ibidem, 217). Историчари, који се нису сити читали сличних, и још смелијих, ласкања владарима, држали су да је овакав начин обилжења око истине нарочита особина српске средњовековне историографије. Заиста није, али је тачно да су српски писци с много невештине извртали ток ружних догађаја, док су њихови нештији савременици исто то чинили с већом сирећивошћу, и зато с више изгледа на успех покушавали да своје читаоце заведу на криве стазе сазнања. Код животописца Душанова то завета није случај. Иако он понавља да је млади краљ добио свој престо као Христов дар, ипак одмах затим додаје, како је Душан осећао да треба све да сирни по закону: „се достоинѣ ми естъ законънаа ськрѣпѣити“. (Ibidem, 218). А то је мислио на крунисање, како су чинили сви хришћански владари, па и неговни претци. У крунисању је млади краљ, ван сваке сумње, тражио признање свршеног чина од стране сабора и, мислим, могућност да се ослободи притиска оне властеле која су га извели на краљевски престо. Хтео је бити краљ не само по њиховој наклоности и њиховој моћи, него по пристанку свеколнке државе, претстављене у српском државном сабору.

Када се Душан одлучио да сазове сабор, он је прво писао архиепископу Данилу II и позвао га да га круниса, како би благословом његове руке примио престо који му је Бог даровао: „и благословеннѣи рѣкѣи ткѣиѣи приити намъ прѣстѣлъ сь богѣдарѣканѣи ми“. (Ibidem, 218). Други архиепископ, мање увучен у политику него Данило II, можда не би пристао, али он је дао свој пристапак. Тада је краљ сазвао српски државни сабор у Свржин, за Малу Госпојину 1331, ради крунисања: „И тако поклѣк ѣхъти сьборѣу когѣмъ сьбранѣу отъчѣстѣица нѣго: и семѣи прѣосвѣщеннѣомъ приидѣшѣу

съ богодареною нмоу пасткиною, архископы же и иеромъныи, и съ вѣсѣмъ причетомъ црковнымъ, и вѣсѣмъ съборомъ събраноу земли сръбьскыи въ царьствѣмъ дворѣ нго Свѣришичѣ, и соудитѣмъ яко... , правдыицею рождѣстѣмъ прѣскитѣмъ когородице...“ (Ibidem, 218). Световни чланови сабора, властела велики и мала, нису изрично наведена, али нема никакве сумње да се они мисле под „свимъ саборомъ сабранимъ земље сръпске“. О самоме чину крунисања вели животописац Душанов да га је архиепископ обавио по законитом реду: „сътворише вѣса по законьномуу оутѣакоу“. (Ibidem, 219). Данило II обавио је прописану молитву, узео је краљевски венац и положио га на главу Душанову, молећи му дуг живот. А сабор? Њему је само остало да клицањем и многолетствијем одобри што је учињено и тако призна новог владара. Ја сам зато уверен да се наставак разлагања, како је Душан уведен у краљевски престо и везелено прослављен, тиче баш сабора: „И кѣждѣне и на прѣстоу царьскыи, прославише и кличаша...“ (Ibidem, 219). Све ово је, уосталом, било исто тако али бар слично и у Византији и у свима средњовековним државама овога доба. И даљи се опис крунисања слаже с тимъ уобичајеним крунѣбеним редом: Краљу, уведеноме у престо, одржао је говор архиепископ Данило II ради његове духовне и телесне користи, а он му је на то мудро одговорио. Препоручио се, прво, млади краљ молитвама митрополитовим да измоли код Бога, нека га утврди у вољи божијег разума, да не би преступио божанске заповеди, него да би хришћанску веру испунио и довршио бољим законима и савршенијим средбама, како је утврђено и прописано од његових родитеља и прародитеља ради добри цркве. То је као читав један програм владања, у овој прилици потпуно разумљив, уосталом сасвим сагласан са увек свечано истицањем врхови владања свакога хришћанскога владара: „... испаквити ми и окончати кољеними законѣи и свѣришными оутѣабы оутврждѣнии и записании родитѣль моуѣхъ и прѣродитѣль нѣхъ о свѣтихъ и вѣжѣсткыиныхъ црквиахъ“. (Ibidem, 219). Опис овога знаменитог сръпскога државнога сабора спада међу најпростиране и најзанимљивије. Крај му је, наравно, био исти такав као и свима осталима. Сабор се завршио с великим свечаностима, с радостима духу и телу, и с уобичајеним владарским даровима митрополиту и сабору. Живо-

тописац Душанов истиче, како млади краљ „доуховно и тѣлесно оутѣшивъ се съ свима прѣвосиштинѣмъ и съ вѣсѣмъ съворемъ отъчѣстѣна нго пожеванѣмъ се, и тоу дару многи и чѣстѣни выдѣсть...“ (Ibidem, 219—220). Потом се са свима растао. Тако је српски државни сабор признао Стефана Душана за краља и крунисао га. Од Теодосија није нам познат овако опширан опис чина крунисања пред сабором као овај, а ново је у њему, и врло важно, истицање сврха владања на овај начин и са овом сврхом како је учинио живототописац Душанов. Тако се, ето, шири и продубљује наше знање о српским државним саборима и о знаменитим државним акцијама на њима обављаним.

Ових година су Дубровчани били у најприснијим везама са Србијом, пошто су много желели добити у своје руке Стоњски Рат. Па ипак нема у њиховим изворима ни где сигурна помена о српским државним саборима, што значи, држим, како они нису мислили да им је потребна наклоност високога српскога претставничкога тела. Ми знамо из извора, како је млади краљ молио Дубровчане за помоћ, јамачно у сукобу с оцем, у који они нису хтели улазити, иако им је до његове склоности било много стало¹⁾. Познато нам је, даље, да су Дубровчани упутили младоме краљу свечано посланство ради његова крунисања, које су, наравно, сматрали поновним, пошто се Душан већ с оцем крунисао као млади краљ²⁾. Ти су посланици јамачно били добро обавештени о малогоспојинском сабору 1331, али га дубровачки извори не спомињу. Њима се тада чинило да се приближују остварењу својих вајкадашњих жеља ради Стона, па нису штедели ни напоре, ни новац да постигну само своју драгу сврху. У жестици борбе мислили су, међутим, увек само на владара и само на његову околицу, да једино преко њих могу доспети до Стона. Могао би когод помислити да се под тима „баронима“ српскога краља, којих би намере да открију и наклоност да добију, Дубровчани ипак мислили на сабор, бар на владету у сабору. То не би било тачно. Истина је да се властела обично спомиње под именом барона уз личност краљеву без тачније ознаке, али када је

¹⁾ *Monumenta spect. hist. Slav. merid.*, XXIX, 1897, 306 и 311 и г.

²⁾ *Ibidem*, 324.

ближе означena, онда се јасно види да су то дворјани, властела „de curia domini regis“¹⁾). Један од властела, на кога су се Дубровчани у овој прилици много ослањали, као на свогa особитогa повереника, уопште није био Србин, наравно ни стални члан српскогa сабора, него Хрват, Гргур Курјаковић²⁾). Његова велика заслуга била је у томе што се ни њих трудио код српскогa краља, који је много држао до његове речи: „pro augmento nostre civitatis se fatigaverit et operatus fuerit penes dominum regem Raxie“³⁾). Речи је имао потпуно право када је читава питање око придобијања Стона од Србије и од Босне овако завршио: „Si facero più spese nelli familiari del re e del bano, i quali favorirano il conseguimento. E li principali remunerati furono Vratiko ed il conte Giorgio, con buone somme di denari e con asseguamenti vitalizj“⁴⁾). У ранијем случају, овде исписаном, он је говорио о „паталицима“, дворјанима, а сада пише о „familiari del re e del bano“, преко којих су Дубровчани стекли наклоност владара и добили Стон⁵⁾). Сабори, дакле, ни за Душана нису одлучивали о отуђивању државног земаљишта, него сам владар. И заиста, у повељи Дубровчанима о Стонском Рату, од 22 јануара 1333, нема ни помена о српском државном сабору, али су зато на њој сведоци лица, великим делом добро нам позната из дубровачких извора, која су радила код краља да уступи Дубровчанима Стон⁶⁾).

У нашим се изворима спомиње читав низ српских сабори за које је веома тешко казати, да ли су црквени или државни, али се мора признати да је у случајевима таквих недоумица редовно више могућности да је реч о црквеном сабору неголи о државном. Њих је јамачно више било, јер су се црквени послови морали саборно обављати, а српски

¹⁾ *Ibidem*, XIII, 1882, 348; упор. и 347.

²⁾ *Ibidem*, XXIX, 1897, 375.

³⁾ *Ibidem*, 378.

⁴⁾ *Monumenta spect. hist. Slav. merid.*, XXV, 1893, 125.

⁵⁾ Било би погрешно ако би се мислило да се Дубровчани уопште нису укључили обраћати на властелу. Јесу, ако су мислили да им то може бити од помоћи. За угарски пример упор. *Monumenta spect. hist. Slav. merid.*, XXIII, 1896, 118.

⁶⁾ *Симојановић Љ.*, Старе српске повеље и писма, I, 1923, 42—52.

историчари средњег века, редовno свештена лица, уопште су више мислили на црквене саборе неголи на државне, док су укратко спомињали српске саборе. Нема, дакле, никакве сумње да је било много српских сабора на којима су учествовала само духовна лица, наравно, ако се радило о бригама које су се тицале унутрашњих послова цркве. А да ли је, обрaтно, било српских сабора без свештенства? Ја сам већ имао прилике да претресем један извор за такви или сличан сабор на бојном пољу код Велбуржла, на коме архиепископ није био, сигурно ни већина епископа и игумана, али свештенства је ипак могло бити, и јамачно да је и било, онога из околине и, још више, онога које је било с војском. Тај састанак је бар означен као сабор, а 1335. приликом провале Маџара у Србију, одржао је краљ Стефaн Душaн сличан састанак, који његов животописац, један од представљача Данила II, није означио као сабор. Он само изјављује, како је краљ, чувши за маџарски увод, сазвао све своје војнике и све своје велможе и с њима се позаветовао: „и с њежета савишакъ съ господињъ мои... краљъ, и въ тѣ часъ поклекъ сѣдѣа помъ выти крѣпкѣ кономъ влико дрѣжавкѣ нрѣ, и великомъишнѣиъ скон велможе призвкѣ, и съвѣштанинъ съ тѣми сътворъ, и оутвѣрди въ бо-гоглаголюишнѣиъ глаголю сконѣи ѣко никакже оуклонити се таковыи поскѣдѣ многыиуъ языкъ пришедишнѣиуъ на снѣ хрестолюициаго“. (Ibidem, 228). То је, наравно, могло бити само врло краћ сабор, без свештенства, осим околинога и онога које је било с војском, заиста више налик на ратни савет него на државни сабор. Па и на таквом састанку, као и на сабору, сва је иницијатива у краља. Животописац Душанов, истинити, каже, како се краљ саветовао с учесницима збора, али одмах наставља, како их је утврдио својим речима у својој намери. То утврђивање је била стварна заповест.

Оваквим састанцима који су налик на српске државне саборе, а немају све њихове знаке, не треба се нимало чудити. Такав је исти случај свуда у средњем веку, где је било сабора. Саборска установа налазила се у развитуку, па је савсим разумљиво што се и међу српским скуповима налазе такви за које је не лако рећи да ли су црквени или државни сабор, или, да ли су сабор или ратни савет, или, да ли су сабор или мали дворски савет и т. д. Овај савет 1335. пред опасномћу рата с Маџарима, јамачно је више ратни савет него српски државни сабор.

Архиепископ Данило II оставио нам је врло драгоцене вести о српским државним саборима, особито о избору и потврди митрополита на њима, а његови настављачи нису опширније забележили, како је постао Јанићије, ранији краљевски логотет, наследник Данила II, † 1337. Један од настављача Данила II написао је у кратком животопису Јанићијеу само оволико: „По прѣстаклѣнии господина архиепископа кирѣ Данила господѣниъ краљъ Стефанъ постави своѣго логотета на прѣстолѣ свѣтаго Савы, и прѣвѣсть къ архиепископѣ о семъ лѣтъ“¹⁾. (Ibidem, 378). То је св. С. Новаковић је мислио да се то морало догодити на српском државном сабору²⁾. Т. Тарановски је навео читав низ разлога да је Јанићија узвисио на српски архиепископски престо баш државни сабор³⁾. И ја сам, мало раније, писао о поштовању традиција приликом узвишења на архиепископски престо св. Саве. Па ипак, у овом случају, не смем тако одлучно да тврдим, као Т. Тарановски, да је сабор узвисио на митрополитску част и Јанићија. Стефан Душан је био толико упознат и прожет византинским царским традицијама да је могао и друкчије поступати, без сабора. Ја не могу да прођем олико поред онога „постави“ у реченици коју сам малочас исписао. Зато ја не смем с пун њом сигурношћу увести у годину 1337 или 1338 српски државни сабор који је бирао или бар признао Јанићија за архиепископа, иако и ја мислим да би Душан, ма како био пун свести о својој сили, тешко обишао сабор при постављању новог митрополита. Да га није, можда, касније извео пред сабор и преставио му га ради признања? Заиста је тешко, када смо упућени на један једини, и још овако кратак, извор.

Стојан Новаковић био је мишљења да је 1345, „у јесен или у почетку зиме“, одржан српски државни сабор у Сегеду, на коме се српски краљ Стефан Душан прогласио за цара Срба и Грка⁴⁾. Константин Јиречек, увек пун опрезности, мислио је да може написати: „Још у зими дошло је, до проглашења Стефана за цара с престанком српскога сабора“⁵⁾.

¹⁾ Новаковић С., о. с., XXII.

²⁾ Тарановски Т., о. с., 173.

³⁾ Новаковић С., о. с., XXII.

⁴⁾ Јиречек С., о. с., I, 1911, 386.

Он је држао да сме тако написати „joш у зими“, јер је тачно знао, како је српско посланство ради обавештења Млетака о Душанову царству пролазило кроз Дубровник већ јануара 1346. С те је стране имао право, али питање је да ли је смео тврдити, како је српски државни сабор 1345 пристао на проглашење Србије за царство. Ми немамо никакво поуздано сведочанство за то, и Новаковић и Јиречек веровали су да смеју ово претпоставили само због улоге сабора у српском државном развоју, наравно, како су је они замисљали. Ја не смем поћи за њима. Не сумњам, истина, ни ја да је проглашење српског царства у Серу објављено на једноме свечаном скупу, али да би тај скуп морао бити баш српски државни сабор, у то нисам потпуно уверен. Могло би се то догодити и пред дворјанима, и у ужем владарском савету, и пред величанственим скупом ратника. Времена су била пуна борби, Срби у многим покретима, изненађења велика и честа. Ја сумњам да би се у таквим приликама, у дубоку јесен или у зиму, могао лако окупити цео српски државни сабор, и то у далеком Серу. Сумњам, иако знам да је моћноме Душану било могуће и оно учинити што изгледа немогуће. Учинио је он и невероватнијих подвига, али ја ипак морам рећи да сумњам у сабор у Серу 1345 због оскудице сигурних извора, због јесењег или зимског доба и због удаљености. Нећу да кријем ни то, да се је, по моме мишљењу, српско царство могло лако прогласити и пред другим скупом, е тиме, наравно, да се крунисање за цара мора извршити пред уредно сазваним и пуним српским државним сабором¹⁾.

Између проглашења Србије за царство и крунисања Душана за цара пада, свакојакo, дизање српске архиепископије на патријаршију и проглашење српског архиепископа Јанићија за патријарха. Ради тога чина јамачно није сазиван нарочити српски државни сабор. Душан је радио све само-

¹⁾ Душан 15 октобра 1345, joш као краљ, има ову титулу, већ с јасним прелазом на царство: „Stephanus dei gratia Servie, Dioclie, Chilimlie, Zente, Albanie et maritime regionis rex, nec non Bulgarie imperii partis non modice particeps, et fere totius imperii Romanie dominus“ (Monumenta spect. hist. Slav. merid., II, 1870, 278). Грчки се у исто доба потписивао: „Στέφανος ἑν Χριστῷ σφ. πατρὶς καθολικῆ καὶ ἀποστολικῇ Σεργίας καὶ Θωμανίας“. (Соловјев А. и Мошин В., Грчке повеље српских владара, 1936, 16). О грчким потписима Душановим у овом издању упор. примедбу Ф. Делгера (Dölger): Byz. Zeitschrift, XXXVII, 1937, 510—512.

власно, али је, знајући важност легитимитета, рипије осигурао пристанак на свој чин од стране трпковске патријаршије и охридске архиепископије. А српски државни сабор, сазван ради његова крунисања, признао је претходно Јанићија за патријарха, док су га на патријархаг произвели трпковски патријарх, охридски архиепископ и српски епископи.

Удизање српскога краљевства на царство приписивао је Стефан Душан, разуме се, божијој милости. У опису свога живота пред Законом цар то сасвим јасно вели, када каже, како је краљевао шеснаест година, а онда „**книшчѣмъ вѣсехъ дрѣвнѣмъ дѣициѣмъ**“, вели, стекао је и он исту моћ као некада прекрасни Јосиф над влашћу Фараоновом и над свим Египтом¹⁾. На тај исти начин и по тој истој милости, изоставља Душан, преместио га је Бог с краљевства на царство и да му, као и Константину Великоме, земље и приморја и градове грчке. Од Бога дарованом царском круном био је, каже на завршетку, крунисан 14 априла 1346, на Ускрс, од патријарха Јанићија и свих архијереја српскога сабора, од патријарха бугарскога Симеона и свих архијереја бугарскога сабора, молитвама и благословом збора Свете Горе, протев свих игумана и старина, и од архијереја грчкога престола и целага сабора, који су одлучили да он царује. То се догодило не по његовој вољи или по сили, уверава Душан, него по божијој вољи и по благослову других, који су га поставили за цара у свакој православној вери да увек славни јединородну Тројицу. Чланови српскога државнога сабора спомињу се у овом свечаном саставу веома кратко, и не довољно јасно. Није ни чудо. Новоме цару било је стало до тога да своје дело прикаже као знак божије милости, да истакне, како је постао цар „**книшчѣмъ вѣсехъ дрѣвнѣмъ дѣициѣмъ**“, и „**по тогѣ милости**“ и да, на крају, дода, како се то није догодило „**моимъ изволеніемъ ни некою силою**“. Зато у низу учесника крунисања спомиње патријархе Јанићија и Симеона, с њиховим свештеним саборима, збор Светогораца, грчке архијереје, и на крају тек сећа се „и **кѣсѣмъ сѣвѣра**“, што вјеројатно треба схватити као српски државни сабор, иако би се могло, анилогно спомену српскога сабора уз српскога патријарха и бугарскога уз бугарскога, можда поми-

¹⁾ Новаконић С., о. с., 4.

слити да је овде, у позном раковачком препису Душанова Законика, испред речи сабор исписао „грчкога“. У томе случају се српски државни сабор овде уопште не би ни спомињао, ма да је он несумњиво учествовао при крунисању и већ тиме дао приставак на узвишење српскога краљевства на царство. Животописиц патријарха Саве I, непаклоњен Стефану Душану и Јанићију, спомиње, ваиме, приликом проглашења српскога царства изричито и сасвим јасно и грчки сабор: „се же царь Стефанъ кѣнѣча се на царство и патриарха сѣхъ нава ерѣванъ не по закону ни съ благословениемъ цариградскаго патриарха, иже подокантъ, на нѣска благословенна вѣснѣнѣ на патриархоу трѣновскомъ и на архѣпископу охридскомъ и съ сѣборомъ ерѣвскимъ, сѣде кѣдѣи се и постаки патриарха, ижеже не подокантъ“. (Ibidem, 380). На сабору 1346 крунисан је Стефан Душан за цара, његова жена Јелена за царицу, а син Урош за краља. Свој приставак на овај знаменити и свечани чин показали су чланови сабора клицањем и певањем многолетствија. У томе је била сва улога сабора. Она нипошто не сме изгледати незнатна. Сабори тих времена нису ни иначе редовно имали већа права при уздизању владара на вишу част и при њихову крунисању. Учествовање сабора при крунисању Душанову сматрано је толико важним да је доспело чак у запис на саркофагу приликом погребнога епископа Јанићија: „... и створи зворъ оу сѣби (sc. Стефан Душан) и благословеннего на царски сѣмъ и кѣтъ прѣнастѣниа царь ерѣкои земли и грѣкои и номорекѣи архѣпископѣи ичѣвѣнѣниа благословенни на патриархѣи ерѣкои земли“¹⁾.

Може бити да је одмах идуће године, 1347, био сабор у Сопотници, на коме је издата повела Ореару Пунију, над којом стоји: „Questa scriptura e pouillia per alcuni fo scripta in Sopotnica al collegio a di XIII di giugno MCCCXLVII“²⁾. Издавањем К. Јиречек, био је мишљења да „collegio“ не може значити друго него „сѣбор“. Сва је прилика да и јесте тако, иако бих ја волео, када би нам био познато још више случајева за означавање сабора код Дубровчана с речју

¹⁾ Гласник Скопског науч. друштва, XII, 1933, 61—62—Грујић Р., Скопска митрополија, 1935, 99—102.

²⁾ Споменик, XI, 1892, 27.

„collegio“. По уз издања дубровачких извора нема, нажалост, довољно сигурних и пространих речника, где би била свика реч из њих, па је зато веома дашубно и тешко истраживати, како су Дубровчани преводили реч сабор, била српски било други. Ево, примера ради, из једнога дубровачкога писма Которанима од 11 децембра 1379 случај да Дубровчани спомену реч „collegium“¹⁾. Овде је она употребљена за сабор судата. То није сабор, али једно тело, наравно, јесте. Било би занимљиво знати, да ли је то, у овом случају, дубровачки уобичајени израз или је которект. У Котору се морало још више говорити о српским државним саборима и морао је постојати стални латински и талијански израз за реч сабор. Био би веома захвалан задатак, када би филозофи ово питање у појединостима проучили. Ја, са моје стране, да споменем само још ово: У завети много сумњивој повели цара Стефана Душана Которанима, изданој тобоже под Свадрим 1355, преведеној као са српскога на талијански, стоји на крају ово: „Io Vucossau scrisse, e dette questo breveleggio alli sopraditti zentileuomeni de Cattaro con la parola e mandato del signor imperator, confirmazion del suo collegio imperial, del signor patriarca e suo collegio, Voichina...“²⁾. У српској верзији повеле Которанима, као издане од цара Стефана Душана Которанима у Приштини 1351, стоје ове, скоро, мислим, исте, речи српски: „сн крушнѣкѣ дѣк Црканинѣ рписавѣ и дахѣ кнѣз речномѣ кастеломѣ ричиѣ и заповѣдиѣ господина цара Стефана и ричиѣ и потвржданиѣмъ господина патриарха кѣрѣ Данила и кѣрѣ собора зѣче и кластера и собора царекѣго Гергура кѣсара...“³⁾ У овим случајевима значе несумњиво речи „collegio“ и „соборѣ“ српски државни сабор, и по њима се може сагледати, са каквим довољно сигурношћу, да се за српски сабор заиста употребљавала реч „collegio“. То се и оваквим документима сме веровати. Према томе је сва прилика да је 1347 заиста одржан српски државни сабор на Сопотници; домишљања Т. Тараповскога, на основу повеле патријарха Саве I, у којој се спомиње Сопотница, о још једном сабору на истом месту не воде ничему⁴⁾; све је несигурно; зато је најбоље не упустати се у таква разлагања и нагађања.

¹⁾ *Fontes rerum Slav. merid.*, II, 1, 1935, 398.

²⁾ *Rad.*, I, 1857, 148.

³⁾ *Miklasich F.*, *Monumenta Serbica*, 1858, 152.

⁴⁾ *Тараповски Т.*, о. с., 173-174; уопр. *Законски споменци*, 1912, 440-441.

Немогуће је сасвим поуздано датирати повељу цара Стефана Душана о оснивању злетовске епархије, али нема сумње да је то учињено на српском државном сабору и да је тај свакојако одржан 1347 године, која је у повељи и наведена, мада јој индикат уз њу не одговара¹⁾. Врло је занимљиво што цар особито истиче, како је његова одлука настала договорно — договорно се, вели, на српском сабору („на зборѹ“) с патријархом Лавиђијем, с охридским архиепископом Николом, са скопским митрополитом Јованом, са свима митрополитима, епископима, игуманима и с целим свештеним збором и властелом и с читавим сабором царства. Договор је био са свима тима и с царцем Јеленом и са сином Урошем, са свима се сложено договорно („сѣмъ сложио зговорѣхъ сѣ“). То је, доиста, договарање без краја и конца, које, јамачно, треба схватити више као прилично неспретну формулу него као збиљу. Ни у даљем разлагању цар се није замарио истицати договор, на вели, како је, пошто је краљевство уздигао на царство, архиепископију на патријаршију, а епископије на митрополије, решио да нађе подложке епископије скопској митрополији. „скъ зговоромъ енега Богамъ съвраниаго зора“ понудио је цар деснога Оливера да његов манастир Светих архангела у Леснову узвиси од игуманије на епископију у Злетову. Како је цар истицао договор као пут за решавање, тако је обвезао и црквени и државни сабор да не попуштавају епископију без договора с ктитором: „и зговоремо се съ патриархомъ и съ архиепископомъ и съ митрополитомъ и съ епископимъ, и съ кѣмъ съворомъ, ако да се не постаки епископъ кѣмъ зговора и кѣмъ хотѣхъ ктиторова“. На то се право несумњиво много пазило. У овој повељи упада у очи, поред истицања договора као пута решавања, још нарочито наглашавање свештених служитеља и позивање на васељенске саборе. Истина, онде је реч о једном црквеном питању, али ја држим да се нећу преварити ако тврдим да је начин договорног, саборног, решавања свих послова у православној цркви нашао, бар формално, одјека и у саборском поступку за цара Стефана Душана.

¹⁾ *Законски споменици*, 1912, 676—681. Упор. *Флоринскій Т.*, *Памятники законодательной дѣятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ*, 1888, 81 и *Пурковић А.*, *Српски епископи и митрополити средњег века*, *Хришћанско дело*, III, 1937, 39.

У овоме мишљењу још више ме утврђује чињеница што је цар Стефан Душан истицао своје договоре пре важних одлука чак и без везе са српским државним саборима. У повељи Хиландару од 1348 вели, н. пр., цар да се пре одлуке о уступању десетине од свега добитка живогa договорно с Цариним Јеленим: „И зговори се царство ми сь христолоуби-кою царства ми царницею кира-Балию“. (Законски спо-меници, 1912, 415). Одмах мало даље, у заиста не много већој стилизацији, опет наставља цар: „И за такь десетыхъ зговори се царство ми сь христолоубикою царства ми царницею акроу-стине кира-Балию, и сь прѣказалебаниныхъ сыномъ кралнимъ Огро-шымъ и сь отцымъ огеуменовъ хиландарскимъ кира-Балию и сь кра-тишымъ крѣшымъ, и сь инхъ хотѣниымъ, и сь благословиимъ царства ми.“ (Ibidem). Са српским државним сабором овом приликом, на-равно, није се могао договорити, јер је повеља издата у Све-тој Гори.

Цар је из исте 1348, или блиске јој, године и Свето-арханђелски христовуља, пошто нема сумње да је цар Стефан Душан тада изграђивао ову своју сјајну задужбину¹⁾. У хри-стовуљи се на неколико места спомиње српски државни са-бор у различитим функцијама, неким, по досад претресеним изворима, и непознатим. Знак је, наиме, бар неке судске функције српскога сабора оно што цар вели: „И са кенмъ зворомъ западосмо градь горни на Штанмъ Кеннеградъ оу христовуљи црквиномъ нинскоушине Призренске и зворомъ кога збора и расоружденимъ замѣнихъ за градь и за село Покиљско...“ (Гласник, XV, 1862, 269 — Законски споменици, 1912, 683)²⁾. Мало затим спомиње цар опет сабор у проклетству оних који би друкчије чинили него што је он са сабором одлучио: „И царкѣигоу, пачежѣ и проклѣиоу сь синѣ богосекеранимъ свѣтымъ сѣворомъ кога Богъ изколи по миѣ царѣкѣигоуша...“ (Ibidem). Онде се сабор зове светим, и можда не би биоо погрешно, ако би се претпоставило да је овде реч само о

¹⁾ Грујић Р., Откопавање Светих арханђела код Призрена, Гласник Скопског науч. друштва, III, 1928, 247—249.

²⁾ Први је издао ову повељу Н. Срећковић, (Синаи-паша, 1862, 7—67) с испретураним листовима, онда Ј. Шафарик у Гласнику (XV, 1862, 264—310), с поремешеном пасијацијом у овој шесци, и Ст. Новаковић у Законским споменицима (1912, 682—701), наравно за сврхе свога издавања, с неким исправцима.

духовним лицима на њему. Ко би хтео бити јако одрезан, могао би упозорити и на то да се на прином месту говори о „збору“ а овде о „сабору“, али таква домишљања била би, бојим се, на основу оваког издања много опасна. Ако је цар могао проклињати, могао је то, можда, и његов сабор. У овој пространој повељи истиче Стефан Душан саборско учествовање очевидно на онима местима где је требало подвући знаменитост створене одлуке. Такви је, нема сумње, и она о месту игумана новооснованог манастира на сабору. У врло свечаној и одлучној форми цар ју је овако утврдио у оном делу повеље где је закон Србима: „**П**о мнѣстѣмъ Божиємъ и по вѣковѣмъ господина патриарха крѣ-Іоаникина, и всего збора по вѣкѣ царство ми да егда игуменъ Свѣтѣго Стефана и Пандократорокѣ и Прѣдтечѣмъ на зборѣ на озовѣмъ транекѣ съ игуменъ за-крѣдѣкимъ“. (Гласник, XV, 1862, 306 — Законски споменици, 1912, 697). Главни део одлуке је, наравно, царев. Још на једном месту, јамачно мање важноме него споменуто, истиче се саборска договорна сарадња: „и азъ зѣмаю на Палатѣмъ зговерѣ се царетко ми съ господинѣмъ и отцѣмъ ми патриархомъ крѣ-Іоаникинѣмъ и съ кѣмъ зворѣмъ ерѣвскѣмъ...“ (Гласник, XV, 1862, 309 — Законски споменици, 1912, 700). Светоарханђелска повеља исоме је значајни извор за упознавање функција и угледа (можда и тадашњега имена) ерпских државних сабора у доба цара Стефана Душана. Из помена прво Бога, па патријарха, па сабора, па тек онда цара у одлуци о месту светоарханђелског игумена на сабору не могу се изводити закључци о природи царева односа према сабору какве је извео Т. Тарановски¹⁾. Јер одлуку је створио, то се јасно види, ипак сам цар. Овде је он то чинио у договору с патријархом и сабором, али се из те чињенице не сме закључивати, како владар уопште није могао доносити важне одлуке и издавати значајне повеље без сабора. Могао је, чинио је то, и нама је сачуван читав низ таквих примера²⁾.

Можда би се смело претпоставити да је учествовање сабора у решавању послова које је и сам владар могао оба-

¹⁾ Тарановски Т., о. с., 190.

²⁾ Савановић С., Студије о ерпској дипломатији, XIX. Наредба за писање повеља, Глас, CLVI, 1933, 61—75, нарочито 69—74.

виги зависило и од молитеља, који су несумњиво често веровали да је vладарска одлука чиршћа, ако је проишла кроз сабор. Наравно, да су такве мисли особито близу манастирима, који сматрају у свом унутрашњем животу саборно црквено решење једино прихватним. А црква је имала у Србији увек довољно и авторитета и склоности vладарске да је могла постићи да знамените одлуке које се не тичу прихвати и српски државни сабор. Старање о вери и о цркви прва су брига свакога средњовековнога vладара, који у свима хришћанским државама има положај ако не свештенички, а оно увек бар између свештеничког и осталих световњака¹⁾. У Византији је положај vладарев према вери и цркви задржао читав низ особина источњачких vладара према религији. То је добро познато и често с претераном истинитицом. Мање се наглашuje да је, бар теоретски, сличан положај vладара према цркви и на западу — и тамо је он дужан, пре свега, старати се о чистоћи вере и добру цркве, али зато и цркви треба да има према њему особити став поштовања, на који се западна црква није увек лако одлучивала²⁾.

На Синод-дан 1349 започео је свој рад српски државни сабор у Скопљу, на коме је, поред осталог, проглашен онај део Душанова Законика, који је, по данашњем његову издању, распоређен у првих сто тридесет пет чланова. По припремном рукопису зачело Душанова Законика је овакво: „Син-же законикъ поставленъ отъ православнаго събора нашихъ, православиныхъ патриарховъ крѣ-иоаннѣхъ и кѣскѣхъ архѣпископѣхъ“.

¹⁾ Из велике литературе о овом питању да изнудим само два примера. У сукобу између цркве и vладара могао се vладар обратити на народ да би постигао, наравно, само одобравање свога становишта, јер: „Les prières d'un roi sont des ordres; des sanctions sévères, immédiatement appliquées le rappellent, au besoin, à ceux qui ne l'auraient pas compris“. Rivière J., Le problème de l'église et de l'état au temps de Philippe le Bel, *Specilegium sacrum Lovaniense*, 8, 1925, 113. У сукобу између папе Бенедикта VIII и Филипа Немора говорила су латинске краљу да је он онај „ad quem spectat sanctae matris Ecclesiae fideique catholicae defensio“, а немало га је поздрављало „tamquam fidel pugilem et Ecclesiae defensorem“. Ibidem, 113.

²⁾ *Collucio Salutati* (Ep. II, 27) писао је Карлу Драчком, краљу напуљском: „in defensionem siquidem fidei christianae... te Deus regem fecit“. *Martin A., Mittelalterliche Welt-und Lebensanschauung im Spiegel der Schriften Coluccio Salutati*, *Historische Bibliothek*, 33, 1913, 88.

и црквеники, малики и великими, и мною, благокр'пнымъ царемъ Стефаномъ, и к'сскимъ властемъ царетко ми, малики же и великими, закономъ же снамъ сложения к'ни¹⁾, (ed. С. Новаковић, 1898, 6). На пријему је месту, како се овде једно види, истакнут православни сабор, при чему се, нема сумње, бар првенствено мисли на духовна лица у сабору, која се одмах и пижу. Место им је остављено веома свечано, јеро, али цар Стефан Душан несумњивим начином наглашује да је законик постављен и њиме („и мною, благокр'пнымъ царемъ Стефаномъ“) на истиче после себе своју властелу, у извизљивом овде реду: малу и велику, као учеснике сабора на коме је проглашен законик. Као да је стојала моћноме цару пред очима величанствена слика, с духовним члановима сабора на једној страни и световним на другој и с његовом моћном личношћу у среди, између њих и изнад њих. Стефан Душан је, наравно, сам одобрио већ израђени законик, при чијем је састану и сам сарађивао, а сабору је остало да га својима знацима радости и одобравања прихвати. Ништа више.

Сва је прилика да је тада озаконен и српски извод из Синтагмата Матије Властара, можда и т. з. Јустинијанов закон, пошто се Душанов Законик, када је добро сачуван, редовно налази с њима заједно као целина и пошто су сви три састави у Раконачком, истини позном, пренису тако и сачувани²⁾.

Само дан, 21 мај, свакојачко дан састанка српскога државнога сабора у Скопљу, забележен је на повељи којом је цар Стефан Душан потврдио имања и црква цркве анагност Драгоја. У повељи се врло свечано спомиње саборски рад: „Лити и повелѣка царетко ми, да јетк кь свѣдѣние вѣкомъ... прииде же вѣселѣна к'ска екваракии се радостно. В скопи на вѣорк... тѣмъ же еквотрикине когноснихъ ѿкъ екстакакини, и екворкинухъ того рада, и ми синимъ послѣдѣмъ... иже естѣ вѣзаконниа и вѣтавили и вѣкрѣднан, и напакнан, кожѣтккиниа цркккма занпекати и вѣкрѣднати, покми и хрисовѣи, слава царьска, Тѣмъ же оураномъ послѣдѣоци, и азъ равъ Христѣ Стефанъ, кь Христѣ Богѣ благокр'пной царь, самодержица вѣсѣхъ еркккскихъ и грѣккккихъ и помѣркккскихъ земькк, и царьстко ми мноми и законѣ навикъ... и кааго

¹⁾ Новаковић С., с. с., 7. Упор. Соловјев А. Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка, 1928, 53—55.

неколи царство ми свѣтнимъ и кожьствомъ црквиамъ записокати и посланиа на свѣтѣмъ и чѣстнѣмъ еѣворѣ, съ господиномъ ѿцемъ нашимъ архиепископимъ патриархомъ куръ Иованниномъ...“ (Гласник, XXIV, 1868, 238—239). Овде је повеља јако општећење, баш на ња нас занимљивом месту где се спомињу учесници на сабору, али, мислим, и поред тога и поред њенога необично књижаства (и зато не довољно јаснога) стила, сме се рећи да је ова заиста издана на државном сабору. Не смем с толико сигурности тврдити да је то био управо Спасовски сабор 1349, јер се фразе у аренима не смеју баш много озбиљно узимати. Ако би ко запео и за датум и помислио да се не би могла оваква повеља, не јако важна, издати на сам дан почетка сабора, тај би био на погрешном путу, јер су се повеље с поменом сабора издавале јамачно и касније, не баш на дан који је на њима забележен. Можда се то смело чинити до идущег сабора, ова се повеља редовно датира, 21 маја, око 1350.

С овим питањем је у вези повеља од 27 маја 1350, којом је цар Стефан Душан потврдио баштину властеличићу Ивѣнку Пробиштиловићу¹⁾. Повеља је писана после Спасовдњеског сабора 1349 годину дана. То је дуг рок, али, ако се узме на ум, да је цар давао множицу одлука умено, с кратким белешкама, на томе сабору и када се помисли колико је било тешко те многобројне одлуке израдити и у повеље их сложити, овда би се могло помислити да је у свечаном уводу овој повељи реч о законодавном сабору 1349 а не познат 1350: „ѿ Николѣнимъ Пежинѣмъ и посѣкѣнимъ свѣтѣмъ Духѣмъ, еѣвракиѣмъ царствѣмъ ми вѣкорѣмъ съ славномъ градѣмъ Скопѣмъ, и господиномъ ми и отцемъ архиепископимъ патриархомъ Срѣкскимъ киръ-Поимѣнѣмъ, и в богѣдароканѣмъ царствѣмъ киръ-Велѣномъ, и в богѣдароканѣмъ свѣномъ пакъ краљемъ Ђорѣмъ, и съ митрополитѣмъ и епископѣмъ (и) игумѣмъ и съ чѣстнимъ пѣстинѣмъжитѣмъ и съ вѣсѣмъ властѣмъ Срѣкскимъ и Грѣкскимъ, и еѣпокиѣмъ и съѣтѣкѣмъ и ѣзакѣнѣмъ вѣсѣмъ правѣмъ свѣтѣмъ и кожьствѣмъ црквиамъ, и прочимъ записокати хрѣстовѣмъ СЛОБѢМъ царѣмъ коѣмъждѣмъ противъ дѣлѣмъ его“²⁾. Царско оправдавање издавања повеље веома је важно, и

¹⁾ Солонѣев А., Одабрати споменѣмъ српскогъ права (од XII до краја XV века), 1926, 150—152.

²⁾ Ibidem, 150—151.

исто тако и описивање састава сабора. Овде се као учесници на сабору спомињу поред српске властеле и грчка, нако Грци нису имали друштвени ред који би потпуно одговарао српској властели. Срби су несумњиво мислили при помену грчке властеле на угледне и богате Грке, на архонте, динате, можда и династе. Још је много важније, како је овде одређена сврха законодавног саборског рада. Цар Стефан Душан при томе на првоме месту истиче обнављање закона: „*окиновисмо*“. То је сасвим у духу средњовековног схватања, да је најстарије право најбоље право. Средњовековно право, теоретски, уопште не иде за тим да ствара нове законе него да обнавља старе. Закони већ постоје, по таквом схватању, само их треба изнаћи и обновити. Друга је сврха да их треба саставити. То је слагање закона. На Спасов-данском сабору 1349 то је доиста и чињено. Трећи је задатак да их све треба озаконити, а то је признати и прогласити. И тога правила се је држао цар Стефан Душан. Ова повеља је, дакле, веома знаменита и ради познавања састава српског државног сабора у ово доба и ради разумевања законодавног рада на њему уопште.

Ја сам претресао ове две повеље, прву само с датумом 21 маја а другу с означеним даном и годином 28 маја 1350, у вези са Спасов-данским сабором 1349 због тога што постоји могућност да је цар Стефан Душан на томе сабору створио у њима обрађене одлуке. Само због тога сам их пустио испред цареве повеље Дубровчанима од 20 септембра 1349¹⁾. У њој, уосталом, уопште нема помена о сабору, него само о договору с лицима која су, делом, сачињавала српски државни сабор, па се зато и овај састанак, с кога је повеља издата, мора споменути где је говор о српским државним саборима. Царска одлука о дубровачким привилегијама није, мислим, ни створена ни примљена на Спасов-данском сабору 1349, него после њега. Дубровчанима је требало много слободног времена и будне пажње, којих на сабору није могло бити, да би испословали ону заиста знамениту повељу, у којој су у скандан систем доведена дубровачка права и повластице у свима пространим српским земљама. Повеља је састављена, за разлику од малочас споменуте од 21 маја, веома

¹⁾ Miklosich F., Monumenta Serbica, 1858, 146—149—Стефановић Љ., Старе српске повеље и писма, I, 1929, 59—64.

Котору, и уопште у српском и албанском приморју, много су фалшификоване српске и латинске повеље српских владара, особито Стефана Душана. Ти фалшификати јако су дражили Илариона Буварца (мислим због њихових литерарних извора), и он се спремао да о њима напише парочиту студију. Вечна је жгута што је није написао, јер у каквим се приликама налази српска историографија, и какви јој се блиска времена спремију, заиста ћемо на њу узалуд чекати и тешко онакву дочекаћи, како би је он написао¹⁾. У нашој науци важи ова которска повеља као интерполисана, иако је она јамачно бар близу фалшификату²⁾. По чак и кад би била фалшификат, била би она повеља веома занимљива за проблем о српским државним саборима, нарочито о њихову угледа, али јз, засад, верујем да је она имала, бар делом, за своју подлогу аутентичну повељу цара Стефана Душана, у којој је јамачно било мање речи и о сабору него у овој, а ваљда и о последица Котора и о повељама српских владара, који су их потврђивали. Ни све споменуте у њој личности не би могле бити у оригиналној повељи, нарочито не патријарх Данило. Ја чак сумњам да је ова повеља фалшификована или интерполисана још у његово доба, јер, мада нисам филолог, не бих рекао да је у њој језик краја XIV в. Место у повељи после непосредног увода, где је први пут споменут сабор, јесте ово: „и зговоришъ са со господиномъ и епископомъ царства мѣи: прѣсвѣщеніемъ архієпископомъ вісѣмъ Даниломъ, со епископомъ и со игуменомъ и со кластели и кекамъ соворомъ сръцѣмъ, и милостию Христа бога моего ѡвѣстѣхана мѣ се и закленѣ конъ кѣмъ писанимъ господиномъ архієпископомъ со кекамъ соворомъ церкви и кеке соверѣ царства мѣи да всѣмъ даніи родитѣлѣмъ и прародитѣлѣмъ нашимъ и тоакожде намѣ даніи и потвержданимъ поткидѣни, и сѣ поткиржденимъ прогласавено вѣстѣ...“ (Miklosich P., o. c., 150). Тек потом долазе цару у Приштану владетели и грађани Котора с владарским повељама. Писац овога одељка повеље знао је понешто о саставу српских државних сабора. Много не. Он, мислим, знао је српски сабор подељен на два дела, у две курије, свештенство и вла-

¹⁾ Преглед досадашње литературе о которским фалшификатима: *Ста-нојевић С.*, Студије о српској дипломатици, XXV, О фалшификованим повељама, Глас, CLXIX, 1936, 26—32.

²⁾ *Станојевић С.*, o. c., Глас, CX, 1923, 20.

ству. Поред цара Стефана Душана 1351. поставio је патријарха, коме није злио ни име ни ознаку части, него га зове Данило и архиепископ¹⁾. Тада је био патријарх Јашиније. Није могућ ни описати начин општења између цара и сабора. По њему би се сабор заклињао пред царем, да и он потврђује све што су ранији владари учинили. Котору и што он чини. Нама такав начин одобравања владарских одлука од стране сабора није иначе познат. Сабор се спомиње у овој повељи и у проклетству оних који би је нарушили. После Христа, Богородице, анђелске силе, дванаест апостола и небескога сабора прети се проклетством и: „*ѡтъ гесподина архидишескога и њо сабора и ѡтъ мене грѣшнаго Стефана цара . . .*“ Овако би, истина, могао говорити и само свештени сабор. Сасвим ни крају повеље стоји, како ју је написао Вукашин и дао которској застави по речи и заповести цара и по речи и потврди „*патријарха кѡрѣ Данила и всего сесора њо и властела и сабора царскаго Гергѡра кесара Царанка . . . и мнози нии кластела мали же и големи . . .*“ То би била два сабора, стварно, патријаршки и царски, сасвим онако како сам известио да је састављач ове повеље претстављао саби српски сабор када га је први пут споменуо. Не може бити не трина сумње о томе да је њен фалсификатор или интерполатор веровао, како ће она бити много чвршћа и уживати много више угледа, ако с њеном потврдом скопча цели српски државни сабор. Зато је он свуда унео поред цара у повељу и сабор — и у одлуку, и у проклетство и у заповест о издавању. На последње место заиста с најмање права. Само на основу ове повеље не може се, наравно, претпостављати да је српски државни сабор одржан у Приштини 1351. За то је она слабо јемство. Исто се тако не сме из ње изнети, како се сабор заклињао пред владарем да ће потврђивати његове одлуке, а још мање, како је у српском државном сабору

¹⁾ Е. Голубински је помишљао да је, можда, Ф. Миклошич исправио реч патријарх у архиепископ: *Голубинский Е.* Краткий очеркъ истории православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской, 1871, 558. То је немогуће веровати. Миклошич је своје издању ове повеље додао овакву белешку: „*Ex apographo facto his ultimis annis Cathari. Nos paucissima mutavimus*“ (Miklosich F., с. с., 152). При крају повеље је, уосталом, реч о патријарху Данилу. У фалсификованим и интерполираним повељама то није усаглашен случај — преписује се из различитих предложака, па се тако догоди свашта.

било две изразите курије, свештена и световна. Ипак је ова повеља, онаква каква је, одлично сведочанство за високи углед српских државних сабора у Котору и за прилично знање о њима, у доба када је она настала. Тај смисао за високи углед сабора нису, мислим, Которани стекли само на основу знања о српским државним саборима, него и о страним, особито угарским, који су у познијим временима, када је повеља стварана или удељавана, заиста и имали велику моћ и висок углед.

Занимљиво је, међутим, да талијански сачуване которске повеће, у несумњивој вези с овом, не истичу толико сабор као српски писана повеља, или га уопште не спомињу. У талијанском преводу повеље цара Стефана Душана, издане тобоже у Неродимљу 1351, у којој се ризику спор због имања између патријарха Данила и града Котора сабор се никако не спомиње. На аналогним местима, где је у српској повељи говор о сабору, овде је реч само о цару, или о цару и патријарху. Чак и на крају повеље, где се у српској спомиње сабор патријарха и сабор цара, овде је реч само о дворјанима, јер нема сумње да то значе ове талијанске речи: „E li sono presenti in la corte dell' imperador in Nerodimie i nobili e elleti zentitomeni dell' imperio: Voichna chissar...“ (Rad, I, 1867, 144). Још у тешкој вези са српском повељом цара Стефана Душана Которанима, изданој тобоже у Приштини 1351, јесте талијански сачувана повеља истога цара, издана тобоже под Скадром 1355, у којој им потврђује повеље ранијих српских владара и нарочито ниже поседе которске, како их је који српски краљ, по тврђњи ове повеље, Котору поклатио. Ни у тој повељи, сасвим сличној српској од 1351, не истиче се на аналогним местима сабор. Само на крају повеље има несумњив спомен српскога сабора, који сам ја морао већ раније споменути ради речи „collegio“, којом је талијански означен. Сада неписујем цело место, да би се осетила његова зависност од маленаг споменутог српске повеље: „Io Vucossau scrisse, e dette questo breveleggio all' sopraditti zentiluomeni de Cattaro con la parola e mandato del signor imperator, confirmazion del suo collegio imperial, del signor patriarca e suo collegio, Voichna chiesar...“ (Rad, I, 1867, 148). Из талијанскога текста излази као да код Срба има два сабора царски и патријаршки. Та-

ko je i u srpskoj повељи na ovom mestu (samo su ovde mesta sabora u blizu izmenjena), dok je na dva ranija mesta u srpskoj повељи od 1351 спомен sabora takav da bi se mogao misliti najviše na две курије, свенитенску и световну, у једнаме saborу. Нико се јамачно неће чудити што сам ову повељу, тобоже из 1355, одмах овде споменуо, јер код повеља оваквог порекла година завета није најважнија ствар. Уостатом, ова је по садржини скоро једнака српски писаној повељи, тобоже из 1351.

Ja sam ovde morao dodirnuti читав низ питања u вези с важним и интерполираним которским повељама, али само укратко је било преко потребно ради проучавања проблема о српским државним saborима, којим се овде базим. Због сам обично сва сложена и занимљива питања која оне изазивају, јер о њима треба нарочито расправљати. Но морао јам неки занимљиву чињеницу да се у грчки сачуваној повељи цара Стефана Душана Котору, тобоже из 1351, несумњиво намерио негиче сарадња српских sabora, док је у тадашњим сачуваним повељама, несумњиво вероватно склоници с овом, сачувана спомен sabora само на једном месту. То ову читаву зашметку ја бих могао, са свом нужном опрезашћу, предложити само овакво решење: Српском саставашћу и-и интерполатору повеље биле су познати и српски и страни, особито угарски, saborи, и он је знао ценити њихову важност, док тадашњи преподилац, или редактор, није познавао знаменитост sabora, можда ни слутио. Засад не бих знао никакво друго решење, и ја свопштавам ово највише као потицај да се приступи проучавању читавог комплекса приморских фалсификата српских повеља, особито ових цара Стефана Душана.

Савршено сигурно је одржан српски државни sabor 1354, на коме је прихваћен и проглашен други део Душанова Законика, по данашњем издању чланови 136-201, од којих је добар део очевидно новеларног карактера. Обавља дела Законика одделена су, најважније, само годином од створења свих и индиктом: по њим нема, мислим, никакве сумње да оваквн знак хоће да покаже нови saborски рад те године. 1354. У чл. 164 може се онај део Душанова Законика који је проглашен 1349 „првим закоником“. У другом законик, другоме делу Душанова Законика, нарочито су поштрешене оне

одредбе које се тичу примена туђих судија, о чему је чл. 115, првог дела, благ према одредбама из другог дела у чл. 140, 141, 164 и 201. Све чвршће везивање поданика уз земљу у духу је тадашњег времена. Иначе је у овом делу Законика читав низ важних чланака за самосталност судства: међу њима и највиши понос Душанова Законика чл. 171—172. Свакојачко је и овај сабор одржан 1354 у Скопљу као и онај 1349, на коме је прихваћен и проглашен први део Душанова Законика, ваљда с оним византијским законима који с њиме чине један правни систем.

Редовно се мисли да је те исте године, 1354, одржан српски државни сабор у Серу, на коме је био изабран, признат и проглашен патријарх Сина. Први српски патријарх Јанићије умро је, према 3 септембра 1351 за време рата између цара Стефана Душана и Маџара и го на путу, у Подумиру. Један од настављача архиепископа Данила II овако је описоо патријархову смрт: „По ѡбикомъ же крѣпкимъ дивакѡмъ некои неакидни рода члокѡца кидкиже дѡтъ и ѡнакнѡтъ междѡ царѡмъ Стефанѡмъ и междѡ кралѡмъ сѡтракѡмъ, и царѡмъ же Стефанѡмъ етакѡмъ на Пекларѡхѡмъ съ кѡсѡмъ консѡмъ ишии и моѡмъ патриарѡхѡмъ ѡко да придѡтъ къ Жидѡхѡмъ, и приидѡхѡмъ патриарѡхѡмъ къ Жидѡхѡмъ, и по малѡхъ дѡнѡхъ кидѡхѡмъ патриарѡхѡмъ къ консѡмъ ишицѡхѡмъ, самъ же некаѡкъ кидѡхѡмъ ишии нѡ къ Пѡлѡмъ, и тогда свѡракѡхѡмъ се кѡсѡмъ свѡрѡмъ жидѡхѡмъ ишии ишии нѡ, и посѡмъ же нѡмъ, прѡстѡмъ се на Полоумѡмъ къ Сѡтѡмъ“, (Ibidem, 378—379). Пошто је патријарх Јанићије умро почетком јесени, то је доиста лако могуће да је још исте године цар сазвао сабор у Сер, на коме је поставио за патријарха Саву. Настављач Данила II, рђаво расположен и према цару Стефану Душану и према патријарху Сани, врло је кратак о овоме избору, који је за њега био незаконит: „И по прѡстѡмъ патриарѡхѡмъ кѡмъ Пѡаникѡмъ Стефанѡмъ царѡмъ свѡра свѡрѡмъ сѡвѡмъ ишии ишии къ градѡмъ Сѡтѡмъ, и постави Сѡвѡмъ патриарѡхѡмъ на прѡстѡмъ сѡтѡмъ Сѡмъ“. (Ibidem, 380). Цар је главни личност при постављању патријарха. То је хтео рећи писец ове вести, која је за нас занимљивија због ознаке државног сабора као српског и грчког него због оних оловних речи о постављању патријарха Саве, пуних очигледног нерасположења. Цар је, нема сумње, сам и одредио личност новог патријарха, но при

избору, посвећењу и проглашењу јамично се више пазило на стародревне традиције него што би се по писцу ове кратке вести смело мислити. У њима је имао важну улогу и сабор, који је патријарха Саву јамично признао у новој части.

Може бити да је 1354 одржан и сабор под Скопљем, на коме је цар Стефан Душан својом повељом потврдио поклоп који је од своје баштине учинио манастиру Ваведенија Богородице у Архијевизи севастократор Дејан¹⁾. Црква позива је автентична. О томе сада нема сумње, док се раније због елементарних датирања, који се у њој не слажу, помисљало и на то да је лажна. У сложено питање о датирању ове повеље овде је немогуће улазити а није ни нужно, пошто ја морам критички претрести само онај њен део где је реч о сабору. А тај је поуздано традиран. У уводу повељи истиче Стефан Душан веома свечано како је он први српски цар и како је Богом постављен на тај високи положај. То није сада толико занимљиво, после онога што је о овом схватању раније речено, колико су чудне царске речи да је он обновио царски венац српској и поморској земљи: „*овчовъчешмоу прѣмъ царьскыи кѣнѣиъ срьбьскон и поморьскон зѣманъ*“ (Miklosich F., с. с., 143). Цар се, вели се мало даље, одлучио да учини по молби севастократору Дејану зато што даје и чини добра прво црквама, онда властели и властеличинима, и осталима а на крају овога образложења додаје важан разлог свог пристизања овако: „*и за помилуваніе царьства ми матере воже иже въздвигни шѣ одра воцкѣнѣнаго извоидиъ принѣсти даръ сын к тѣмъ Богоматеръ*“ (ibidem). Даље наставља цар, како се договорио с целим сабором и даровао и записао ову хрисовулу Богородици у Архијевизи: „*Тѣмъ же и царство ми зговори се съ благоушестікою и христовушествоу прѣкрѣснокою аклѣустіною владѣкѣрною царицею куръ-Іѣленюю, царицею царьства ми и съ богородчанѣнѣмъ прѣкрѣзюванѣнѣмъ сыномъ паю, краљемъ Одрѣшѣмъ и съ господиномъ и оцемъ нашимъ, прѣкрѣштитѣнѣмъ патриархомъ Срьблѣмъ и Грькомъ куръ-Сакоуъ и съ кѣтѣми митрополити и епископи и*

¹⁾ Miklosich F., Monumenta Serbica, 1858, 142—145. Новаковић С., Законоски споменици, 1912, 738—740; тамо и најважнија старија литература о датирању ове повеље (738); за новију литературу о њој упор. Пурковић М., Итинерар краља и цара Стефана Душана, Гласник Скоп. науч. друштва, XIX, 1938, 244; он је за год. 1355 као годину издавања ове повеље.

игуменни и сь кластели веѣми и великии и малии и сь веѣми сько-
ромь срьскьскыи и грѣцкыи земаи и поморьскыи, и дарока и зависаи...“
(Законски споменици, 1912, 739). Занимљиво је истичање
Грка поред Срба у патријарашкој титули, али је и разумљиво,
кпо што се не треба чудити ни што цар српски државни
сабор овде зове сабором српске, грчке и поморске земље.
То су знаци изграђивања једне утврђене државноправне тер-
минологије, оправдане чињеницама која би се несумњиво
и развила у означавању српскога државнога сабора, кад би
остало времена за развитак. Што се тиче царава договора
с царicom крашем, патријархом и сабором, он је несумњиво
био само формалне природе, јер сам цар вели да се већ пре
договора одлучио шта ће учинити: „изволахъ принести“.

Из последње године владања цара Стефана Душана,
1355, сачувале су неколике повеље с поменом српскога др-
жавнога сабора истина с таквим начином датирања по коме
није могуће с цуном сигурношћу рећи у коју годину издају,
али сва је прилика у 1355. На Овчем полу и 2 мај су овице ме-
ста и времена издавања повеље манастиру Хиландару, о
којој је цар донео одлуку на сабору у Крупиштима¹⁾. У ово-
ме случају вршио је сабор функцију најближу судској, ка-
ква није честа у поменима српских државних сабора. Са-
став сабора је овако описан: „Събрахоу царьствоу ми съборъ
на Крупиштинухъ съ прѣосекретниими патриархомъ крѣ-Савомъ, и съ
митрополити, и съ епископы, и съ игумены и съ веѣми поустыиникити
скитни гори Мдола, и съ веѣми кластели срьскыиими и грѣцкыиими
и поморьскыиими“ (Ibidem, 429)²⁾. Занимљиво је и важно
присуство пустињача светогорских на сабору. Уосталом, о
њихову добру се радило. На сабору су изишли, као на суду,
пред цара хиландареки игуман Доротеј и старци пира кн-
рејскога Енофрије, на су изреѣали све неправде којима се
крше привилегије дане манастиру Хиландару од краља Ми-
лутина. За њихову акцију вели се у хрисовуљи: „рокориши
тоу на събору царьствоу ми“ (Ibidem). Стефан Душан их
је саслушао, попустио се претњи св. Симеона и св. Саве, и
кад је видео хрисовуљу свога деда, није их потворио, него
их је потврдио и још са своје стране проширио. Судији По-

¹⁾ Jireček C., Geschichte der Serben, I, 1911, 411.

²⁾ Анализа ове повеље: Флоринскиџ Т., Памятники, 1888, 52—55.

рабку поверио је да на основу ранијих хрисовуља утврди куда је ишла хиландарска граница и тако је повуче. Цареве привилегије Хиландару, овде утврђене, веома су занимљиве али сада није прилика о њима расправљати. За нас је најважније утврдити да је по овој повељи сам цар решио спор између Хиландара и оних који су кршили његова права, односно да је поверио своме судији да га реши и да је сам дао нова права и повластице Хиландару. У томе свему се саборско активно учештиство не истиче, чак се и не спомиње.

Сабор у Крупиштима спомиње се и у повељи цара Стефана Душана од 17 маја, којом је манастиру Хиландару потврђен метох св. Петра Коришког⁴. Састав сабора је означен као и у издатој поменутој повељи: „† **Сѣвѣраиѣмъ царствѣмъ ми зборѣ на Крупиштихъ съ прѣсвиѣренииѣмъ патриархомъ курѣакомъ, и съ митрополити, и съ епископи, и съ игуменѣи, и съ келѣи поустинножителѣи скитѣи гори Ѣдона, и съ келѣи кладеѣи Орѣвскимѣи и Грѣчскимѣи и Поморскимѣи...**“ (Гласник Сканског науц. друштва II, 1927, 26). И у ономе случају одлучно је сам цар. Сабор је само свечани оквир за царску одлуку.

Цар Стефан Душан потврдио је манастиру Хиландару његову Често Камење и земљу у Локвици, како их је дао краљ Милутин, а не како су били криво ограничени. И у овој привилегији сабор у Крупиштима био лека врата судија: јер је игумен хиландарски са старцима изнео пред цара тужбу и предложио краљевске повеље. Одлуку је створио цар сам, и о њој је издана повеља, с местом: **Овче поље и с даном 2 јунија. Године нема.** Састав сабора је одмах на почетку повеље: „† **Сѣвѣраиѣмъ царствѣмъ ми зборѣ на Крупиштихъ съ прѣсвиѣренииѣмъ патриархомъ курѣакомъ и съ митрополити и съ епископи и съ игуменѣи и съ келѣи поустинножителѣи Скитѣи Гори Ѣдона, и съ православнимѣи кладеѣи царствѣа ми**“⁵). Занимљиво је што се у овој повељи властела не спомињу као српска, грчка и приморска, него као правоверна.

Немогућу годину, 1344, носи повеља, издана у Крупиштима, којом је цар Стефан Душан потврдио манастиру св. Николе у Добрушти имања, приходе и права. Пошто се у

⁴) *Соловјев А.*, е с., 157. Повеља је сасвим слична оној издајој у Закопским епископствама, 433—434, на којој, скраћеној и мало дружијој, стоји као дан издања 17 мај.

ној спомињу патријарх Сава и хиландарски игуман Доротеј, као и у скоро свима овде споменутих хрисовуљама из 1355. и пошто ју је цар издао у Крушинцима, то и она свакојачко спада у ред ранијих повеља овде претресаних ратних питања о епископским државним саборима; добро би дала свестрана студија о читавом кругу ових хрисовуља као занимљивој целини. Спомен сабира је овде у мало друшчијој вези: „Тѣмъ же иже къ Христа Бога и азъ благоверныи и унестолыици царь Стефанъ и Богомъ вначаны и съ христолюбивою и благоверною царицею дусеветицею кур-баницею и съ кыякыишынѣмъ нѣмъ единопороднѣмъ сыномъ краинѣмъ Одринѣмъ, свѣдѣишю царствоу ми съборъ на Крушинѣхъ, съ иеросолѣимскимъ патриархомъ ерѣвскимъ кур-Сакомъ, и съ андрепантии и енисеопи и съ кѣмъ властѣи ерѣвскимъ и грѣцкимъ, и съ кѣмъ иносѣмъ и евангелионскимъ и цѣстножитѣи Светѣи Гори Идодьскѣи...“ (Законоски споменици, 1912, 718 – 719³⁾). Овде су у составу сабора између епископа и игумана унесени властели (само ерсеки и грѣци, без приморске), а игуманима су додати још јеромонахи и светогорски цустиваци, о којима се може сузмићи да ли су могли бити чланови ерсеког државног сабора, док су старији са Свете Горе јамачно бивали на саборима. Одлуку је створио сам цар: „благоволи царствоу ми и правдоу...“

Ерсеки државни сабори спомињу се за владе цара Стефана Душана веома често и у вези с врло важним царским радњама, особито законодавним и судским. Највише је, истина, помена сабора баш из последње две године нашоје владе, особито у вези са сабором у Крушинцима. Ове поведе требало би како сам већ напоменути, најближе испитати ради њихове аутентичности (различите редакције неке поведѣ, разнолика ортографија и т. д.), али ако би се и која од њих показала као фалсификована или интерполирана, ипак је број спомена ерсеког државног сабора за владе првог ерсеког цара заоста измознатан. У његовим не малобројним грѣки писаним повељама сабори се, међутим, никако не помињу. Најлакше би било претумачити ову чињеницу са слутњом последњих издавача грѣких повеља ерсеких владара, А. Солонјева и В. Мошина, да су оне настале на нај

³⁾ Анализа ове врло занимљиве и важне повеље: *Флорински*, Т. Паметници, 1898, 47—52.

načinu nito je vladar dao usmeno, niti kratko pismeno, obećanje manjstvinima i pojedinicima, a oni sami da su se postarali o sastavljanju povelja, naravno, najviše po vizantijskim primerima, i podnosili ih na potvrdu¹⁾. Pošto u Vizantiji nije postojao državni sabor kao kod Srba, onda je razumljivo da ga dojučerašnji vizantijski podanici ne bi ni spominjali u nacrtima povelja koje su želeli videti potvrđene od srpskih vladara, naročito od Stefana Dušana. Tako bi bilo tu činjenicu najlakše rastumačiti, ali samo uz pretpostavku da su grčki pisane povelje srpskih vladara doneta tako nastajale. To je, međutim, veliko pitanje i stitnja poslednjih izdavanja grčkih povelja da srpski carevi, i vladari u srpskim zemljama uopšte, nisu imali uređenu grčku kancelariju, ostaće ipak samo slutnja. Nikada se ne sme smetati s uma da su srpski vladari mogli i u srpskim oblastima sigurno obavljati skoro sve poslove koje su izveli pred sabore i bez njih, a u osvojenim zemljama, gde su bile drukčije tradicije, to je bilo još razumljivije. Do saradnje sabora prilikom davanja imanja i privilegija jamačno je više bilo etalo onima koji su ih primali neposredno vladaru. Car Stefan Dušan jamačno nije zahtevao da se srpski državni sabor uposi kao važno telo koje je prihvatalo careve odluke u njegovim grčki pisanim poveljama. Možda se sabori za vreme Stefana Dušana u grčki pisanim poveljama i zato ne spominju niti je to bila posledica podela srpske države na kraljeve zemlje, gde je važno staro srpsko pravo, i na carske u kojima se Grcima izlazilo što se više moglo na susret u poštovaњу i održavaњу ranijih vizantijskih zakona i tradicija. A u njima nije bilo mesta za srpske državne sabore, bar u danima posle osvojenja ne. Sve su to samo slutnje, ali činjenica je da se i iz nesumnjivih sabora u grčki pisanim poveljama Stefana Dušana ipak mora zaključiti da stvarna moć sabora tada nije bila velika, kao što to, uostalom, izlazi i iz analize pomena sabora u srpskim izvorima.

Prema tome, zvaničnom saboru za kralja i cara Stefana Dušana ne znače toliko da je srpski državni sabor bio u njegovu doba moćan, koliko сведоче да је силни вла-

¹⁾ Соловјев А. и Мошин В., Грчке повеље српских владара, 1936, нарочито на страни CIV—CV увода.

данац проглашавао своје знамените одлуке на свечаним скупштинама, а свечаније српске зборове заista није могуће замислити од тадашњих државних сабора. Србима је несумњиво било стаало до традиционалних скупова народног претставништва, а особито српској цркви. Стефан Душан је то мудро држао на уму. Сабори су давали нарочити спољашњи сјај његову владању, а његову моћ нису ограничавали. Но овако велика и сјајна претставничка тела, као што су били српски државни сабори у доба Стефана Душана, могу веома лако да осете поред свог спољашњег сјаја и своју унутрашњу моћ коју претстављају својим богатством, угледом и снагом. Сјајна претставништва, сазивана ради отсјаја владарске величине, постајала су не једанпут и стварно моћна, што је, уосталом, сасвим разумљиво. Питање, зато, није неумесно — шта ће бити са српским државним саборима после смрти моћног цара Стефана Душана?

Чим је цар Стефан Душан заувек склопио очи, почело се јављати расуло силне српске царевине. Простране области српске државе стаале су узимати знаке државне власти, а њихови управници понашати се као династе, као владари. Хук тежињи за вишом влашћу и свом самосталношћу захваћао је не само световну, него и духовну властелу. Поред личних сујета, које су расипале царство, јављале су се и народне, највише, наравно, грчке. Величанствена државна зграда цара Стефана Душана пуцала је на све стране и с тиме се јављала и опасност за одржавање српских државних сабора. Они су били претставници државног јединства. Цар Стефан Душан желео је на сваку сумњу да се у њима гледа претставничко тело свеколике државе, па је зато у његово доба састав сабора тако и одређиван да није могло бити никакве недоумице, како је у њима заступано цело велико царство. Нису заборављани ни црквени учесници, ни световни, спомињани су чак и јеромонаси, о којима се с правом може сумњати да ли су могли улазити у саборе. Но како било, сасвим је очигледна намера Душанових времена да се на српским државним саборима спомињу сви учесници из свих делова царства, који ће сведочити о ширини државног претставништва, и сви учесници од највиших друштвених врхова па све до властеличића, игумана и, можда, јеромонаха, који ће доказати и дубину државног претставништва, које је ишло за-

пета у широке својене, бар епитетом дужинетом; можда само Скопска рона. Дубина државног представништва можда се одређати и после ширини дела Стефана Душана, али ширину је било немогуће саопшати. Поједини грчке обласи престајали су брзо и формално бити део српског царства, а где се он, постојане делнице, тамо су њихови управници због тога изазивали на савет својим грчким поданицима и својим представницима византијске уставне, па су се ипак тај начин тако удаљивали од Срба и Србије да су стварно издани ване српских области са српском државном влашћу. А и међу Србима словима су тогамо за понашом постојале толико јаке да би и са свих српских области било не лако ексклузивни српски државни сабор, способан за сложен рад и једнодушно одобравање. Главни представник и заступник државног јединства, српска црква, била је још једини моћ која се у неким условима могла издизати из цеога више ширине српских државних сабора. По њу су убрзо почели наредати два велика дела — апостолу цариградске патријаршије која ће раздизати духове у српској цркви, и гусјета њених ученика, а цариградским тожњавом свјетом, којима која одвајати погледе с српских питања из лично. Зашта су државни тежња ермита за неокариене српске државне саборе.

Posle smrti cara Stefana Dušana nasledio ga je njegov sin Uroš. Prvotno je bio, tek tražen put u istoriji. Ne mišljih, upražen smrću, i o nasledstvu nije moglo biti govora. Smrt, poznata brat Dušanov Sinmon nije mogao biti istovru jednu opasnost protivnik naroda. Ne u svaki smislu, ali ne mogući postojati nije mogao imati priliku. Uroš je bio priznati naslednik naroda, ali on, zažalost, ne znamo da on ga je i izbor naroda. Uroš je bio priznati naslednik naroda, ali on, zažalost, ne znamo da on ga je i izbor naroda. Uroš je bio priznati naslednik naroda, ali on, zažalost, ne znamo da on ga je i izbor naroda.

Први српски државни сабор за цара Уроша, одржан у Скопљу, састојао се у познатој царској повељи од 10. априла 1357. којом је цар даровао оток Млет својим вистомаша Василију Варинићу Високићу и Трипиту Мисолићу Ђулаћу¹. Повеља је била позната још 11. веку², и она је из

¹⁾ Miklosich F., а. с., 155—157. Талијански: *Storine*, X, 1878, 3—4.

не ишчитао ово: „Подъ царемъ Урошемъ младимъ, сила сръбски сабора тако е велика была, да е царъ Урошъ, заузимајући престолъ, јавно обећати морао, да ће се придржавати закона, кога е подъ Душаномъ саборъ поставио“¹⁾. Т. Тарановски је и овде пошao за Н. Крстићем²⁾. Из саме повеље не може се, међутим, разабрати, како је цар Урош на сабору обећао да ће чувати све постављене законе, нарочито не приликом крунисања. У уводу повеље истиче цар Урош милост Божију над владарима, који је била и на њега, и по којој је и он постао цар Срба, Грка, Поморја и Западних страна. Веселећи се дару, вели млади цар, који му је дао Господ Христос, да прими венац царства владарском круном и први знак владарског положаја, он све добро управља, по закону који је установио часни сабор његова родитеља, који је поставио сваковерна правила, та утврђује и он, у договору с патрицом матером, патријархом Савом и целом сръпским сабором. Ја не смем рећи да је смисао овога разлагања у повељи потпуно јасан, али нема сумње да се овде не каже, како је цар морао дати неко обећање пред крунисањем сабором, него је јасно да и цар Урош истиче, како је — уосталом — и његов отац чинио, да је дужност свакога добога владара потврђивати раније законе, а не рушити их. То је смисао овога места, сасвим разумљив, кад се држи на уму шта је цар Стефан Душан разложио у уводу своје Записку и, још више, кад се не смеће с ума, како је по средњовековном схватању био главни задатак привојерних владара — потврђивати старе добре законе. Занимљиве речи Урошеве повеље, тако смело и тенденциозно тумачене, ја морам овде написати, пошто је то најпоузданији пут, да моји читаоци осете о чему се ради: „*Когъ же въсхотѣхъ и сына вса сѣдѣвшиша сѣ мѣстѣ мнѣ мнози господина кога спасе мѣсто Невъ Христо, иже по того изволенію дарока мѣстѣ Стефанъ Одринъ, царъ сръбскѣмъ и грцкѣмъ, поморскѣмъ и западнѣмъ, веселе се доущію и тѣломъ шъ кожѣстѣмъ даровани. иже ми дастъ владика Христоу въспирети ми въплѣтъ царѣстѣмъ динадимю и прѣкомъ владимію царѣскаго чрътога. иже вса допрѣкъ вѣтраюущѣ ми по законѣ вѣтаканіюмъ вѣсѣстѣмъ збора иже шѣтъ прѣждѣ господиномъ и*

¹⁾ Крстић Н., а. с., Гласник IX, 1857, 90.

²⁾ Тарановски Т., о. с., 177—178.

родитељом царства ми ескѣ почининомъ царемъ, ниже ѿстани
какава правина, тази вса ѿткривають царство ми, збогодик се
еъ господаремъ и материмъ царства ми, коанокрстоу царциу кира
ѿанею, и еъ господиномъ и ащедемъ прѣвосвѣщеннымъ патриар-
хомъ курѣ ѿакомъ и еъ кекамъ митрополити, прѣмни и еъ кекамъ
клетемъ кие кзиможиномъ подѣ рѣкою царства ми и еъ кекамъ
зворомъ ерксексимъ ниже зпнсовати хрѣсогоуаъ и мнѣсти словеса
царскаа ико ничемъже крѣждениъ вѣти, но томъжеде шварѣш...¹⁾
Царь мѣтавъ рѣкагоуаъ је у послѣднимъ оудѣ нѣвѣстенимъ рѣ-
чимъ: „ико ничемъже крѣждениъ вѣти, но томъжеде шварѣш“.
Царь, како да се може, не рѣша што су ранији владари сво-
иши, што ипиривује и, царина, поставиъ нѣхонъ рѣдъ у
нѣтии прѣнци. Составъ сабора је ити као и раније, али безъ
царя Стефана Душана, пошто се већ не спомињу грчка дѣ-
стела. Занимљиво је — и разумљиво — што се прѣи путъ ве-
ли у једној повѣсти, у овој вѣсти, о властели да су „кѣи
кзиможиши“. Али и с овимъкомъ властеломъ оддуку стѣриъ самъ
царь: „инокѣи же и царство ми“.

Ова је повѣста сачувана, како самъ рекаъ, и талијански
не велимъ у талијанскомъ преводу. Пошто је ово место важно
за разумѣвање целогъ сабора у развојку ерпске државе и
пошто самъ већ расправљао о талијанскомъ преводу ерпске
рени сабору, то ћу исписати и талијански овај вѣсти одуваъ
мѣстемъ: „Dopo che io ho preso la corona dall' omnipotente
Dio, et in dono mi concessa l'angelica spada da te omnipotente
Dio et Christo salvatore eterno a me Stefano di Rascia impera-
tore et delle terre della Serbia, di Romania, da mar fino al po-
nente mi glorio nella mente mia delli doni del signore, che
Christo mi ha dato in gratia della imperial mia corona, la quale
secondo il costume ho ricevuto. Et siccome il padre mio impera-
tore ha fatto, così ancor io con tutto il consiglio et principissi-
simi, con mia madre Elena, et col r. padre spirituale Sabba patriar-
ca, et con tutti li nobili et con la forza del braccio mio im-
periale, et con tutti li metropolitani et clero, et con tutti li con-
sigli ho fatto et faccio le patenti over il privilegio et la for-
tunata gratia dell' imperio mio...“²⁾ „Дубоко у тајни ерпскагоу
језика мнѣсти наје шродро ко је ово мнѣно! За нас је, еркс-

¹⁾ Miklosich F., c. c., 155-156. Увпр. *Созанье А.*, c. c., 159-160.

²⁾ *Starine*, X, 1878, 3-4.

он даровао Дубровнику сву земљу од Луте до Курила¹⁾. И државна земља могла се уступати без српског државног сабора. То нам је већ израније познато. Могао је, наравно, сабор и потврдити права и повластице Дубровника и уступити једнога дела државнога земљишта Дубровнику, али у овим повељама нема ни помена о томе, мада је нарочито у првој било прилика да се то каже, ако не би сабор а онда бар да договор, према повељи цара Стефана Душана од 20 септембра 1349.

У једној занимљивој повељи патријарха Саве из године 1361, ако је тачно традирана, потврђује и патријарх дар челника Милоша манастиру Хиландару. То је пре њега учинио цар Урош и заповедио му да и он потврди учињени поклони: „И свјерениу нашемоу кидѣкѣшоу записани и отквѣждени господина ми прѣкисекаго цара и по томоу же образу и по кидѣкѣшину господина цара Одрона и свјерениу ми записи...“ (Законски споменици, 1912, 441). Заповест је издао патријарху само цар. Сабор се не спомиње.

Док је царевао сам цар Урош, бар по имену, нема у нашим оскудним изворима више помена о српским државним саборима. Од године 1366 јавља се, како је познато, поред њега као краљ Вукашин. Да ли је српски државни сабор пристао на ово узвишење? Јамачно није. Наша уцена историографија и наша народна традиција сложено замерају Вукашину, што је отео краљевску част, која је с толико славе била скопчана уз велико име Немањина, и коју су они, истинита, сами одбили, али не на своје и народно и државно добро. Познат животописца цара Уроша, патријарх Пијење, спомиње овом приликом српски државни сабор по традицији о саборима које су у српској цркви биле не само живе, него су се, бар делимично, и извршивале. Жалост је, прича он, била велика у држави због метежа, неслоге и неправде, када Вукашин „св насилѣмъ въведи прѣстола его“. (Гласник, XXII, 1867, 217). Мисли се, наравно, цара Уроша. Тада је био, наставља патријарх Пијење, сабор у Призрену, у храму архиепископа Михаила, задужбини цара Стефана Душана, где му је била и гробница с темом. Сабор је осудио Вукашину, но он се није хтео покорити. Говорило му се на

¹⁾ Miklosich F., с. с., 164—165 = Стојановић Љ., с. с., I, 1929, 96—97.

бинама, и ја не сумњам да су и обласни сабори у њима замишљали државне. Но из тих страховитих времена смушених, крвавих, дугих и болних метежа занета је тако мало извора сачувано да није чудо што је и наше знање о њима јако неопуно.

Ако је автентична повела деспота Јована Угљеше ма настиру Зографу, од фебруара 1369, с печатом цара Стефана Душана, који је касније додан, онда је у њој сачувана нест о областом сабору Угљешине земље, веома занимљивом¹⁾. Ово је стварно судско решење, које има вредност хрисовуље, донесено у парници између манастира Зографа и епископа Јериса Давида ради земљишта Саравааријета. Парничари су изишли и стади пред Угљешу и његов свети сабор: „ἐμπροσθεν τῆς βασιλείας μου καὶ τῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐκείνου ἐκκλησίας“²⁾. У томе сабору, који се зове светим синодом (дружнѣји грчки назив није лако замислити), били су, поред деспота Угљеше, охридски архиепископ Григорије, прота светогорски и заступници тамошњих манастира, многобројни члени манастира и архонти из области Угљешине „καὶ ἐτέρων οὐκ ὁλίγων τριῶν τε ρογαχῶν καὶ ἀρχόντων τῆς βασιλείας μου“³⁾. Овакав састанак је сасвим налик на српски државни сабор по целој својој саставу, а и његова судска функција није била необична ни на српским саборима. Парничне стране изнеле су своје доказе пред владара и сабор. Њих су Угљеша и његов сабор прегледали, уверили се да једни друге изјављују и створили су, и владар и сабор, у сагласности одлуку да поступе човечански и мирољубиво: „ἰδοῦσιν τῆς βασιλείας μου καὶ τῆς πατρ' αὐτῆς ἐκκλησίας συνόδου τὰ δικαιοσύνη αὐτῶν ἄλληλα καταδόντα, δεῖν ἐγχαρταὶ καὶ ἀπαράσθη παρὰ τῆς βασιλείας μου, συνδόντες τὸ τοῦ καὶ πάσι, τῇ ἐκκλ. συνόδου, διὰ τὸ φιλόφρονον καὶ εὐσεβὲς νεῖθε...“⁴⁾. По оваквом разлагању, поступак је толико сличан ономе на српским државним саборима да је ово скоро један српски документ на грчком језику. И даље се сабор спомиње. Ка-

¹⁾ Соловјев А. и Мошин В., Грчке повеле српских владара, 1936, 268—279.

²⁾ *Ibidem*, 270.

³⁾ *Ibidem*.

⁴⁾ *Ibidem*.

да, наиме, епископ Јериса није хтео да се издогови и решењем, настављена је парница и признатим доказним поступак. Том приликом је манастир Зограф наставио, како је ведано његово доказно средство, напосредно пред даснога и његов сабор, било као такво признато: «ἐπει δὲ ὁρτοῦ ἀνευχεσθαι ἐκείνων τοῦ ὁρίου ἱερῶν αὐτῶν τοῦ πατριάρχου ὁμοῦ τοῦ δεσπότη καὶ τῶ ἐφημέριου ἐκείνῳ ὡς ἐπὶ τῶ πατριάρχει ἱερῶν ὑπερῶς».¹⁾ Далеко, међутим, у овом датум њином документу сабор никакво не спомиње. Једину одлуку је, до њему, донео у истој ствари сам владар с охридским архиепископом: «κρίνομεν ἡ ἐκείνῳ πρὸς καὶ ὁ ἱερεὺς πατριάρχης τοῦ ὁρχιεπισκόπου ὡς χυδο».²⁾ А када је цео доказни поступак био завршен и када је владар, деспот Јован Угљеша, изишао пред сабом извештај о свему, он је онда сам донео судско решење које је имало снагу хрисовула: «δυνατὶς καὶ ὁ δεσπότης ἐκείνῳ τοῦ πατριάρχου ἀποκαταστήσαντες ὁρτοῦ, ὡς πατριάρχῃ τοῦ πατριάρχου ἔχοντος».³⁾ Круг одлучујућих фактора овде се неистовремено сужавао — прво владар и сабор, онда владар и архиепископ и напосредку сам владар. Дали се ово десило због тога што се парница отела на тако дуго времена колико сабор није могао остати на окупу, или је ово последица још неизрађених традиција, или је сабор споменуто као одлучујући фактор у првој фази парнице једино због његовања на сличне епископске новеле — на све то је немогуће дати поуздан одговор. У сваком случају је ова судска одлука веома занимљива, чак и кад би документ био фалсификат, јер би и у томе случају сведочила бар о великом утицају епископске архиепископске сабора.

За номиналне владе цара Уроша нема више, што ја знам, вести ни о обласним саборима. Никакво велико чудо. Моћни и поносни династе базирали су на сваком признавању своје власти, ма оно било и формално, на нису, влада, много ни сазивали саборе, на којима не би могли лако водити — што особито истичем — претставнике епископске цркве, без којих је опет било тешко и заматати уредан сабор.

Патријарх Пајеије, међутим, спомиње још два сабора

¹⁾ *Ibidem*, 272.

²⁾ *Ibidem*, 274.

³⁾ *Ibidem*, 276.

око краја владе цара Уроша, који је, по њему, страдао пре Вукашинове погибије. Добри патријарх се сит начитао српских житија и још више наслушао прича о српским владарима. Зато је добро знао и за оне случајеве, раније истакнуте, када се о смрти владаревој сазивао сабор. Пун даних традиција, он није могао замислити ни смрт цара Уроша без сабора, него описује, како је настала велика пометња и букувала горка жалост, када је пукао глас да нема младога цара. Око царице су се нашли, у плачу и ридану, сабор и родбина: „*Мати же плачјурич чедо својо и сьворочъ вышш къ царскѣхъ полатѣ и сьродетѣхъ събрашѣхъ се и плачу и рыданіе не маашѣ...*“ (Гласник, XXII, 1869, 221). За овакве саборе могао је лако дознати, н. пр. за онај о смрти крљице Јелене и онај на концу живота краља Драгутина, али за српске изборне саборе то није тако лако рећи. Њих је, стварно, било код Срба само за првенства Зете, и Пајсије се могао о њима обавестити једино из Орбинија. Но ја, засад, само слутим да је велики патријарх познавао знаменита историјска дела Орбинија и Лукарија, па зато не смем још тврдити да је из Орбинија знао за изборе владара код Срба. Могуће је да му се та мисао јавила и доминирањем, јер заиста није било далеко од намети помислити да се је после погибије Вукашинове (по Пајсију) морало приступити избору српскога владара. Тако он и пушта Србе да се након извршене казње божије пад Вукашином саберу и потраже земљи владарца: „*Потомъ събрають се оставши срѣван и прѣхътъ кого на прѣстоу к поставкѣ краиѣмъ*“. (Ibidem, 227). Реч сабор се, истина, овде не истиче, али нема никакве сумње да се ради о њему. Наравно, и то је измишљен сабор, а његов помен има само толико вредности, што је већ о њему оставио патријарх Пајсије, одлични познавалац српске историографије и чувар српских традиција, који је знао када су се српски државни сабори, и њима слични, заиста састајали, какав им је био састав и шта се пред њих износило. Ипак, последњи српски државни сабори у овим тужним временима одржавали су се јамачно, бар у свом приближно потпуном саставу, за првих година владе цара Уроша. Касније нису били, за дуже времена, могући.

Угледна претставничка установа српских државних сабора доживела је нагло полет за владе краља Стефана Де

чанекога, da se isline na vrhu nac svojeg ugleda pod njegovim
 epom, Stefaom Dušanom, s koga se je nacao survala, zajedno
 sa skoro svima delima velikoga vladara. Sabori, kao dr-
 zjavna ustanova, nisu se mogli odrzati za vreme drzavno-
 gaceta u svoj punobn svojeg sastava, ali vladarske odluke na
 saborima primljene i proglašene vladivete su vekove sa-
 borских учесника, i to sve њихове odluke, a zakonodavne
 нарочито. Potoња vremena, upoznata sa српским државним
 saborima, особито из доба Стефана Дечанскога и његова
 сина Стефана Душана, преко писаних споменика и народне
 традиције, не само да пишу саборе заборављали, него су
 јамачно и њихов углед и њихов круг рада увеличавали. Срп-
 ски државни сабори из најславнијег доба српскога развитка
 делили су судбину свих установа и успеха ових времена —
 и они су идеализирани. Сабори у ово доба, заиста величан-
 ствени по свом спољашњем сјају, нису имали велике ствар-
 не моћи у држави. Њу је чврсто држао у својим рукама вла-
 дар, нарочито Стефан Душан. Али, разборито водећи рачу-
 на о народним традицијама и схватањима, он је саборе че-
 сто сазивао, пуштао их да бистају у сјају и да верују како
 су му сарадници у државној политици, у управи земље и у
 законодавству, док су они стварно били само тело, које је
 одобравало владарске одлуке, давало им својим присуством
 већи углед и обавезивало све поданике на чврсту покорност.
 Форма је, и у овом случају, била веома различита од са-
 држине, но за велике народне масе збиља је важније шта
 су они мислили о српским државним саборима него шта су
 они стварно били.Фридрих Ниче је много претеривао када
 је, по свом познатом начину, одлучно тврдио, како истори-
 чари уопште и немају посла са стварношћу из прошлости,
 него само с фикцијама створеним о њој. То није тачно, али
 нешто истине у овом претераном и пркосном ставу заиста
 има. Збиља је на даљу судбину претставничких тела
 код Срба више деловао слика о саборима онаква како се
 формирала у народној души него каква је остала у писа-
 ним споменицима из доба најсјајнијег развитка Србије.
 Стефан Душан као да је сам осетио велику моћ идуције у
 народним покретима, па је својим несумњиво високим по-
 литичким талентом помагао развој веровања, како је срп-
 ски државни сабор доиста моћан фактор у државном жи-

висту. Овакве илудзије, остављене поданицима од којих се много тражи, спадају међу најкадашња средњег спретне војводе, мудре и успеле, истина, само докле док се пазни на миру, а велики цар је умео назвати на њу.

Донета није била чудна ни далека мисао, да су српски државни сабори после смрти цара Стефана Душана постали много важнији фактор у држави него што су били докле, док их је његова крутна личност притискивала. Та радикалистичка идеја јавила се већ у првом важнијем научном саставу о српским саборима, код Н. Кретића, и после тога се чешће понављала. Без односа на изворе и без знања о улози цркве на српским државним саборима. Сабори после смрти великога цара стекли знаменитији утицај на државне послове, како се сасвим јасно види из прегледа изборскога рада за цара Уроша, колико нам је он познат. Символична и сујетна српска господа нису се уздицала преко представничкога тела, као што ни то има примера на страни, него су грубом силом и мучким лукавством откидали своје области из целине царства и снабдевали их, колико су год могли, с атрибутима самосталних држава. Тако се с расулом царевине сабори нису дочепали власти у земљи, него су се с њоме и они разбили, нарочито због нерасположења цркве да појединим претендентима помаже својим признањем њихове власти право на наследство Неманића. Српски државни сабори могли су се, стварно, сабрати у оким болним временима државнога расула само с пристанком цркве, која је сачувала своје јединство у пространом царству, изузимајући Уљешину област, који је у својим преговорима с патријарском патријаршијом (1368—1371) издвојио своје земље из области српске цркве и потчињено их патријарском патријарху. То је он учинио без свога сабора. Остали делови српскога царства били су уз српску патријаршију, али нема никакве сумње да нису сви били према њој с истом оданостију расположени. Српска црква је имала противника патријаршије и у самој себи. С проглашењем патријаршије била је у њој слога нарушена, и наши кршани извори дају нам ипак прича да претпоставимо, како је и због таквог става у цркви било опасно сазивати и државне саборе, јер би се на њима, поред нестале власти, јасно показала и несавладивост у цркви.

Српски државni сабори, дакле, после смрти цара Стефана Душана нису постали моћнији него што су досле били. Шта више, за владе његова слабога сина цара Уроша и они су ушли у доба смутњи и тешкоћа због прилика у држави, која се распадала, и због слања у цркву, у којој нису више било раније јединишности.

Српски државни сабори у временима опадања и пропадања Србије

Из тешких времена опадања и пропадања српске државе у средњем веку сачувало нам је веома мало вести о српским државним саборима. Никакво чудо. Домаћих извора за то доба уопште је мало, а у страним изворима не треба, по правилу, ни тражити многе и поуздане спомене наших сабора, пошто њима није било толико добро познато — бар редовно не — унутрашње уређење српских земаља да би могли знати улогу сабора у њему. Зато смо чућених из веома ретке, и још мутне, вести о животу претставничког тела код Срба за време борбе српске државе на живот и на смрт с њеним опасним противницима, Турцима. Та је борба, када се држи на уму величина турске силе и жестица њеног налета, веома дуга и за српску храброст и пожртвованост јединствено часна. У њој се ипак, наравно, осећа како се под силом спољашњег притиска и унутрашњег расула српске друштвене и државне установе расинају и распуштају, коликогод су се Срби трудили да и кратка замишља у борби употребе на јачање друштва и државе и на дизање народне културе. У манифестацијама духовног живота то се још могло постићи, истина, с помоћу страних небесница, али у разитку материјалних снага и у јачању државног организма то није било могуће. Два велика српска пораза, на Марици и на Косову, пресекла су могућност српског државног развика и с тиме су осудили на пропадање и савијане државне установе, међу њима, разуме се, и саборе. Зато су српски државни сабори ових времена само бледи сенки сјајних зборових из времена цвата српске државе. Како

се код Срба у држави све стегло и скучило, тако се догодило и са државним саборима. И они су мањи, круг ради им је ужи, послови на њима обављани све су незнатнији и једноличнији¹⁾. Тек понеки сабор се издигне изнад базе једноличности. Увек је на српским државним саборима било саветовања о црквеним пословима, али сада се она највише обављају. Српска црква очевидно преузима полагаано на себе функције државе, која се распада. Српски државни сабори стичу полагаано све више знакова црквених сабора. Једну народну организацију, која пропада, државу, замењује друга, црква, која је по својим традицијама била способна да прими брзо тешко наслеђство од државе, и тако да не пусти српски народ да остане сасвим обезбедан. Иде црква највеће била пародна, као код Срба, тамо је с пропашћу државне власти нестајао и сав друштвени ред и губила се сви знаци државног живота.

Није, према томе, никакво чудо што нам је вест о првом српском државном сабору после смрти цара Уроша сачувана у вези с црквеним пословима. Проклетство патријардске патријаршије српске цркве тешко ју је притискивало, али је сметало и Грцима да покушају створити једну заједницу хришћанских народа у своме суседству за борбу против Турака. Зато је патријарх Калист и покушао 1364 преговорима са српском царицом Јеленом, монахињом Јелисаветом, отклонити све сметње грчко-српском пријатељству и сарадњи. Изненадна смрт спречила га је у томе. Деспот Угљеша, најближи грчки сусед, није ни покушавао све српске земље сложити с византијским царством у сложну целину за борбу против Турака. За тај високи и значајити посао били су Мрњавчићини уопште одвише омражени, а он и сувише одлеђен од Срба и одан Грцима²⁾. Зато се одлучио

¹⁾ К. Јиречек је сажео своје мишљење о српским саборима у једну реченицу, и то неодређену: „Der Reichstag (sbors) bestand fort, scheint aber die Bedeutung verlieren zu haben.“ *Jirček C., Staat u. Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, IV, 1919, 25.

²⁾ Ил. Руварац је мислио да није „Вуканову ни било нужде, да се мири с патријардском патријаршијом“, пошто је у његовој држави „начелствовао... Охридски архиепископ“. (О кнезу Јазару, 1887, 140). То није довољан разлог. Упор. *Halecki O., Un empereur de Byzance à Rome*, 1930, 77—78 и 241—247.

za svoju aktivnu ružavim sredstvima - sjedinio je same svoje želje u patrijarškom crkvenom, potčizavajući ih pod njegovu vlast, i postigao je to velikim ruževjem svoga cara i njegovu veličanstvenoga dela. Za izmirenje svekolike crkve i patrijarškom patrijaršijom, na častitij osnovi, trebalo je utvrditi i moćniji autoritet od despotu Mstislava, i crkva je crkva mislila da ga je našla u knezu Lazaru. Naravno ovaj njen deo koji je prokletstvo osobito veliko padalo, Svetogorini. Tamo su Srbi bili najviše pomenani s Grcima, a oni su morali oduždati da služe bar s ovima. Srbima koje su rukovodili prokleti crkveni armenekoti i ermenekoti. Čak je bilo zabranjeno i primanje crkvenih monaha na Džos, naravno nedavno zaminjenih. Tako stajalo je bilo veoma dugo, ali još teže je padala potpora kraljevskom svetu kralja između Grka i Srbi u onim adunijama borbi s Turcima, koje je svako razborit očekivao. Crkva potpuno izmiruje, za patrijarha Kallista, preseljen je nesrećnim slučajem. Red je bio na Srbu. Tako su se u stvari za izmirenje složile težnje velikoga dela crkve i crkvenih državnih vlasti, bar koje su težile za nametanjem u crkvenim zemljama. Od kada je počeo pripremati u ovom poslu, nije dugo reči. Monahi Svetogorini izveštavaju nekom drugome predstaviti su slavu, na što složilo tvrde da je misao o povraćanju stoga izvele grčke i crkve potekla od svetogorskoga starca Neofita. Po njegovu životopisu sve je bilo u njegovim rukama¹⁾. Životopisac Neofita, jatačno svetogorski monah, iako nije proпустio reći kako je on bio drag caru Stefanu Dušanju i carici Jeleni, i koliko je njegova reč važila kod njih. Jatačno je bio veoma i svetovnim poslojima i dobro upućen u diplomatske pregovore. Njemu je moralo biti dobro poznato da se veliko delo izmirjenja grčke crkve sa crkvom ne može obaviti i bez saglasnosti i pristanka crkvenoga patrijarha, crkvenih državnih sabora i bar najuglednije crkve goslo. Ikanjin životopisac, međutim, mislio je drukčije, ili to nije znao, pa priključuje zaslugu oko izmirjenja crkve samo njemu. Tako, uostalom, često čine životopisnici koji veličaju svoje drage uzore i misle pokojnike. Pneci, među-

¹⁾ Гласник, LVI, 1884, 70—77.

се, царино, отседа и на овоме сабору. Он је први српски државни сабор, који није сазван митровенићу једнога владара, него двојице, кнеза Назара и Ђурађа Балшића, о коме је Ципарион Руварац мислио да може с општим црквеном споменути, како је од 1368 био римокатолик¹⁾. Но, шта био у ово доба Ђурађ Балшић, у његовим земљама бејашу Пећ и Призрен, средишта српске православне цркве и велики део православних Срба, па се без његова пристанка не би могао одржавати српски државни сабор, па коме је требало бирати и патријарха. Ја не мислим да се горки размишљања једнога од представљаца Данила II, писца познатог састана о избору патријарха Јефрема, тичу само српскога сабора. Не. Он је започео ово своје разлагање — како се сматрало да је у реду — с разматрањем о великим страстима, које он зове саборница — о среброљубљу, самољубљу и саастољубљу. Но нико не може порећи да је такв веома поузно, што је баш с оваквим општим разматрањем приступио описивању овога сабора на коме је Ђурађин, пустињак Јефрем, изабран за српскога патријарха. Јамачно је и у српском сабору било појава које су изазивале размишљања о споменутом страстима, названима саборница.

У овом састанку о избору патријарха Јефрема описан је сазив српскога државнога сабора и његов рад на овај начин: „Скороу же сѣбракшео се поклѣпникъ кнѣзъ Назаръ и Ѣдѣрѣа иже тогда начелоу кѣрѣнтинѣхъ, прикѣпѣше же кѣкѣшео митрополѣомъ и епископѣомъ и чѣстѣпникѣмъ прѣдѣномъ, и кѣзѣомъ сѣбороу сѣбракшео се къ великоу црковѣкѣ патриархѣу никомѣу Пећѣ, ...“ (Ibidem, 384). Из речи које дословце одмах на овима: „и къ недоумѣнѣнѣи о сѣмъ кѣкѣшеи, и кога о сѣмъ молѣшеи кѣроу сѣгнѣшати, и показати пастѣра и сѣчитѣи стадѣу сѣкѣсѣномѣу, ...“ (Ibidem, 384—385) читало се као да се на сабору појавио оштар сукоб, настао због опозиције неких чланова сабора. Ја то не смем да ништам из горњих реченица. И ово, и све оно што за њима долази, не одурађају од тачнога описа избора црквене поглавице, кога треба похвалити. Чланови сабора су у недоумици, кога да изаберу, нарочито у овако бурним временима, па су се због тога помоћили Богу, а он није презрео њихове молитве, него: „показѣиѣ чѣстѣпадоу...

¹⁾ Руварац И., О кнезу Назару, 1887, 145, Унив. Halecki O., о. с., 181.

и изредкимага... муржа... старка мурк Јефрема". (Ibidem, 384). Пошто га је Бог доказао као светица и учитеља, онда „припадаш иако по срѣдѣ савора, иако не творѣш самог црквѣ о нама сѣвѣкитана“. (Ibidem, 385—386). И све док се црква не савори како се ми сабору противно и маже да друштвеност не мажема, погадно одговара усобицајеној схеми. Сабор му је, наравно, одговорио да је преоблизији бишњета показива. Тако је Јефрема хароготисан и посађен на престо св. Саве, „мачки и томако отк цловѣкк панкоже отк цѣга кворѣчени о црквѣкк каетк“. (Ibidem, 386). То разбија све сумње о истини избору Јефремова. После тога се, наравно, утишала и бура у цркви. Типична места у животима светитеља не смеју се никоме погачати као никакве индивидуалне црте и као паровици знаци само њихови времена.

Епископ Марко у пуном животномцу патријарха Јефрема много је јавишија, иако и он није могао одступити од усобицајених схема у бишцу светитељских живота. Он такође описује избор Јефремов за патријарха на српском државном сабору: Пошто се старац Исаија с изасланством вратио из Цариграда, „с благословенијем кунѣ же и радостијом и лавесѣлајут душе господ србских и архијереј и велмож и всех протѣје христѣјан и сѣбор обирајут а иштут мука докѣлѣјет ѣвковому благословенију и сједињенију и мановенијем духа свѣтѣга обрѣтајут сѣго смиренѣмудраго безмѣстѣујушта и мѣдији по обичају достѣјри житѣјем, дејатијем и мѣлѣнијем. Призивајут јѣго на сѣбор и посѣклајут јѣго на велѣки прѣстои и вручајут јѣму бѣжије цркве сѣспѣчении правѣли. Сѣмѣу с мѣлѣм умиљѣнијем мѣлѣштѣу се свѣтѣгѣмѣу сѣборѣ пребавати и безмѣвѣји. И обачѣ воли бѣжији пакѣже смејет прѣгнѣвати се от ум имуштих, прѣјет се крмила бѣжије цркве...“ (Довѣнѣски одјек, I, 1925, 93¹).

Писац излага о избору патријарха Јефрема није озбиљно склоп изборнога сабора с тачношћу како би ми желели. Можда би се могло помислити чак и на само црквени сабор, кад не би било одмах на почетку његова одељка о сабору речено, како је савиши знаменѣћу кнѣз Тумара и Тумѣја. А они не би могли сазвати само црквени сабор. Међу учесницима не истичу се, истине, световни људи, али је

¹) Упор. и *Starina*, XVI, 1884, 38.

svetom da ih je kralj uzeo s izrazom „и крстоу сьвороу заправити се“¹⁾, nešto je već ranije izrečeno sve duhovne vlasti. U ovoj prilikama moram zbog saznajna ovako da mišljam, kako misli, o potrebi doklinanja ove vrste. Iako se ovde mora napomenuti, kako se kaže da je sabor održan u velikoj arhaji patrijarha je. Imao je, dakle, pod krunom. Eusebijem Marko, u životopisu patrijarha Jefrema, ne govori ni o sastavu ni o mestu sabora. Na jednom mestu ga zove svetim, ali zbog toga svetosti ne sme se odmah misliti samo na crkveni sabor. Možeo je on tako nazivati i ceo izborni sabor.

Na crkvenom patrijarhalnom prestolu u ovim teškim vremenima vlasti nije bilo lako podržati, na nije nikako čudo što se patrijarh Jefrem zavezao svoja duhovna teštva. Po svojoj naravi vlast nije mogao napustiti bez pristanka vladara i sabora. Tako je sazvao crkveni državni sabor oko 1278 radi odluka na krunu, ali ipak, pokazao, ne samo crkvi na je krunu na krunu je bio okupljen²⁾. Eusebijem Marko je na ovaj o pemu. Patrijarh Jefrem, vesti on, „molit svoja duhovna, kada posudu srbaku i svetstveni sabor jako, da svetost srbaku srbaku je, tojiti, jemu i svetstvi. Oni je znoro molititi je, ako oni i svetstvi, ne ostavljati pristoi. On je svetost i svetstvi predstavitel. Kriestolubivi je kruna i sbor svetstvi je neprestojenije s jetoem svetom postavljaju Spiridona na patrijarhalni prestol. S je svetstvi i svetstvi srbaku svetstvi svetstvi i tako svetstvi je svetstvi. (Ibidem, 93-94)“). Važno je i napomenuti što eusebijem Marko tvrdi, da je novi patrijarh Spiridon izabran po savetu Jefremovom. Ali postavljanje je ipak izborni sabor.

Nešto je u ovim teškim vremenima za crkveni narod dopusta bilo skoro nemoguće sazvati saboru i na njima obavljati tradicijom svetstvi srbaku, to se radi njih morao praviti drugi svetstvi. I, naravno, napustio se, i to po tradicijama koje su već postojele. Kada je kruna osnovao i svetstvi svetstvi Svetstvi Svetstvi u Svetstvi Svetstvi.

¹⁾ O sazivanju i godini ovoga sabora upor. sved: *Радослав, Ђ.*, Избор патријарха Давида III и канонизација кнеза Лазара, *Гласник Српског друштва*, XXI, 1900, 68 и 74.

²⁾ Upor., и *Starine*, XVI, 1881, 39.

ском и издаo o томе повељу, ваљда без сабора, старцу Григорију Синаиту, он је узетио своју заповест и молбу („поклакниѣ и молитиѣ“) патријарху Спиридону да би и он његову хрисовуљу потврдио својом духовном влашћу. Патријарх је то, 1379 год., и учинио „згокорникъ се съ кѣмъ есѣворомъ скетѣи и великѣи пашѣи црквиѣ“. (Законски споменици, 1912, 772). То је, очевидно, само црквени сабор, но и на њему, као и на државним, одлучује сам сазивач. Зато патријарх Спиридон, пошто је споменуо договор са сабором, изоставља даље само у своје име: „По сѣмъ поклакѣи и заирѣшта смириѣи ми доуховноѣ властѣи...“ (Ibidem, 773), и још једанпут овако: „смириѣи ми записа и оутврѣди“. (Ibidem). Посао, који су редовно радили на државном сабору обављале световна и духовна власт заједно, извршује се сада засебно којој сваке власти.

Нешто сличније, можда, обавио је патријарх Спиридон у Жичи 2 маја 1382 „прѣдъ кѣмъ зворомъ великѣи црквиѣ“ (Законски споменици, 1912, 764), потврду повеље, којом су манах Доротеј и син му игумен Данило основали и обдарили манастир Дренчу. Заповест за издавање повеље манастиру Ваведенија у Дренчи издао је кнез Лазар, и повеља је написана пред патријархом и сабором, о коме не може бити никакве сумње да је био само црквени. Место световнога дела државнога сабора одлучио је сада сам кнез Лазар.

Сасвим на исти начин као у споменута два случаја потврдио је први кнез Лазар 1387 оснивање и обдиривање цркве Ваведенија у Ибру Обраду Драгосалићу или Декиндићу а онда, 19. јануара 1389, патријарх Спиридон¹⁾. Кнез Лазар потпише у својој повели, како је по његовој заповести, „поклакниѣмъ господетѣи ми“, подигнута ова задужбина и исто тако и обдарена, пошто се он из раније повеље уверио да су поклоњене земље заиста баштина Драгосалића. Он сабор при томе уопште не спомиње. Патријарх Спиридон, међутим, вели да је видео повеље војводи, од цара Стефана и кнеза Лазара, за цркву Ваведенија у Ибру, па се одлучио да му запише ту цркву у вечну баштину, али не сам, него са сабором: „Мы же съ зворомъ црквиѣ великѣи нѣво оутврѣди и молитиѣи приѣмѣше по томоу же окрѣаѣи и смѣрѣи ми записа ковоу же Оврадоу Декиндѣи кѣ кѣчѣиѣи баштиноу до кѣкѣи кѣиѣи речѣиѣи црквиѣ...“

¹⁾ Поповић С., Законски споменици, 1912, 775—776 и 776.

Цркveni сабори постоју, на овај начин, податано потчињавати и замишљати државне, које зграда не божде лако сазивати. Овај црквени сабор био је одржан на почетку године Косовске битке.

Познати извори о Косовској бици знају, поред осталог и то, како је кнез Лазар одржао сабор или савет пре него што се упустио у борбу с Турцима. Народна традиција је истог схватања, само што је она тај збор сјединила с кнежевом вечером уочи битке. Из све те вести о неком сабору или савету пред саму битку, од старих народних песама па до Ценрије и анга Трапизонског родослова, тако су непоуздане и толико невероватне да се по њима не сме гирдити, како је кнез Лазар пред велику битку сазвао српски државни сабор и тражио бар његов савет, ако не одлуку. Времена, воље и могућности за сабор знаста није било. Зато је ово прилика да се и кнез Лазар одлучио да се упусти у борбу с Муратом без питања српскога државнога сабора, који се, уосталом, у својој потпуности не би могао из окупити, јер су југоисточне српске земље већ биле под Турцима и њима суседне области од опаснага непријатеља толико угрожене да их саборски учесници не би могли лако остављати.

Након Косовске битке могло се у првој забуну и великој пометњи још мање мислити на српски државни сабор. Ко да га сазове? Где да се састане? И да ли је баш било преко потребно скупљати га? Кнез Лазар је био пао на бојном пољу. Велики део места где су се раније састајали сабори био је већ у турској власти. Србија, истина, није имала свога кнеза, али остала је кнегиња Милуца, од колена Немањића, с два сина, чије право на престо нико није могао спорити. Ради попуњавања престола, дакле, српски државни сабор није било преко потребно сазивати. Али тада је, не дуго после свога кнеза, умро и патријарх Спиридон. Његова наследника морало се бирати на сабору, а то је заиста било веома тешко. Епископ Марко је, краће него што бисмо ми жалећи, овако описао положај: „Попуштенством же Божијем наших ради грех неизачинено мноштво, седам царевнији, на ербекују земљу издижућу се агараан, идеже кнез Лазар мученическоју венчавајет се крстију. Спиридон же патријарх сего житија коиц достизајет и велика кркви вдовствујет,

јединице же Турци ратујућите и сбору немощишу свкупити се позивајут и молет сего великаго (sc. Јефрема) помешти присти и такоују пужду". (Джовиенски одјек, I, 1925, 94)¹⁾ То је, заиста, био најважнији изазов — признати староста, по закону и традицијама изабраног и христоиневаног, патријарха на престо св. Саве.

Овај ставље, међутим, није дуго трајао. Чим је прешла прва страхаота после изласа, морао се приступити решавању неодложних питања. У политичком развоју нема ослабања. Први горки проблем пред који су Срби стали, био је усвајање кнежевље кхери Оливере у харем султана Бајазита. Тачно се знало да за тим стоји признавање турске врховне власти, јер је овај начин потчињавања суверених држава турској сили већ примењен код Византинца и Бугара. Сама беше ред на Срби. Константин Филозоф или је остао, као обичаје, не дозвољавајући опис бољнога српскога одлучивања. Он овако пише: „Ходатаиъ же съвласенъишииъ съ соположиу калгочеткаиъ о дикшари пи мѣшаной Оливерк и съ свѣтѣиъ патриарха и ксѣиъ свѣтѣишнѣхъ събора и ксѣиъ синклита, кадаѣти сие къ жнѣи Оливерк калкомѣ, къ пѣи сѣпѣио быти стадо христоинишнѣио отъ кѣиъ гоувѣишнѣхъ и". (Византик, XLII, 1875, 263). Константин Филозоф изразиле, тако се види, на саветовању свѣиъ приликом кнегињу Миллицу, патријарха с његовим сабором и сав синклит. Питање је, да ли је ово српски државни сабор или је само дворски савет. Шта је синклит (σύνκλητος)? Да ли је то световни или српскога државнога сабора? Она је прилика да јесте. Константин Филозоф био је странац, невест српским уставима и желим да покаже своје дубоко познавање државне старине, па је, ваљда, реч синклит, што значи савет или сенат, употребио за српски државни сабор, или, још пре, за рани савет око владара, док је важи сабора оставно само свѣиштенству. Пошто он не спомиње име патријарха, то се с цуном сигурношћу не може тврдити, да ли је божи савет или престају Оливере или патријарх Јефрем или тек његов наследник Данило, саборно изабран 1390, али свакојакѣ још Јефрем. И о избору патријарха Данила је епископ Марко одлучио сведок²⁾. Из његова краткога приказивања догађаја после

¹⁾ Упор. *Starine*, XVI, 1881, 39.

²⁾ О овоме сабору и о личности изабраног патријарха упор. слав. *Радоница* Ђ. а. с. 74 и д.

Kosovske bitke izlazi do je patrijarh Jефрем пристао да сазива за време кодин српску цркву, дак не буде могуће сазивати сабор. А сазиву сабора, мислим, уреднога и редовнога, могло се приступити тек пошто је кнез Стефан био признат у власти од стране Бајазитове. То није било пре одласка Оливерина у харем Бајазитов, како излази, држим довољно јасно, из разлагања Константина Филозофа. Када је Стефан важно као признати кнез, он је могао сазвати сабор на коме је изабран Данило за патријарха, свакојко 1390. Епископ Марко је то овико забележио: „дондеже помонтију божијеју пакли млади Стефан кнез сбор свукуишајет и поселишајут кир Данила патријарха“ (Донћенски одјек, I, 1925, 94)¹⁾. С тим сабором узавила је Србија у редовне прилике, колико год је стање иначе било очајно. Српско многодржавље је, углавном, пролазило, и праћало се данно доба српскога диктаторства, Рашке и Зете, сада ердетином династија из донекле сједињених. С те стране би сада било лакше сазивати бар саборе Рашке и Зете, какав је био и онај на коме је Јефрем био изабран за патријарха. Али сабори се очевидно нису често сазивали. Осим разумљивих, и већ споменутих, теškoћа за редован рад сабора јављају се сада у Србији два јаката утицаја, сасвим неповољна за саборе, византински и турски. Једне су сабори сасвим непознати, и трећи, утврски, који није био такав да би кнеза Стефана, потом деспота, могао за саборе одушевити, пошто је његов пријатељ и заштитник, краљ Жигмунд, имао веома бољих искустака са саборима.

У животинису деспота Стефана од Константина Филозофа има јакo значајних места о српским и страним саборима и саветима, врло важних за разумевање улоге српскога државнога сабора у нашем развитку ових времена. Човек шнец је несумњиво мање знао српске установе и традиције на којима су све почивале постоји рођени српски књижевници. Оа српску властеду редовно зове благороднишма; а то је свакојко њихови дворски чин, не означава поштовања у друштву и држави; значајно је што би и под именом витешки јамачно мисли на властеду, наравно као на ратнике²⁾.

¹⁾ Упор. *Slavine*, XVI, 1884, 38.

²⁾ *Гласник*, XLII, 1875, 303.

час рекао o главним tendencijama u njegovu vladanju. Obrad Драгојладић izneverio je kneza, a on mu je za kaznu oduzeo bашtinu и предао je једноме своме vlastelincu u ранију. У тој баштини била је и црква Ваведенија у Ибру, коју је Обрад обрекао Хитишдару и то христовуном утицајем, но није ју издао. Сада се, обавештен од Хитишдара, knez уверио да је тако и приложио је цркву Ваведенија Хитишдару, пошто се прво посаветовао са својом матером, с патријархом и са сабором: „и зговори се ек господњомъ и манкомъ ми кнегиномъ Мнанцомъ и ек господиномъ ми прѣосекретнишкѣмъ патриархомъ крѣмъ Давидомъ, и ек митрополити и члестивимъ воевудѣмъ и властелѣмъ моиѣмъ, и приложихъ...“ (Законски споменици, 1912, 458). Састав овога сабора је исти као и у старо, старо доба, а исти такав је и начин решавања — владар се саветује са својима и са сабором, али одлучује сам. Повеља, паклост, није датирана, али владар је из првих година Стефанова кнежевана; С. Носкович је датира „до 1392“. И. Кретић је знао за ову повељу и изазвао је, не пооправдано, као изрочити разлог кнежеви договори са сабором имунитете, које је овај повод приликом показао Хитишдару добио. Он је у њима гласио уредбе са законским снагом, издате од владара, али с тиме да их сабор бар пакпадно призна¹⁾. Заста је, и оном приликом, замислио владар саборца велима него што су били. Кнез Стефан истите као разлог свога поступања само то што су и ранији владари тако поступали. Право давања имунитета имали су они, али цркви је јамично било стало до тога да се она пропаде и пред сабором.

Избор патријарха Давида није могао бити обављен без српскога државнога сабора. О том нам је оставио, како је споменуто, одлично сведочанство епископ Мисак. Тако јамично ниш ни његови наследници Сави II и Кирил последицаи за патријархе без српских државних сабора. Но о њима нам нишу остале никакве поуздане вести, што није никакво чудо, пошто о обојица знамо и иначе веома мало.

Један од њих стојао је на челу српске цркве у оно доба, када је knez Стефан узео своју стару кнежевску титулу с новом, деспотеком, добијеном у Цариграду. Да ли је

¹⁾ Гласник, IX, 1857, 87.

српски државни сабор дао свој пристапак на ovу помену? (Дакле, то, и у овом случају, ставља питање што онда значи помену). Може бити да је нешто објављивање *својих* изреша на сабору, јер су Срби били јавно обесправљени у цркви и царским титулом.

У својој повељи од 8 јунија 1411, којом даје неке поседе Хиландару и устанављивања тамо владате, спомиње десног Стефан српски сабор тек у додатку повељи, где каже како је он учинио *чије* пошаре за Лезиније, када га је пратио крстоу Висоцкому Црепонићу⁹. То је, каже, учинио по савету патријарха и сабора, пошто му се *чије* савете да прихвати плаћу за туђ грех: „*св епископъ господина патриарху и кнего посодраваннаго ми съзвора, св митренскаго и св властели*“ (Зборник споменици, 1912, 166). И. Крстић је и по ове помен изјавио лажљивост које *чије* савет. Према је, дакле, изведено да је сабор овом приликом прихватио судску власт, јер можда у сукобу између деспота и његових годаника¹⁰. То је он начинио из речи: „*заради ни се ни епископъ праксио мжиду приимати отъ тѣмъидиу тѣмъиде ни отъ кнего*“ (Ibidem, 166—167). Али ово није никаква судска одлука него учешће у судској влади. Он говори сам у своје име. И. Крстићу су били из ума — како сам већ рекао — примери Феофилакт и Ноласко, у којима су, по његово мишљењу, сабори прихватили црквену судску власт¹¹, па је он држао да је у овој повељи начинио такво сведочењство и за Србију. Но начин је начинио нешто што је само. Српски државни сабори видели су пред собом и судске послове, али у овом случају не.

Неког године, 1411, самуван нам је помен сабора у једном врло занимљивом запису епископа Марка са лавишањем његовим и његових сродника цркви св. Бурђа у Жидованику, како су им допустили „*господина деспота и посвѣта Марка*“ (Записи и списци, 6112. IV, 1923, 231). Епископ Марко истиче, како се ради породичног лавишања епис-

⁹ О вараћатама у Хиландару уопр. Грујић Р., Светогорски списи за српске владаре и владетелу писле косовске битке, Гласник Скопског вуч. друштва, XI, 1932, 65—96.

¹⁰ *Гласник*, IX, 1855, 90—91.

¹¹ О овој задужбини уопр. и разлагана Д. Руксани, Лавишања лави-
јек, I, 1925, 83—86.

тврди с јединицом патријарха да се сабором неће и велике државе патријарху је, с католцима, с каледињом и са целим сабором дома Спасити: „И нама, твој ради ексхортаван се ек тогда каледониктв гесподствуюцима и ек сабором ексхорта и каледи држави Патријарху, каледон же и каледи и прони ек кејма еккормма дома Спасити...“ (Ibidem, 22-23). Ова је одређено рач сабор употребљена у различитим значењима, али ни један помен не тиче се српскога државнога сабора. Ради овога зајемљива ова зајема, није ни сазнан. Но државна тродинаја, како се зајемљива државна чине и потврђују најбоље на државним саборима, била је јошвише моћни и тако поштована, да ни епископ Марко није хтео од ње отступити. Зато је са својима, знајем, овако поступио: Црква су добила допуштење господина цесара и цесарије Марке, епископско његове најстарије сестре, па су се онда зајемљива с осталим црквеним саборима, влада редом, не екхортајући их. То је у овим тежким временима било јаким значајем да се добије саборски приставак. Поштоване саборске уставове има у овом случају и црквену, државну, динестију. Епископ Марко са својим сродницима хтео је заштитити своју задужбину од самовољности и зајемљива да ће се о њој саборно одлучити, дакле да ће бити о њој решавати, државно, црквено: „егоже ек еккормма државна поставити, цесари држави држави држави држави“. (Ibidem, 23). На то да му то још није било дозвољено, он је, бојећи се извршења његове задужбине, тврдио, да ће задужбином управљати само он: „егоже еккормма држави ек кејма еккормма“ (Ibidem).

Ово је зајема пошван и државни документ. Епископ Марко се бојао да му задужбина не би пошван са свима државним, или државним или државним, или чак државним, да је познато да ће њој државним држави најбоље заштитити сабор. Државно, да је он знао на државни сабор, по овим све тежким временима држави никакве сумње да су црквеним саборима присуствовали и државници, државна, како се њој државна потпуно државна питања. Још живу српску државну власт замечала је и државна и државна и државна су Турци државна државна, тамо су, савим државним, државним учествовали у свима државним саборима.

Не тиче се државнога сабора, државно не државно срп

благородне, властелу, некако узгред споменуо. О саборској раду том приликом није имао много рећи. Главније му је било казати, како се том приликом скупило и много сиротиња, која је осетила пространу руку господина. Ми му то радо верујемо. Јамачно је дао гачицу слику околине сабора и онога што се после њега догодило него што је описао сам сабор. Но од човека страна, с начином писања веома чудним, зашто више од овога не бисмо смели очекивати, нарочито када је реч о сабору чија је улога и онда била ограничена на уобичајене формалности: — ратнији српски владари су са сабором свечано проглашавали уселење у своје задужбине, па је то хтео учинити и десниот Стефан. Када би нам била сачувана ктиторска повеља Манастије, у њој би свакојачко сабор био јасније споменут и његов састав гачице одређен. Али та повеља, нажалост, није сачувана.

Константину Филозофу је, иначе, установа сабора била позната, и он спомиње и царске саборе¹⁾, можда и витешке и пре као сабор или приликом сабора²⁾ и црквени сабор³⁾. Сабори му бејашу, дакле, добро познати, али, судећи по ономе што он миће у уста Ђајазиту као најмудрије савете младоме кнезу Стефану, тешко да су му били за Србију драги. На ипак нам је он оставио најзначајнији спомен српског државног сабора, с краја владе деспота Стефана, одржаног у Сребрници. Нека сумње да је главни разлог овом његовом пажљивом приказивању сабора значајност тренутка, када је одржан, и важност посла, који је на сабору обављен. Животописец деспота описује, наиме, како његов драги господар већ дуго боловао од ногу и због тога се смрти бојао. Зато посла по свога нећака Ђурђа, када дође у Сребрницу, куда је звао сабор, с патријархом, архијерејима, властелом и свима влестима и изабранима. Пред њима је сабором благословио Ђурђа на господство и рекао свима да им га оставља место себе. С молитвом, положио је руке своје на њега, заклео је све да му буду верни и проклео оне који би му били неверни. А Ђурђа је још заклео да не презре његов наук, него, како се он сам о свему ставио, нека тако и он чини. Потом га је обасео важним са-

¹⁾ Гласник, ХЛЦ, 1875, 311.

²⁾ *Ibidem*, 312.

³⁾ *Ibidem*, 311 и 313.

при одређивању наследника, међутим, потпуно је једнак, пошто у оба два случаја сам владар поставља свога наследника. Не бира га сабор. Разлика је била само у томе што је Стефан Немања одмах слагао с престола и због тога у исти мах и прогласио Стефана за свога наследника и унео га на престо. Деспот Стефан се само бојао смрти, па је зато желео претставити сабору свога наследника. Даље је омет сличност потпуна, јер је и деспот саветовао свога нећака да настави што је он започео и да извршује његове заповести и савете, како је чинио и Стефан Немања са својим сином. И благослов наследника је сасвим сличан, пошто је и деспот вршио исто тако свештени посао, молитвом и полагањем руку на Ђурђа, као што је и Стефан Немања уводећи свога сина Стефана у престо обављао и владарске и свештене функције. Ако то за доба Стефана Немање није чудо, за време деспота Стефана је заиста занимљиво да је у владарској личности сасвим развојено и владарско и свештеничко. Као и на страни, н. пр. у Француској, сакрална функција владарева постоји, и признаје се. Сабор није учествовао у овим чиновима, који су и за Стефана Немање и за деспота Стефана били у исти мах и правни акт и верски обред, ничим другим осим са својим присуством и одобравањем свршена чина. У овом случају се, истина, изјава о одобравању и престанку изричито не спомиње, мада је несумњиво извршена, али се истиче нешто још занимљивије — последица саборског учешћа у проглашењу наследника престола. Константин Филозоф је, ваиме, јамачно истину записао у оним својим речима којима тврди да су отада многи били много вернији младоме господину него ли дотад. Чекали су, значи, на овај свечани чин пред сабором. Деспот Стефан је то добро знао, и мада је био тачно упознат са западњачким начином поступања у сличним случајевима, он се вратио на стазе Стефана Немање и прогласио је исто онако свога нећака Ђурђа за наследника престола на српском државном сабору као и Немања некада свога сина Стефана.

Ја не могу завршити овај мали одељак свога разлагања о знаменитоме сабору деспота Стефана и да не истакнем величину и лепоту српских државних традиција, које су помагале Србима да с чашћу и с коришћу решавају тешка питања у свом мучном развоју на исти начин као њихови

спир, али с толико мудре и моћне снаге прилагођивања да прилика је ипсу сликивале њихов рад, него му само осигуравале изабран разлози континуитет.

Мена није познато више помена српских државних сабора из доба владете Стефана. Његов биографски Константин Филозоф спомине, додуше, још саборе, док изриче због смрти злата доброга господина, али ти помени сведоче само да су сабори били за његове владе веома свечани и, још нешто, да их је било више црквених неголи државних. Он уживује, пун бола, овико: „*радъ съборнаа тржкства и молтваа ажъ въ окрѣтааа нехожденна*“; (Гласник, XLII, 1875, 323). То се, међина, тиче и државнога сабора. Мало даће је још један помен сабора, који би могао значити већ измењу значења ове речи у Србији, како се касније догодила, јер Константин Филозоф пише: „*егда събори въ црквиахъ вѣхъахъ*“ (Ibidem, 321). Да ли ово место збиља води новом значењу речи сабор — црквена слава?¹⁾ То је заиста тешко рећи, када се ради о изразима код насца који је у заплетености свога гласа велики знак учености. Две врсте сабора је несумњиво познавао, државне и црквене, али није сигурно да је државну слику означивао већ као сабор.

После смрти цара Стефана Душана било је тешко окупљати саборе због митовлашћа у српским земљима. Није се дало ко све има право сазивати саборе и доставити им пак, пошто су појке кнез династе приносила саби чедареха прва. Од Маришке и Косовске битке јавио се, поред овога разлога, још један у тешкоћама око сазивања и одржавања српских државних сабора. Тад је, наиме, већ велики део српскога народа досео под Турке. Народно прететанничко тако звали је бити јако крње. А ипсу ни нови правци вођања унутрашње српске политике поподовати честом сазивању сабора. Властела су била сујетна и самоназна, захватно се је дух нецрквености и црквености. Државна власт је морала будно пазити на њих. Земља је улазила у све теже оплодети, па јој је требала јединствена и чврста власт, која се морала брзо одлучивати на дело. Занета није било време за дуга саборишња и многа договарања. Због снета гона

¹⁾ У томе значењу, поред осталих, употребљава реч сабор сасвим сигурно патријарх Пајсије: *Гласник*, XXII, 1867, 228.

морао се све већма смањивати број државних сабора, а пошто је и број наших извора све мањи, то нам јамачно нису сачуване вести ни о свима одржанима. Не знамо, на пр., ни када је и како је знаменити патријарх Никон умрлиши на престо св. Саве. Није нам познато ни да ли је сазван државни сабор непосредно после смрти деспота Стефана да прихвати изабегли новог владара Ђурђа, јер је он у Сребрници прихваћен од сабора само као наследник престола.

Први помен сабора из времена владања деспота Ђурђа несумњиво је из раних година његова управљања Србијом и налази се у једном болном запису о несрећном турском надирању у српске стране, пуном крви, плачке и робовања. Народно се био затаптасао, кренуо са својих отаџина и крвљу и српској земљи, бегашући испред Турака, који су, међутим, већ скоро свуда дошрали. Где још не бејаху стигли, тамо се гомилаху многобројне избеглице не само из српских страна, него из свих хришћанских области, на несрећном полуострву, поробљеном од турских ратника. Тада је одржан један српски сабор у Подунављу, које је постајало позориште убојних српских слобода. На њему је био с деспотом и патријарх са свештенством и збор хришћански, овако означен због разумљивог истрајања хришћанске противности према муслиманским нападацима: „Скопскомоу и патријарху и пркстолу митрополу и епископима, манахи и монахи, свјетому кк ншому свјетому кк кк странама дошралима, тамо и тамоу свјетому властодршному и господству немач српским епископским, повојом деспотом Гаспаром кк свјетому унијатским людјем“. (Записи и написи, 259, 1, 1902, 81—82). Овде се не види ни ко је сазвао сабор, ни зашто је сазван, а не знамо се ни зашто ни његова учесници. Нипокак не можемо бити сигурни да био и није био сабор. Већ због, где су се налази, у великом револу, патријарх и свештенство са деспотом и властелом. Но неће бити да је стање у ово доба било већ тако очајно, био у подунавским странама не. Једва је постављена претпоставка, да се овај сабор састао баш у Београду 1427 ради испуњавања хановира у Тати и кнезом Јангизидом и ради предаје Магарима уступљених градова и земаља¹⁾.

¹⁾ Пурковић М., Српски патријарси средњег века. Гласник Скопског науч. друштва, XV—XVI, 1935—6, 613.

У запису нема ниједне речи која би нам давала права на овакву хипотезу. Земље и градови могли су се уступати и без сабора. И морали.

Могло би се, наравно, поставити и питање о пристанку сабора за дизање Смедерева. Но одговор на њега уопште би тражили у изворима. Сва је прилика да сабор није у овом питању ни за савет питао, а камо ли да га је он решивао. Зна се, како се тада морало брзо одлучивати и нагло радити, а такав начин рада саборима се не олакшава.

Српски државни живот сужавао се и скупљао са смањивањем државнога земљишта. Развијени и напредни облици државне управе из сјајнога доба српскога развика били су због своје скупocenости и повезаности с читавим државним редом постали скоро немогући. Српска држава се више није развијала у напредак, него се враћала на своје примитивније форме, које су још биле некако могуће у овим временима мумнога одржавања делова српске државе у слободи. Улогу државе преузимају полагано у управи и у судству, а нарочито у судству, црква и локални сабори, држећи се, истина, с дириновом предавношћу старих српских државних закона. У једном сукобу ради баштине у Зети решава спор око 1430 митрополит зетски Јефтимије са збором: „И њих митрополитк судишк сь збором и дахъ њихъ кѣ-какти, да онѣ насъ чинѣ ѣе вацрина“.¹⁾ Сличан посао обавио је цар Стефан Душан на српском државном сабору око 1355 г. Сад већ не бејаше ни оваква сабора, ни онога цара, и њихово право предизило је на зетскога митрополита и његов сабор. Овако како је код Срба било док не постојаше моћна државна организација, Судја мора бити међу људима.

Државне традиције, у свечанијем облику, могла је наставити само патријаршија, јер она је имала утлед и средства да би бар донекле заменила државну власт, која се распадала. Српска патријаршија преузимала је поред једнога дела дужности решавања послова који спадају пред државу и њен начин пословања. Она није само делимични наследник српске државе, него и настављач њене канцеларије, чувар свих њених традиција, које је у иноверној држави могла

¹⁾ Соловјев А., Овабрани сложенници српскога права, 1926, 201.

²⁾ Новаковић С., Законски споменци, 1912, 430.

извршивати. Помен сабора у Пећи, одржаног 15 јунија 1450, црло мало се разликује од помена сабора из последњих година цара Стефана Душана. Повеља издана ту од патријарха Никодима карејској ћелији св. Саве рађена је потпуно према српским владарским повељама. Као некада пред владара и његов сабор, изишли су сада Светогорци пред патријарха и његов сабор и изнели своје жеље и невоље. Како се некад владар световао са својим сабором и сам стварао одлуку, тако је сада поступио и патријарх Никодим: „И смиренни ми свѣтъ сътвори въ свѣромъ црквиномъ Домѣу Спасова, съ калогирѣи и властѣи, и нагосмо съборне“ (Законоски споменици, 1912, 474). Састав овога сабора је сасвим приближен српском државном сабору, али, рекао бих, одлука патријархова више се ипак ослања на сабор неголи владарска. Ово излази и из горње реченице а још више из ове даље: „И снѣ смиреннии наше съ свѣтѣомъ събора црквиного темъ есѣкобжедѣтъ,...“ (Ibidem, 475). То је, уосталом, лако разумљиво; свештена поглавица, већ због своје смирености, неће никада истицати толико своју личност као владар. Но стварно ће бити да је патријарх поступио као и цар, чију је он повељу прегледао.

Државни сабори у Србији нису се, како се види, гасили с расипањем и поробљањем српске државе, него су прелазили у власт и праксу цркве. Турска империја, свештено-војничка држава, није могла имати ништа против овога улажења српске цркве у државна права, пошто су и у њој верски и државни кругови рада били још јаче помешани. Српски сабори важили су пред Турцима као црквени, мада су на њима, како сам истакао, још у доба самосталности остатака српске државе учествовали и световњаци, прво властела, а онда сви угледни Срби. Тако се стварало црквено-народно претставничко тело, могуће само у православној цркви, и нарочито код Срба, где је црква била као нигде иначе национализирана. Српске државне власти, док их је трајало, сумњам, да су могле бити против овога постепенога прелазења државних послова на цркву. Њима је било главно да бар трагови владања над народом остају и у народним рукама, да баш све народу не отму Турци. С највећом опрезношћу, ја морам још и ово истаћи. Српска државна самосталност одржала се најдуже у Подунављу, у крајевима удаље-

нима od срединта српске државе у доба њенога сјаја. Истина, српски владари су с дивљења вредном истрајношћу преносили све знаке српске државности с поробљенога југа на још слободан север и с њима су пресађивали и све државне традиције у ове стране. С несумњивим успехом. Али старе српске државне традиције оставиле су ипак дубље корене и величанственије трагове на југу. По малочас исписаноме помену сабора у Пећи од 15 јунија 1450 јасно се види да је он сав у царским традицијама. Оне су, истина, пренесене и на север, али времена им није остало да ухвати тако дубок корен као што је био онај на југу. И зато је, можда, поред осталих неликујних разлога, мање српских државних сабора одржавано на северу неголи у јужним српским областима. Деспот Ђурђић је и иначе имао заиста мало прилика да сазива државне саборе и да на њима свечано ренгава државне, државне и владарске послове. За његове дуге владе Србија је стварно у једном једином самерном грчу, који је могао толико дуго трајати само због отпорне силе српске државе, због пожртвованости Срба и због мудрости деспотове.

С падом Србије, мало после његове смрти, престале је и средини век српске државе. Српски државни сабори нису се више могли одржавати у онаквом саставу и с оним кругом рада као раније. Они су престали бити онакво српско представничко тело какво су били, с разумљивим развојним променама, од IX до XV в. Турска власт над Србима није, додуше, уништила представништво Срба, али га је присилила да свој састав измени и да подеси свој круг рада према новим приликама. У развоју српског представничког тела настајао је тиме нов период.

Паз српских државних сабора у средњем веку, уколико је о њима остало трагова у нашим и страним изворима и уколико их ја нисам превидео (а не би било чудо и да сам), завршен је. Ја морам на овом месту особито истаћи да је он веома дуг, да је број познатих сабора у њему довољно велики и да је наше знање о раду на саборима прилично потпуно. Наравно, ако се држи на уму, како је знање о представничким телима у средњем веку уопште основано на мањем броју извора него што бисмо ми желели, и ако се не заборави, да је живот представничког тела код Срба пресечен баш на овоме месту свога развоја, када код других народа настају

najvažnije primene u njegovu razvijanju. Srbija je uочи svoga slova u borbi s Turcima stožala na raskršću, da li će se okrenuti u pravnu državu, tipu Vizantiје, ili u stalnu monarхију, kakva je postajala susedna Угарска. Разуме се, само приближно тако, јер проблем правног развоја сваке државе јесте њен нарочити случај, ниједном другом једнак, за опрезне и разборите историчаре чак ни с једним другим потпуно сличан. Отуда велике тешкоће у проучавању српског државног сабора, чије су развојне серије знаним посматране, па је за њих немогуће казати како би се завршиле.

Досадашњи истраживачи били су мишљења да је у проучавању српских сабора главни посао реконструисати њихов што потпунији низ. Миса сам се око тога посла много размучио, ја не држим много до комплетности серије српских сабора, о којима су вести сачуване у савременим изворима. И ја сам је желео дати што потпунију, али — како сам већ наговестио — заиста не бих очајавао, ако би се показало да сам оставио неспоменут који српски државни сабор, разуме се, заиста државни, о коме нема сумње да је могла црквени, или да је ужи владарски савет, или да је само обласни сабор и т. д. Сматрати потпуну серију српских државних сабора главним задатком у решавању проблема о њима, значи читаво питање смислифицирати скоро до научног понижења. Има много важнијих, и тежих, задатака у решавању овог сложеног проблема, и они су већ наговештени и делом решени у овоме моме раду српских државних сабора средњег века, где су они хронолошки поређани и критички освештени као поједини делови у целој серији наших средњовековних државних сабора. Низ сабора није, према томе, решење питања о њима, него је само део основе за сажете научне синтезе, којима мора стремити наша наука у многобројним питањима о српским државним саборима.

Називи српскога претставничкога тела у средњем веку

Када би ми располагали с новим издањем Даничићева Рјечника из књижевних старина српских, у коме би били обрађени и сви српски извори изашли од 1864 године, онда не би била много потребна ова глава о називима српскога народнога и државнога претставништва у средњем веку. Било би довољно само упозорити на све називе којима се тада претставничко тело означивало, а места где се она налазе била би сва у речнику назначена, и важнија међу њима од речи до речи исписана. Но ми, нажалост, немамо новог издања Даничићева Рјечника, а и то тако немамо ни лингвистичке студије о свима изразима којима су Срби означивали, и данас означају, уже и шире претставничке скупове, претставништва места и племена, класа и држава, и целог народа. За историчаре је то не мада неприлика. Претставничка тела називају се код Срба веома различито. Има једнаких речи којима се називају несумњиво различите врсте српских скупова, а има и различитих назива за несумњиво истоврне скупове код Срба. Па ни то није све. Поједини изрази за означавање претставништава мењали су током времена своје значење, а у појединим, опет, крајевима називали су се њима скупови који нису ни по саставу ни по сврси свога сајтајња увек једнаки. Ово је већ читава прегршт проблема, а мени још није ни стало до тога да их све изређам, нарочито лингвистичке не.

Српска племенска и рана државна претставништва, о којима немамо вести у српским изворима писаним народним језиком, звала су се јамачно као и код осталих Словена различитим именима, највише зборовима, скуповима и већима.

Најстарији извор, што нам даје права да претпоставимо читаве народне скупове код Срба, који су бирали владаре, не наводи нам њихов српски назив. Тај наш најстарији домаћи извор, у коме је неколико вести о државним зборовима, Барски родослов, писан је латински, па по њему не можемо знати како су се српски звали државни зборови у Зети. Писац овога родослова назива их латински „synodus“ и „consilium“, а ако глаголским облицима говори о њима, онда му је за окупљање претставничкога тела најближи израз „congregatio“. Такви се исти изрази употребљавају за претставничко тело свих држава са званичним латинским језиком. Зетски случај је у општем правилу.

У Раши, где је званични језик био српски, звало се државно претставништво у средњем веку сабор или збор (сѣборъ, зборъ), али и сабрање (сѣбраннѣ) и самам (сѣмѣмъ).¹⁾ Данас, међутим, у Србији реч сабор значи црквена слава, скуп код цркве, а збор је код свих Срба сваки састанак²⁾. Срби у Карловачкој митрополији звали су своје народно и црквено претставништво сабором, а Хрвати у новије доба тим именом своје претставничко тело, на коме су расправљали они послови у којима им је била препунгтена унутрашња покрајинска аутономија, док су раније Хрвати своја претставничка тела, кад их не би називали латински (congregatio generalis, concilium universale и сл.), звали различитим народним именима, а најчешће, чини се, сѣбраннѣ. Реч сабрање узели су Бугари, као сабрање, за име свога претставничкога тела, а израз самам (сајам?) познат је данас Србима само за скупове људи ради трговине, док је он Пољацима име за државни сабор. У срцу српскога народа, у Србији, сабор, дакле, не значи народно претставништво, него је за њега изабрана реч скупштина. По предлогу Устава Краљевине Србије од

¹⁾ Јамачно су бар делимично застареле етимологије речи сѣборъ и сѣмѣмъ код О. Шрадера: *Schrader O., Reallexikon*, II, 610. Е. Бернекер најжалост, није доспео до ових речи. За сѣмѣмъ упор. *Поповић А.*, Библиографическе материјали, II VII, 1880, 223 и бар кратко разлагање Бернекерово: *Berneker E., Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, 428; за сабор: *Ibidem*, 51.

²⁾ Ради назива и улоге збора било би потребно изређати велику литературу. Ја то овде не смем чинити, али ћарам упозорити бар на ова два примера: *Годишњица*, XLII, 1938, 122 и *Сломеник*, XCI, 1939, 18.

1866 trebalo je da se bar zajedнички састанци Скупштине и Свѣта назову Сабором. Но Милутину Гирашанину није се ни то допало, па је приметио Стојану Новаковићу: „Уместо речи Сабор, који ми мало калуђерски звечи, не би ли било боље издржати реч Велика Народна Скупштина?“¹⁾ Тако се чинило већи конзервативне, напредњачке, странке, а друге, напредне, странке јамачно би се онда још оштрије противиле пробању средњовековнога израза у модерни српски државни развитак. Младе демократије често на овакав, али и мало дегизасти, начин бране своју напредност од традиција.

Срби су примили реч сабор за своје народно и државно претставништво из старог црквенословенскога језика, где се његово означеније сваки збор људи, црквених и световних, али највише црквених служитеља, који су се састајали ради решавања црквених послова. Већ је Ф. Миклошич, давно, за словенску реч *сѣборъ* морао употребити много грчких речи да би одредио њено значење у различитим случајевима словенских пригода и самосталних списа. Неизграђени и неистражени старословенски језик имао је, наиме, само ову реч за читав низ грчких израза, са занимљивим и, често, врло различитим значањима. Миклошич је у своме Речнику исписав ове грчке речи уз словенски *сѣборъ*: *συνάξει*, *συνελευσις*, *συνάγωγη*, *συνέδριον*, *σέλλομος*. Све су оне, наравно, претежно из богословских текстова. Од латинских речи нашао је уз *сѣборъ* само једну једину: *convencus*. Све грчке изразе исписав је Миклошич као основно значење за реч *сѣборъ*, а за превасно и изведено значење ове речи морао је још додати: *χορὴς* (*chorus*), па *ἐκκλησία* (*ecclesia*, *concilium*), напоследку и *συνάκρισις*. Био је већ учени слависта и за живот речи сабор код Румуна, као *сѣборъ*, *сѣборъ* и за изведену реч од њега код Грка *ζατοуѣ*, *зѣорити*. Данашња славистика могла би јамачно списак места са поменом речи сабор много обогатити из списаника познатих нам од године 1865. Словенски припадници и писци морали су, види се већ по овоме списку речи, употребљавати реч сабор за читав низ појмова, за које су Грцима стојали различити изрази на расположењу.

¹⁾ Новаковић С. Двадесет година уставне политике у Србији 1883—1903, 1912, 189.

Ja sam pogledao još značenje речи sabor i sajam i u rečnicima ruskoга црквенословенскога језика, до којих сам могао dospeti, нарочито А. X. Востокова и И. Срезневскога, па сам тада још више зајатно што немамо нарочитих студија о словенским називима ових врста људских скупова¹⁾. Они би биле занимљиве не само с лингвистичкога гледишта, него би разборит историчар могао из њих много научити о словенским погледима на претставничка тела уопште, а највише на државне саборе.

Срби су се упознали с књижевним називом сабор (сѣборъ) чим су почели читати прве словенске преводе грчких састана у којима је била реч о црквеним саборима, разуме се пре свега високо поштованим васељенским. То нису били саборци, као њихови племенски састанци, на које су долазили чланови по својој рођењу, полу и узрасту, него скупови одабраних људи по части и власти. Ни сврха им није била слична грчким саборима, пошто се на саборима рве-примљало о верским и црквеним питањима, док су грчки саборци претресали племенске и државне послове. Када су се Срби упознали са страним саборима или са скуповима световних лица, то знања није међуће казати. Може бити да су се ја бар приближавали истини ако третирајем, да су Срби дознали, како је било и знаменитих световних састанака око владара, који су се звали сабори, да животински св. Ђирила, који је међу њима рано и много читан. Тамо се, у петој глави, говори о том како се цар договорио с патријархом, али се тај договор не звани сабор, него, уостротом, није ни био. У истој глави, међутим, има још реч сабори: „сѣборъ же сѣборъ царъ“. Срби су морали бити мислени на састајак као њихов сабор, сазван од државних поглавника²⁾. За такво схватање могли су наћи потврду у петнаестој глави петога животинског, где стоји: „сѣборъ же сѣборъ царъ“. То јамачно нису били само црквени састанци, него скупови црквених и световних лица, или само световних. Све црквене састанке морали су Срби, откако су примили хришћанство,

¹⁾ Упор. и *D'Jakobov M.*, *Skizzen zur Gesellschafts- und Staatsordnung des Altrosslands*, übersetzt von E. Goluboff, 1931, 103 и д.

²⁾ Разлагања Ф. Дворника треба читати с много опрезне критичности, где он пише о овим састанцима: *Dvornik F.*, *Les légendes de Constantin e de Méthode vues de Byzance*, 1933, 77.

и сами називати саборима, као што су istim именом морали звати и скупове свих монаха једнога манастира, чим су први били међу Србима основани. Световни састанци звали су се, можда, само зборови све дотле док није државна организација превладала племенску. Када су први српски владари почели окупљати око себе своју родбину и околину, угледне војнике и више свенитенство ради саветовања на свечаним скуповима, онда су се ти састанци, аналогно црквеним, прозвали саборима, у латинским делима синодима.

Позиви на такве састанке, виђење саветовања на њима и записивање проглашених тада владарских одлука, све је то било у рукама свештенства, скоро јединих писмених чланова тадашњег друштва и једино вештих таквим пословима. А свештеницима је код свих таквих скупова морало бити на уму и у вољи да их приближе, по свечаности и по обавезности искорављања, црквеним саборима, особито васкресним. Зато су они такве скупове око владара, из којих су се полагано развијала државна претставништва, морали називати саборима. И називали су их.

Израз сабор за српска претставничка тела у средњем веку записан је српски као **сѣборъ** и **зворъ**. Ја нисам бројно свуда у изворима места где је сабор записан на један а где на други начин. Нисам то чинио због два разлога, прво, што је то посао филолога, у који се ја не разумем, а друго, што су издања наших извора толико непоуздана и пуна самовољности да би резултат тога дугућког посла морао бити сумњив. Када се пажљиво читају наши извори, особито правни споменици, могло би се доћи на претпоставку да су бар неки наши стари писци правили разлику при говору о црквеним састанцима, које су звали сабором, и државним, који су за њих били зборови. По поред оваквих наших издања српских историјских извора и поред очигледно неизграђене и неусталене наше правне терминологије у средњем веку не сме се ни оваква хипотеза поставити. Бар ја то нећу да чиним. Мора се признати да је код спомена многих сабора у српским изворима веома тешко рећи да ли је реч о црквеном или о државном сабору; при прегледу и претресу вести о нашим државним саборима у средњем веку ја сам морао су тешкићу не једанпут споменути; ено, у Арханђелској хрисовуљи, по издању Ј. Шефарика, ваљда један исти сабор

зове се једно за другим збор и сабор¹⁾; то, уосталом, није једини случај.

Срби су, с томе нема сумње, примили назив сабор за своје наменске, покрајинске и државне зборове из црквенословенскога језика, где се та реч употребљавала пре свега за црквене саборе, али и за читав низ других појмова, које су они превелили са речи сабор. Било би врло добро, када би ми тачно знали за све случајеве употребе речи сабор и свих речи из ње изведених²⁾. Али ми то, нажалост, не знамо, док се на страни о аналогним проблемима много и с великим успехом расправљадо, и пр., како све треба разумети знамениту реч *conventus*. О значењу израза сабор у чл. 69 Душанова Законика, где је реч о сабору сабра, ја ћу још морати расправљати, али тај знаменити проблем није једини у вези са значењем и употребом речи сабор код Срба. Има читав низ таквих питања, и ја их овде не могу сва ни спомињати. Да би се, међутим, осетило о чему се ради код ових нејасних случајева, ја ћу ипак извести две три примера: Како је употребљена реч сабор у Служби преносу тела св. Саве из Трнова у Милешево, када се певало: „*тѣмѣ же савѣшѣне сѣкорѣ сръпѣци вѣдали сѣ архіереи и свѣштенѣи и мноѣство народа сѣ кадили и кошами прѣкрѣстоу тѣло тѣое оуспѣхѣють...*“ (Гласник, LXIII, 1885, 23)? Ко су ти сабори? Да ли само монашки скупови појединих манастира? У једном рукописном Помоканоу, некад требињском, из Врховникове оштинце, у Државној књижници у Љубљани, ја сам нашао ово место, које би, вјеровно, учене каноисте могле и иначе лако наћи: „*Сръпѣнѣци ари сѣкорѣти каетѣс сѣ латѣни нан сѣкорѣ на еписѣпа нан нѣо что за мѣрѣкѣ кнѣс нан камѣна свѣдѣнѣ да нѣвѣрѣтѣс по нѣ, праѣнаѣ нѣжѣ кѣ хал'кѣдоѣк свѣтаѣо сѣвѣра и по нѣ адѣ нѣжѣ кѣ тѣрѣакѣ: мѣретѣи да ѡдѣшѣтѣс*“ (ок.). Овде, мислим, реч сабор значи завера, побуна, устанак, нападај или покушај нападаја више лица, скупљених ради тога. Једно значење, ако сам ја на правом путу, на које се никако не сме заборавити. Даље, ово: У уговору Дубровчана

¹⁾ Гласник, XV, 1862, 269.

²⁾ Н. пр. реч саборни. Упор. српски: „развѣк ѡт сѣворѣне“ одговара грчки: „*εἰς τὴν λαοὺ τῆς ἡπείρου*“. То је из Синтагмата Матије Властаря, где има још примера за овакав превод: *Флоринскій Т.*, Памятники 1888, 365. Упор. *Ibidem*, 368.

o интерpelaciji na ovom saboru, kao delu pretnje o njemu u narodu ¹⁾. Vinčević na њу заиста није мислио. Њему је било само до тога да онеки збор српске господe и да каже у песми велика дела Немањина, како их је он, богодами песник и убоги слепак, разумевао и ценио.

Недавно је Павле Поповић, сасвим разложито, узвизорно на сличност између Најнјева описа српскога saborа после смрти цара Душана, већ споменутога овде, и народне песме Урош и Мрњавчевићи ²⁾. Песма, којој је мало равних по лепоти, почиње: „Саста се четири табора | На убику на пољу Косову | Код бијеле Самодреже државе | Једно сабор Вукчићских краља. | Друго сабор деспота Угљеше, | Треће сабор војводе Гојка, | А четврто царски — Уроша. | Ма реч Самодрежа додао је Вук у примедби: „Једни пјевају: код Грачанице“. У великој сам недоумици да ли та саопштен своју савест о овом почетку дивне песме, пошто је не само да писам љубавног смисла, него се још барем против њих, све год мислим да извиру само из маштања. А овде ћу можда и једнасти у државнику смелост код своје ступњу краљем, али ћу је ипак рећи: Нагледај ми да овде реч сабор можда стоји место сабор, могуће је да овај неки најпознатији је сабор, па је ипак сабор, можда је овако познатији и значајнији, а можда је безразложно и накнадно измислено. Ова су, међутим, стварни сабори, особито код се у овим ми у овим вевао и о Грачаници, место Самодреже. Онда би почетак ове песме био једно налик на Винчevićа ³⁾. Само. По ранијим ступице писане велики краљ димитри. Чинило ми се веома пребрзати је. То је све.

Српски називи за најстарија српска претставничка скупштина нам познати, пошто су веста о њима сачувана у латинским писаним српски и латински. Писци српског језика, ипак, најстаријег домаћег извора, због је српске државне саборе *synodus* или *consilium*. Срби су их у Богу јамачно звали зборовима, можда и саветима, а можда и само скуповима. О првим српским саборима у Равној има веста само код писца, а у поновљеним спомињу се српски сабори тек ваљда од Уроша Великог. Код писца има некако по-

¹⁾ Зборник *Илариона Руварца*, I, 1884, 524-529.

²⁾ *Српска књижевна задруга*, 265, 1936, LXVI.

живi за срpsko претставничко тело: **съборъ**, **зборъ**, **сѣкрѣниѣ** и **сѣнѣмѣ**. У повеслама нема тога шаренила. Тамо се оно зове само **сѣборъ** или **зборъ**, грчки ѣ **συνδοξ** и **ἡ συνάξις**. Разлика у означавању српских црквених и државних сабора већ по самоме имену нема. И једни и други називају се и **сборъ** и **зборъ**. До разрађене и устаљене правне терминологије у српској средњовековној држави уопште није дошло, него се само сме рећи да се у доба цара Стефана Душана осећају довољно јасни знаци да се званична терминологија разради и утврди. Но и ти су српски напори дочекали нагао колапс : распадањем српске царевине.

Ко је имао права учествовати на српским државним саборима?

Развитак државних представништава онема се редовно најјасније у проширењу броја њихових учесника и у повећању њихових права. Као разговетан знак ових промена јавља се обично и измена или проширење назива народних представништва. Тако, где се је државно представништво испрва звало само *curia* или *colloquium* с повећањем броја чланова и с проширењем њихових права зове се такво представништво проширеним именом *curia generalis* или *colloquium generale*, или слично. То значи да се је уски дворски савет проширио у сталени сакуп, који се може временом развити у пуно државно и народно представништво, ако се број учесника прошири на грађане и на сељацие. Ипoчетка је саборска служба владарска, и то дворска. У доба Меровинга чланови су сабора били дворски чланови и анtrustеници, војводе, грофови и *domestici*. Узимати на њима немогу, јер је још жива мисао о министарском бачењу од света¹⁾. После се број учесника полагано ширио. У немачкој науци, где се у жељи за тачношћу кадгод и претерује, с разлогом се у овом случају истиче да се скупови на којима грађанство још није заступљено уопште не смеју звати државни сабор (*Reichstag*), него само државни сакуп (*Reichsversammlung*) или, још раније, дворски сакуп (*Hofstag*). На промену имена државних представништава може се, дакле, често одлично осетити и промена њихове унутрашње структуре, као и измена њихови односа према владару.

¹⁾ Brunner H., *Deutsche Rechtsgeschichte*², II, 1928, 179. Упор. и 245.

Српско државно претставništvo није мењало своје име у овоме размаку времена који је предмет мојих проучавања. Оно се у то доба, ваљда од IX па до XV в., несумњиво звало сабор или збор. То је, наравно, иста реч, али је с прамањем хришћанства све више продирао израз сабор, преузет из црквенословенскога језика. Може бити да је овај старински начин означавања државног претставništva изгледао Србима свечанији, јер их је сећао на велике државне саборе, код Срба увек у великом поштовању.

Пошто се име народнога претставništva код Срба у средњем веку није мењало, да ли то значи да су му и учесници били увек из истих кругова и да су њихове дужности и функције прелико постали непроменљиви? Питање о учесницима у претставничким телима јесте једно од најважнијих у читавом кругу питања у вези с овим проблемом. Да сам мислио да је најбоље не делити грађу за ово знаменито питање од прегледа и претреса свих сачуваних вошти с нашим саборима. Јако сам уз сваки српски сабор видео и његов састав и облику истог постојеће или одушачке од састава осталих сабора. Тако ми остаје да у овој глави разрађивах ово питање само у вези са саставом средњовековних претставничких установа и да заузмем став према несумњаницама у вези с овом питањем у нашој намери, уколико је, наравно, одговарајуће на изворима.

Српски државни сабори нису постали из европских савеза, као и цр. славенско државно претставništvo, него је њихов корен у словенским обичајима и хришћанским државним свјетомима. Јако јединица црква српских државних сабора с постојећим словенских и германских државних претставничких јесте сужавање броја учесника после смештања у њиховим државним земљама и ограничавање с ранијег чланства свих одређених мушких прво на оружане чинове, а касније, када је превладао коњички у ратовању, само на племићко и војско, а затим на племићко, властеду. У томе је развитак српског претставничког тела савршено сличан развоју претставничког код већине Словена и Германа. Можда имам права рећи да се код Срба дате као иначе мало где пратити сужавање броја учесника на саборима у Зети, како су они приказани у Барском родослову. Као учесници на сабору (synodus, consilium) истичу се тамо или цео народ (populus) или народи (populi).

што значи у овом случају, мислим, ратници, оружани народ¹⁾. Има случајева да се изрично истиче учествовање целог народа на сабору („Et placuit regi et universo populo“) (ed. Шишић, 304—305); „consilio... patris ac totius populi“ (ed. Шишић, 328) и сл.; или свих оружаних („congregati sunt omnes populi“ (ed. Шишић, 345); „populi, congregantes se, constituerunt regem“ (ed. Шишић, 366) и сл. То су сјајни примери, у оваквој јасноћи и одлучности веома ретки у раном развитку претставничких тела код Словена и Германа. На самоме почетку Барског родослова стоји, истина, како су се вандари саветовали са својим великанима: „consilio inito cum suis magnatibus“ (ed. Шишић, 295). Ово би могло значити да су само великани имали приступа у сабор, али овде јамично није реч о сабору него о војном савету. За читаво време првих панора у уређењу држави код Срба и на првенства Зете над осталим српским државама српски државни сабори имали су ван сваке сумње веома широк круг учесника — на њих је почетком долазио сваки одрастао Србин, ипак, мислим, само оружан. По панцу Барског родослова имали би приступа на сабор и покорени Латини („cum latina gens et salvencia lingua qui vociferantur“ ed. Шишић, 304). То би било свесним изузећем у саборима овога доба, ако је уопште вероватно. Могло би се ово принуштање покоронога становништва на државни сабор можда тумачити и заиста малом бројем призорских Латина у њиховим странцима и отуда њиховом несвесношћу. Но у томе питању треба бити јаво опрезни. Може бити да је према Барском родослову хтео дак само да истиче правичност краља Светозара (Вукотинара), а могло бити да је хтео једно не али и Латина и њихова ласкава и права. Највероватније је, да су ти Латини, ако су заиста долазили на сабор, припадали свештенству, пошто је оно било несумњиво латинско. Јер иначе су сваки покореним народима врата државних сабора дуго остала затворена. Ти Латини, уосталом, нису странци, него домаћи, а да саборима у средњем веку није била никаква реткост да су учествовали и странци, истина, као појединци. Круг саборских учесника сузавио се у Зети већ од XI и XII и на боље ору-

¹⁾ Радојчић II, Друштвено и државно уређење код Срба у раном средњем веку — према Барском родослову — Гласник Скопског науч. друштва, XV—XVI, 1935—1936, 21.

жане, na више чиновничтво и na више свештенство. Из Барскога родослова то се одлично осећа.

У Раци се знаменити прелаз од широких народних претставништава на ужа не може толико пратити колико у Зети. Иако се у домаћим изворима јавља пред нама слика рашкога државнога сабора, он је већ потпуно формиран као скуп новонашћених кругова становништва — владара и двора, виших свештенства и више и ниже власти, нарочито оне власти која су обављала војничке и управне дужности. У српским писаним изворима има вести о нашим средњовековним саборима од почетка XIII до половине XV в., па се ипак у томе дугом размаку времена није израдила разноврсна терминологија у означавању састава српских државних сабора с разумљивим, наравно, развојним променама.

У већини европских земаља са саборском установом развијао се учествовање на саборима у томе правцу да су поједине класе становништва и категорије чиновничтва полагано стицале право учествовања на саборима. Само по томе њиховоме праву разликују се тамошњи државни сабори од осталих скупова. Ни по чему више. Чланови сабора учествују у саборскоме раду као планови трупе. У Србији развитак није ишао у томе правцу. Састав сабора зависео је од воље владареве, нарочито што се тиче световнога дела чланова, док је за свештенство постојала бар чвршћа традиција. Отуда наше не увек сигурно знање о учесницима на српским државним саборима.

Т. Тарановски је покушао да овој деценијској напори јачина што је подједнако све помене учесништва на српским државним саборима у две експлицитне — у паратитне изворе и личнеке споменике. По његовом мишљењу влада цареница у означавању учесника на српским државним саборима само у паратитним изворима, док се личнеке споменици „изражавају кратко, по могућности прецизно и у правним терминима“⁴⁾. Ја сам у прегледу и претресу вести о српским државним саборима, ипак, већ доказао да је оваква подела извора неумесна и да и једне и друге треба с подједнако будном критиком проучавати. Њему није могло бити познато да сви наши писци нису тако књижевато описивали састав

⁴⁾ Тарановски Т., о. с., 179.

сабора као Стефан Приовенчанин, Теодосије и Доментијан. И они су, како се видело из мога прегледа, често веома кратко и јасно писали о саставу сабора, док се Дечанска хрисовуља по пластичности описа учесника на сабору приближује изјеснотијем нашем писцу, Теодосију. Камо среће, да су описи састава сабора у нашим повељама тако прецизни како је Т. Тарановски тврдио. Но они су, нажалост, често такви да је немогуће са сигурношћу рећи да ли је реч о државном или о црквеном сабору. Ја сам истакао неколике такве случајеве. Но ни ова повеља није само наша. И код других сабора су критички историчари исту муку мучили, или бар сличну, са питањем састава њихових сабора¹⁾. У средњем веку није било такве прецизности у изрицавању и тако утврђене правне терминологије како је Т. Тарановски мислио да постоји у нашим повељама. Због прегледања формулара при писању повеља има у њима, наравно, више једноличности него код писаца, али не треба ни часа сматрати с ума да нам та једноличност, у колико је има, имала проучавање знаменитог питања о измени учесника на српским државним саборима, о сужавању или проширивању њиховог круга. У повељама је, несумњиво, поред осталих формалних делова, могло бити да се механички претпише и одредак о саставу сабора, у случају да је круг учесника био друштини, чак и да сабор никако није учествовао при издавању повеље. Нема, дакле, ништа привлачителних извора за питање о саставу српских државних сабора.

Откуда је уопште дошло до овога покушаја Т. Тарановскога да дати наше изворе по вредности и да принципијално једно сматра мање а друге више веродостојним? Т. Тарановски је много желео истаћи да је српски државни сабор у средњем веку имао типично сталешки склоп, да је био састављен само од повлашћеног свештенства и од организационе власти. Када би то и било тако — а није — ипак ово не би било никакво сведочанство баш за сталешки карактер срп-

¹⁾ *Sickel W.*, Zur Geschichte des deutschen Reichstags im Zeitalter des Königthums, Mitth. d. Instituts für österr. Geschichtsforschung, I. Ergänzungsband, 1885, 233—234. *Bujak F.*, O wiecach w Polsce do końca wieku XIII ze szczególnym uwzględnieniem wielkopolski, Osobne odbicie ze „Studiów historyku czy St. Kulturzeby, I, 1938, 67—71. *Eckhart F.*, Der ständische Reichstag Ungarns, VIIIe Congrès International des sciences historiques, II, 1838, 326—328.

скога државнога сабора у смислу сталешких сабора у неким европским државама, где су сталежи доиста делили власт с владарем, пошто српско свештенство никада није било ко- лонифа у сужавању и отимању владарске власти, како је било римокатоличко у свима земљама с изразитом влашћу сталежи¹⁾. У српским писцима јаче се истиче неголи у повељама, да су поред вишег свештенства и властеле учествовали на српским саборима чланови династије, дворјани и чиновништво, војно и цивилно. То је, држим, навело Т. Тарановскога на мисао да покуша смањити вредност сведо- чанстава српских писца о државним саборима. Њихове је описа сабора, нарочито низање чиновна, тумачио као плод китњастог стица, позајмљеног, и по речима и по духу, од византинских писаца, где, међутим, није било тога пот- цуно аналогних српским саборима. Ја сам већ разложио да се то не сме чинити, и да нема никакве битне разлике изме- ђу описа састава српских државних сабора код наших пи- саца и у повељама српских владара. Још је, даље, мислио Т. Тарановски да може схватање о присуству чиновника на српским средњовековним саборима — држим да је при томе мислио на мене — и на тај начин добијати што је истинито, како у средњем веку уопште није било чиновника у дана- шњем значењу те речи²⁾. Наравно да их није било. Но исто тако није онда било ни радника, ни сељака, ни занатлија, ни трговаца и т. д. у данашњем значењу тих речи. Свако доба узима у те речи друкчију садржину, али лица која су врши- ла јавну службу у име владара и у име државе у средњем ве- ку никада ипак нећемо звати друкчије него чиновницима³⁾.

¹⁾ Западно свештенство служи као чврста целина идеји папинскога примата власти и сужава моћ владар и државу. Српско свештенство нити је служило идеји примата, нити је јединствено, него се дели на монашко и световно. Упор. *Hintze O., Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung. Hist. Zeitschrift, 143, 1931, 38—39.*

²⁾ Тарановски Т., о. с. 186—187.

³⁾ Ја заиста не могу овде ређати многобројна сведочанства о чи- новницима као члановима сабора. Ево их само два три из литературе, нај- савесније ослоњене на изворе: В. Сикел пише о немачком сабору: „Der Reichstag ist die zum königlichen Rathsdienst versammelte Gesamtheit fest bestimmter Klassen von Würdenträgern im Königreich“. (*Sickel W., a. c., 221*). Мало даље: „Ein so tiefgehender Gegensatz als der zwischen Volksversam- mlung und Beamtenversammlung ist im fränkischen Staatsrecht kaum aufzufin-

Tako se, uostalom, čini u celom učenom svetu, pošto je taj izraz kratak, i malo za koji sabor nije u nauci još jace istaknuto nego što sam ja učinio za srpski u doba prvih Nemačkih, da je u početku svoja razvijanja imao među svojim najkim činovnicima i činovnike, koji su u to doba pretežno i redovno vlastela. Smem sasvim slobodno reći da se u većini evropskih državnih sabora u srednjem veku, na osnovu prebranih i sasvim prokritikovanih izvora, moraју увек гравити као чланови у њиховом почетном развојном етапју дворјани и чиновници¹⁾. Они су редовно део, око које се изграђује шире учествовање повластитих класа у државним саборима, вишега свештенства и vlastela.

T. Taranowski je imao sa svojim otporom protiv učestvovanja činovništva na srpskim državnim саборима — od свог гледишта да су ти сабори изразито сталешки — сасвим тај израз, да лобија веродостојност оних српских извора који спомињу, највише и најчешће, чиновнике као учеснике сабора. Сам у жељи за јасним државним системима, он је могао осетити да би чиновништво на саборима онемогућавало или бар јако омењало развитак сталешког духа у њима, па га је зато из сабора искључио, мада се оно спомиње и у сјајном и богатом опису низа учесника на ономе сабору на коме је издата Дечанска хрисовула. На жељу за једноличношћу и систематичношћу често се с историјским изворима

деп". (*Ibidem*, 222). О чиновницима из ранијих времена него доба Немањина вели исти В. Сикел: „Die Beamten, die der Merowinger im Lande bestellte, waren eines seiner stärksten Machtmittel gegen die Thätigkeit des Volkes, dem sie gegenüberstanden, gewesen, ehe sie in stetiger Machtverschiebung eine dem Könige selbst gefährliche Kraft erlangten". (*Stöckel W.*, Die merowingische Volkversammlung, Mitth. des Instituts für österr. Geschichtsforschung, II Ergänzungsband, 1886, 357). Одличне напомене за ове схватање има радња: Klüpfel L., Die Beamten der aragonischen Hof- und Zentralverwaltung am Ausgange des 13. Jahrhunderts, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, XII, 1913, 1—44; одобрно 39. Упог. и разн.: Ohlig M., Studien zum Beamtenum Friedrichs II. in Reichsitalien von 1237—1250 unter besonderer Berücksichtigung der süditalischen Beamten, 1936. и приказ на њу: Deutsches Archiv, I, 1937, 573—575.

¹⁾ „Sněmy vyvítili se v Čechách a na Moravě podobným způsobem jako v jiných zemích, totiž ze sjedů knížecích úředníků a velmožů, „obecných roků“ (curia generalis, colloquium generale). Sněmy tyto měly původně význam sborů jen poradných a konaly se na nich i soudy". Kadlec K., Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, 1921, 180.

овако поступа. Случај Т. Тарановскога није, дакле, ни чудан, ни само његов.

Учесници рашких сабора врло добро су нам познати. То је владар, редовно са својом женом и члановима династије, онда поглавица православне цркве, рашки епископ, српски митрополит или патријарх, сенисцима и игуманима⁴⁾ (познад са старцима Светогорцима), даље високи дворски часници, па војни заповедници, обласни управници, високе судије, када је суд одељен од управе, и, напоследку, сви владетелу велики и мали.

Колики је био број дворјана и чиновника према осталим учесницима сабора, то је немогуће казати. Јамично их је било много. Писац Карловачкога родослова, с врло занимљивим позивањем српске прошлости, мислио је, чини се, да су чланови српскога сабора уопште само сенат и свештенство: под сенатом (*сниканѣ*) владар је земношљаво скуп највиших дворјана и чиновника. Он никако не спомиње, н. пр., владетелу као чланове сабора на коме је крунисан Стефан Првовенчанин: „по сѣхъ сѣворѣхъ кѣти повѣстѣхъ оуѣхъ прѣдѣлѣхъ нѣхъ оуласти кѣ вѣликоуѣ архїепископїю жнѣю, стефанѣхъ прѣво-вѣнчанномѣхъ краѣхъ, и сниканѣхъ, и вѣсѣмѣхъ сѣвѣрнѣмѣхъ чинѣхъ, и сѣвѣтомѣхъ кѣхъ, кѣнѣваѣхъ врата своѣхъ вѣликогѣхъ жѣнѣхъна чѣстїю и кѣнѣмѣхъ краѣнѣстѣхъ, такожде и кѣ сѣмѣхъ оустрѣмѣхъ вѣхъ сниканѣхъ, коѣхъже по старѣхъхъ своѣхъ, кѣ сѣмѣхъхъ краѣнѣстѣхъ“ (Štářík P. J., Památky, Okázky, 1870, 60). За писца Карловачкога родослова, можда онде зависнога од Константина Философа у терминологији, био је, види се, чиновнички карактер власти важнији при њихову учествовању на сабору него њихова прирођена права. Јако је занимљиво што је преводилац скраћене Синтагме Матије Властара држао за сенаторску част (синклитик) не може на други начин српски представити него као владетелин. Чиновнички положаји, па диверу и у држави, замењивани су у овом случају с друштвеним редом, у који се редовно рођењем улазило, с властелинством. Зато је код Срба средњегга века веома тешко покушавати делити властелу од чиновништва и обратно. Утицај Византије био је и одвише јак а да се у Србији не би још јаче него на Западу у ово доба осетила знаменитост лица у

⁴⁾ У франачкој држави принуђени су опати (игумани) саборском раду тек за Каролинга: *Sickel W.*, a. s., 232—233.

служби vладару и држави. Према броју власти је заступане у српским саборима вишим свештенством и чиновничтвом били су, изгледом, сва остала властела у мињим, особито у временима првих Немањића. Број странаца на српским државним саборима, највише Светогораца и Приморана као српскога приморја, јасније није био велики; спомен јеромонаха на саборима Светогораца и наших, мени се чини румњив¹⁾. На туђим саборима странци нису били реткост²⁾.

Из времена првих Немањића има савршених више спомена о учествовању чиновника на државним саборима истаћи из каснијег доба. То је чиновници. Да ли ју је могуће разликовати? Вести о раним српским саборима у Рани су дугачке су, пре свега, само код писца, а они нису обавезани на такву краткоћу разлагања као писци повела, који допуняју себи већу опширност редовно само у државима. Зато су писци могао и с више опширности издати списак учесника сабора, и они су то обично и чинили. То би био разлог формалне природе. Али има још један, можда важнији. У временима стварања и развоја раније државе под првим Немањићима било је још примитивности односа, тешкоћа општења и још неизграђених покрајинских мржњи и одстаивости (напр. против са Зетом), занета тешко сабрати на сабор сву властелу; а можда се није ни желело присуство неких³⁾. Тако би се и на тај начин могло разумети што се у тим временима нарочито истиче присуство чиновничтва на сабору, даје је владару лакше окупити и које му је несумњиво одан, како је оно и касније задржало своје саборско чинство. До које степенa у чиновничкој и дворској јерархији? То није могуће тачно рећи. Код свештенства су знамени, како је речено, најнижи степен с правом приступа сабору, а код чиновничтва то није ни могло ни морало бити тако тачно одређено, пошто су чиновници и онако редовно из административног реда, па су и као властела имали право учествовати у саборском раду.

¹⁾ Уопр. и Нопаковић С., Законски споменици, 1912, 676; Тарановски Т., о. с., 184.

²⁾ Sickel W., а. с., 236.

³⁾ Н. Поповић је тачно осетио тешкоће око сакупљања сабора и зато и дужину времена која је морала протекти између сазива и отварања сабора: Глас, СХII, 1921, 49—50.

Kada su se srpske granice razirile i preko grčkih i albanskih oblasti, onda se brzo javilo i pitanje o učestvovanju Grka i Albanaца na srpskim saborima, нарочито Grka, пошто су српски владари изјединачењем Grка са Србима желели легитимизирати своју власт над Византијом. Питало се само, кога се од грчкога становништва може позвати на сабор. Код њихова свештенства, уколико није било замењено, није могло бити никакве недоумице — позивани су, по својој чисти, исти као и од српскога. Исто тако се чинило и са чиновништвом, ако би Grци остали у српској служби. Није било јасно само, ко ће између Grка заступати српски властелски ред, пошто они властеле нису имали. Но и грчко друштво ових времена показује већ толико сличности са западним да ни ово питање није било тешко решити. Место српске властеле заузимао је у грчком друштву угледан ред богатих људи, архонти, који су често постајали бочни и чак и преко чиновничке службе. Дакле обратним путем од српске властеле. Њих су српски владари позивали на саборе, и цар Стефан Душан је с очигледним новосел дестинацијом присуство грчке угледне класе на својим саборима. Тако су они били грчка властела. Тадашњи грчки архонти заиста су били ред људи који је најближе стојао српској властели, мада је разлика између њих била у основи врло велика, јер су властела пред српским законима имали своје привилегије, док су пред грчким законима сви Grци једнаки.

У овоме случају види се најбоље да је право учествовања на српским државним саборима зависело, осим традиције, и од владаревих схватања и његових позива. Чланови сабора сазивани су ван сваке сумње не општим прогласом, коме би се одзивали сви они који би имали признати и привилегијан права на рад у сабору, него личним позивима, владаревим писмима, књижама. Владар је увек сам бирало саборске учеснике, наравно према старим обичајима, али ван сваке сумње и са знацима личних схватања и расположења: чланове искорених народа могао је, наравно, и не звати на сабор; од владаревих расположења зависило је заиста много како ће сабор изгледати: где је више извора него код нас, тамо, срећнији народи од нас, у последње време чак по владарским болестима и страстима, поуздано утврђују и састав владареве околине, савета и сабора. О сазивању српскога

сабора сачуване су нам разноврстне вести пре свега код наших писца. Њихово разлагање не оставља никакве сумње да је само владар имао право сазивања сабора, истина, пре свега, његовога световнога дела, док би се у неким случајевима могло помислити да је владар позивао само световни део сабора а црквена поглавља свештени. Ја сам био довољно прилике — изом текстова и коментаром уз њих — за стварање самосталнога мишљења о овом проблему, па зато овде само као своје лично схватање истичем да је једино српски владар могао сазивати сабор. Ако се у изворима и види, како је владар сазвао своје чланове, и мисли се на танке, а црквени поглавци своје, а има се на уму свештенство, онда то не значи ништа друго него да је владар наредио црквеној поглавци, нека се побрине око скупљања свештених чланова. Овај их, наравно, није сазивао својом влашћу, него само прене-се-ном, од владара уступљеном.

У српском законодавству средњег века није никада било тачно одређено, ко све има право учествовати на државним саборима. У Зети је, једно време, сабор био отворен свима мушким члановима народа, наравно ратницима, док је у Раци, што ми знамо, учествовање у саборском раду било ограничено само на више друштвене кругове, више свештенство и властоуду, особито ону која је била у служби владара и државе. Њих је владар могао позивати на саборе. Српски случај није усамљен у оно доба. Круг учесника на државним саборима није нигде тачно познат, него се слаже мишља, и много зависи од владарске моћи, пошто су владари истрајно покушавали да у саборима сачувају покорне органе својој власти¹⁾. У српској науци се често питање о праву учествовања у саборском раду дуго претресало без довољног познавања истог проблема код других народа. Зато је од њега и вачињен предмет јадиковања, што у српском претставничком телу средњег века није био заступљен сав народ, и у тој чињеници је чак тражен и главни узрок пропасти српске државе. Како је то, нажалост, код нас веома често случај, затрпан је и тај читав проблем о учесницима на српским државним саборима средњег века гомилама на ирационалистичких домишљања на и романтичких маштања.

¹⁾ В. Сикел је мислио да сме написати, после дубоких студија, ову кратку реченицу: „Reichstagsdienst ist Königsdienst“. *Sickel W.*, а. с., 238.

koja redovno сведоче o potpunom nepoznavanju ovoga pitanja i tako odgađaju njegovo naučno rešenje. Tek u poslednjim godinama krenuto je ovo pitanje s mrtve тачке и njegovo rešavanje unapredno je, бар делимично, тачним путем, који може доvestи до pouzdanih naučnih rezultata.

O učesnicima na crpkim државним саборима расправљало се редовно највише у вези са 69 чл. Душанова Законика: „Свѣрѣва свѣрѣ да ивѣсть; кто ли се овѣрѣте свѣрѣникъ, да моѣ се оѣрни оѣрежаѣ и да се оемоѣде повоѣдчиѣ“.¹⁾ То је прилично разумљиво. Ако нам у спомененима није сачуван лични списак свих друштвених чланова који могу бити познати на crпски државни сабор, онда се, можда, он може и на тај начин саставити да се утврди, који друштвени редови у средњовековној Србији нису имали приступа на сабор. На тај начин би се, ван сваке сумње, много pouзданије решити питање o учесницима на crпским државним саборима неголи личним фразама o спречавању претварања државног сабора у народну скупштину тиме што је сабор био затворен преосталим друштвеном слоју сељака, себара, на наравно и свима осталим својевима непод њега.

Тумачење овога знаменитог члана Душанова Законика ништа је веома важно за разумевање састава сабора и његовог улога у crпском државном развоју, али још више за разумевање самог израза сабор. Наши правни историчари се сада, мислим, извели начисто нитиње o казни којом се прети у 69 чл. Душанова Законика и o лицима којима се казне прети. Закон је уверен против кољубожа себра и прети им резавом ушчију и смуђењем. Ништа ново ни необично за оно доба. Реч *покоѣдчиѣ* ништа не треба читати као *подвчиѣ*, нити је то потребно, пошто је казна прецизно израчуната већ с њимега оемоѣде уосталом, већини рукописа Душанова Законика има *покоѣдчиѣ*. Али питање o сабору себра тиме још није решено. Говорећи o њему, вели А. Соловјев: „По нашем мишљењу, овде није реч о Земаљском Сабору, него о

¹⁾ Довољно простран преглед литературе o овом питању имају: Тарачовски Т., Политичке и правне идеје у Синтагмату Властара, Прилог Методију Матице Српске, I, 1928, 160—170, Соловјев А., Себров збор, Архив за правне и друштвене науке, XVII, 1928, сепар. от., стр. I и Радопаповић В., Две омишке у тумачењу Душановог Законика, Годишњак Скопског фил. факултета, III, 1937, 147—158.

оним зборовима на које је себарски сталеж био навикнут по селима (а понекад и по жупама). Селски и жупски зборови постојали су одвино код Јужних Словена, кад још није било државе, у првом добу државног живота. Не можемо замислити ни селску управу, ни колективну одговорност села, ни расправљање спорова око међа без већања селјака, без њихова збора¹⁾. А такве зборове, по његовом мишљењу, Законик забрањује, наравно ако их сама власт не допусти. Т. Тарановски био је још одлучнији у оваквом схватању када је писао: „Тим чланом себри се лишавају права збора и договора, и то без сумње за то да не би заједнички подунали против повлашћених сталежа, свепуносно против својих господара“²⁾. Касније је о истом предмету писао: „Чл. 69 пресекло је пут локалним себарским саборима и није се налазило са државним сабором ни у каквој вези“³⁾. Тако је писао у првом делу своје историје српског права, док је у другом делу своје Историје поновио оно што је рекао раније, 1926 године⁴⁾. Па ипак се у овом случају не ради ни о таквом сабору, и њих су објекта сами дали ако не довољно, а ово прилично грађе за тачно решење питања, шта значи реч сабор у 69 члану Душанова Законика. На њу треба обратити сада више пажње, када су остали нејасни и сумњиви изрази овога члана разјашњени.

Члан 69 Душанова Законика о сабору себра није, наравно, оригинални српски закон, нити је код нас самостално схваћен. Он је претварао са старо-српских законских одређења, која су забрањивала окупљање њихких народних одређања, тебиже као опасно за владара и за државу. За насам правник, и није ни стало до тога да овде потпуно изостави или изаконских одређења, српским ипак на овај члан Душанова Законика, од којих је он несумњиво зависан. Не, у то се завета нећу упуштати, али морам бар на римског права фрагментарно саставити оне законе и њихова тумачења, с помоћу којих се може разјаснити шта у овоме случају значи реч сабор, за коју сам ја већ имао прилике казати, како су се словенски преводници и писци њоме служили при пре-

¹⁾ *Соловјев А.*, а. с., 5.

²⁾ *Тарановски Т.*, Душанов Законик и Душаново Царство, 1926, 34.

³⁾ *Тарановски Т.*, Историја српског права, I, 1931, 186.

⁴⁾ *Тарановски Т.*, о. с., II, 1931, 129—130.

vođenju različitih grčkih izraza, i u svojoj nevoљи da nađu pogodnu reč za različite analogne pojmove upotrebljavali i ovaj saбор.

Пошто су издања римских закона редовно одлична и у њима су наведени сви истоврсени законски прописи ранијих времена, то ја нећу ниби дубље у старину од Теодосијева Законика, јер је он део и римског и хришћанског законодавства, дакле за моје сврхе веома погодан. У њему је већ не-сумњиво и ово законско одређење из кога излази садржина 69 чл. Душанова Законика: „VIII. XXXIII. De his, qui plebem audent contra publicam colligere disciplinam: ... Si quis contra evidentissimam iussionem suscipere plebem et adversus publicam disciplinam defendere tentasse temptaverit, multam gravissimam sustinebit. Interpretatio: Si quis populum ad seditionem excitaverit, damnis gravissimis subiacetur.“ (Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, edidit, adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, I, 2, 1905, 486). У Дигестима је еквивалент овај члн као злочиство против Величанства: „Proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur. Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur quo tenetur is, cuius opera dolo malo consilium inutum erit, ... quove coctus conventusve fiat hominesve ad seditionem convocentur“ ... (Constitutionis civilis, Digesta, recognovit Th. Mommsen, retractavit P. Krueger, 1922, 844). Ја морам журити, па зато одмах претржити на Византике, па ипак изићи извор старог римског права у средњовековној Србији, непосредним или посредним путем. На ове велике различите законске одређења ја ћу употребити само једну јавну својо сумњу најближе одрашну 69 чл. Душанова Законика, обавио с краја Византика:

Чл. LX, Tit. XXXVI

Νόμος: Τον τοῦ ὁμοῦτον
κατὰ τὸν ἀντιβόλτον.

α'. ... Καὶ ἐνέχεται εἰς τὸ ὁ
κατὰ τοῦ Ρωμαίου δόμου
πλεμμελίας, ... ἢ στασιάζει
γένεσθαι ἀνέδοχος, ἢ ἵνα φονευ-
θῇ ὁ ἄρχων.

Les illius, quae compedit in
maiestatis reos.

I. Et tenetur ea, qui adver-
sus populum Romanum com-
misit, ... vel seditiosus fiat
conventus, vel ut occidatur
magistratus. ...“ (Basilicorum
libri LX, ed. C. G. E. Heim-
bach, V, 1850, 705—706).

Lib. LX, Tit. LXI:

Περὶ στασιασῶν καὶ τῶν
τολμησόντων τὸν δῆμον κατὰ
τοῦ δημοσίου ἐνόχλησιν ποιή-
σασθαι.

α'. Πᾶς ὁ ὑποδεχόμενος δῆ-
μον ἐπὶ τῇ ποιήσει τι κατὰ τῆς
κοινῆς εὐταξίας, βαρυνάτω ὁπό-
σοις τιμωρίαις.

De seditiosis et iis, qui
plebem contra rempublicam
audent colligere.

I. Quicumque suscepit ple-
bem, ut quid faciat contra
publicam disciplinam, gra-
vissimae poenae subicitur.
(Ibidem, 903) ¹).

Српски законодавац није можда ситио до Властика и старијих извода из њих, него само до Властарова Синтагмата, где се — истина, не довољно јасно — него само у саставу С. глави једнакост² на коју је већ обраћана пажња у већи с тумачењем (В. чл. Душанова Законика ³). Када је већ овај одломак Синтагмата у српском преколу схваћен као на-
жан и разумелује овога значењата: чл. Душанова За-
коника, онда знамо није требало рећи сабор у њему тумачити
ни као државни сабор, ни као локални сабор, ни као сталеники
сабор, него само као монархијски сабор, али да се не по-
мери који су се онда сматрали државним, али да се не по-
мери само неколико страних народа, да бих поставио
јавије и јачу прасаву о значају ревно сабор у њему. Ју-
чај: То је L'agglomération, l'aggrégation; la masse et l'élite de l'élite,
il concorso, l'agglomeramento, la confluenza; der Zusammen-
kunft, der Anfall. Чи су то неопознати, али тако познати,
изрази, али ја се не устручавам рећи да су Властике били
најјачије кад тако сави. Ју. чл. Душанова Законика, били
сабор, или јачи били, и. ју. чл. Душанова Законика,
узме-
миратиће. Да, то је сабор сабора и. ју. чл. Душанова Законика.

Према томе, по моме мишљењу, није у њему рећи ни о
саборни учествовања сабора на државном сабору, ни о др-

¹) За Еклогу уоп. Spulber C. A., L'Eclologie des isanriens, 1929, 61-62.

²) Матије Властара Синтагмат, изд. С. Новковић, 1907, 476—477.
Уоп. Тарановски Т., с. с., II, 1931, 129—130. Осим овога ја морам накар
савим кратко упозорити на Србима одлично позната одређења XVII ка-
нона Халкидонскога и XXXIV канона Трудекога сабора против договора и
завира у први. Уоп. коментаре Т. Валсана на њих: Migne, Patologia,
S. G., 137, 457—460 и 629—632.

брани уопште неких српских стародревиних сељачких збо-
рава, иако је уопште овај закон израстао из српских схва-
тања, него је ово законско одређење, усмерено против ни-
жег друштвеног слоја, против плеаса, себра, и претпостав-
ља је на византијскога законодавства. Није, уосталом, ни овај
проблем само наш. Сабор се зове у земљама с латинским ави-
ничним језиком и *consilium*, а та поста реч значи и саветовање,
саветско одређење¹⁾. Не налази се ни забрана оваквих и
сличних скупова само у римском праву и из његов претста-
вом српском, него и у германским правима, за скупове, исти-
на, који нису били сасвим аналогни нашим скуповима себра.

Себри у српској средњовековној држави нису, дакле,
имали неке своје народне саборе, који би им тек на 69
Душанови Законика били забрањени. На овоме месту уопште
и није реч о сабору, него о бунтовном скупу, који је на 69
Душанови, тога био забрањен законима црквом припадним
и у Немањинијем јединици²⁾. У т. з. Закону цара Јустинија-
на нема законских наређења која би била сасвим једнака
69 чл. Душанови Законика, али нема сумње да с њим зна-
чиме неможе чл. 69 „Или кто краждѣ закрѣжѣ на сакоудѣ или кѣ
градѣ или на село: и ауди крамоулетѣ и мѣстѣ да платит ѣ-
мѣрици: и аци зѣвѣство вѣдѣтѣ вѣсѣ тѣ крамоу и крикиѣ да
подавати к закрѣжи“ (Деловни Материје Српске, 189, 1859,
173). И то је закон против немира, на скуповима цркви
својим. Чл. 69 Душанови Законика, према томе, није
оградио ограничење широког народног представничког
сабора, који се одвидао, него је конституишао наше друштвене
слојеве, који су се сматрали државом од нижих. Откуда се
српско друштво у Раши диференцирало у властелу и невла-

¹⁾ „Die Anstiftung erscheint in den Quellen als *consilium*, später als
lat. Ausdrücke, die aber auch andere Fälle intellektueller Teilnahme in sich
schliessen“. *Brunner II.*, o. c., II, 1928, 742.

²⁾ Рутко издање *Кривоје*: Закон Градски, глав 39, тд. 18, 6 и 37,
Увод, т. и Увод, т.

³⁾ Т. Флорински (Памятники, 1888, 169), је мислио о овом закону, 7
у његовом издању, да је „српскога порекла“. Није му могло бити
напр. Ја сам га нашао: Ераклова, XI, 6, Флорински можда има право са
овим делом своје претпоставке где мисли да је тај закон из доба пре Ду-
шана, али јамачно грешни верујући, „када еще существовали въ Србѣ
земскіе соборы, а не оази привилегированные церковно-вѣластѣлскіе“.

стеду, себри уопште нису учествовали у државним саборима, а још мање својени испод њих, меропен и европи. Душанов Законик, међутим, изричито забрањује само скупове себра. Ја мислим да нећу погрешити ако предложим тумачење, по коме је у чл. 69 Душанова Законика само зато реч једино о себрима што су, прво, они били најважније институције и, према томе, њихови бунтовни скупови најопаснији; друго, што је њихове скупове морао владар забранивати, док су овидашње скупове моравца и отрока лако угушивали сами влахови господари, и треће, што је при претварању овога српскога закона из византинског законодавства изразе *riebs* и *obros* зашто најважније довести са себри.

У српском средњовековном државном сабору, од краја Пеманића па до проласка Србије, савезници, у једној или већој мери збијеним, уопште није било места. Где се пак народ спомиње у вези са сабором, то увек значи да су широки народни слојеви и код нас као и негде било где постојали саборски рад и посматрање учествовали у њима, макар и дјеловали, који су увек и били Срби италијанској државним сабора¹⁾. Наравно, да се и на тај начин саборски рад могао прочути до свих граница Србије и допрати у свима народним слојевима. Но док су краљ, свештенство и владари учествовали у саборским одлукама својим саветима, кад су за њих изабрани, и умишљени одобривања владарских одлука, докле широки народни слојеви нису ни ала, то имали прилике.

У саставу српског државнога сабора у средњем веку има два сасвим различита периода — дјелом и раније. За претставу Зете био је српски државни сабор широко народно претставништво. У њему је био, најдуже времена, владар са својом пространом родбином и све оружане народ, а касније је број учесника сужен на владара и племићство. Тако је у отним променима саборског развитка била, уосталом, код свих младих народа Европе. У Раци за народни сабор уопште не знамо ништа из наших извора. Откако су нам познати ранији државни сабори па све до пада Србије 1459 састав

¹⁾ Одасио разлагање о зборовима код примитиваца и у части које од стране познанице: *Thurnwald R.*, *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethno-soziologischen Grundlagen*, IV. *Wortbau: Wandel und Bestimmung von Staat und Kultur im Lichte der Völkerforschung*, 1935. 154—185.

сабора је остао исти, с тенденцијама важнијих измена тек од краја XIV в., насталих под притиском турске власти и њене близине. Иначе је сабор увек овако сачињен: На челу српскога државнога сабора у Рини стоји увек владар, а око њега је цео његов дом, владарница и наследник престола, али има сабора и без њих. Увек је поред владара на сабору поглавица српске цркве, са свештенством, од епископа до игумана, дигорђани, високог каноничитета, војничко и грађанско, и сви властела, велика и мала. На српском сабору су, као и на западу, могли учествовати и странци. Од њих се највише спомињу Савотораци, као саветници владарева у црквеним питањима, а јамачно је било и саветника за финансијске послове и дипломатске преговоре, несумњиво из јадранског приморја. У доба цара Душана и његова сина Уроша, а можда и раније, од Милутина, били су позивани на саборе и угледни Грци, архонти, и Аббаци; наравно као да су српског владарског¹⁾; немогуће је рећи да ли су и угледни италијанци присуствовали српским саборима. Слика српских државних сабора у Србији средњег века сасвим је близу на народна представничштава ранијих и каснијих времена у многим европским државама. Значајка је разлика само у томе што српско свештенство не оклева око себе властелу ради жеље да се владарска власт ограничи и дели са сватакима, како је редовно чинило римокатоличко свештенство у државним саборима, него што је било оно највиши деловни владарск. чувар државног јединства и неодрживости владарске власти.

¹⁾ Упор. *Solov'ev A. V.*, Греческіе архонты в сербском царствѣ XIV вѣка, *Byzantinoslavica*, II, 1930, 275—287 и *Соловьев А. и Машин В.*, Греческое православие в сербском царстве, 1936, XLVIII и 403—404.

XII

Круг и начин рада српских државних сабора у средњем веку

Државни сабори свих европских народа нису имали тако утврђен круг рада у средњем веку. Најчешће, није такав био ни српски. Владари су сами одређивали саборски деловруг на тај начин што су по своме нахођењу, које је извирало најчине из политичкога опортунитета, позивали саборе у једним питањима за савет или на одлучивање да сами предложе и чак и да донесу решење у другим питањима. Но избор тих предмета био је дуго времена пренуштен само аладарима, јер је важило као правило да се обрђају на саборе само у „важним стварима“, а које су то важне и мучне ствари (*ardua negotia regni*), о томе су стварно сами владари одлучивали и на тај начин постављали границе кругу саборскога рада. Они су саборе створили ради утврђивања владарске власти. Они их у свакиме изражавају, а не развијају за један сазив, када је у франачкој држави речено да се сабор сазива „pro utilitate regia et salute patriae“. Краљевски кабинет је на првом месту. На ограничење своје самовласти морали су владари пристати прво у немачким питањима. При одређивању војних пореза. Јер нема сумње да се пре свих пореза тиме закључак немачког државног сабора из године 1231: „ut neque principes, neque alii quilibet constitutiones et nova iura facere possint, nisi meliorum et maiorum terre consensu primitus habeatur“. Одложени на свој имунитет, у немачкој од таквих или сличних захтевања, на који су сабори пристали, напуштајући су ипак примитивни својим мајорес и minorez terreaz, окупљени у саборима и редовно пођени од римокатоличке цркве, своје епархијске приморације

и присvajali vladare ili da ih posebno priznaju ili bar da ih trpe kao prava tradicijom osnositelja¹⁾.

Vladari su osećali u kome se pravcu kreće razvijen saobraćaj na su ipak morali tražiti novac od njih, da bi modernizirali upravu svojih zemalja i pojednoličili je s često nerazdruživom administracijom državnih poseda. U vladarski je ugrađen morala postati racionalizacija i intencionalizacija. Bez novca se to nije dalo postići, i plemstvo je učestvovalo svaku priliku uvođenja novih poreza da svoja prava utvrdi i ponovno, pravno, na štetu vladarskih²⁾.

Crkveni državni razvijenak nije se kretao ovim pravcem, i samostalna crkvena srednjovekovna država nije dostigla do onoga i svakoga stepena u svojoj razvijanju. Crkvi nisu svojim vladarima pametnuli dužnosti da u određanim pitanjima moraju pitati sabore za savet ili, pak, primiti neki savetnik odluke. Za čitavoga trajanja crkvene srednjovekovne države samostalnosti ostalo je u volji vladara da svaki odlučuju u kojima će slučajevima pitati sabore za savet i preneti im da svojim prijedlozima na vladarske odluke učestvuju u rešavanju državnih poslova.

Naјвећи vlast imali su crkveni sabori srednjeg veka dok su bili puni ili uki царовни зборови, на којима је, разуме се, углед и утицај свих који се на Западу зову „majores et minores terrae“, bio ipak veoma велики. Из њиховог круга рада нама је, из најстаријих времена, најбоље познат сабор владара и његово увођење у vlast. Константин VII Порфирогенит мислино је очевидно на ове саборске акције када је crkvene владаре IX в. звао изабраним и рукоположеним „ἐκκλησιάρχους καὶ οἰοντάς χαριστονομήτους“, „ἐκκλησιάρχους ἄρχοντας“. Theophanis cont. lib. V, cap. 54, ed. Bonn., 292). imali su ih sami Crkvi хтени и изабрани од рода кога су зволети и поштовали („οἷς ἐκείνοι ἴδμελον καὶ προέκρινον, ἀπὸ γυναικός, ἢς ἐκείνοι ἐχέμεν καὶ ὀστεργον“. Constant. Porphyrogen. De administrando imp., ed. Bonn., 129). И crkveni државни сабори у Зети, познати нам из Ђакевог родослова,

¹⁾ Traversa E., Das Friaulische Parlament bis zur Unterdrückung des Patriarchates von Aquileia durch Venedig (1420), I, 1911, 14.

²⁾ Hintze O., Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung. Hist. Zeitschrift, 143, 1931, 9—10.

изјачениће су изборни¹⁾. Велики сабор краља Светишлук (Будимира) има, истина, много шири круг рада. Он је прилика као црквени и државни организациони скуп под једним световним владарем. На њему се првих осам дана исправљало (*tractatum est*²⁾) о црквеним пословима, а последина четари о државним: „*de potestate regis, de iuribus et comitibus et centurionibus et de statu regis*“³⁾ *sermonicatum est*⁴⁾ (ed. Ђинић, 304). Такав опис ту је легендарних држа и линоа је јасности, али можда је ипак нешто стварности сачувано у речима, да су на сабору прочитане и старе привилегије (тада неуместан израз) о међима између обласи и крајева, које су владар и народ одобрили: „*Et placuit regi et civi- bus populi*“ (ibidem, 304—305). На сабору је владар крунисан (ibidem, 305), што је заиста врло рано постало прилика обичаја. Исто тако је потпуно у духу ових времена што се у Барском родослову тврди да је у истој цркви где је сахрањен краљ Светишлук (Будимир) изабран и крунисан његов син Светишлук, и да је тиј обичај остао и за потоњих владара (ibidem). Избор и крунисање владара спадаху несумњиво у редован саборски круг рада, иако се они можда, очевидно, и без сабора обавиш. Краља Бела (Павлимира) прогласи су за краља банови, жупани и ситници против воље ранког жупана, који је свој непристанак платио сирину. (ibidem, 320—321). Народ се овом приликом не спомиње, мислим не зато што сабор не, него воља Гравуџана, дакле покрајински сабор, и то још највише чиновнички. Сабор је решио да Лето са синовима започне рат против синова краља Прелимира (ibidem, 328). Значи да у кругу саборског рада пада, као што је разумљиво, и одлука о рату. Краља Силвестра је оружани народ (populi) поставио за владара, несумњиво договорно. (ibidem, 329). Исто тако је решио оружани народ (populi) да једном дана победи све Грке у држави (ibidem, 315). Ни такве саборске одлуке нису у историји сабора сасвим непознате. И краљ Милостив је изабран од оружаниог народа. (ibidem) Запамтање спомен о рекузацији владара од стране народа, што

¹⁾ Највише је етнографске траје и резновања, а не историјских извора, у чланку: *Тројановић С.*, Избор српских владара, Срп. књижев. гл., XXIII, 1909, 45—51 и 114—121.

²⁾ Тако донекла стоји у Ватиканском рукопису.

добро poznatoj у средњем веку, сачуван нам је и у Барском родослову. Код Михале, сина Бодинова, кога „propter necessitatem matris eius voluit populus terrae, sed constituerunt sibi regem Dobroslavum, fratrem Bodini regis“ (Ibidem, 365)¹⁾. То се је, наравно, могло догодити само на сабору, где је и иначе вршено право рекузације. За краља Владимира се не види да је биран од оружаног народа, него да је постављен. То може значити и да је биран, и да је признат. (Ibidem, 366). Исто то важи и за краља Ђрадићау. (Ibidem, 374). Постављање оба ова владара извршено је несумњиво на сабору, и у оба два случаја употребљавају се исте речи: „...populi, congregantes se, constituerunt regem“. Изабрани владар био је увек члан династије или у сродству с њоме²⁾.

У круг реда најстаријих познатих српских државних сабора спадао је, види се, пре свега избор владара и његово увођење у част, решавање важних црквених и државних питања (границе области и крајева), утврђивање власти и круга рада чиновника, решавање о рату и извођење државне завере. Пошто смо за ова јавна времена упућени само на два извора, Констатина VII Порфирогенита и Барски родослов, то се мора бити веома опрезан у закључцима, али се не сме преглутити да њихове вести о српским државним саборима нису немогуће према нашем знању о државним саборима тих времена уопште и да се оне довољно слажу и с кругом реда потоњих српских државних сабора у Раши.

За први познати нам српски државни сабор у Раши ка-

¹⁾ О праву рекузације („die Befugnis, einem neuen Herrscher die Huldigung zu versagen oder sie wenigstens von der Erfüllung bestimmter Bedingungen abhängig zu machen“) уопш.: *Rachfall F.*, „Alte und neue Landesvertretung in Deutschland, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, XXXII, 1938, 1, 115. О покушају да се из права избора владара изведе и право абдикације уопш.: *Nehring A.*, „Studien zur indogermanischen Kultur und Urhelmut“, *Koppers W.*, „Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, IV, 1936: Die Indogermanen — und Germanenfrage, 185. Читава ова расправа мора се примити с много опрезности, како сам већ навести.

²⁾ Одлично се расправља о ограничавању права избора владара на stirps regia у студији: *Schramm P. E.*, „Der König in Frankreich, Wahl, Krönung, Erbfolge und Königsidee vom Anfang der Kapetinger (987) bis zum Anfang des Mittelalters, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, LV1, Kanonistische Abteilung, XXV, 1936, 230.

же Стефан Првовенчани да је „*скривати на цркв... догматиче*“ (ed. P. J. Šafarik, 7), против богомилца, дакле ради верских црква. Нема никакве сумње да је у круг рада првих раних сабора спадало и старање о вери, пре свега о њеној чистоти. На овоме сабору саговорао се Стефан Немања са својим епископом, свештенством и властелом, али је сам одлучио шта ће учинити против богомилца. Можда би се смело мислити да је црква тражила помоћ државне власти, властима свештеног, против опасне богомилске јереси, и да је Стефан Немања сазвао ради тога сабор да прво саслуша његов савет, да онда поступи против јеретика са свом строгошћу црквених закона и својом силом државне власти.

Верско питање решавано је у Србији, што ми знамо, само на овоме сабору, али питања црквеног живота и уређења цркве додиривана су — нема никакве сумње — и свима српским државним саборима, укључујући и оне које су били чак главни предмет саветовања. Верски питања касније, када је црква ојачала, илеу, мислим, издигнута пред државне саборе, него само пред црквене. Због приметности односа у тадашњој Србији и због тешкога положаја православља према богомилству разумљиво је да је у овом случају једини верски проблем изнет пред српски државни сабор. Држим, заиста само у овом случају.

Из познијих времена, из повеље краља Милутина манастиру св. Ђорђа Скорошчегичника-Горца (1300 год.), знамо за законе Стефана Немање и св. Саве и Иларија, о војницима и о црквеним људима¹⁾. Да ли је Стефан Немања издао те законе пред сабором, који нам је иначе из извора непознат, или их је створио без сабора? На ово питање немогуће је дати сигуран одговор. Владари у ово доба, у државама друштвеног склона и културног степена као Рашка, несумњиво су имали право да и сами издају законе, без договора са сабором. Из Византије — па коју се Стефан Немања тако много угледао — он није могао примити схватања по којима владар не би имао права издавања закона. Тако је, напротив, важио закон да сенат нема права законодавства, аналогно у Србији сабор, него само владар. Поред ранијих

¹⁾ *Новаковић С.*, *Законски споменици*, 1912, 619 и 621 и *Зборник за историју Јужне Србије*, I, 1936, 21 и 24.

закона, цар Леон Мудри je to izričito zabranio svojom Novelom LXXVIII, s opravdanjem da pravo zakonodavstva već vrši vladar⁹). Vizantijski ga, dakle, nije mogla poučiti da zakonodavnu vlast prepušti kakvom bilo kolegiju. To bi, dakle, sužavalo njegovu vladarsku vlast, koja je bila među Slovenima tih vremena bila još svemoćna, bez ikakva ograničenja¹⁰). Naposljetku, ako je Stefan Nemaња sam odlučivao o važnim pitanjima, istina saslušavši sabor, onda je sva priлика — znati ne smem reći — da je spomenute zakone o Vladarstvu, o vojniciima i o crkvenim ljudima sâm stvorio, bez sabora. I u ovim državama gde je vladar zakonom ili tradicijom bio obavezan da „važne stvari“ ne rešavao sâm sabora, on nije bio prisiljen da izdaje zakone samo na savet ili čak samo s crkvenikom sabora. Mogao ih je i sâm izdati. Vladari su tražili pristanak za one akcelatorске misli o kojima su mislili da ће им авторитет sabora добро доћи¹¹). O ovim zakonima Stefan Nemaња to nije morao misliti, ali je ipak mogao zbog razloga političkoga oportunizeta i drukčije postupiti.

U питању наследства свога престола Stefan Nemaња nije ni хтео ни смео обичи српски државни sabor. Pored у Мени, он је ван сваке сумње морао знати да је међу постојним који снајају у круг саборскога рада један од најважнијих избор, признање, проглашење или одбијање (реквизици) новог владара. То се одлично види из Барскога родослова. А случај Стефана Nemaње био је нарочито тежак. Он је свакојакo после пораза на Морави обећао византинском цару Исаку II Ангелу, када се с њиме мирао и мир утврђивао жељом свога сина Стефана с царском синовicom Јевдокијом, да ће га наследити на престолу овај византински зет, а не најстарији син, Вукан. Словенски владари су у овим временима ван сваке сумње имали право одређивања наследника, према коме и црква измене уобичајеног реда наслед-

⁹ Spulber C. A., Les Nouvelles de Léon le Sage, 1934, 255—256. Brătianu G. I., Empire et „Démocratie“ à Byzance, Byz. Zeitsch., XXXVII, 1937, 110.

¹⁰ И Рахфа је знао колика је била моћ словенских владара ових времена: „so verfügten die ursprünglich slavischen Fürsten über eine geradezu unumschränkte, wahrhaft omnipotente Macht“; *Rachfah I.*, 2, s. 94.

¹¹ *Ibidem*, 116—117.

сва¹⁾. Али вршење овога права није било мудро, јер је редовно изазивало династичке сукобе и тако учествовало државу у тешке кризе. Оваквог се могла умањити саборским пристанком на владареву одлуку, пошто је саборско право избора владара било у заборав. Владар и сабор били су традицијом обврзани само на то да наследник престолонаследника бити из владарске куће. Док су сабори имали право избора, важна је то ограничење за њих, а када је владарима познато право номинације наследника, морали су применити и обавезу да одређују наследника само из породичног круга, наравно с мушке стране²⁾. Тог се држао и Стефан Немања, кад је место најстаријег сина Рукана поставио за свог наследника средњег, Стефана³⁾.

Стефан Првоченини вели да га је свог на сабору благословно с важним речима које су се тичу свих саборских учесника: „господетковати њамо кк велег падаквниама“. По том је устао с престола и предао га њему с благословом (ed. P. J. Šafařík, 12). Стефан ништа не вели да ли је сабор бар показао свој пристанак или је само бучног саопштио Немањину вољу. Разматрање Савино збогто је минимизирано и поушпије. Он истиче, како је Немања изабрао за свог наследника

¹⁾ О владарском праву номинације наследника, нарочито у Француској: *Schramm P. E.*, а. с., 249. Упор. *Gülfert F.*, *Barbarossas ältester Sohn und die Thronfolge des Zweitgeborenen*, *Hist. Vjsch.*, XXIX, 1935, 509—540 и, нарочито, *Mittels H.*, *Die deutsche Königswahl, ihre Rechtsgrundlagen bis zur Goldenen Bulle*, 1938, 29 и д.

²⁾ Византијска царица Ирина, ташта краља Милутина, замисла је када је веровала да би један од њених синова могао наследити зета јој у Србији. Сав краљ Милутин био је, наравно, другог мишљења, и већ ожешен Симонидом, овако га је рекао: „П по смрти краљикетка ми когв Богк извоанитк и поставитк нго на столк краљикетка ми, или синк краљикетка ми или ономик, или кге подк етк самодетикк краљикетка ми...“ (*Даконски споменик*, 1912, 621; *Зборник за историју Јужне Србије*, I, 1936, 25). А ко се мисли под краљевским ермацијама, то се види из два места, нажалост превиђена, код Данила II (ed. Ђ. Дашчић, 1866, 144—145).

³⁾ Саопштењу овде и напис из Хиландара, занимав за схватања краља Милутина о наследству престола, мада је неуспешан, јер ме се одговиче само мисао о наследству: „приде и на миџ по краљевскв отечества ми сербское краљество миџ. Стефану Урану, зету превисокаго самодержца императора греческаго цара Андроника...“ (*Записи и написи*, 1902, 15).

Тако су доиста постављани владари међу Словенима и славним народима, где је десигнација новог владара постојала исто тако као и код Срба. Чак и тамо где је владар бирао, нема никакве сумње да је избор постајао, или бар бивао, права форма, и да је при избору главно - воља радицијета владара и владарске околине. Наредноме претставништву не остаје редовно ништа друго него оно што су Срби чинили овом приликом - изјавити пригласак и жељесту поштом владару многа лета. Приликом избора Отона Великог за краља, 936, имамо тачно како се тај избор обавио, и колико је био сличан узвишењу Стефанову за великога жупана Равне¹⁾.

Много српскога државнога сабора била је још непознатија неголи учествовање народа при избору великога немачког краља. Теодосије је, на другом месту, пропустио сабор уопште и споменути, док је описивао, како је Стефан наследио свога оца: „примак (sc. Немања) свима својим Стефаном к њему мјесто владиком и самодржица свих земаља српских посташи“ (Ibidem, 79).

Приликом промене на престоу о смрти Стефана Првозваног Теодосије, исто тако, сабор уопште и не спомиње. Он је очигледно мислио да је Стефан могао оставити краљевство коме било од својих синова. То јаснино зове од неких речни: „и ни краљевство ни коме од његових синова не остави“ (Ibidem, 161). По његовом размишљању, Стефан је због тога није учинио што је држао да краљевство није пошло, него божије и брата му Саву, па када они с њиме разговарају. Ипак је Сава привео најстаријег сина Стефанова, Радослава, брату на смрти и рекао њему му преда краљевство, што је он и учинио: „и старкишаго сина его Радослава к себи приведе, и краљевство дати томоу светли владети, ии же ав властју скитра, чки же мантиаши владетелкни“ (Ibidem, 164). Скитар, дакле, даје право на постављање новог владара.

Код краља Владислава није могао Теодосије ни то постићи. Он није постао краљ ни по божијој вољи, ни по владарској одлуци, ни пристанком сабора, него су само њихови

¹⁾ *Lintzel M., Zur Geschichte Otos des Grossen. 1. Die Wahlhandlung in Aachen 936, Mit. des Inst. für österr. Geschichtsforschung, XLVIII, 1934, 423—427.*

пренила на његову страну: „владетелью же о нескетаканний сума его (св. Радослава) негодовакииша, и шти него шкестеушакниша, кь мьшнимоу вратоу его приложкиши се Владиславу...“ (Ibidem, 177). То је све. Сабор се, наравно, ради опета чина није могао схватити, јер га црква није смела изрично одобрити. Сава српска властелин, неокупљена у сабору, заклањајући се на принцип монархиста, абацирао су Радослава и узвисила на престо Владислава. Српски државни сабор није, димже, могао пристати на промену на престолу да би се она признала, али ипак нема никакве сумње о томе да је саборски приставак на владавину узвишења на престо много важнио у очима народа и, још више, цркве. Теодосије је био сасвим начисто с тиме када је о краљу Владиславу написао, како га је епископ Сава изабрао за краља јер је веровао да је ипак таква божија воља, иако је он незаконито и разбојнички отео власт: „онго не законик и разбоиничьскы кадець вьсехутииша“. (Ibidem, 178). То је сигурно, а није истина што је Теодосије при крају живота написао св. Саве написао у похвали Немањићу, иначе запата давано с цркеној, како се нико од другог колена није односило међу Србима, него само њихово племе, све предајући крозвекато отац сину, а син опет својему сину: „никоже ни нововолики кь сьрбакииу господарю еи, тьлиу оть племени нук, штиць сынот и сынь сынот кравьство прѣдлюште“. (Ibidem, 216). И оно што је он несумњиво доживео далеко је од ове идеализиране слике. Ипак су грађа, што нам је пружа Теодосијево дело, и она схватања, о којима нам он сведочи веома занимљиви и цијели српски средњовековни писац не може се такмичити с Теодосијем, када је рач о српским средњовековним политиком на издељивање престога и о улози српских државних сабора при томе знаменитој чину.

Одмах после Теодосија долазе највише грађе о истом питању архиепископ Данило II и његови наследници, али не само доводиће и толико занимљиве. Код њих су — особито код свеног Данила II — разним политичке природе више коначни историјско перо, које само истини служи, него код Теодосија, који се није успротивио написати оне оштре речи о диктату краља Владислава на престо. Ни Доменијан ни Данило II нису хтели да налицу то о краљу Урошу Великом, иако је он истим начином постао краљ као и Владислав, чак и горим, што се држи на уму да је Владислав био

несумњиво способniji од Радослава.¹⁾ Данило II изгледа је о овој отимачини престола само одлучио: „По сему жь зє-кодъ... Владиславъ крали заароговавшихъ кознихъ притєк прѣ-стола кралицьства кратъ нго нареченъ великий краак Одровикъ“ (ed. Ђ. Даничић, 1866, 7). Без сабора, без ичигега прилике, сами с благовољењем Божијим.

Син краља Уроша Великога, Драгутин, доспео је до престола јени ружиним путем — он га није освојио од брата, него од самога оца. У старијем карловачком рукопису, дотд Данило II болни догађај описан је законском критиком: „скъ вноша...“ (sc. Драгутин)... вьидкижи ружькоу на родитєля своего п... рати вьикши междоу паша къ зєман ривьски Гайца, и тако емьк одоахъ родитєля своего и притѣ прѣстєла нго съ нєридєкоу“. (Ibidem, 18). И ово „скъ нєридєкоу“, на енгл. смислу, исто је другога прениставачица, па су и ове блага речи ошуде изостављени. Српски државни сабор није одобрио ово ступање на престо краља Драгутина. Али стизао с престола као да јесте.

Данило II не спомиње, истина, српски државни сабор ни приликом силазка Драгутинова с престола и узласка Милутинова на престо. Он то не чини, али из његова описа утиску несреће која је стигла краља Драгутина падом с коња из-лази, мислим с довољно сигурношћу, да је брину због владичи неспособнога за бој обузео највише оне којима је било највише стало до добра државе, а то божану тада властела и црква. Данило II чак вели, како је било много узбуне и сузе после краљеве несреће: „мнозкѣ жь малѣк и сѣтоуанне вєп-коу цыкьшоу къ отьчєтєви“. (Ibidem, 21). Несумњиво би било претерано мислити, како је краљ Драгутин присиђен сишао с престола и морао уступити бар део власти, војничку, маћему брату. О присиђавању Данило II ништа не говори, бар материјалном силом не, али јавно је вршио морални притисак на законитог краља, да себурга одбрани Србије, када Данило II истиче овде, из дивном месту свога лица, српско слободољубље и српску одиратност према робовању. А слободу, мислио се и знало се, може заштитити само краљ, за бој способан. Да ли је то краљу речено на сабору? Ја сумњам. То су били осећаји и стизан Драгутинове околине, рођака и властела, који божану с њиме под Јеленима.

¹⁾ Доменацијан, ed. Ђ. Даничић, 1866, 314—345. Данило II, ed. Ђ. Даничић, 1866, 7.

Сабор се не споминише ни овом приликом, ни онда када је Дринутин, поред осталих, предавао брату Милутину свога књаза и своје оружје као знак краљевске власти, пре свега војничке. Цео чин предаје краљевства сажег је у речи: „Дарока нмѡу краљикѣтѣко кѣ Ракѣ, кѣ мѣстѣ рѣкомѣмъ Дѣжакѣ“ (Ibidem, 27). Ово се несумњиво догодило пред јединим већним скупом, али веома је тешко тврдити да је то био блии српски државни сабор. Могао је бити и ужи краљевски савет, и скуп дворјана, и скуп околнѡга племства и свештеника. Ако је и био сабор, онда бих ја мерио претпоставити да није био пун, него кња, пошто није лако било сабор на брзу руку сазвати, а времена за размишљање доста није било.

Наследник краља Милутина, Стефан Хрош III Дечански, издржао је толико тешку борбу око престола да је прилично своје власти сматрао потребним изнети пред сабор приликом свога крунисања 6 јануара 1322. Из српских писних докумената, о тој окрутној и кривој борби занета не би много дознали. Странци су били језиви за њу, јер и Григорије Цак-блак је стрнац. Архиепископ Данило II није се устручавао овико описати уздицак Стефанов на престо: „По прѣстоко-лѣнѣи же сѣи вѣлѣкинаго и прѣкѣмѣсѣаго краља Стефана Одрѣна, изволаинѣмъ вожиномъ приѣтъ прѣкѣтомъ краљикѣтѣко сынѣмъ Стефанѣмъ краљѣмъ Одрѣнѣ третѣмъ...“ (Ibidem, 170). Само божијом вољом постао би он краљ¹⁾. Овде истина није речена, а у једином запису она је намере изирута: „И по сѣдмѣмъ акѣтѣмъ изиѣд (sc. из заточења) и прѣкамъ краљѣтѣко вѣсѣмъ срѣпѣ-скѣмъ вѣмѣмъ и померѣмъ и подѣнакѣмъ и вѣкѣмѣмъ, не по снаѣмъ нѣ по изволаинѣмъ вожию“ (Записи и натписи, 6, I, 1902, 36). Толико је велико било зазирање од насиља као пута до престола, па се никак није могло без њега. Стефан Дечан-ски је силом освојио краљевски престо, и то насиље је же-лео ублажити пристанком сабора на свршени чин. Јер он је ван сваке сумње крунисан за старѡга крѣља а сна му Душан за младога на богојављенском српском државном сабору 1322. То сам краљ истиче у Дечанској хрисовуљи: „вѣромъ дарѣканѣмъмъ вѣкѣмъмъ краљѣтѣи срѣпѣсѣаго вѣкѣчанѣмъ вѣрѣмъ на краљѣтѣко кѣ вѣдѣмъ дѣмъ сѣмъ вѣмѣмъ дарѣканѣмъмъ сынѣмъмъ

¹⁾ О схватању како је држава зависна непосредно од Бога види: Diehl A., Heiliges Romisches Reich Deutscher Nation, Hist. Zeitschrift, 156, 1937, 457—484, особито почетак разлагања. Упор. Mittels H., o. c., 17.

крављетка ми стефаном... благословеним и речком пркоси-
цијаного архиепископа никодима, и крвљу епископа и к'него с'вора
срп'скога"... (Писник, II од., XII, 1880, 2). Сабор је био, на-
равно, само гласац, али својим присуством и својим присуством
својим присуством чину крунисања и својим многостетностју,
којом је јављано испратио благосиљање и крунисање краља,
он је стварно и формално признао законитост његове вла-
сти. Она је, уосталом, и била законита.

За улазак на престо његова сина Стефана Душана не
може се то рећи, пошто је он сео на владарски престо за за-
мисли свога оца, коме га је силом отео, без обзира на питање,
да ли су га владетелј интервала на то или је и сам желео. О
тешким борбама између оца и сина око краљевске круне и о
њихову болну свршетку опет су речити страни извори пе-
годи домаћи. Србима се очигледно о њима није писало. На-
стављач архиепископа Данила II пише о уласку Душанову
на престо докључно опшарно, но сабогатајући истину:
„Семоу во благочетником крају прилажнеу пркетоу откна
симоу, вксему оуко ет'кетику, нго ксепенту се о нимк...“
(Ibidem, 217). Или је он, можда, мислио да је довољно што
је у животопису Дечанскога већ описан свакоб између ста-
рог и младога краља? Но, ко не би знао шта је тамо ка-
зано, по овим речима не би могао надгледати, како се Душан
успео на престо. По даљем разлагању још мање, јер Дани-
лов ученик мислио је да овако треба писати о Душанову
преузимању власти: „сего во висо и речкоу своју гсподу даеу
пожда и восторжника ерпкеникн земан...“ (Ibidem). То је према
утврђеном средњовековном схватању, да се владар постаје
својом божијом влашћу: „шко великом дарот отк Христа ево-
дотанн вистк и пркетоу краљикетку евреченк вистк...“
(Ibidem, 218). Даље речито разлагање Душанова постављања
о односу између Душана и сабора стоји међу најважнијим
места у српским изворима о кругу рада српских државних
сабора. Зато га морам ижаљиво претрести. То је као неки
разговор Душанов са самим собом, његово размишљање,
које, наравно, претставља схватање постављања Даниловог,
али је оно могло бити изнети основано и на схватањима мла-
дога краља, који није било могуће домати. По њему, Ду-
шан се одлучио и на сазив сабора и на крунисање потпу,
страним примерима, јер, види, треба да учини и он сво по

„својом, доконачном скривити“, као што хришћански монахи (дигени) су, парадно, у првом реду на византинске цареве, учиниоју благослове од патријарха и од његових величани архијереја престо. Тако треба, мислио је, и он да ради, а пошто старијег карловачког рукописа овога дела додаје још и неке личностне речи: „ижеже и родителни мѡн и прѡродителни створитише“, (Ibidem). Дакле, увидао се не само на сиротице пријатеље, него и на домаћине, мада сви његови претходници нису имали тим дугим. Душан је, вистински се у разлагану, позвао при свему архиепископа Данила II да дође и учини што треба, „ижеже на достојанство“, да с његовим благословом прими престо, који му је Бог дао. Митрополиту је писмо јављено „да изиђу да ће се венчати. Државном сабору је, међутим, издао заповест да се окупи у Сврчину на Малу Господицу 1341. Мони тога дана одржио је свеноћно бденије, а из сам празник — била је недеља — учињено је све по законима провинсу с краљем у цркви св. Јована Претече¹⁾. Архиепископ Данило II обавио је прио прописану молитву, и онда је пожељно владареку круну на Душанову главу, с примерним речима. Нато су краља увели у владарски престо и гласно га прозгављали: „И кљзкѡдѡи и на прѡстѡлѡ царскѡи, прѡсѡдѡи и кѡнѡдѡи“. (Ibidem, 219). У оним последњим редакцији, „прѡсѡдѡи и кѡнѡдѡи“, ја предам саборски рад, његов пристапак на знаменити државни чин²⁾. То је била

¹⁾ Поступање по закону истиче се још на два места, немома записанима, у *Данилову* зборнику (ед. Љ. Даничић, 1868, 176 и 363).

²⁾ О улози народа, народног претстањивства, приликом правања владара у Византији сакупно је сјајне примере Г. Манејасанѡ у својој одличној расли о цариградском нареду (демосу). За познатија времена најбоље се је посветити на разлагача Н. Е. Прама, који је савесно проучио све личностне писке и саву важну литературу. О пристању народа на већ крунисаног владара уопш: *Schramm P. E., Die Krönung in Deutschland bis zum Beginn des salischen Hauses, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, LV, Kan. Abt. XXV, 1935, 244 и д. Vivat in antea: 248—250. Како се крунисао римски цар: Schramm P. E., Der „Salische Kaiserorden“ und Benzo von Alba, Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters, 1, 1937, 388—437. Vociferaciones: 191. Визлар се сам крунисао: Schramm P. E., Krönung im katalanisch-aragonesischen Königreich. Homage a Ant. Rubió i Lluch, 3, 1936, 577—598. Уопш. Historische Zeitschrift, 168, 1937, 630. О погледу позарапа и многостепенја владару: Alföldi A., Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe, Sonderabdruck aus: Mitt. des Deutschen arch. Inst., Rom. Abt. XLIV, 1934,*

Немање и св. Саве, највеће исторе подneo да украси српску земlju са збиља најчистијим украсом — dobrim zakonima и уредбама¹⁾. Часно је испунио своје обећање, дато пред сиринским и малогородинским сабором. Данилов ученик је то јамачно бар делом знао, па је зато и истакао били тај део Душанових обећања. Њима је додво само још неколико речи о уобичајеној чисти после сабора. Тако је свуда била, и ова појединост, овако нам елиминисана, дикте нам нашу веру у цели опис знаменитог сабора.

Како је Стефан Душан истицао да своје краљевство захваљује само Богу, тако је он, наравно, мислио и о царству. Зато није ни од кога, ни од српског државног сабора, тражио да му преда или да на њ пренесе краљевску власт, него ју је сам узео, а сабору је остало да га у њој види и прослави. Исто тако учинио је и са царством. Оно је још већа част, и само милост божија може је пренети на своје изабрнике. Нико више. Зато ју је Душан, уверен да је и он изабраник божији, сам узео. Према томе, ја никако не смем рећи да се је он прогласио за цара „с одобрењем српског сабора“, како је још К. Јиречек мислио да сме казати²⁾. Мени се чини тај израз изводљив, јер би се по њему могло помислити као да се је Душан прогласио царем тек пошто је претог тражио сагласност сабора и за њу узео своје одобрење. А то јамачно није био случај. Душан је своју одлуку само саопштио сабору, и њему није остало ништа друго него да је саслуша и гласима одобравања испрати. Душанова мисао она није била друга. Једини фактор који је одлучивао при проглашењу царства био је он сам, а стварно, наравно, Душан и његова околина, која се никада од владара не сме делати, и чији су интереси с његовим једнаки. С јасноћом, сасвим несумњивом, Душан сам то овако истиче: „И по

¹⁾ *Тараповски Т., о. с., I, 1931, 122 и д.* Тако и један део литературе о овоме питању; према целому разлагању треба бити јасно одређен. О дужностима владара уопш.: *Schubert W., Das Gesetz und der Kaiser in griechischen Urkunden.* Кин, XXX, 1933, 34—36 и литературу тамо, нарочито о владарским програмима и девизама владара. Никада не треба сматрати с ума да је држава правна само онда ако у њој важе исти закони за све, дакле и за владара. Политичка држава (Politistat) није, према томе, правна.

²⁾ „mit der Zustimmung des serbische Reichstags“: *Jireček C., Geschichte der Serben, I, 1911, 386.*

милости Божији, како подвигохъ самъ краљевски на царство, и архиепископско на патријаршество, и епископски на митрополитство". (Законски споменици, 1912, 677). У уводним речима Душанову Законику вели цар, како је доспео на царски престо по божијој милости, која га „прѣложи отъ краљевства на православнаго царство“. Дакле само она га је узвисила од краљевства на царство. У наставку разлагања Душан истиче, како је на Ускре 1346 год. венчан „Погомъ дарованимъ кѣн'цемъ царевымъ“ од српскога патријарха Јефимија, и његова свештенога сабора, и од бугарскога патријарха Симеона, и његова свештенога сабора, пред скупом Светогорца и, још на крају „паче же и отъ архіерей прѣстола грчкѣскаго и кѣсѣго събора ниже паконни о мнѣ царетковати“.¹⁾ Ја знам да се у речима „ниже паконни о мнѣ царетковати“ види најчешће признање царства, можда чак и одлука о њему, и то одлука од стране српскога државнога сабора, мада се то из споменутих речи, по моме мишљењу, не може и не сме изицати. Реч је о сајмоме чину крунисања, ни о чему више. Чак и реч сабор на овоме месту можда и не значи српски државни сабор, него сабор грчкога свештенства који би се изгацио аналогно јистом рачијем помену српскога и бугарскога сабора свештенства. Но ипак, никакве сумње нема да је Стефан Душан крунисан за цара пред српским државним сабором, ма се он на овоме месту сасвим јасно и не изгацио²⁾. То ја, наравно, и не поричем, него само хоћу да кажем, како је одлука о проглашењу за цара и о крунисању царском круном само Душанова, не саборска. Тако излази, уосталом, и из пребацивања противника Душанова узвишења српске митрополије на патријаршију и краљевства на царство, најбоље познатих, и најупечатљивије формулисаних, у животилису патријарха Саве и у познатом писму деспота Јована Немање³⁾. И по њима је Душан поступао самостално и самовољно. Сва кри-

¹⁾ Новаковић С., Законик Стефана Душана цара српског 1346 и 1351, 1898, 4—5.

²⁾ Мавро Орбини није умео замислити проглашење Стефана Душана за цара другачије него на сабору и „col' gran consiglio di tutti (sc. di nobili, & Baroni)“. За његово доба то је врло занимљиво. *Orbini M.*, *Il regno degli Slavi*, 1601, 262. Упор. и његови разлагање о крунисању Стефана Уроша Великога (250—251).

³⁾ Архиепископ Данило II, ed. Ђ. Даничић 1896, 389—391; *Miklosich F. et Müller J.*, *Acta et diplomata*, I, 562.

вина se свазује na негу, a не, можда, na српски државни сабор, који би одаучио да се српска црква узмисли na патријархају и српско краљевство прогласи царством.

Околности у којима је српски велики жупан узвињен на краљевску част толико су мутне да ми не можемо рећи да ли се то догодило са знањем српског сабора. Сва је прилика да није. О узвињењу српског краљевства на царство сме се с довољно сигурности рећи да за њега није изражен присталиштво српског државног сабора. О удолу српског државног сабора приликом ступања на престо наследника Душановог, цара Уроша, мислио је Николас Кретић, да је „сва србски сабора тако... велика была, да е царъ Урошъ, заузимајући престолъ, јавно обећати морао, да ће се придржавати закона, кое е подъ Душаномъ саборъ поставио“¹⁾. Пошто је српски сабор поставио законе, како је он вероватно, висти се Урош на њих заклињао приликом ступања на престо, зато је Кретић касније утареке односе преместио у ранију српску прошлост. И овде, као и иначе често. Ми из савремених извора увиђамо писмо дозвољено тачно обавештење о уздику Урошеву на царски престо; на краљевском је седео већ од 1346. За састанак српског сабора није било никакве формалне сметње, пошто је прворођени син владетелјивог покојног оца. Није долазио до престолу ни преко туђе тачнице ни кроз туђу крв. Зато је сва прилика да се Урошево царско крунисање обавио пред српским државним сабором, нама ипак неознатим, јер то није био сабор који нам је познат из цареве повеље од 10 априла 1357, како се веровало. Ми не располажемо са савременим живототписом слабог цара, па није чудо што немамо ни вести о сабору на коме је можда крунисан на царство, коме није био дорастао. Један од вастављача архиепископа Данила II написао је у живототпису патријарха Саве само ово неколико речи о Урошеву узвињењу на царски престо: „По свѣмъ (sc. Душану) приѣтъ нацѣство свѣмъ нго Оѣрошъ...“ (ibidem, 381). Ни позитивни извори, ни сасвим позитивни, који много маштају о саборима за владана цара Уроша, не истичу баш овај сабор на коме би он био крунисан за цара²⁾.

¹⁾ *Гласник*, БХ, 1857. 90.

²⁾ Мавро Орбини је мислио да је главни разлог пронасти српског царства у нерасположењу власти против старе царице, која је владала сама. *Orbini* М., о. с., 272. Упор. за Босњу: *ibidem*, 351 и 358.

O краљу Вукашину нема никакве сумње da га српски државни сабор никада није признао за краља. Он редовно није нарочито признаваo за владаре ни оне Неманићи који су се силом успinjали до краљевског престола, а још мање би то могао учинити код узурпатора, који није био у сродству с владарском породицом и који је узео краљевску титулу на коју су, по дубоком веровању, имали права само Неманићи. Зато би чланове сабора, нарочито духовна лица, никада не би могао окупити на сабор ради признања краљевске власти; не би востаном, ни цео световни део сабора могао окупити, пошто му се државна простирала само преко једнога дела српских земаља. Један од настављача Данила II, ласан животом на патријарха Саве, осудио је чин Вукашинов јасно и отворено: „**ижи (sc. Вукашин) на краљевске државне, ничевоже не вкрѣпѣ о проклетни скетааго Савка**“ (Ibidem, 381). Значи да је постојала чврста вера, како је св. Сава проклео све оне који се против закона и реда усуде оружити руку за краљевство. Због државнога све већег распада постајали су српски сабори уопште немогући — није их имао ко сазивати, а подвизаственима од Турака и непријатељски намереним династима није било ни могуће учествовати у саборском раду. И кад се сабор, ма и крив, састајао упућиване су не само рашке заповести ради обавезног доласка, него молбе и преклињања. Народна традиција их је, ваљда, довољно тачно запамтила.

Као што краља Вукашина у отетој власти није признао и утврдио српски сабор, тако јамично ни кнез Лазар није од сабора признат као владар, бар не од сабора свих још слободних земаља, јер га његови противници не би хтели у власти признати, мада он није узео краљевску титулу и мада му је жена била од колена Неманића. Српски државни сабори претварали су се под притиском догађаја у покрајинске, и можда су се бар у приближној рашкој ширини могли једно време сабирати само ради избора патријарха, владара не.

Српско многодржавље није престало с Косовском битком, али је смањено, и Србији је, без нарочитог чина, признато љеним беспримерним жртвама стечено привечство. Рашка је опет стојала на челу српских земаља, и њен владар је био несумњиво први међу српском господом. Визан-

типски историчар Дука вероваo је да је Србија након Косовске несреће узимала на престо Лазарева сина Стефана и учинила га краљем¹⁾. Не, тако није било, и он уопште није био краљ него кнез. Да ли га је српски државни сабор и као таквога признао? После мученичке смрти кнеза Лазара настао је у Србији положај каквог још никада није било — њоме је стварно владала жена, кнегиња Милица, истина од лозе Неманићине, и преко које је и дотле трачао древне законитости падао на владу њенога мужа. У тој болној дужности српски државни сабор није ју, мислим, нарочито признао. Она је владала само док се положај не разбистри и Стефан не ојача, несумњиво ослобођена и најугледнију црквену и световну властелу, која се слагала с њеним политичким схватањима. Одговорност за одлучан корак у вођењу државне политике није, међутим, хтели узети на своја плећа. Сазвала је српски сабор, мислим у име старијег сина, и пред њега је изнела сви тешкоћа тадашњег српскога положаја, сједињена у два питања — давање Оливере, кнежевске кћери, у харем Бајазитов и узимање подложничких дужности према султану²⁾. Сабор није имао годико да призна новог српског владара, колико да се сагласи с његовим односом према султану. Али никада досад није тако јасно истакнуто право сабора на санет, чак и на одлуку, као у овом случају, с претпоставком, паравно, да је синклит Константина Филозофа у овој прилици заиста државни сабор. Сва је прилика, како сам већ раније разложио, да јесте, и да се и српском сабору, као иначе често, признају тим већа права што је одговорност због донесених одлука тежа. Према томе, можда бих смео рећи да српски државни сабор није посебним пристанком признао у власти ни кнегињу Милицу ни сина јој кнеза Стефана, али да је дао свој пристаник на судбину Оливерину и на Стефаново узимање подложничких дужности према Турској; промену Стефанове кнежевске титуле у деспотску српски сабор јамачно није одобравао; она је добијена (1402) и потврђена (1410) у Цариграду, извору легитимне власти и тадашњим српским схватањима.

¹⁾ *Ducae Michaelis Ducae nepotis Historia Byzantina*, ed. Bonn., 1834, 17.

²⁾ По *епископу Марку* могао је српски државни сабор сазвати само Стефан: „дојдеже помочију божијеју паки млади Стефан кнез сбор свкупљајет“, *Довиенски одјек*, I, 1925, 94.

Наследник деспота Стефана, Ђурађ Вуковић, пријат је у томе своме својству јасно и одлучно као ниједан скоро српски владар од стране српскога државнога сабора. Деспот је располагао несумњиво моћном влашћу у држави и уживао висок углед у народу, али ипак није смео узети само за себе номинирање наследника престола. И по српским традицијама и по тадашњим схватањима у Европи, деспота Стефана добро познатим, сабори су били позивани тела којима се будући владар мора бар претставити, нарочито ако није прворођени син. Зато је деспот, када му се болест погоршила, сазвао српски државни сабор у Сребрницу и пред њим изјавио да поставља свога сестрића Ђурађа за наследника престола, како сам раније разложио. Положио је руке на њега и заклео све присутне да му буду верни, а њему је дао савете како треба да влада. Из разлагања Константина Философа излази сасвим разјоветно да је деспот Стефан Ђурађа само претставио сабору као свога наследника, исто као и Неманија свога сина Стефана. Није препустио сабору да га он тек бира, чак није тражио ни нарочити саборски приставник на своју одлуку. Све што је учинио, било је да само сабору претстави свога десигнираног наследника. И тим самим постигао је много — да су му многи постали вернији него дотле: „Тамъ же отъ толкъ вкрайнихъ мнозиа господиноу своему присягоу еи юному жеже прѣвѣт“. (Павловић, XII, 1875, 316). Такво дејство је имало представљање српском државном сабору. И деспот Стефан и сабор поступали су исто као у случају Стефана Првовенчаног. Толика је била моћ традиција у старој српској држави. Српски летописци, заиста не дубоко учени, ипак су тачно знали да је деспот сам себи поставио наследника, и у различитим варијантама исто су писали: „Стефанъ... кроучаетъ деспотство сестринику своему Георгию...“ (Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 638, стр. 226—227).

Србија је била тада у таквом положају да је постављање њеног владара зависило више од пристајка других држава, Турске и Угарске, неголи од сагласности српскога државнога сабора. Ђурађ Вуковић је, уосталом, имао саборски пристајак на свој положај наследника престола, па га заиста није морао тражити ради самог узласка на престо после смрти ујакове. Било је пречих брига. Византински историчар Лука

тачно је забележио турска схватања, по којима су султани пружили своју милост и давали своју реч само личностима а не државама, када је записао, како је султан Мурат II после смрти деспота Стефана захтевао педу Србију за себе, пошто је он умро без деце: „ἄλλως ἐτελεύτησεν“¹⁾). На тај захтев Турци нису заборављали за читаве патничке владе Ђурђевице, који се, као и ујак му, испрва звао кнезом, док му византински цар Јован није дао деспотску титулу²⁾). Он је од Срба није ни тражио, ни примио; Дука је добро знао да је Јован Филантропин, царски посланик из Цариграда, однео Ђурђу саву о узвишењу, и с понесеним знацима деспотске власти узвишено га на тај положај: ὅν τοις παρισβύουσιν ἐποίησεν σὸν δеспότην Σερβίας³⁾; време није тачно уписао; то је било 1420⁴⁾).

И деспот Ђурађ одредио је себи за наследника јединога сина с вином, Лазара. У српским летописима скопчано је његово узвишење на деспотство са женидбом: „Ожени се деспотъ Лазаръ и постаки се деспотомъ“, (Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 679, стр. 235). С њим заједно венчана је, нела се, за деспотицу и његова жена Јелена. Скоро истим речима скопчава византински историчар Георгије Франца женидбу Лазарева с његовом деспотском титулом, коју му је дао, наравно, византински цар⁵⁾). Лаоник Халкокондила забележио је Лазарев долазак на престо само с неколико речи: „ἐχώρηκε δὲ ἐν ἀρχῇ πρὸς Ἐλευθερίου τὸν υἱότερον αὐτοῦ λιπεῖν“. Може бити да је и српски државни сабор присуствовао Лазареву венчању и узвишењу за деспота, те га тиме прихватио као очеву наследника⁶⁾). Зато је он после смрти деспота Ђурађа сву брзину обратио на склапање уговора с Турцима, који су после владарске

¹⁾ *Ducæ Michaelis Ducæ nepotis Historia Byzantina*, ed. Bonn., 1831, 205.

²⁾ *Ibidem*, 207.

³⁾ *Ibidem*.

⁴⁾ Уоп. *Jireček C.*, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, IV, 1913, 16.

⁵⁾ *Georgii Phrantzae Annales*, ed. Bonn., 1838, 202.

⁶⁾ *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum libri decem*, ed. Bonn., 1843, 415. О времену венчања Лазарева упор.: *Ђорђевић В.*, Женидба деспота Лазара Глас, CLVI, 1933, 154 и литературу тамо.

смрти кидали државне уговоре. Тако је склопљен нови уговор већ за три недеље после смрти старог деспота. Он је, нажалост, био пречи него признање са страше српскога државнога сабора.

После смрти деспота Лазара ушла је Србија у завирну кризу своје државне самосталности. О њој није више одлучивао српски владар, него стране силе. Турска и Мгарска, и домаћа самовољност. Српски летописци су забележили промену на деспотском престолу овако: „Први начелство српско **Мићанак Његовић** кини **Ванки** **Воевода** оу **деспот** **Лазара**, и **цар** **етко** **како** **с** **госпо** **ждом** **Ваном** **деспотином** и **с** **госпо** **дином** **Стефаном** **кратом** **деспот** **Лазара**...“ (Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 725, стр. 242). Ја не смем рећи ни претпоставку да ли је српски државни сабор дао свој пристапак на овај регентски савет или није. Не располажемо елементима ни за најопрезнију студију.

За узвишење на престо српских деспота последњег деспота у Србији, Стефана Томашевића, дао је свој пристапак угарски краљ Матија. То знамо, а да ли је пристао на овај очајнички покушај промене династије и сједињења Србије и Босне и српски државни сабор, то нам није познато. У српским летописима стоји само овако или слично: „**Први начелство српско** **князь** **Стефан**, **сын** **князя** **Томаша**“ (Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 731, стр. 244). Занимљиво је што је назван кнезом; деспотску титулу ваљда је требао тек добити; али до тога није дошло.

Тако остаје као последње сигурно сведочанство свепаног учествовања српског државнога сабора при промени на владарском престолу саборски пристапак на проглашење од стране деспота Стефана његова сестрића Ђурђа за наследника. Бојим се да касније састајање српских државних сабора приликом промена на престолу није било ни могуће, а није нужно истицати да није имаало ни много смисла. Друге су силе одлучивале о деспотском престолу.

Ја сам се с улогом српских државних сабора при променама на владарском престолу морао бити више опширније него другим пословима из круга саборскога рада, јер је та улога неона знаменита, а досад се на њу занети није довољно пазило. На овоме месту је ово крупно питање бар мало приближено своје важном решењу. Српски државни сабори

имали su samo у Зети право бириња и рекузације владара. У Раши се ово саборско право сузило само на обичај да владари, када им се свиди, претстављају свога наследника сабору или се пред сабором дају благословити, крунисати и аклирирати за владара. Престолом, по тадашњем схватању, разликују они само по вољи божијој, коју народно претставничтво признаје или кутке или спечатим чином на државном сабору¹⁾. Нема никакве сумње да је оваква улога сабора при променама на престолу врло радо гледана од аластеле и да се она осећала више везана према владару који се кроз сабор успео на престо него према ономе који то није учинио. Учествовање сабора при ступању на престо избиравали су они владари који су таквим начином доспели до власти да су унапред знали, како се њихову позиву на сабор царски чланови не могу одазвати. То, мислим, смем рећи. Више не.

Од верских послова решено је, што ми знамо, на српском државном сабору само питање о угушивању богомилске јереси, док су питања црквенога уређења и живота редовно решавани на српским државним саборима, наравно најчешће на тај начин да је сабору синодотско пита је владар одлучио или црквени сабор решио. Сасвим је разумљиво што су пред државни сабор долазили особито они случајеви где је требало да он спечатко призна одлуку црквенога сабора која се тицала и државнога, н.пр. одређивање места у државном сабору игуманима појединих манастира. У таквом случају је употребљена и особита формула по којој би могло изследити да сабор зависи од цара и он само ту заповест изводи. Ја сам, међутим, разложно да је царска заповест никак последица, одлучна, мада је цар веома пажљив према цркви и закључцима њена сабора²⁾. Као што је црква своја унутрашња питања решавала саборно, тако је ишла за тим да се и

¹⁾ У знаменитим фрагментима приписаним Цетру (Цетрину) ставља се међу основне законе на први место закон о царству, по коме је владар доспео: *δικαιός ἐστὶ βασιλεύειν παρὰ θεοῦ καὶ διδόναι αὐτῷ τὸν τιμῆς δόξαν τοῦ προσφρονήσαντος*. А за царство се тражи да буде: *φιλοκαλὴ καὶ τιμὴ θεοῦ δοῦναι καὶ 2) τιμὴ τοῦ πολιτοῦ προσφρονήσαντος*. Дала употребљена су врло занимљива: *Valdenberg V., Les idées politiques dans les fragments attribués à Pierre le Parthe, Byzantion II, 1925, 67 и 69.*

²⁾ Упор. и *Флоринскиј Г., Памятники, 1888, 110—112.*

односи između ње и државе спроводе преко сабора. Зато она никада, чини се, није обилазила српски државни сабор када се радило о избору поглавице српске православне цркве. Од Арсенија I сви српски митрополити и патријарси успели су се на престо св. Саве бар с пристанком српског државног сабора, који је, према политичким приликама, katkad obavljaio izbor a katkad samo priznavao u časti one crkvene poslavice koje su odredili vladari ili ranija crkvena poglavica. Зато је неопходно овде претресати односе српских државних сабора према изборима митрополита и патријарха у Србији, пошто је већ у пределу и претресу вањних сабора утврђено, како су узлазиле на престо поглавице српске цркве у средњем веку, ако је њихов узлазак сличан у изворима. Ако пак нема нарочитог помена у улогу сабора приликом узвишења на митрополитски и патријарашки престо, ту нема сумње да се ради само о случају, и да се избор, односно признање, обавио на сабору, „за конито“, како стоји у животопису архиепископа Данила II.

Код узвишења српских владара на престо улога сабора бежале, како се види, много сложености. Држава није успела да се односи у њој тако устале као у цркви, па и зато није постигла ни онолику једноличност у постављању свога поглавице као црква. Тако су настали веома сложени и занимљиви односи према сабору при ступању српских владара на престо. Улога сабора признава владарског узвишења на престо пуна је мена и неједнакости, сасвим као и у вањним државама средњег века, где јес, као и у Србији, улога сабора при узвишењу њеног владара на престо зависила од расподеле стварних сила у земљи, од велике моћи политичких теорија и државних традиција и од карактера учесника, особито владара и његове околине¹⁾. Од једноличности и конвенкентности у поступању, које нарочито правници радо траже, историчари морају најважније али и најосетливије опомињати, јер њих није било. Нема сумње да је много лакше (и да оставља складнији утисак) приказивати ступање на владарски престо као увек једнак чин, али он то

¹⁾ Три су законита пута, по средњовековном схватању, до власти: „göttliche Berufung, Wahl und Erbrecht“. Schramm P. E., Studien zu frühmittelalterlichen Aufzeichnungen über Staat und Verfassung, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. XLIX. 1929. Germ. Abt., XLII, 197.

није био, и za ljubav jednog crkvenog sistema stvarni razvrtak ne sme se niopшто izmenjivati.

Isto tako nije bilo nikakve jednodrличnosti ni u odnosu srpskih drжавних sabora prema zakonodavnoj razviti. Srpski slučaj je, i u ovoj prilici, sasvim jednak razvrtku zakonodavstva kod svih evropskih mladih naroda. Rani primeri zakonodavne radnje kod Srba u saborima, za kralja Svetanuka (Будимира) и за Стефана Немању и св. Саве, sasvim су у масли. У првом случају би се, можда, смело рећи да је писац Барскогa родослова (или његов глосатор) мислио како је закон земљи ипак дао сам владар, не сабор, јер тамо стоји: „*quibus bona instituit rex benignissimus*“ (ed. Шимић, 1928, 308). Помен пак раних закона Стефана Немање и св. Саве толико је кратак и позан да је, како сам већ рекао, немогуће казати да ли су ти закони донесени сарадњом и пристанком сабора или не. Ја мислим да не грешим ако тврдим, да је бар у Рани, под јаким утицајем Византије, прво законодавство имао, као и иначе у ово доба, сам владар. Први српски опширнији законик, добро нам познат, сачуван у Жичкој повељи, донео је сам Стефан Првиовенчани са сном Радославом, без сабора¹⁾. Моћ владаревд да сам дије земљи закон не је остала неокрвљена у већини европских земаља. Она је порушена, али при томе се није увек ишло за истим принципом. Земљски владар је, обично, тражио пристанак сабора за понеке законодавне чине, мада није био на то обавезан. Нему је било стало до тога да бии том привиком постоје, како је у томе случају радио у сагласности са сабором. Тако је хтео појачати морални ауторитет тога закона. Наравно, да је при томе била граница између саборског пристапка и савета прилично неразговетна²⁾. Овако се радило на Западу, нарочито у Немачкој, али ја немам за српски случај ни слова да додам или да одуздем, пошто је исто тако било и код нас. Само је тамо развртак пошао даље и у другом правцу, а код нас је такав или бар донеке сличан начин развијања пресечен провалом Турака. Сабор се код нас није наметнуо владару за сталног и равноправног сарадника. У зачељу српских закона владар никада није био присторан

¹⁾ Miklosich F., *Monumenta Serbica*, 1858, 11—16.

²⁾ *Rachfahl F.*, а. ц., 116—117.

да пише, као na Западу, знаменито „Je et nous“, misleћи при томе на себе и на сабор. У том се правцу није кретао и дотадашњи доспео развитак српских државних сабора.

Законодавна радња у средњем веку претставља се редовно, веома погрешно, као једноставна и лака. А она то није била, ни када се кодифицирало обичајно право, и тражило у својој најстаријој и најчистијој форми, ни када се реципирало римско право, и прилагођавало развијеном стању и локалним схватањима¹⁾. У оба ова случаја су тешки задатак могли обавити само учени људи, ако је могуће с широким и спретним правничким знањем. Ти су се редовно налазили у околини владаревој, и примењивали су, догод су могли, своје знање на ширење и јачање његове моћи. Сабори, као целине, били су дуго времена савим неспособни и неспособни да сами у својој средини стварају законе. Владари им, уосталом, у раном средњем веку, по правилу, нису ни препуштали иницијативу, него су, веома често, издавали наредбе и не питајући саборе, Енглеску не изузимајући²⁾. У питањима перза, и једино у њима, ништа је то владарима теже, али и ту су они налазили излаза³⁾. У осталом, владари су редовно умели обикн саборе, ако им не би били покорни, осим, наравно, у временима револуције. Њихова је тежња била да у законодавној радњи владарска реч буде прва и последња⁴⁾.

¹⁾ „Der bezeichnende Ausdruck für mittelalterliche Rechtsform ist *legem emendare*, das Recht von seinen Verunstaltungen befreien. Man stellt Recht und Gesetz wieder her, wie es in den guten Tagen König Erichs (in Schweden), Eduards des Bekenners (bei Anglonormannen), Karls des Grossen (bei den Deutschen und Franzosen) oder sonst eines mythischen Gesetzgebers gewesen waren“. Kern F., a. c., 25. Код нас „Јустинијанов закон“, закони Стефана Немане и св. Саве.

²⁾ *Petit-Dutaillis Ch.*, Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Age, Revue historique, CLIV, 1927, 51. Упор. *Esmein A.-Nèzard H.*, Éléments de droit constitutionnel français et comparé, 1927, 90.

³⁾ Kern F., a. c., 54.

⁴⁾ Част је за владара, ако сам доноси одлуку, ако је толико mudar да од нега потиче свака добра иницијатива. Сабор није имао права на сарадњу у јуридикким питањима. То важи за франачке и немачке саборе, док нису постали сталени: *Sickel W.*, Zur Geschichte des deutschen Reichstags im Zeitalter des Königthums, Mitt. d. Inst. für osterr. Geschichtsforschung, I Ergänzungsband, 1885, 251.

У српским земљама, колико ми знамо, уопште није било борбе између владара и сабора око законодавног права. На Западу је та борба вођена не само у доба после пада српске слободне, него и док је она трајала, али поглед за њу и вођство у њој данас је црква ¹⁾. У Енглеској су само епископи од Кентерберија и Јорка одбијали краљу плаћање пореза, које сабор није одобрио. Други се нису на тај корак укључивали. Сабори су уопште редовно изграђивали традиције и права на одлучивање у законодавству с помоћу своја приставка на порезе, захтевали од владара. У порезном питању је кључ за цели развој законодавне моћи сабора у средњем веку ²⁾. А ми смо, нажалост, сасвим недовољно обавештени о улози српских сабора при опорезивању свих поданика ³⁾. То можда оруђе за ублаживање владарске свемоћи српски државни сабори као да уопште нису имали. Владари су сами одлучивали о својим приходима, који су због примитивности прилика били углавном и државни, а црква не само да није опорезивана с порезима, као на Западу, и тако изазивана на отпор, него је уживала највише могуће привилегије, па њени служитељи нису имали разлога ни да се сами буне против владарске свемоћи у законодавству ни да друге са собом повлаче. Зато је најважније владарско право у законодавству и остало у Србији ненападнуто и неокр-

¹⁾ „In der älteren Zeit waren in Schlesien die Herzöge die Inhaber einer in keiner Weise beschränkten Staatsgewalt; es gehörte ihnen also auch gegenüber der steuerpflichtigen Bevölkerung ein unbeschränktes Besteuerungsrecht. Ihrer dadurch beschwerten Hintersassen nahmen sich, unterstützt von den weltlichen Grossen, die geistlichen Grundherren an; sie setzten durch, dass schon 1249 der Herzog auf sein unbeschränktes Besteuerungsrecht verzichtete, indem er den Leuten der geistlichen Güter das Privileg erteilte. *Non collectas sive exactiones generales super homines et bona ecclesiastica non faciemus nisi iustas, que fuerint per episcopum et barones pro utilitate terre et necessitate approbate*“.
Rachfahl F., Der dualistische Ständestaat in Deutschland, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, XXVI, 3, 1902, 198.

²⁾ Владари склапају уговоре с владетелом и дају им привилегије ради опорезива пореза. Тако питање о порезу ствара земаљске сталеже: *Rachfahl F.*, Alle und neue Landesvertretung in Deutschland, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, XXXIII, 1, 1909, 96—100.

³⁾ О сличним приликама у Чешкој, нарочито у питању одобрења пореза: *Peterka O.*, Rechtsgeschichte der böhmischen Länder, I, 1923, 32—33.

њено. Владар је сам био извор законодавства, а српски државни сабор имао је само прилике, кад би му је владар дао, да га саветује и да својим присуством даде већи авторитет проглашењима законима.

Српски закони у средњем веку, уколико су били писани, доносили су дуго и редовно у облику даровних и уговорних повеља, док су реципирани закони задржали, наравно, облик закона одакле су преузети, дакле највише византинских. Ми за њих не знамо поуздано, да ли су их сабори изричито признавали. Помоћаном су Саве, колико је нама познато, није прошао пре свога проглашења за обавезан законик кроз српски државни сабор, а кроз црквени можда јесте, мада је у њему један велики део, по нашем данашњем схватању, из световнога законодавства¹⁾. За преводе, изводе и компилације византинских закона, чак и за т.з. Јустинијанов закон (саоужен с неком самосталношћу), не знамо да ли су озаконјени пред српским државним саборима²⁾. Извод из Синтагмата Матије Властара, који с т.з. Јустинијановим законом редовно претходи Душанову Законнику, можда је проглашен као део државнога права пред сабором. Али, да бих развио овакве неспоразум, ја морам истаћи да по моме мишљењу нижење закона у Србији није никада било везано за саборски пристапак, чак ни на проглашење пред њим, него да је и сам владар имао права да издаје законе³⁾. Он је једини био извор законодавства, само је он имао права да ствара законе, који су, једном издани, све везивали, ни и после⁴⁾.

Као најјаче сведочанство за законодавно право српских државних сабора истиче се, наравно, највише Душанов Законик, проглашен свакојакo на саборима 1349 и 1354. Али ни то сведочанство није толико јакo, колико се ретовно ми-

¹⁾ Упор. Ђоровић В., Слеса св. Саве, 1928, XLV—XLIX и моју оцену овака издања: Гласник Скопског науч. друштва, VII—VIII, 1930, 384.

²⁾ Ја сам за велики део чланова „Јустинијанова закона“ несумњиво утврдио одакле су преузети, нарочито за оне који су сачувани самосталним. Уздам се да ћу догнети да резултате својих истраживања саопштим нашој науци.

³⁾ Упор. Kern F., Recht und Verfassung im Mittelalter, Historische Zeitschrift, 120, 1919, 53.

⁴⁾ Радојичић Н., Слеса закона по Душанову Законнику, Глас, CX, 1924, 120—139. Kern F., а. с., 45.

сли. У уводним речима Законика, колико се на њих сме основати, као извор старања за велико законодавно дело, „закони поставити такоже поделити њихти“, Душан истиче само себе, сина и жену. То би значило да је хтео нагласити да само он има законодавну иницијативу и власт, како се владарима то тада и признавало¹⁾. У заглављу Душанова Законика, по вековним преписима, стоји, међутим, ово: „Син же законикъ поставиламъ отъ пркоселакнаго събора нашего, пркосекнѣнѣнаго патриархова кур-лоаникиѣна и кѣскмы архѣиерѣи и цркковникы, малѣны и кѣанкымаи, и дѣиоу, кѣагокѣрѣиѣнаго царѣмъ Стефаномъ, и кѣскѣиѣн кѣастиѣн царѣтва ми, малѣны же и кѣанкымаи, законѣмъ же сѣмѣ сложенѣа вышѣ“. Веома је незгодно, пре свега, што овакво заглавље немају сви рукописи, него је оно у неким предругојачено. Нарочито је штета што у знаменитоме Струшкоме рукопису Душанова Законика данас нема почетка. Зато ми и не смејемо с пуном сигурношћу тврдити ни да је Душанов Законик првобитно имао заглавље а још мање какво је оно било. Ја сам у прегледу схватања важности српских државних сабора и у претресу свих сачуваних вести о њима морао, не једанпут, утврдити чињеницу, како се у каснијим временима — нарочито у фалсификованим и интерполираним повељама — намерно истицала важност сабора и како се за све одлуке, којима се желео дати што виши авторитет, тврдило да су настале сарадњом сабора. Било би сасвим разумљиво да се на исту мисао дође и за Душанов Законик, величанствени споменик српске прошлости. Ако су се мање важне одлуке приписивале саборској сарадњи, и кад је вије било, он би се тим пре могао сматрати заједничким делом владарѣи и сабора. Овакво би схватање било разумљиво особито за црквене служитеље, за које, како се зна, важе само ове одлуке које су саборно донесене. То ја овде морам рећи. С оваквим заглављем намеравао се, можда, подићи углед Душанова Законика. С тиме, наравно, не велим да га оригинал није имао, али кад се налазе различите верзије заглавља, онда се поред те чињенице не сме ћутке прећи; питање заглавља Душанова Законика заиста је вредно црковите, пажљиве, студије. Док ње нема, мора се бар с пуном опрезномшћу расправљати о садржини заглавља по Призренском

¹⁾ Kern F., а. с., 47. Упор. Синтагмат Матије Властара, ed. С. Новаковић, 1907, 128.

рукопису и још неколицима. Но и кад би оригинали такет Душанова Законика изма овакво заглавље, то не би значило да је српски државни сабор израдио Душанов Законик, него да је он на њему само проглашен. Ипак је израдила влада рева околина, по његовим жељама и с његовом сарадњом, ради јачања владајског и државног авторитета и ради чвршћег скопцавања разноликих делова простране царевине у јану целину¹⁾. Душан никада не би могао признати сабору право да доноси законе, као што му га нису признавали ни византински царевини, којих је стопама ишао. Душанов Законик, уосталом, претпоставља веома дуготрајне и сложене духовне напоре, који се не могу ни замислити код српског државног сабора као целине. И творци Душанова Законика бедиху, наравно, међу саборским члановима, али га они нису састављали у томе својству, него као личности царског поверења. Српски државни сабори дади су Душанову Законнику још јачи морални авторитет и још ширју јавност него што би је иначе имао. Законску моћ пружио му је цар сам.

Стојан Новаковић је с довољно опрезности писао о улози српског државног сабора у законодавном раду, мада му је било стало до тога да је прикаже што знаменитијом. Као парочити доказ за стварање закона на саборима — он је, ваљда, мислио на обавезно или бар редовно стварање — наводи је чл. 142 Душанова Законика, где се истиче „законик царетко ми што еста царетко ми озакоњено на екворог“.

Овај члан је несумњиво веома важан за чињеницу царског доношења закона на сабору, но то, наравно, не значи да је сабор стварао закон. Били у овоме члану истиче се сам цар као законодавац²⁾. Ја нишомто не бих смео рећи, како је Т. Тарановски, мислећи (поред страних примера) можда и на овај члан Душанова Законика, писао да сави законодавна власт потиче, истини, од владара, али у садржини закона да је он признао и сарадњу сабора³⁾. Овде то не стоји, него нише да је сам цар свој закон озакоњено на сабору. То се не сме мењати.

¹⁾ И Душанови законодавни сабори, као и толики други, били су сазвани „ad faciendum regni statum“. Упор. *Sieckel W.*, а. с., 247.

²⁾ Новаковић С., Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 1898, XXIII, 108 и 231.

³⁾ Тарановски Т., о с., I, 1931, 149—150.

Da li je na crpskim drzavnim saborima naročito utvrđivana i priznavana radija zakonodavna radija? Naravno, odn. Duhanova Zakonika, pošto su u jakim njegovim članovima osobito istaknute radiji članovi, kojima se priznaje važnost. Kao primer generalne potvrde zakonodavne radije prethodnoga vladara na saboru često se ističe uvodni deo povelje cara Uroša od 10 aprila 1357¹⁾. Mene se čini, kako sam već naovestio, da se to ne može sasvim pouzdano tvrditi, jer ne vidim da je ovaj slučaj toliko različit od mnogo puta ponavljane misli u poveljama crpskim poveljama — da je dužnost vladara potvrdjivati učinjena dobra, a ne umanjiti ih. Nema sumnje da ovaj slučaj nije sasvim jednak ostalima, ali čitav izražavanje u svetim poveljama, ne dovoljno jasan, ne dopušta mi da u ovoj prilici gledam jedan naročiti predmet iz kruga radi crpskih drzavnih sabora. Da bi ovaj predmet govorila o potvrdi rada sabora bio od 1349 i 1354 god., u to ne mogu da verujem. Za takvu tvrdnju čini se izraziti, po mojim osećanjima, odviše neodređeno.

Dok su crpski drzavni sabori po mnogim stranama svoja bila i različitka i: dleku slični saborima zapadne i srednje Evrope, razlikuju se oni od njih po sudskom radu veoma mnogo. O crpskim drzavnim saborima, naime, kao o sudovima mi znamo jako malo, a imi sabori kojima je kroz duge periode njihova različitka sudski posao bio glavni deo celoga rada²⁾. Niko ne sumnja da su naši izvori za crpske drzavne saborе vrlo rijetko sačuvani, ali oskudica vesti o većem suđenju pred saborima teško da je samo poslednja pogubljenih izvora. Biće da crpski drzavni sabori nisu ni mnogo ni često funkcionisali kao sud, iako sudstvo na njihovom krugu rada nije bilo potpuno isključeno. Ovu činjenicu je veoma teško razjasniti, kad se drži na umu, koliko je sudstvo važna funkcija u svima drzavama srednjega veka, koliko se na drzavnim saborima njegovalo i kako Srbi naročito imaju visoko mišljenje o značajnosti suda. Uprava

¹⁾ Miklosich F. Monumenta Serbica, 1858, 155—156.

²⁾ To je slučaj naročito kod pokrajinskih sabora. Zato je, možda, A. Timon isticao, pored poznatih mađarskih tendencija, da je hrvatski sabor pokrajinski; sudski poslovi bili su, istina, veliki deo njegovog rada. Prigov. shvatanja A. Timona izneo je važne razloge M. Maurovič: Mjesečnik, XXXII, 1906, 545 i d.

се од судства веома тешко делила и, како је познато, у српској држави средњег века чинjeni су велики напори тек од XIV в. да се судство оддели од управе. Пошто су се на саборима кретали сви важни питања која се тичу државе, а државна управа обављала се dobrим делом у облику суда, то су се већ зато морали судски послови износити пред сабор¹⁾. Па ипак их је пред српске саборе мало долазило. Спорови су се решавали на друге начине, и чини ми се да је само цркви у Србији стало до тога да своје судске спорове, доспеле до владарске личности, спроведе кроз сабор. То јој је изгледало најбоље јемство за моћ донесене одлуке. Познати су, и истакнути, случајеви да је владар саборове настале због црквеног имања решавао или сам на сабору, или их је поверавао одређеној личности да их приведе решењу, или их је, напослетку, преносио на црквени суд²⁾. Већ из овога се види да се судски спорови нису решавали на брзу руку, како то бива на саборима. Озбиљност и оштриност редовног византинског судовања осећала се, наравно, и у Србији. Судјење је ишло прописаним путем, а за тај сабори нису били већином предвиђени.

Највећи број помена српских државних сабора у новелима сачуван нам је у вези с владарским поклонима цркви и у вези с уређењем правних односа на црквеним имањима³⁾.

¹⁾ Врло разборито разлаже Х. Шпангенберг о односу Германа према суду, који је сасвим аналоган словенском државу. И код Словена је језгра државног уређења судство. На западу је улога сабора у судству донекта била оваква: „Die Reichshoftage nahmen im Reich die gleiche Stellung ein, wie in den Territorien die von den Fürsten berufenen und geleiteten Landtage, Landtaidinge (placita, curiae, conventus, colloquia). Die Beratung der Grossen umfasste hier wie dort alle möglichen Gebiete des öffentlichen Lebens, wichtige und minderwichtige Dinge bis zur Erteilung von Privilegien und dergl.; und auch dann glichen die Landtage den königlichen Reichshoftagen, dass sie gleichzeitig als Gerichtshof fungierten“. *Spangenberg H., Die Entstehung des Reichskammergerichts und die Anfänge der Reichsverwaltung, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. XLVI, Germ. Abt., 1926, 265—266.*

²⁾ Упор. *Соловјев А., Два прилога проучавању Душанове државе, Гласник Скопског науч. друштва, II, 1927, 33; Ишин, Срби и византинско право у Скопљу почетком XIII века, Идилет, XV—XVI, 1936, 33 и Соловјев А. и Мошин В., Грчке повеље српских владара, 1936, 270 и д.*

³⁾ И на Западу су у ранијим временима доношене владарске одлуке о донацијама „consilio pontificum vel obtinatum“ и „una cum consilio

Них је толико много, и ја сам их све споменуо приликом прегледа и претреса вести о саборима, да је немогуће и непотребно овде их низати. Знам врло добро да се по овим многосбројним поменима сабора приликом владарских донација не сме мислити, како су оне биле главни посао који се на саборима обављало. То не. Српске повеље сачуване су веома једнострано. Пред нама су највише владарска писма која се тичу поклона манастирима зато што су се манастиреки архиви у слому српске слободе ипак боље сачували него приватни, од којих су бедни остаци доспели до нас редовно онет преко манастира. Зато је слика помена српских државних сабора у домаћим повељама, како је добијавмо по сачуваним актима, несумњиво јако једнострана. На ипак бих се ја усудио претпоставити да су се црквене власти нарочито старале о томе, како би дарови учињени цркви и црква и повластнице признати јој прошли кроз сабор. Разлог за тако поступање већ сам, углавном, навео када сам разлагао о томе, колико је црква свој саборни начин решавања важних послова спроводила и у односу с државним властима. Саборско решавање био је њен начин поступања, а наш списак сумње је црква при томе мислила и на јачи авторитет таквих поклона, права и привилегија, пошто су у сабору за њих долазала, и тако их одобрила, и световна властела, који су могли бити опасни за величину црквених посела и за опширност црквених повластница. У Србији, истина, није нам познато толико много и тако тешких случајева отимања црквених имања и заоктављања црквених служитеља и поданика од стране племства као у западној и у средњој Европи, али иста је несумњиво било, и ми ипак знамо за врло тешке случајеве властооског насиља према цркви у Србији; да потсетим своје читаоце само на познато дивљачко поступање властелина Ивоја према Дечанима, о коме нам је речито сведок Григорије Цамбрак, које је још надмашно Јунац¹⁾. И поред несумњивих претеривања у овој легенди, не треба сметати с ума да је пробасм у Србији био исти као и у оста-

manum procerum regni austri tam ecclesiasticorum virorum quam et illustrium laicorum". *Sickel W.*, а. с., 228 и 249.

¹⁾ *Гласник*, XI, 1859, 87—93. И Тома Прељубовић је прво отимао од цркве имања у Јанини и делио их својим Србима: *Гласник*, XIV, 1862, 244 и 266.

тој Европи — црква је имала богата имања и велике повластице и није их имала чиме довољно заштитити. Зато су јој имања отимана и права сужављана, пошто су људи увек и свуда слични и њихови лакоми прохтеви упућени су наизда у правцу највишег отпора. Црква се против материјалне силе морала највише борити духовним средствима — високим угледом, великим претњами и тешким казnama. Не увек с успехом. У мирним временима је још некако излазила на крај, али под сибим владарима и у временима смутња и немира, она је редовно била предмет отимачина и насиља. И према томе је сасвим разумљиво што је цркви у Србији много било стало до тога да се покрене и права с повластицама, које су јој владари давали, спроведу у живот кроз сабор. То њихову законску моћ није измењивало, али им је углед несумњиво дизало. Бар цркви је то веровало. Иначе је владар имао и вршио своје пуно право, да чини поклоне и издаје привилегије цркви и појединцима у Србији без сабора, сам, или у договору с једним и више чланова днхастије или свештенства и властеле. Значи, дакле, да владареке доцнације, ма како важне биле, нису морале пролазити кроз сабор и нама су, доста, сачуване знамените поведбе с владарским великим поклонима и признањем изнмних права, које нису прошле кроз сабор.

Странци нису били истога мишљења као српски цркви и нису настојали да би уговори с њима и дане им повластице редовно пролазили кроз српски државни сабор. Њима је обично било сасвим довољно да им српски владар сам потврди склопљен уговор и сам изда повластице, до којих им бејаше стало, можда уз закасну или сведочанство чланова днхастије, црквеног поглавице или угледне властеле. Но до неке сталности и неке једноличности у овоме погледу у Србији није никада дошло. У прегледу и прегресу свих извора о српским државним саборима увек је наведено, да ли су на саборима бар споменути уговори са странцима или потврђене им привилегије. Редовно се то није ни тражило ни догађало. Странци, ван сваке сумње, нису осећали српски државни сабор као одлучујуће тело у Србији да би захтевали пролазак аката који се њих тичу кроз сабор. За знамениту потврду субровачких привилегија у српским странцима од 26 септембра 1349 вели, н. пр., цар Стефан Душан да ју издаје у договору

са сином и властелом, чак без договора с царицом. У каснијим временима се, међутим, много држало до тога да поклони и повластице треба да прођу кроз сабор, па су се фалсификатори повећа по томе управљању.

Извори о српским државним саборима у средњем веку потику су малобројни и тако сиромашни, као, уосталом, и та времена код већине европских народа, да је немогуће саставити бар донекле потпун низ послова што су се обично износили пред сабор. Они нигде и никада, у средњем веку, нису били тачно одређени, него је њихов број зависно од расподеле стварних сила у држави и од владарске личности. Самоулажности су била и остала врата широм отворена, као и у свим случајевима где се поступа по разлозима политичког опортунитета. Али код круга рада српских државних сабора ипак морајмо истаћи да је он још неодређенији него код других сабора истог доба. Тако се чак ни то не зна, да ли су се питања о рату и миру бар саопштавала сабору, ако се већ увек није у њима тражио његов савет. Случајеви што их ми знамо, приликом одашлицања Никодимова у Цариград и поступање Стефана Дечанскога после битке код Велбужда, толико су малобројни (други и нејасан)¹⁾, да је по њима пре могуће рећи да се питања рата и мира редовно није износило пред српске државне саборе него да је спадао у њихов круг рада. Начин ратовања у средњем веку, а у Србији нарочито, изгледом препадом или због туђа препада, био је такав да би саветовање о рату пред сабором било веома тешко, о миру, истина, лакше, али и за тај посао су српски сабори били веома гомазно и споро тело. Зато бих ја питања о рату и миру могао само изузетно замислити као предмете из круга рада српских државних сабора. С тим у вези најгодније ми је рећи да ни питања о општим правцима државне политике владари нису износили пред саборе, нити су о њима тражили саборски савет, а још мање одлуку. За претресање проблема ове руке располагали су владари с мањим, стручнијим и оданијим телима — члановима династије, дворјанима, високим чиновницима и својим ужим владарским саветом.

Од послова за које је доиста чудо што су остали ван круга рада српских државних сабора издвојићу само један

¹⁾ *Записи и написи*, 52, I, 1902, стр. 22—24; *Архивскиког Листа II*, ed. Ђ. Даничић, 1866, 187—191.

једини и на њ претом упрети - отуђење државнога земљишта¹⁾. Српски владари су, како је познато, уступили Дубровнику делове српске државе, а то саборима, што ми знамо, нису ни саопштавали, а како ти да би тржили њихов савет или чак пристанак. О томе знаменитоме послу одлучивао је сам владар са својом најужом околином, осталим ли дубровачке богате поклоне. Не могу прећутети да ова чињеница баца неки прелиминарни светлост на природу улоге српских државних сабора у развоју Србије.

Ми не располажемо са списом у коме би биле, бар за извесно доба, одређене дужности и права чланова српских државних сабора, и у коме би било бар нешто спомена о начину саборског рада. Познато свој спис, као Енглези, „*Modus tenendi parliamentum*“, који је, ипак, настао тек деценијом XIV в., дакле онда када је српска држава баш стремилa својој највишој моћи²⁾. Оштри тама, која притискује све саборске установе средњег века због оскудне материје и несрећности и променљивости околности, код Срба је још тежа него иначе, а нарочито када је реч о начину рада у сабору, ако се хоће о саборском последици. Нећу уминити, удам се, криво Стојану Новаковићу ако кажем, да се он у своме разлагању о овом питању није издигао изнад довољно јасне фразе, док је писао, да се „дело види како су сабори радили као установа са широком основом, дубинко укоренена у оновременим обичајима државних, како су радили по правилима која су се предањем чувала и по потреби ширила и мењала“³⁾. Он је, осећа се, спојно питања о компетенцији сабора с питањем о саборском последици, што је код сабора средњег века довољно разум-

¹⁾ У немачким духовним областима било је, н. пр., обавезно питати министеријале приликом залагања и отуђавања земља и добара: *Reichs-fahrt F., Alte und neue Landesvertretung in Deutschland, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, XXXIII, 1909, 1, 93.*

²⁾ Енглески *Modus* настао је 1322 а српски 1488: *Clarke V., Medieval Representation and Consent. A Study of Early Parliaments in England and Ireland, with special reference to the Modus Tenendi Parliamentum, 1938. Упоп. Hist. Zeitschrift, 158, 1938, 152—155.*

³⁾ *Новаковић С., Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 1898, XXVI.*

ливо, али није разумљиво што је очевидно вероваo, како су се током развоја саборска права само ширila, а никада сузавала. У питање о самоме начину поступања приликом саборског рада он уопште није дубље улазио. И Т. Тарановски је здружио расправљање о саборској компетенцији с претресом питања о начину поступања приликом саборског рада¹⁾. Ја сам та питања оделио и овде сам рад претрести вести наших извора само о начину рада на српским државним саборима.

У најстаријем нашем домаћем извору, Барском родослову, приказан је однос између владара и сабора потпуно онако као и у страним изворима за њихове ране саборе: Владар разговара с одабраним званицима, тражи њихов савет, али одлуку ствара сам. Краљ Светипук (Будимир), вели се, „congregans... omnes sapientes regni sui, locutus est eis“ (ed. Шинш, 1928, 302). Они су му дали свој савет, и он је по њему поступио: „Tunc rex dei sapientia plenus, sano utens consilio, misit...“ Ibidem, 303). Главно је, наравно, да је краљ, „dei sapientia plenus“, па зато може и одабрати прави савет. Одлука је само божија и његова, не саборска. За Стефана Неману пише његов син Стефан Првовенчани, док описује први познати српски сабор у Равни, „съвѣсѣдохомъ се съ свѣтитиѣмъ си, и епископѣмъ, и съ члстѣмъмъ чрънѣци, и съ вѣлѣможаимъ есѣомъ“ (ed. P. J. Šafařík, 1873, 7). И то је саветовање са сабором у облику тражења савета. Када га је добио, Неманѣ „посла њаѣ“ (Ibidem). Наравно, сам без саборске одлуке и сарадње. Тако су чинили сви владари овога доба. Сабор је био само саветодавно тело, и могао је саветовати владара једино у оним питањима где је он тражио његово саветовање²⁾. Сабор није имао права ни на иницијативу, ни на одлуку.

Али, пре него што је наука, у мушким напорима, утврдила за рани средњи век оваквн однос између владара и сабора, много се на страни маштало (особито у доба романтике, која у правној науци пружа гране и у наше доба) о

¹⁾ Тарановски Т., о. с., I, 1931, 188—191.

²⁾ Brühner H., о. с., II, 1928, 180. Сабор показује свој пристајак акламацијом, као што су чинили и чланови насељених сабора: Schwartz E., Über die Reichskonzilien von Theodosius bis Justinian, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, XLII, Kanon. Abt. XI, 1921, 211. Акламација је остатак дебате.

савршеноме друштвеноме реду у средњем веку, који би требало као непромењен обновити. Ради тога се, више несвесно него намерно, тумачило речи Стефана Првовенчаног, из описа невога сабора, „и распри князѣкъ князи“ (ibidem) тако као да се на српским државним саборима расправљало, као да се водила политичка дебата, наравно и у опозицији према владару. О томе заиста не може бити говора, и ја чарсто верујем да сам раније доказвао, како је ово место погрешно схваћено, и како је овде свакојакo реч о верској препирци а не о политичкој дебати. Организованих сталежа, који би се могли с владарем препирати, Србија заиста никада није имала, а у ово доба није их уопште нигде ни било. Код нас је, без икакве подлоге у изворима, створено мишљење, као да су се чланови сабора могли владару противити, с њим расправљати и чак одбити оно што је он пред сабор изнео. То су типичне заблуде младе правно-историјске науке, или, још тачније, мишљања заосталих научних романтичара о средњем веку. Мислило се и код нас о нашој властели отприлике онако као о *Ricos hombres* арагонским, који су стојали изнад три саборске курије, о познатим поносним борцима, што су, како се веровало, већ у XI в. бацили у лице владару смеле речи: *Si no, no*. Али ова формула је стварно сачувана тек из XV в. (1462 год.) и, осим тога, чланови српскога државнога сабора нису никада доспели до подвојаја арагонских *Ricos hombres*¹⁾.

На средњевековним саборима, савременима српским и ранијима од њих, начин ради није био налик на модерне парламентарне дебате, него сакрим друштини. Средњевековни сабори су редовно проширени скупови владарске дворске околине, чији је број појачан званицама из редова вишег свештенства и племена, које је по традицији учествовало на зборонима. Владар их сазива обично кад му се свида, и износи пред њих само оно што он хоће. Дужност је позваних да владара саветују, а његово је право да сам одлучи²⁾. Тако је у свима саборима била организација племена у моћне сталеже, који су од владара отели своја права највише при-

¹⁾ Hintze O., Typologie der ständischer Verfassungen des Abendlandes, Hist. Zeitschrift, 141, 1930, 241.

²⁾ Sicking W., a. c., 242—246.

станком на захтеvanе порезе. Ја се никада не могу замислити у истиници да у српској средњеveковној држави овако организованог стадежа уопште није било¹⁾. Зато код нас није могао бити ни дуализма власти у држави, најбитније црте сваке типичног сталешке државе. У српским државним саборима, за читаво време њихова трајања, владар је од саборних тражио само савета и обавештења. Никада им није препуштао одлуку.

Свој однос у раду са сабором називају српски владари договором (*сакѣдѣсакѣ, згокоромѣ*). Ја нећу чекати да ми се тек каже, како тај израз може значити и равноправно договарање и једнострано обавештавање са стране владарева, него ћу одмах истаћи да ми је то добро познато. Знам да се тај израз може схватити на два начина, и чврсто сам уверен, на основу свих наших извора и на основу рада у свима тадашњим саборима, да су српски владари тражили од својих сабора само савете и обавештења. Српски развитак је, у томе случају, исти као и на страни, где су владари тражили исцрпни од учесника сабора само савете (*consilia*), који су се током времена наменили у пристанак и у одлуку (*consensus, voluntas, concipientia*)²⁾. Српски развитак није, међутим, ишао тим правцем и није тако далеко доспео.

У своме прегледу и претресу свих вести о српским државним саборима ја сам увек рекао где се потиче владарев договор са сабором. Тип поступања описан је, без обзира на њену аутентичност, у повели краља Уроша Великога манастиру св. Петра и Павла на Јинџу овако: „Призак кралевѣство ми архуишескога

¹⁾ Од многобројних разборитих разјашњања о организованим сталешкима ја сам изабрао ово, јер ми се чини најкрће и за српске прилике најпоузданије: „Von Landtagen als ständischen Versammlungen kann insoweit nicht gesprochen werden, als die zu solchen Versammlungen Berufenden sich noch nicht kraft eigenen Rechts zusammenfanden und nicht in Vertretung des Landes tagten. Erst, als die Teilnahme Ausfluss eines selbständigen Rechtes nicht bloss eine Pflicht wurde und die Gesamtheit der Teilnehmer nicht nur Berater des Herrschers waren, sondern ihre Gesamtinteressen als die des Landes, Beschlüsse fassend, in selbständigem Wirkungskreise vertraten, nahmen die Versammlungen den Charakter von Landtagen an“. Таки сталешки сабори јављају се у Чешкој тек од XIII а у Моравској тек од XIV ви. *Peterka O.*, Rechtsgeschichte der böhmischen Länder, 1923, 139—140.

²⁾ *Traversa E.*, Das friaulische Parlament bis zur Unterdrückung des Patriarchates von Aquileia durch Venedig (1420), 1911, 13.

би смо ми данас назвали експертским. Цар, наиме, разлаже како је заједно с целим сабором изишао један град и заменио га с призренском епископијом за други. За израз „расејждини“ мислио је Т. Тарановски, да поред њега у загради сме ставити као разјашњење ове речи: претресом, дебатама¹⁾. Још је веровао да може скопчати овај израз с познатим речима Стефана Првовенчаног у животопису Стефана Немане „сѣмѣсѣдохакъ се съ скритиѣнѣмъ св, икѣдминѣмъ, и съ чѣстѣнѣмъ чрквици, и съ кѣлѣможѣмъ своѣмъ“ (ed. P. J. Šafařík, 1873, 7) и закључити, како договор владара са сабором није био само форма, особито када се држи на уму начин како је Никодим бирао за архиепископа. Ја сам о случају Никодимовог избора већ раније рекао право стање ствари, које је слутио већ С. Вуловић²⁾. Овде, у вези с формулом „згокеромъ кѣса зѣора и расејждинѣмъ“, морам истаћи да се њоме заиста не може доказати, како је српски државни сабор имао право одлуке. Сам Стефан Душан, уосталом, одмах иза ових речи наставља у првом лицу: *завѣкинухъ... дахъ завѣкинухъ... записахъ*. Одлучивао је, дакле, он сам, а сабор му је својим знањем помагао да утврди право стање ствари, како би могао донети правину одлуку. Према томе, ја ништа не смем рећи ни да је владар претварао саборски савет (или одлуку) у закон, још мање да је српски државни сабор формално и умеравио владарску власт а камо ли ограничавао³⁾. Ја не знам, да ли је то Т. Тарановски при изразу о умеривању владарске власти мислио на познату фразу о владању Меровинга, да је то био „un despotisme tempéré par l'assassinat“. Кад би то био случај, аналогија не би била тачна. Пфистер је у своме оданитом разлагању о односу Меровинга према сабору, где сећа и на споменућу фразу, развио једну слику која има много сличности са српским развитком из познијих времена⁴⁾. Зато се мора много жалити што се при проучавању наших средњевековних установа уопште није држало на уму да нам је Зинад у своме развиту неспред-

¹⁾ Тарановски Т., о. с., I, 1931, 189.

²⁾ Вуловић С., Белешке о архиепископу Никодиму, Глас, XLIII, 1894, 2.

³⁾ Упор. Тарановски Т., о. с., I, 1931, 141—149 и 190.

⁴⁾ Laviſse E., Histoire de France, II, 1, 1911; Pfister C., Les institutions de l'époque Mérovingienne, 170—215, нарочито 171—175.

њачно за nekoliko vekova, pa da nane ustanove ne treba upoređivati sa zapadnim savremenim, nego s ranijim. Tako su sabori u doba Merovinga imali čak i tu zajedničku crtu sa prvim srpskim saborima u Zeti i Rani, da su i na njima rešavani verski i crkveni predmeti i da je i te odluke potpisivao kralj. Na Zapadu je bilo isto tako. I tamo su veliki imali mogućnosti, kao i kod Srba, da samo van sabora nature vladaru svoju volju, ali to je bio revoat. Kasnije su to mogli postići i u saboru, kada je kraljevstvo Merovinga stupilo u opadanje. Nemački nisu, sve do poslednjega, pošli istim putem. Srpski vladar nije morao primiti saborski savet ili obaveštenje. Stvarno je, iprinio, visoko pamestvo, kao moćne vođne личности и чланови околине владарева, вршило утицај на њега и тако суделовало у владарским одлукама, али то није било преко sabora¹⁾. Takav утицај постоји свагда и свагда, и толико је моћан у средњем веку да се заиста сме с правом у већини случајева, када је реч о владаревим одлукама, о заштити његових права и одбрани нападаја на владара, место речи владар увек употребити израз — владар и његова околина, чији су интереси с владаревим чврсто склопачи. Утицај владете био је, разуме се, тим јачи што је владар био мање у стању да брани своја права. Заиста није случај што баш цар Урош, говорећи о члановима српског државног sabora, вели, да се, поред осталих, договорио и „св кекми класели киле възможими подь рожкою паркетка ми и св кекми взоромь српскимь“ (Законски споменници, 1912, 311). За његове владе су властела заиста много долази. По задато то није било.

¹⁾ Приказујући XVIII гл. Станојевићевих Студија о српској дипломатији осетио је Ф. Гранић тачним тачно да је по тадашњем знању о српским saborима немогуће рећи, какве природе је била сарадња sabora при издавању повеља: „Im XVIII Kap. sind von besonderem Interesse die Ausführungen über die in den Urkunden des XIV Jahrh. enthaltenen Deklarationen betr. die Mitwirkung des Reichstags bei der Ausstellung der Urkunden. Es ist schwer festzustellen, ob dem serb. Reichstag bei den Rechtshandlungen und Rechtsentscheidungen, die in die allgemeine Staatskompetenz fielen, nur eine beratende oder auch eine meritorische Funktion zustand; wahrscheinlich war die Art der Mitwirkung des Reichstags durch die Stärke der Zentralgewalt, die Natur der Rechtshandlung sowie durch örtliche und zeitliche Umstände bestimmt“. Byz. Zeitschrift, XXXIII, 1933, 417.

Српски владари су, иначе, сматрали своје владање збоља ипак како је писао архиепископ Данило II као „*кркнко и самодржавно*“ (срл. Ђ. Даничић, 1866, 4 и 5), ослањајући се, као и остали словенски и германски владари, на племенски схватања о пуноћи владарске власти, нарочито за време рата, дакле, на хришћанску науку о владарима као заштитницима божијим на земљи, чија власт потиже из божије милости, а не од њега и највише, на римека правна учења о владару као извору моћи и закона у држави¹). Поред таквих схватања и поред близине Византије и силе њена утицаја и примера, у средњовековној Србији није било прилике, можда ни времена, да сабори прилику и утврде свој утицај. Нишомто се при томе не сме заборавити да је српској властели недостајало идејно моћство у стварању организационих етажежа, које је на западу пружала црква, увек суверени државе, док је српска православна црква властели предњачила у пуној оданости владару и државној власти; може бити да се и због тога свештени чланови сабора нису одвајали од осталих, па тако у српском државном сабору уопште није ни дошло до оснивања издвојених етажежских курија. Сабор је остао јединствен.

У уској вези с кругом рада српских државних сабора у средњем веку јесте питање о периодичности сазива сабора и о трајању саборских сесија. Када у чл. 83 Душановог Законика не би стајало „*до сјена-зи доба еквор'аго*“, него када би се, без „*сјена-зи*“, говорило само о саборном добу, онда би смели с више сигурности претпоставити да је постојало одређено саборно доба. Овако то не смемо чинити. Не може се, са Стојаном Новаковићем, тврдити „*да су се у то време сабори састајали чешће, у неким одређеним роковима*“, по-

¹ Уопш. ове: „Friedrich war... keineswegs skrupellos in der Aufstellung auf Begründung seiner Ansprüche. Er nahm sie aus den Rechten, welche seine kaiserlichen Vorgänger in Italien auf Grund ihrer germanischen Rechtsstellung besitzen hatten. Es liess es sich aber ebenso gefallen, dass man ihm aus der Zeiteinfassung einer Geltung der römisch-rechtlichen Anschauungen in Italien noch weitere Rechte vindizierte. Dass er selbst an die Rechtsbeständigkeit auch dieser altrömischen Kaiserrechte für ihn glaubte, zeigt der Umstand, dass er noch bis zuletzt auch die justinianische Kodifikation als die Quelle früherer imperatorischer Rechte betrachtet hat.“ Finterwalder P. W., Die Gesetze des Reichstags von Roncallia vom 11. November 1158, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, LI, 1931, Germ. Abt., 68.

лито нам извори нишомито не дају право да о саборима кажемо, како се знало кад се морају састати ¹⁾. То нам не допушта ни знање о тадашњим страним саборима. Црквени покрајински сабори морали су се састајати сваке године једанпут ²⁾. У сасвим раном средњем неку световни сабори, још док су били народни зборови, доиста су се често окупљали сваке године у рано пролеће. То је био претход народне војске. С њима у земји одржавали су се дуго времена и црквени сабори и владарски савети, па је народ имао, неко време, тако приванке да аккламира закључке саветовања владара и његове околине ³⁾. Али када су војске код Словена и Германа престале бити пешачке, и када су само властела — као кованаци — саужили владара, изгубили су и ранији народни зборовни смисао и важност ⁴⁾. Има примера да је периодичност састајања сачувана, али има и друштинских одступања. У најједнијем добу Каролинга састајао се велики сабор (*placitum generale, conventus generalis, synodus, concilium*) у пролеће и пред њим су износила сва важна државна питања. Мали сабор, савет, састајао се онда у једном раду литних послова и ради припреме радња за велики сабор ⁵⁾. Код Срба су се, мислим, локални зборови састајали у одређеним роковима, можда и на одређено место, али то није био случај српских државних сабора ⁶⁾. Они су се скупљали по владарској заповести

¹⁾ *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 1898, XVI.

²⁾ По истому правилу седмог васељенског сабора одређује се, нека се обласни сабор држи једанпут годишње, а не двапут, као раније. Тумачење уз ово правило: „Оутвержатиъ соборъ сѣмъ ежѣ единѣмъ вѣстѣмъ кыкати соборъ к' ковиже власти. Шре оушѣмъ църквитеа страны тоа властѣмъ, коверанѣмъ инскѣмъ ехѣдѣтѣмъ на соборъ, ежѣ кыкатиъ пракианѣмъ ради и вѣстѣмъ кѣмъ кѣмъ, такоаго вѣстѣмъ“. Руско издање Кримије, д. екі г. Увод. и разлагање *T. Виссманна*: *Migne, Patrologia, S. G.*, 137, 543—548.

³⁾ *Hintze O.*, Weltgeschichtliche Begingungen der Repräsentativverfassung, *Hist. Zeitschrift*, 143, 1931, 14 и д.

⁴⁾ *Brunner H.*, о. с., II, 1928, 175—180.

⁵⁾ *Brunner H.*, о. с., II, 1928, нарочито 177—179. *Hintze O.*, о. с., 15.

⁶⁾ Увод. *Fontes rerum Slavorum merid. V: Monumenta Hist.-ant.* 1, 353 (А. Соловјев).

на одређеном месту, не увек истом, и остајали на окупу док не је владар хтео. Дужина састанка зависила је, разуме се, од мношине и важности послова ради којих је сабор био окупи-
љен. Сабори су обично сазивани за који већи празник. Са-
бори су се, дакле, сазивали у неодређеним роковима, на не-
сталим месту и на неодређено време ¹⁾. Владарске одлуке на
сабору одобравали су чланови сабора акламацијом, можда
ритмичком. У ранијим временима влада су саборске одлуке
сводиле и окупијеном народу као у франачкој држави.
У части после сабора учествовао је поред саборских учесни-
ка јавно и народ.

Српске државне саборе сазивао је само владар. Они се
никада нису аутоматски окупиљали у одређеним роковима,
још мање су властела имала право да сами сазивају саборе.
Цар Максимилијан I дао је 1488 сталежима право да се сами
састају и да се периодично скупљају ²⁾. У Србији средњег
века не могу се овакви односи ни замислити. На Западу је
наметало ово право често прво само узурпирало, а тек онда
га је владар својим привилегијама потврдио. У исти мах се,
обично, владар обавезивао да важне државне послове неће
никада решавати без сталежа. О таквим обавезама нема у
српској држави ни говора. Исто тако српски владар није де-
лио своју законодавну компетенцију с властелом, како се че-
сто на Западу поступало; сталежи су редовно тражили за
себе право законодавства у питањима пореза и унутрашње
управе. Такво стање доводило је, наравно, до познатог дуа-
лизма власти у сталежским државама, истина редовно тек од
XV и XVI в.

Српски државни сабори нису били везани са својим ску-
пштинама на исто место чак ни ради крунисања владара, како
би могло изгледати по Барском родослову и по традицији
о Живци, него су се и тада састајали на различитим местима.
Састајали су се обављали несумњиво или у црквама или под
недним небом. Ако се држи на уму да су се сабори окупиљали
и по малим градовима, онда би се могло помислити да и
број учесника није био велики. Иначе, наравно, за већину

¹⁾ Дружинје схватање: Соловјев А., Два прилога проучавању Душа-
нове државе, Гласник Скопског науч. друштва, II, 1926, 31—32.

²⁾ *Rachfacht F.*, а. с., 111 и д.

и спољашњи сјај српских државних сабора важи исто правило као и за разvitak свих српских ustanova — почетна скромност односа ustupa за краља Милутина mesto наплате успону који расте до времена цара Стефана Душана да за њим почне пагло падати, с повим привременим успозом за деспота Стефана, а потом с незадрживим сломом. Таква је развојна линија и српских државних сабора.

Сви српски извори остављају нас у тини ако кренемо питање о чиновничтву српских државних сабора. Да ли су српски сабори имали нарочите личности, које су се старале о глатком току рада за време сабора и заминиле га, и које су водиле бригу да се разраде често многобројни предмети који су кроз сабор пролазили, особито владарски поклопи? Да ли је све то била брига владарске канцеларије или су се о томе старали нарочити чиновници? На Западу, где се у саборима израђивала организација моћних staleжа и развијао дуализам државне власти, владара и staleжа. Добили су, или, још боље, испословали су staleжа своју нарочиту администрацију, аналогну владарској, па су имали своју канцеларију, своје чиновнике, своју благајницу и т.д. У Србији, наравно, свега тога није било, пошто није било ни организованих staleжа¹⁾. Но ја чинишмо не смејемо да српски државни сабори нису уопште имали нарочите личности које су се, у смислу како сам казао, старале о њима. Можда је било поверено и једноме оделеноу владарске канцеларије да води бригу о саборима.

Без одговора остајемо и ако се замислимо, да ли је владар имао свог заменика на сабору, модерно говорећи, да ли је сабор имао потпретседника?²⁾ Да ли је владар могао у претседништву заменити члан династије или државе поглавца? Не знам³⁾. Исто тако не можемо дати одговора ни на питање, да ли је имао српски државни сабор бар свог бележника, који би чувао и његове несумњиво не малобројне

¹⁾ Градеха већа у Русији имала су своје чиновнике. Шахматов М. В. Исполнительная власть в Московском Руси. Записки научно-исследовательского общества, том I (ст. сер. том VI), 1935, 13—16.

²⁾ На франачким саборима владар се могао дати заступати, али то никада није постала норма: Sickel W., а. с., 231.

³⁾ Састанци племена без сазива и претседништва владара нису ништа друго него револуционарни конвенти: Petekha O., а. с., 140.

списе. Да ли је српски државни сабор имао свој парочити печат? Свога бележника, бар за сваку сеснју, сабор је морао имати, а печатом тешко да је располагао. Он сам није ништа одлучивао, него је само одговарао владару на постављена питања, па није имао ни прилике да своје одлуке печатом утврђује.

Сви они одговори на малочас постављена питања заиста не падају лако нашој науци, јер су потпуно или већим делом негативни. Једини нам је утеха при томе да за доба пре конца XIV в., док су се српски државни сабори у повољним приликама развијали, није много боље са сличним питањима и одговорима на њих ни код осталих европских народа. Времена великог развитка саборске моћи и угледа није тај у остатком европском свету тек онда, када се српска држава клонила паду и када је доспевала под турску власт. То никада не треба заборављати, када се обавља реконструкција развитка српских државних сабора у средњем веку.

Ужи савет око српских владара у средњем веку

Српски владари нису могли све важне послове, у којима им је требало туђега обавештења и савета, износити пред српске државне саборе. Они су били пространи тела, нису се често састајала и нису имали довољно стручнога знања и политичкога искуства. Зато су владари морали имати при руци свој ужи владарски савет, који им је стојао увек на расположењу, за који су знали да им је потпуно одан и који је био упућен у све државне послове. Да ли је тај савет био језгра, из које се проширивањем развио српски државни сабор у Рашкој, или је он, можда, био неки одбор српскога државнога сабора? Број извора и њихова природа не допуштају нам да бисмо дали поуздан одговор на ова питања која се не могу избећи. Исто тако нам не омогућују страни примери да бисмо, на њих основани, могли с поузданошћу одговорити, какав је почетак ужих савета око српских владара. Главни извор о њима је спис архиепископа Данила II и његових настављача. А они, у овом питању, нису увек ни довољно потпуни ни доста јасни. Што се пак страних примера тиче, то ни ти нису увек довољно проучивани ни сасвим слични српском ужем савету око владара.

У франачкој држави јавља се ужи савет око владара веома рано у оним крајевима где је превлађивало романско стапоуштво. То је лако разумљиво, јер је у њему владарев утицај могао бити много јачи неголи у народним скупштинама, с једним делом непријатељски расположенога стапоуштва¹⁾. У Енглеској је, исто тако, ужи савет око вла-

¹⁾ О поставку ужих савета око франачког владара и његову проширењу у сабор, ваљда у VII в. *Sickel W.*, а. с., 225—229. Упор. и: *Brunner H.*, о. с., II, 1928, 172.

дари претходно државном сабору. Владар, освајајач, осећао се само у њему међу својима. Али неко чврсто правило за постојанак ових ужих савета не може се, наравно, поставити. Живот не ствара путеве, ни у сличним околностима, сасвим једнаке државне установе. Ето, у Србији блиској Угарској краљ Лудовик Велики није грешо сабор, него је из њега издвојио ужи владарски савет и с њим владао; за своје четрдесетогодишње владе сазвао је један једини пут сабор (1351)¹⁾. Високо свештенство римокатоличке цркве, као неки бразилац сабора, тужило је због тога краља на Римској курији. Но међ краљевих омета је успех ове тужбе. Лудовик Велики је владао, како у његово доба растежиог стајежа у саборима, и није хтео да и његова земља пође тим путем; оједињене традиције Анжуинаца и Јужне Италије чиниле су га неповерљивим према саборима. Владари су од XIV в. намерно стварали сталне уже савете (*consilium continuum*) да би се решили нападаја стајежа на њихову власт у саборима²⁾. Тако постају у сталешким државама веома важени, често јавно чуђени одбоци. Ужи савет постаје копча између владара и стајежа, а његови чланови имају чуђан положај — као саветници, они заступају владареве интересе, а као чланови парламента, они бране користи стајежа. Није потребно, мислим, нарочито истичати да су чланови ужих савета око владара редовно чиновници. То се по себи разуме³⁾.

Никола Кретић био је на сасвим другачијем путу када је о ужим саветима око српских владара ово писао: „У остатака, ја мислим да су и ова специјална саветовања дефинић административна организација“⁴⁾. Ради тога их владари заиста не би стварали. Кретићу је, јачајачи и нехотице, било станао до тога да прикаже владарску власт ограниченим сталешком друштвом, па је зато поред једне брине владарској свемоћи, држав-

¹⁾ Уоп. *Luschin von Ebengreuth A.*, Die Anfänge der Landstände, Hist. Zeitschrift, 78, 1897, 443.

²⁾ *Hiltze O.*, Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschrift, 143, 1931, 46.

³⁾ *Spongenberg H.*, Vom Lehnstaat zum Ständestaat, Hist. Bibliothek, 29, 1912, 60—61.

⁴⁾ *Гласник*, IX, 1857, 82

них сабора, поставио и другу, уже свите око владара¹⁾. С колико мало прва прву браћу, то се види из ранијег разлагања, а како без разлога другу, то ће, мислим, јасно показати преглед и претрес извора о ужем српском владарском савету.

Ја сам већ споменуо да је већина вести о ужем српском владарском савету сачувана код архиепископа Данила II и његових настављача и да се, према томе, односи на владаре којих су животи тако опширније опнени. Али по Карловачком родослову могло би се помислити да је ужи савет споменут као државна установа већ у доба Стефана Првозваног. Тамо стоји: „по сѣхъ свѣроу кѣти поклѣкъ (sc. Сава) шѣхъ кѣхъ прѣдѣхъхъ иро овлѣсти кѣ великоу архіепископѣу житѣу, етефанѣу прѣокѣчанѣоу крѣу, и синклѣтоу, и кѣмоу свѣринѣоу чинѣ...“ (ed. P. J. Šaišlik, 1870, 60). Када би извор био боље обавештен, могао би се помислити да се под синклитом мора разумети ужи владарски савет. То би морала значити реч синклит. Али писцу Карловачког родослова био је очевидно овај учени израз колико драг, толико и непознат по свом правом значењу²⁾. Зато Карловачки родослов не могу сматрати довољно поузданим извором за ужи владарски савет у доба Стефана Првозваног.

С више сигурности спомиње се савет око српског владара и један његов члан у познатом писму Теодора Метохите великом доготету Никифору Хумцу о његову посланству које је кренуло у Србију зими 1298 год. Метохита говори о члановима српске комисије, којој је било поверено да преговара с византинским посланством, које је он водио, и вели да је у њој био главна личност Ђорђе, један од највернијих људи краљу Милутину: „κοινωβόλου τῶν Ροβιά τε καὶ Λόλων

¹⁾ К. Јиречек није, мислим, имао на уму организован ужи савет него појединаче, када је писао о српским владарима да су били „abhängig von der Zustimmung ihrer Ratgeber“. *Jirček C., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, 1, 1912, 21.

²⁾ Међу споменима синклита код писца Карловачког родослова могла би се ова реч односити на ужи владарски савет, када он за животопис деспота Стефана вели: „житѣи же кѣ по рѣдоу напѣсѣхъ се константинѣу философѣу по мнози оумолени синклѣтѣ“ (*ibidem*, 63). Код овакве оскудне извора, као у овом случају, не сме се ни преко овога олако прећи.

је скупио око себе одану властелу да се светују о судбини царобљанског Дечанскога: „сѣ христолубивѣиши сыиъ нго екекшитании сѣтворѣ сѣ соштиними нго властели. и повелѣно бысть родителю нго виденоу выти сѣ подружникии екоиѣ къ славному граду . . . Визанѣи, и тамо власти и до нѣмѣи и къоторои сѣмѣришии сѣтворѣти междоу собою“¹. (Ibidem, 213). Мора унати у очи да се овде не вели, како се је после саветовања сам Душан одлучио, као редовно у оваквим случајевима, него се каже „повелѣно бысть“. Ми с друге стране знамо, како је у овом савету властеле Душанов положај био такав да се више њему заповедало него што је он издавао заповести. Овај ужи савет око Душана могао би се, можда, с мало негодном изразом назвати револуционарни трибунал староме краљу. А у таквима претенденти никада не одлучују сами, него они који од њих праве краљеве.

У дипломатским преговорима између краља Душана и цара Андроника саветовао се Душан, наравно, са својима члановима ужега савета, можда највише с војним лицима, како су Византинци уопште мислили, да високи војни заповедници имају најјачи утицај на српске владаре, с којима су они највише преговарали, на Милутина и на Душана. Животописац Душанов забележио је оно његово саветовање о византинским предлозима веома кратко: „сѣхѣхитании сѣтворѣ к сѣмѣришии етѣчѣткѣи си о прѣдѣлѣхитинѣхъ нмоу глаголѣхъ“. (Ibidem, 224). Саветовање с члановима савета оправдано је на овоме месту речима Светога писма, које су јамачно сматране главном осномом ужега савета око владара и свакога његова саветовања уопште²). Писац животописа Душанова позива се на Приче Соломонове овако: „да бодѣтъ сѣ мудрыиѣ екекшитании тѣи и сѣ разоумныиѣи размыслиишии тѣи“. (Ibidem); ове речи, међутим, нису нађене на том месту³). Други основ савета, на који се позива животописац Душанов, јаво је кратко сажет: „о сѣиѣ, рече, нѣмѣиѣи не творѣ“. За ове речи предлаже се да им се схвати као тумачење познато

¹) Врло лепе примере апела на владара да ништа не ради без савета сабрао је В. Сикел: *Sickel W.*, а. с., 225.

²) *Савојевѣиѣ С. и Глушаѣ Д.*, Св. писмо у нашим старим споменицима, 1932, 376—379. У Светом писму старог завета има множица места сличних овоме, али му ниједно не одговара потпуно. Ја бих само на једно да упозорим: *Псѣ. XIX*, 20.

добила da дубровачку ствар начиниш које сам већ раније споменуо. Царица није била у савету, пада да због близине Дубровачана, који су веровали да се од ње немају ни чему добром за себе надати¹⁾.

Последњи помен узгата савета око владара у нашим изворима није довољно сигуран. Да сам га већ унео у вести о Сабору, истина, с напоменом да се можда ради о узгату владарском савету. Он се налази у животиницу деснота Стефана од Константиноа Филозофа, на оном месту где је помен о одмицању Оливера, вбери кнези Давара, у харем султана Јајрјинга: „Ходатапак же сьвѣдѣнскими сь господице влагочетником о даштери ии мѣнѣион Оанкерк и ек сьвѣтѣомъ патриарху и коѣку сьвѣтѣишнѣмъ сьбора и вѣро сьнѣкѣнта...“ (Гласник, XLII, 1873, 283). Да ли ове речи значе, како су се с бољном одлуком одлучили о сабору и узгату савету (синаклу), или је све то само узгату савет и реф синаклу доспиа само као напомена да што свечанији уписак описат Давар је, можда, Константин Филозоф том рећи описати све дворјане, којих је утицај могао бити значајни? Сигуран одговор је немогуће дати. Писац је био странац, невест српском државном уређењу, које се тада још налазило на тешком прелому, па је зато немогуће из његових речи изводити поуздане закључке. Сметам рећи само толико да је Константин под синаклом можда ипак замислио узгату владарски савет, негову дворјане, о којима ипак је оставио довољно опширну, али, нажалост, не довољно јасну слику. Да не сметам рећи ни да ли би чланови узгата савета деснотари, ако га још имао, били „кѣнѣстрѣишнѣи члѣк“ (ibidem, 283), јер то би, нагла, били само негову теократички; ове спомених и животиница Данила II, који о њему ипак да је био, као младић, на краљевскоме двору „отъ кѣнѣстрѣишнѣмъ“ (ср. Ђ. Даничић, 1866, 333); а ипак дворјане.

Јован Рајић је, на основу проширенога разлагања у Цариграднику овога места из Константиноа Филозофа, описао и виду деснота Стефана као дао подобно плаћањима ве Антони праманија раздѣлених и два парламента, или верховно

¹⁾ У невесте Ковина чопла и Прикла монаха спомиње се праманијим зирти Ђоме Прелубовића скупштина Јајрјинга у митрополији и мало касније узгату савету око цара Јајрјинга: *Гласник*, XV, 1862, 264.

и нискојоу палату, или храмину¹⁾. На привидном текот Царостваника није му давао прва ни овако различна, а још мање оригинална. Али Рајић је своје бољажливо скривене политичке идеале више волео изнети пред своје читаоце, него тврђу Царостваника него као своју мисао. Он је, устатом, само мало даље пошao од састављача Царостваника, који је укратко опис владe деспота Стефана, док је проширивао опис Константина Филозофа. Јер и опис свечане тишине на његову двору из деспотови живота није у Царостванику је проширен, и Рајић, који је малочас величао епископски начин владања, на овоме месту даје у небо озбиљне тишине „Венетскихъ Свѣтирови“, који обављају своју службу „въ глубокомъ молчаніи и тишинѣ, со усердіемъ и ревностію“. Но то су била донекле два различита начина владања — епископски и млетачки! Еклектички начин одушевљивања за политичке системе код Јована Рајића ништа је чинио, али нема сумње да истиче из његовога искренога српскога родољубља и да је он хiao у овај посао, који се свесно изводи као политички опасан, само ради завршетка свога размишљања о идеалном начину владања. Моделима таквог приватне близакости и благовољности, изводити можда, да је ревност, правосудје, и истива владѣтељ, и по тому истому Стефана сего Деспота правленіе многимъ, а најпаче Србскимъ Правителемъ примѣръ и образецъ бити могао²⁾. Дакле, сједињени епископски парламентаризам и млетачки свечани озбиљност, представљали су, по Јовану Рајићу, главне црте српскога начина владања пред над деспотовине, које је његово родољубиво срце желело видети обновиљене у српским земљама, када се ослободи.

Ужи владарски савет морао је у тешким временима српске борбе против Турака, када је постајало све теже скупљати српске државне саборе, узимати његове дужности. Бар неке. У оцајним борбама с Турцима владари су несумњиво тражили савета и ослонца у свом ужем савету, коме саветовање није лако падало. Српски државни сабор ипак није могао потпуно се заменити. Преда њ су, и у најтежим временима, долазила питања о новом владару, нарочито при

¹⁾ Раича I., Историја разнихъ славенскихъ народонъ најпаче Болгаръ, Хорватовъ и Србовъ, III. 1794, 108—109.

промени династије, и о новом патријарху. То савет није могао обавити.

Немогуће је утврдити какав је био однос ужега владарскога савета према српскоме државноме сабору. Али ово питање мора се бар споменути, пошто су нам на страни познати случајеви да је владар у свом ужем савету пре састања сабора претресао сва питања која је био рад изнети пред сабор. Јамично се не би много погрешило када би се претпостављало да је тако морало бити и у српској средњовековној држави. Пред сабор се заиста није излазило без икакве припреме, без расподеле рада, коју ми данас зовемо дневним редом. Није, наравно, ниста ствар, да ли је владар обављао тај савет са својим саветницима или у конституисаном ужем савету. Разуме се да је то, углавном, ипак питање форме, пошто се ради скоро о истим личностима, али у оваквим случајевима не смеју се презрети ни најтања питања форме.

Српска средњовековна држава имала је, дакле, установу ужег владарског савета, у коме је поред владара био митрополит, каткад владарица, наследник престола и одабрани вјештаци из круга дворјана, високих војних и цивилних достојанственика. С могућим, наравно, малим изменама. Владар је сам сазивао савет и окупљао га, што ми знамо, у случајевима хитне потребе саветовања, или кад му је требао нарочит, стручан савет или кад је желео повести поверљив разговор у најважнијим државним пословима; можда је сазивао савет и онда када је стојао пред одлукама мучним за свачију свест, да би тако одговорност са саветом поделио. Чланови савета имали су дужност саветовања, а одлучивао је сам владар, осим, чини се, приликом о затављању Стефана Дечанскога у Звечан. Тада је, можда, сам савет одлучивао. Али то је било немирно доба. Иначе је однос ужега владарскога савета био према владару исти онакав као српскога државнога сабора — имао је једину дужност саветовања и одобравања.

XIV

Српски државни сабори и византински историчари

Ја сам покушао преместити вести о првим познатим српским саборима из XII у IX и X в. и као први извор, у коме има бар индиректних вести о српским саборима, стврдноту цара Константина VII Порфирогенита. А у напису ове главе поставио сам стварно питање, да ли су византински историчари уопште знали за српске државне саборе. То може изгледати мојима читоцима чудно. Међутим, ту нема никаква чуда. Срби су у тима временима, о којима пише Порфирогенит, били у првим почетцима државне организације, и скупови на којима би они, по царевим респал, бирали своје владаре стоје бар на прелазу између народних сабора и државних сабора. Државним саборима, који су нам познати из каснијих времена у Зети и Рашкој, не може их се назвати. А пошто је византински писци, дugo времена, немали ни тако сиромашних вести као цар Константин VII Порфирогенит о друштвеној и државној организацији код Срба, да би се из њих могла склонити бар нека слика о њиховим претставима унутрашње српске државне организације. Ниједно гласно занимање за Србе гласало се ратовања, па се то, наравно, огледа и у византинским изворима, где се доносес вести о Србима. Зато је нама из византинских извора добро познат српски начин ратовања. Довољно тачно смо обавештени о утврђењима на српским границама и о природи византинске границе према Србима уопште. И то су забележили византински историчари XI—XIII в. како Срби мисле о савезима с другим државама, па да ли се на њих као државне може одолити. У томе кругу крећу се највише византинска занимања за Србе, а што се тиче њихових унутра-

linijskih odnosa, vodili su osobito brigu o dinastijskim sukobima, razume se, omet radni pitanja snižavanja politike.

Zato je u pridišnom običaju vizantijskih izvora o Srbima, od X—XIII v., veoma malo vesti po kojima bi se mogao naletnuti kakve su bile vizantijske pretpostavke o unutrašnjem uređenju srpskih država. Svi vizantijski pisci, uostalom, gledali su s tolike visine na tuđe državno uređenje da mu nisu ni mogli pokazivati ozbiljnu pažnju. Najviše kod država Vizantiји блиских, у којима су они гледали само узурпаторске замисли. По њихову схватању, једини држави с личним државним атрибутима било је византијско царство. Варварске земље, као српске државе, нису, по византијском мишљењу, уопште могле бити кћу права држава уређене, па су они о њихову унутрашњем животу и абортисања ванста еквим непознату бригу водили.

Такво расположење је трајало до под крај XIII в., када је Србија под краљем Милутином у тако моћном залету почела освајати византијске земље да се је у дну византијске свести могла јавити нејасна мисао о српској замени византијског царства. Српски краљ постао је византијски царски zet, а византијска царица маћаста је о наследству великих синова на престоу српских владара. Док се је нај преокрет обављао и док су Византијци, од првих успеха краља Милутина, долазили свести да српски освојења нису привремена, дотле се и у њиховим схватањима морала догодити промена у односу према занимању о унутрашњем уређењу Србије. Прва слика српског дворског и државног уређења код византијског историчара, Никите Хонијата, носи на себи све знаке никовске карикатуре, како је, уосталом, и разумљиво да нису Византијци о земљи из које је једна византијска принцеза срамно протерана, истина, не штедели ни ју⁴⁾. Друга слика Србије, насликана од Георгија Пахимера, у вези с неуспелим преговорима о удаји друге византијске принцезе за млађег сина краља Уроша Великог, сасвим је исте природе, још жучнијим и тамнијим бојама насликана⁵⁾. Византијцима је Србија још презрења вредна и непријатељска

⁴⁾ *Nicetae Choniatae Historia*, ed. Bonn., 1835, 703—708.

⁵⁾ *Georgii Pachymeris De Michaelis et Andronico Palaeologis libri tredecim*, ed. Bonn., I, 1835, 350—355.

земља, које пријатељство они не требају и не траже. Пола-
гаши и, за њих, бољни преокрет — настаје тек у другој на-
вадања краља Милутина, када се српско пријатељство мо-
рало тражити. И тада се још осећа исти уображени византин-
ски став према Србији, наравно, с опасномћу да изгледа не-
искрен и смешан. Византински историчари сада пишу с ви-
сине, с наклоњу и заурадомћу и о унутрашњем уређењу
Србије. Али бар пишу. А критичка историографија може и с
таквим вестима изићи на крај, и на основу њих објавити
слику каква је лебдела пред Византинцима о унутрашњем
уређењу Србије. Јак задатак то, заиста, није, но он се мора
извести, а на овоме месту мора се изразити нарочито од-
говор на постављено питање — да ли су византински исто-
ричари знали за српске државне саборе? Овакво питање
да се, с разлогом, ставили само на Дубровчане и на Визан-
тинце, пошто су, од странаца, само они толико познавали
Србију да би и на овакво питање могли од њих очекивати
тачан одговор. У прегледу и претресу свих вести о српским
државним саборима ја сам морао обрадити и дубровачке
вести о природи државног уређења Србије и утврдити да ли
су Дубровчани знали за српске државне саборе и, ако су зна-
ли, како су гледали на њих. Овде ми остаје да претресем ви-
зантинске писце о унутрашњем уређењу Србије и, пре свега,
дам одговор на питање, да ли је византинским историчарима
била позната установа српских државних сабора.

Ништа се не устручавам рећи да је ово питање, досад
непроучено, предмет мојих нажалост студија већ преко два-
десет година. Оно је веома сложено, јако мучно и много
дугубо, али се више не сме објавити ни одгађати. Тре-
бало га је већ давно отворено поставити, јер ја држим да
није само моје мишљење, него да је опште схватање, како
је, поред обила и важности византинских извора о Срби-
ма, нажалост већ у почецима критичке српске историографије
привести решењу проблем о византинским погледима на срп-
ско државно уређење. То је једно од најпречих питања наше
историјске науке, које би се морало тачно поставити и њего-
во научно решење покушати и кад га не би још изазвала
чињеница да су међу византинским историчарима и такви
који имају занимљиве вести о унутрашњем уређењу наше
земље у средњем веку, пошто су Србију добро познавали,

сами je posećivali i u toj kraje ili duže vremena boravili. Ti su jamačno imali šta reći o toj; samo je pitanje, da li su bili spokojni da istinu uoče i voljni da je kažu.

Prvi, nama poznati, opširni izveštaj o svozme poslanstvu u Srbiju radi pregovora o miru i o udići Simeonide, kћera cara Андроника II, за краља Милутина написао је дворски посланик Теодор Метохита у облику дугог писма великоме архиепископу Никифору Хумну. 1298 год. ¹⁾ Метохита је био ради ових послова пет пута византински посланик на српском двору, имао је, дакле, прилике да изблиза, дуже времена и у важним и разним пословима, посматра Србе и лично учлава њихово државно уређење, за које се је морао заимати већ и ради судбине кћери свога цара, потоње српске краљице. Нема сумње и да је био довољно оштра и извешљива догледна, па да је, према томе, могао наследити унутрашње уређење Србије тако да би његова слика давала одговор на већину важних питања која ми себи постављамо о уређењу тадашње српске државе, и често узалуд тражимо одговор на њих у изворима. Али Метохита је, по тадашњој византинској моди, више било стало до тога да састави писмо које ће бити чудо од стилске лепоте него да напише тачан и јасан преглед стања у српској држави, како га је он загледао и видео. Његово писмо је превео на српски М. Анотоловић, али српски превод је бледи и не увек тачна слика намерне афектираности Метохитина стила ²⁾. Њему се једважно чинило: претички да пише јасно, обичним речима. Зато је изабрао неким закрнут начин разлагања, опширан и заплетен, цит речн за које се је веома лако уверити да се јавно ретко употребљавају у грчком језику. С тим се он хтео прославити, тако је хтео изазвати дивљење, а можда и књижевну завист, свога заштитника и пријатеља Хумна.

За нас је то, наравно, велика невоља. Зашта није лако на маглуштине обилних фраза ишчитати, где је Метохита видео главне силе српске државе, кога је сматрао најмоћнијим

¹⁾ Θεόδωρος ὁ Μετοχίτης, Πρεσβευτικόν, ed. K. N. Sathas: Μεταφραστὴ βιβλιοθήκη, I, 1872, 154—193.

²⁾ Теодора Метохита Посланица о дипломатском путу у Србију преводом Јеремје краља Милутина са Симоидом год 1298. С грчког превод: М. Анотоловић, Глепис Матице Српске, 216, 1902, 27—58.

факторима при стварању одлука важних за владара и државу, и да ли је — што је за нас овом приликом најважније — оспетио да постоји српски државни сабор, да је он знаменита, можда, моћ у Србији, па да би требало стећи његову наклоност, ако се жели постићи остварење византинских намера у српској краљевини.

Теодор Метохита је, вели, још на путу чуо да су у Србији, на двору краља Милутина, у ово доба само две силе о којима се мора старати да их придобије — краљ и његова околина (они који су око њега, „οἱ περὶ αὐτόν“). Сасвим онако како чине сви посланици свих премена, тако се и он, како се види, прво разбавио, какве су одачујуће силе у земљи његова посланства, а потом, како су према његовој држави и повереној му мисији расположене. О томе се распитивао још пре уласка у Србију, нарочито боравећи у Солуну, и шта је тамо дознао, то је и сам писао кадв се упознао са српским приликама — краљ је добар, али околина му не ваља. Краљева доброта описана је врло кратко, јер се цели само да је његов однос према Византинцима и до данас добар („εὖ... δέχρ: καὶ εὐδαρὸν“, 165). Али код описа околине краља Милутина присутна је сва Метохитина вештина сликања у глумним опаци и рђаво расположени према леном и према послонима („καὶ οἱ καὶ ὁσὶν τῷ καὶ φ καὶ τοῦ πρὸς τοῦ“, 166). Чак и међу домаћима они су прости и немарни варвари. Како превести све оштре синајимне изразе, којима се њихова злоћа жигоше? Одвратни су, подмукли и зломислени („βδελυροί... κακοί, βλά καὶ κακοχρόνοι“, 166). Мекки Византинцао мислио је да ће их нарочито отрпати када је о њима написао, како су свикали да уживају у борбама („καὶ πρὸς τὰ εὐχρησθέντα χάρειν“ 166). Исто тако како су још за живота памћења писали зловимерни странци о Србима, особито о Црногорцима, тако је у овим давним часовима ишла реч међу Византинцима и о околици краља Милутина, да су у њој отимачи волова и коза („καὶ εὐχρὲν εἶναι αἰχμὴν ἀρλεκτῆρες“, 166). Не живе, каже, радо међу светом, него по шумама и по границама; Метохита је ту успело да се послужи омонимизма: „ἐν τοῖς ὄρεσι τε καὶ ἐν ὄρεσιν“; какво уживање! На пустим и усамљеним местима вребају на стоку и на људе, отимачи одело и заробљивачи; ту је Метохита хтео да покаже финну разлику у значењу речи ὁ λοπτοδότης (разбојник који

само одело отима) и *ὁ ἀνδραποδιστής* (разбојник који здује отима, кога је вредно убити). Он, заиста, није слутно да је у западним државама — истина, у ранијим временима — народ очекивао од владара да га води у плачкања¹⁾. То се сматрало као део владарских дужности и као zgodna прилика да се владар прослави и народу умилу. А Метохита опште не доводи српскога краља у везу с војничким походима његове околине, који су, наравно, били и пљачкашки, као свуда у средњем веку. Дела и намере ратоборних српских војвода дали су му прилику за Византинцима драго моранисање: Они су презрели закон природе, истине и правде. То је све, наравно, једино опште место, један типичан опис злих људи, овде примењен на околину краља Милутина. За нас је ипак важан, јер је Метохита нашао не само да је оваква слика околине краљеве тачна (што није толико важно, кад се зна како је та слика настала), него да је краљева околина заиста моћна. Он не спомиње ни српски државни сабор, не говори ни о властели као моћном и организованом стадежу, не истиче ни свецителство као утицајну моћ, него на прво место после владара поставља његову околину. О њој, налази Метохита, мора се водити рачуна. А она није веровала Византинцима, него је била против преговора с њима и против намеравања краљеве браће везе. За све што су Византинци у преговорима износили, имала је краљева околина само један суд — да су то празне речи, ништа више (*οὐδέν ἄλλ' ἢ λόγους ἰσχυροὺς τὰ πρὸς ἡμῶν φόβον· τὰς καὶ πλεον οὐδέν*²⁾, 166). Краљ је био, по Метохити, другачијега мишљења. Веровао је Византинцима, и много му је било стало до брака, који би јако желели и његови праци (*καὶ τοῖς σφετέραις αὐτοῦ προὔβουσι κῆκτοπιότητις κηδεύσεως*³⁾, 167). То је истина, Немањићи су заиста тежили за женидбама с византинским принцезама. Метохита је приказивао положај на српском двору, како се види, као јако опасан за византинске намере, јамачно и зато да би тим већма настакао своју посланичку вештину и нагласио свој коначни успех. Краљ се, по његову мишљењу, храбро борио против схватања своје околине и бориће се, али он је стрелио да ли ће до краја издржати у сукобу с тим онаким и лукавим људима:

¹⁾ Brunner *l.*, о. с., II, 1928, 174.

„Καὶ ὁ μὲν οὕτως ἀντέχει διὰ πάντων τῶν, καὶ ἀντιστρίψεν φρενί, ἵσως δ' οὐκ ἀντιστρίψας μέχρι παντός ἀπέλει, οὐδ' αὐτοῦ πάντας πασιν ἔσται καὶ περισσῆται τῶν περὶ αὐτὸν ὡς κήρυται παύλων καὶ ἐπιβοῶντων ἀνδρῶν“ (167). Ја мислим да су и Византинци били начисто с тиме да је Метохита тај сукоб схватања умелно напав, како би себе уздигао. И још нешто слутим, да се је краљ Милаутин више залагао за друштваја схватања своје околине него што су она стварно постојала. Ако не сасвим, а оно јамачно бар до неке мере, та различита схватања су му били само средство да пренеси Византинце на попуштање — он би говорио је, али околина („οἱ περὶ αὐτόν“) неће! А стварно је ипак највише важила његова воља.

Занимљиво растегање и убрзавање преговора и византинска погрда и похвала српскога дочека византинскога послианства не могу бити предмет мога разлагања. Ја се не могу овде дуже задржавати ни на опису српскога владарског двора и части и свечаности на њему, с очевидним потсмехом описаним, пошто се мене овде тиче само питање о стварним силама у српском краљевству, да би се тако утврдило, је ли и српски државни сабор међу њима. То је питање по себи веома знаменито, и постаје још важније, ако се узме на ум да има државних сабора пред које су владари у средишњем веку заједно износили своје уговоре с другим државама, о чему се сада у Србији радило, и с којима су они добијали претресати питања владарске женидбе, пред којом је краљ Милаутин сада опет стојао.

Када су преговарања ступила у одлучну фазу, изјавили су Византинци да је њихов цар испунио све што је обећао у вези с удајом његове кћери за српскога краља, и да сада ништа не остаје него да се са српске стране положи заклетве. Од кога је тражио Метохита заклетве? Кога су гле Византинци сматрали тако моћним и угледним у Србији да су захтевали заклетву с његове стране на знаменити уговор? Да ли су је тражили од српскога државног сабора? Разлагање Т. Метохите на овом за нас тако важном месту јесте, нажалост, типично византинско многословије — у много речи мало је казано, па и то недовољно јасно. Византија је тражила заклетву и јимство краља, краљице и њихове и њихових и највећих у земљи, нарочито свештеника и њиховог поглавце. Морам пожалити да је превод М. Апосто-

довића и овде, као и иначе, недовољно тачан, мада знам — и осећам — колико је незгодно преводити закрпнати текст Метохитин. Он овако вели: „Δεῖ δὲ ρόνον αἶμα, τῶν ὁπ' αὐτοῦ δι' ἀγαθὸν ὄρκων ρηγὸς καὶ πίστεων καὶ μητρὸς ἄρα ρηγείας, καὶ τῶν κατὰ χεῖρας σφίσι ἐπιτηδεύων τε καὶ μερίστον ἀνδράν, ὁμοῦ πάντων ἀσφαλείας χάριν ἁπίσας, καὶ μάλιστα τῶν ἱερυτευόντων διὲν αὐτῶν πίστει εἰς τοῦτον καὶ προσπατήσιν τῆς χάριος ἐπ' ἐκκλησίαις, καὶ πρώτου δὲ τοῦ γε σφῶν αὐτῶν πρώτου“ (175). Држим, пре свега, да су ὄρκοи и πίστεи употребљени, сигурније бар, онако као код Платона, јер тако се може некакo укврати смисао текста. Захтевање заклетве и јамства од „последи хејров прѣси епѣтхеѣн те каѣ мејѣстоу људрѣн“ није довољно јасно. То значи људи згодних, погодних и најпешних у земљи. Захтев заклетве свештенства и митрополита, иако зближа на сметен начин изражен, још је најјаснији. То су, ето, биле ствари моћи у Србији, до чије су заклетве и јамства Византинци држали. О сабору нема помена. То се мора изаћи, и не сме се сметати с ума.

Српски државни сабор, уосталом, не би ни могао бити обавештаван о деликатним и тајним питањима, која су се прегресала, и још мање би се могао тражити његов савет или чак очекивати његов приставак. Ужи савет владара био је, међутим, обавештаван, како изгледа, о свему, јер Т. Метохита каже да је прва личност међу преговарачима са српске стране био Ђорђе, члан ужег владарског савета, ако је овај назван ἡ βουλὴ¹⁾). Иначе је Ђорђе био „ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς τοῦ γένους στρατεύμασι δεύτερος“ (176), други војвода у народним војскама, дакле, војна личност.

Преговори су наилазили на многобројне сметње, које ја овде већином смем обићи, али морам споменути напор краља Милутина да Византинци одустану од захтева заклетве краљице матере и задржати се на дугој борби око давања српских талаци, када су се преговори већ били коњу при-

¹⁾ Георгије Пахимер је и околина византинског цара знао ἡ βουλὴ. По њему је војвода Гала (Γαλας) препоручио цару Андронику II да склопи мир с краљем Милутином ради заштите источних граница. Ово се учинило заиста најбоље цару и његову савету: „ὅτι τε οὐκ ἐλάττωσεν τὸν αὐτοῦ κρημνὸν καὶ βασίλει καὶ τῇ περὶ αὐτὸν βουλῇ καὶ τὸν λαόν“. *Georgii Pachymeris De Andronico Palaeo*, o, III, 30, ed. Bonn, II, 1835, 272.

ближили. Византинци су тражили, сигурности ради, са српске стране таоца, а Срби их нису хтели дати без уверења и јамства да им се неће ништа догодити. Нису то хтели чинити, па ма због тога трпели: „ὁδδ' ἂν εἴ τ' αἰσχροῦν“ (181). Напоследку, стварним византинским попуштањем, речено је то мучно питање, и они су добили таоце, децу Срба „τῶν μεγίστων καὶ πολυζήτητων“ (182), то значи највећих и најниже трижених, све толико неодређени изрази да се с њима може очајавати. Не говори се јасно о деци високе власти, или чиновника, или војника, него се употребљавају изрази с којима се ништа не може почети — бирани и афектирани; сјамо властeosка деца то тешко да су била, јер се властела не истичу; када је пошао српско пошамство, заједно с византинским, цару, нису у њему била моћна властела, како би се, можда, очекивало, него монах Дамјан и црквени егзотор Добраило.

Теодор Метохита није осетио углед и власт државног сабора у Србији. Није тражио ни његово посредовање, ни његову заклетву, ни његово јамство при уговору. Осетио је, ипак, значајност ужега савета око владара, јамачно је веровао у моћ цркве и у углед старе краљеве, а важност и моћ околине краља Милутина, дворјана и високих војних личности, мислим да је препрећивао ¹⁾. Тико је, ето, некако прва пространија слика византинских претстава о Србији средњег века, нарочито о њеном унутрашњем уређењу.

После склопљенога уговора о миру између Византије и Србије и обављене удаје Симонидине за Милутина посетио је српски краљ свога царскога таста у Солуну. Георгије Пахимер истиче, како је цар Андроник II том приликом краља Милутина величанствено дочекао, данима гостио, частима и поклонима обасипао, а његове великеше царским даровима даровао „ἐπὶ καὶ βασιλεὺς κατὰ τὴν πόλιν Θεσσαλονίκην, ἐκεῖνον (sc. Μηλώτινον) μεγιστοπρεπὲς ἐκκεῖσθαι καὶ δούκην καὶ τιμὰς ἐν ἡμέραις ἑξαλλά, καὶ τοὺς αὐτοῦ μεγιστάνους βασιλικῶς ἐδωρεῖτο τοῖς μεζούσι“. (Georgii Pachymeris De Andronico Palaeologo, IV, 5, ed. Bonn., II, 1835, 286). Τί οἱ μεγιστάνες су

¹⁾ Дубровчани су у то исто доба имали отприлике исто такво мишљење о распореду стварних сила у српској држави и према томе подишавали своје поклоне краљу, баронима и митрополиту. *Monumenta spect. hist. Slav. merid.*, XXIX, 1897, 13.

вагове дубровачких извора, несумњиво непосредна околина краљева, међу њима јамачно и чланови његова ужата савета, до чије је наклоности византинскоме цару много стало. Они су стварна сила. Јер уживају поверење владарско, и ко њих придобије за себе, може се надати да ће постићи и код краља шта жели. О српском државном сабору, као таквом, не може у ово доба, како се види, брига ни Дубровчани ни Византинци.

С много разлога, морао сам се тужити на став Теодора Метохите, што га је он заузео према Србији у извештају о своме посланству на двор краља Милутина 1298 год., и на његов зајрнути и афектирани начин изражавања током описа унутрашњих прилика српске државе тога доба. С још већим привом сме се то рећи о великоме, иначе, византинском историчару Никифору Григори, који је био члан посланства што је ишло из Цариграда у Србију 1327 год. Он је о томе путу написао извештај Андронику (или Атанасију) Зариди, из кога су неки делови ушли у његово опширно историчко дело, а што је тамо изостављено то је М. Ласкарис саопштио, да би се добила тачнија претстава о писму које би могло бити знаменито¹⁾. Онда је, истина, било то много издешавано писмо већ и у целини издашо, но не безпрекорно. Сада располажемо с још једним издањем целог писма, које не мења већ стечени утисак — да је Григорин извештај о Србији бољно празан²⁾. Ради сврхе свог садашњег поста морам још нарочито истаћи да у целоме писму нема ниједне важне вести о унутрашњем уређењу Србије, а у великоме делу Григориноу да се на онима местима где је реч о Србима једва осећа да је он Србију својима очима гледао. То ће, одмах, јамачно и моји читаоци осетити.

Из његова описа доба владе краља Милутина морам, мислим, овде саопштити оно место где је реч о покушајима византинске царице Ирине, кћерке краљева, да осигура наследство српскога владарскога престола својим синовима,

¹⁾ Писмо Никифора Григоре Андронику Зариди о свом путу у Србију: *Λασκαρις Μ.*, *Византинске прилике у средњовековној Србији*, 1926, 132—138.

²⁾ *Νικηφόρος τῷ Γρηγορίῳ τῷ Ζαρίδῃ πορῶ Ἐπερωόμενος*: *Guilland R.*, *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Collection byzantine, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Bude, 1927, 12, 30—51.

прво Димитрију, па онда Теодору. Царица је јамачно мислила да то може постићи без српскога државнога сабора, само краљевом десигнацијом. Григора не истиче да она није имала право, не вели ни шта је српски краљ о њеним намерама мислио, него само каже, како је он прво Димитрија дочекао љубазно „ὡς δὲ καὶ ἄσπετος μὲν ἐπεδέχθη παρὰ τοῦ Κράλη“ (Nicerphori Gregorae Byzantina historia, VII, 5, ed. Bonn, I, 1829, 244), а онда је исто тако радосно примио и Теодора: „ἄσπετος οὖν καὶ τοῦτον ὁ Κράλης ἐπεδέχεται“. (Ibidem). По Никифору Григори, царичина намера не би успела због размажености византинских прилича, којима се није допало у српској земљи. За нас је веома важно, да је постојало схватање на византинском двору, како се српски владарски престо може попунити и самом владарском десигнацијом, којој се царица надала, без ичије друге свласности, наравно, и без знања српскога државнога сабора.

Иначе је Григора знао за важност свечаних скупова и за углед пословица на њима. Чак и у Византији. Тако, н. пр., кад описује како је цар Андроник II хтео свечано да изобличи свога унука, он је мислио да то треба да учини пред патријархом и саветом: „ὅπῃ τῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ συνέλειτῃ“ (Ibidem, I, 303); занимљиво је, у вези са саветом, што он вели да су уз Андроника Млађег пристигали не само људи из престога народа, него и чланови савета и кућевни људи: „οὐ μόνον μικροὶ πάντες ὅσοι τοῦ δῆμου τῶν Βυζαντίων, ἀλλὰ καὶ ὅσοι τῶν συνέλευσιν καὶ οἰκιστῶν“ (Ibidem, I, 395). То је структура византинског друштва.

Српско друштво замислио је, мислим, Григора као јако примитивно и једнолико. Срби су, по његовом мишљењу, сви јединствена целина, која иде за својим краљем и потпуно му се покорава: „ὅψι Τριβαλλοὶ πάντες ἕπονται καὶ οἱ πόδες ἐπείκουσι“. (Ibidem, I, 380). Он не зна ни за какву политичку власт у земљи поред краља, дакле, ни за сабор. С оваквим схватањем слаже се и накосна примедба Григоринова, како је Стефан Дечански испратио 1327 год. своју кћерицу по својој мишљању лепо, а у истини јако бедно према ономе како би требало: „ὡς μὲν ἱκεῖνς ἐδόκει, καλῶς τῷ ἄλλῃσις πολλὰ τοῦ δέοντος ἐνδεῶς“. (Ibidem, I, 382-383). Тај је испраћај он сам видео и с њисине византинске уобразилености, тада тако мало оправдане, овако о њему писао.

Највише светлости на унутрашње уређење Србије и па-
чин владања у њој бацио је Никифор Григора у своме зна-
менитоме опису пада Стефана Дечанскога и доласка на вла-
ду Стефана Душана. Наравно, и у оном његовом размишљању
— као код већине учених византинских историчара — има
књижевних елемената описа револуције уопште, па се, према
томе, ни слика српскога друштва, како је онде нацртана,
не слаже потпуно с малочас споменутом скицом примитив-
них српских друштвених односија. Стари краљ, Стефан,
већ шездесетогодишњак, развуче Григора, оженио се с дво-
наестогодишњом кћерком ћесара Јована, и она му је почела
рађати децу пре него што је оженио сина из ранијега брака,
Стефана Душана. Овај се забринуо, одлучио да се одметне
од оца и дигне на њега. Тамашњи великаши, војводе и за-
поведници, којима је била додијела влада очева, потајно су
се око њега окупили и подрживали у њему пламен одмет-
ништва. Мало дана је прошло, па су га повукли за собом,
зарутили на оца и њега прогласили краљем и самодршцем
Србије. Кроз неколико дана су сви нагризли, с одличном
војском, гонећи без муке незванога оца сину и одатле у там-
ницу. Стефану Душану то није било по вољи. Збутио се,
али је ипак ћутео, јер се није могао противити налету мно-
жине. Бојао се да не би изненада и он пострадао. Није много
дана прошло, и они су окованог краља удавили, нагло му
живот окончавши...¹⁾ Сину су му власт утврдили и осигу-
рали, па одмах заузеле ромејску земљу све до Струме и
Амфиноља; тада су и Струмицу заузели с осталим градињима.

Нема сумње да је у овом Григорином опису за нас нај-
важније што он описује завереничку околину Стефана Ду-
шана речима: „οἱ ἐκεῖ μεγάλαις καὶ στρατιωταῖς καὶ ταξίρχοι“
(*Ibidem*, 456), дакле, већином војници: незгодно је, наравно,
што је тешко рећи, шта тачно одговара овим изразима у
српском друштву — великаши, војводе и заповедници. Гри-
гора је, нема сумње, замишљао ону српску побуну као вој-
нички проноунцијаменто, какви су извели толике промене

¹⁾ *Nicéphori Gregorae Byzantina historia*, IX, 12, ed. Bonn., I, 1829,
456—457. Мена је милаје крај ове Григорине реченице не истаћи („δὲ τότε
τοῦ ἐξουῦς ἐπὶ τοῦ ἐκτελέσαντος“) него му дати оно значење које предлаже
К. Јаречек (*Jireček C.*, *Geschichte der Serben*, I, 1912, 366). Држим да је
то стилски украс, без кога може сажета садржина остати.

на византиjskom царском престolu. У елементима српскога устанка, како је овде описан, треба тражити, уосталом, не само једну особину византијских војничких и дворских побуна, него и више. И вођа покрета, Стефан Душан, сасвим зависан од своје околине, налик је на многобројне претенденте, којима, бар неко време, управља њихова околина. Григори можда није схватио знаменитост одлуке Стефана Душана, да палету енергију покрета потроши у освајањима Византије, како се не би претворио у сталну унутрашњу револуцију. Али Душан је добро радио по здравом осећању великога државника, које га је водило правим путем; не, уосталом, тако нагло како се Григори сећао.

Константин Јиречек је мислио да покрет против Стефана Дечанскога сме, бар на основу Григоре, назвати „дипломатском револуцијом“. Ја то не смем чинити, и бојим се да се таквим речима уноси чак забунa, ако се мисли на Григоријев опис. Из његова разлагања осећам више војничку страну покрета него властелску, можда, истинa, у зависности од византијских Григоријевих искустава. Уосталом, у сваком случају није покрет за промену на престолу потекло, ни оном приликом, из српскога државнога сабора, и он није играо главну улогу у њему. Сабору је, после свршенога чина, остала, како сам већ разложио, само једна обавеза, прилика да својим усклицима покаже пошоме краљу, Стефану Душану, како свршени чин одобрава. Ништа више.

Григора не истиче, поводом ове промене на српском престолу, ни савет, ни сенат, мада их, царавно, познаје и спомиње као синклит и, чак, герусију (*Ibidem*, 598), све у Византији. За српско друштво и његове дедове и слојеве нема ни толико јасне изразе, него се служи речима за које је веома тешко утврдити шта управо за њима стоји. Није изузетак ни последња, мало пространја, Григорина слика српскога друштва, коју ћу одмах овде претрести, мада јој хронолошки није ту место, пошто ми је стало до тога да, колико је год могуће, обрадим нести појединих византијских историчара о унутрашњем уређењу српске државе као за-себне целине. У великој преплири између Кантакузина и Апокаука, речима и оружјем, пушта Григора себи не драгога Кантакузина да у врло ученим фразама пребације Апокауку, како он тражећи савезнике ратних државно имање:

то је давишња и ваздашња византинска драга тема. Он је, међи, расипнички објаснио поклоница не само српскога поглавицу, него и његову жену, па чак и оне међу Србима који поред њих владају: „οἶδα... ἐπὶ τοῖς οὖς τὰ ἀναλίσκεις καὶ οὐα δὲ ἀεὶ ἀναλίσσεις, συχνὰ περὶ συμπαχίας προσβυούμενος πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Τριβαλλῶν καὶ μὴ πρὸς γε μόνον ἐκείνον ἔχον τοῦ χρέους τὸ βίσιον διαφλεστέριον πείλειν τὴν δεξιάν, μὴ δὲ πρὸς γε δήπου μετ' ἐκείνον ἡγεμονίδα σέβοντα, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς θεωρεῖν ζητεῖν καὶ χοῖμασι περιέρχεσθαι τοὺς ἐκάστω προσήκονσι τῶν τοῖς ἡγεμόσι παραδυναστευόντων Τριβαλλῶν“ (Ibidem, 662—663). Ко тражи помоћ код Срба, мора, по Григоришом схватању, придобити за себе владара, његову жену и оне који поред њих владају. Тада није било стање у Србији такво да би се могло говорити о династама, па ипак је Григора — као слугићи зло српске државе — употребно онај параз, који је тако иснао неко пророчаштво. Династе је насудио, а о српском државном сабору није ништа знао, нити је њега, нити ужи савет око владара осетио. За њега је Србија била једноставно уређена држава, с моћним владарем, али и с јаким војништвом, које може збацити кнеља када му досади и када постоји опасност да се законито наслеђство престола измени.

Највише и најдрагоценијих нести о унутрашњем уређењу Србије оставио нам је међу свима византинским историчарима, цар Јован Кантакузин. Никакво чудо. Он је добро познавао српску државу, сам је бивао у њој, сви нада му је често почивала у српском владару и Србима. Зато се морао трудити да дубоко продре у целу унутрашњу управу Србије, да уочи њезине главне силе и да докучи на њине, како би се најбоље могао користити Србима за остварење својих личних планова, које је он сматрао корисним за свој народ и за своју државу. Множина и опширност његових нести о Србима толике су да је његово дело на махоме скоро српска историја, али ја се морам чувати и помисли да све Кантакузинове нести о Србима овде обрадим, јер бих на тај начин претрпао непотребним баластом свој главни задатак — да покушам на основу његових описа српскога друштва и државе обновили слику која је њему лебдела пред очима о унутрашњем уређењу Србије, нарочито о улози државнога сабора у српском развоју. Тесногруд ипак нећу бити, него ћу пре-

трести и она места о Србима из Кантакузинова знаменитoga дела која су и донекле подобна да прогледу важну светлост на српско државно уређење.

Велика је неприлика с научном обрадом Кантакузинових вести о Србима, као и скоро свих византинских историчара, што се и он служи неодређеним и неважним изразима за означавање делова српскога друштва и установа српске државе. И он класицира. И за византинске и за српске установе он се често служи класичним грчким изразима, који не одговарају тадашњим приликама, или употребљава тако бледе и нејасне изразе да нам је немогуће рећи — мислим, с пуном сигурношћу — шта се крије за тим његовим ознакама. Та невоља пратиће нас за читавога претреса његових вести о Србима. Ево је одмах на почетку.

Кантакузин веома живо описује, како су византински бегунци хтели да увуку српскога краља у своје грађанске сукобе, у борбу између Андроника II и његова увука. Цео приказ је јако ласкав за Србе, наравно, да би Кантакузинови непријатељи испали што црњи. Српски краљ им је, по њему, одговорио да он неће да ратује док се њему не учини неправда: „ὅτε ἂν πῶ ἄδικῶσαι“ (Joannis Cantacuzeni Historia, I, 55, ed. Bonn., I, 1828, 282). Истога мишљења бејаху и највиши међу Србима: „τῶν Τριβυλλῶν... οἱ ἂν τέλει“ (Ibidem). Али који су то највиши Срби? Да ли су то аристократи, војници, чиновници? То је немогуће одлучити. По класичном схватању речи τὸ τέλος и израза οἱ ἂν τέλει, особито како се њим служе Иродот и Софокле, то би били највиши чиновници, и то цивилни. Али ја не смем тврдити да је Кантакузин баш на њих мислио, док је ово писао. Он је претстављао, држим, српску државу толико једноставно уређеном да је замислио друштвене и државне промене као истоветне. Ти угледни Срби говорили би, по Кантакузину, Византинцима (ја ћу само главне мисли истаћи), како ће они рећи своје краљу, нека не ратује против цара и нека не греши, јер божија казна стиже све оне који чине неправду људима. Ако би он ипак хтео, они ће се свом силом бранити. У случају да он свеједно пође у рат, они ће га напустити. Али краљ то није учинио, него је послушао (ἐπειθέτο) и рекао византинским бегунцима, како и сами виде расположење према рату његових моћних (δυνατῶν) да зато кад би он због

ности заиста нису ни Србима биле туђе, али у овај мах, поред тако zgodне прилике, главни ће разлог српском мировању бити — оскудица опремне војске. Зато се српски краљ толико у мирољубивим изјавама и завршио, тобоже, своје разлагање с господском формулом fine динитоманије, да ће за спас бегунаца учинити што може, по ратовати неће.

Кантакузин тврди да су у Србији „οἱ ἐν τῇλει“ или, како српски краљ вели, „οἱ δυνατοί“ заиста моћни, да смеју имати своје уверење, које краљ мора поштовати, а ако то не чини, да они неће ићи за њим. Тако исто говори Метохита о угледним Србима који нису хтели дати своју децу Византинцима за таоце, док их краљ не увери и не зајамчи им да се деци неће ништа догодити. Претеривања, с византинске стране, има јамачно у оба ова случаја, али ипак је довољно сигурно, да је и у доба заиста веома моћних српских владара постојао у Србији круг људи самосталних, смелих и пожртвованих, који су имали храбрости бранити своје схватање и према владару и, како Метохита уверава, поднети и жртве ради њега. Но ко су то? Израз „οἱ ἐν τῇλει“ значајно би најпре високе чиновнике, на које, ваљда, Кантакузин мисли, док би израз „οἱ δυνατοί“, преузет, не као први, из старог грчког језика, него из тадашњег византинског друштва, значао околину владареву, моћну и богату. За њу би имала смисла претња, да не би пошла у неправичан рат, и кад би краљ хтео. То значи, ипак, да је војничком силом моћна.

Јован Кантакузин као да није црпимо велику разлику између тадашње византинске и српске друштвене структуре и као да није мислио да је унутрашње уређење Византије и Србије различито, с тим, наравно, да је код Византинца све савршеније. Знаменита улога војника у државним пословима спаљала је, заиста, тада освајачку Србију и Византију с њеним сталним унутрашњим и спољашњим ратовима. Војници су у оба случаја морали избијати у прве друштвене редове, из којих их све већа турска опасност заиста није била zgodна да потисне.

Положај Византинца, бугарских савезника, после српске победе код Велбужда описује Кантакузин тако као да пише један одломак из древне грчке прозаике. Цар Андроник III, вели, савзаво је скупштину најбољих и саветовао се с

њима, шта да се чини: „βασιλεὺς δὲ ἐκκλησίαν συνεδροίους μετὰ τῶν ἐν τέλει ὁ, τι δεοὶ ἐβουλεύετο ποιεῖν“. (Ibidem, I, 430)¹⁾. Када су, онег, Кантакузину јавили, што он сам на другом месту приповеда, како српска војска продире у Византију, он је сазвао скупштину и саветовао се у њој с највишимма и с војводама војске, шта да се чини: „ἐπεὶ δὲ ἡγυγέλλετο περὶ τοῦτων τῇ μεγάλῃ δομῆστίῳ, ἐκκλησίαν συναδροίους, ἐβουλεύετο μετὰ τῶν ἐν τέλει καὶ τῶν ἡγερόνων τῆς στρατιῆς, ὁ, τι δεοὶ ποιεῖν πρὸς τὴν ἐξοδὸν τῶν Τριβαλῶν“. (Ibidem, II, 79). У том је случају сазвао не само највише чиновнике, него и војводе војске, а у једном другом случају, који ћу овде споменути на последњем месту, истичу се онег војна и цивилна висока лица као чланови скупштине коју је Кантакузин сазвао, пошто је био извикан за цара: „Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνός εἰς τὴν ὑστεραίαν μετὰ τὴν ἀνάρρησιν ἐκκλησίαν συναδροίους ἔκ τε τῆς στρατιᾶς καὶ τῶν δογμητικῶν ὅσοι παρῆσαν, ...“ (Ibidem, II, 173)²⁾. А како је таква скупштина одлучивала? И то нам каже Кантакузин, када нам приповеда, како је он, још као велики доместик, сазвао скупштину највиших цивилних и војних лица и разложио им шта му је било на срцу, а они да су то одобрили као да су сви имали један језик и једну мисао: „Ὁ μέγας μὲν οὖν δομῆστικός τοιαῦτα εἶπεν, ὅσοι δὲ παρῆσαν τῶν δογμητικῶν καὶ τῆς στρατιᾶς οἱ μέγιστοι πρόεχοντες, ὥσπερ καὶ γλώττι φράμενοι καὶ γνώμῃ... ἔφασαν...“ (Ibidem, II, 152). Наравно, одлука је стварно била у његовим рукама, пошто свака скупштина, по Кантакузину, редовно одобрава шта јој се од сазивача каже, свака и славнија, византинска, српска и турска.

Владарски углед је, по мишљењу Кантакузинову, тако висок да није у реду противити му се. Има код њега једна потврда о висини владарског угледа, што изиђе из постојања владарева уопште, која се нипошто не сме презрети, када је год реч о моћи и угледу владарске власти. Кантакузин, наизг, разлиже, како су за време грађанских ратова у Византији многи, и од војске и од градова, радили на своју руку, и прелазили или бугарском цару Александру или српском владару Стефану, пошто су они владари, па им је и то

¹⁾ Упор. Ibidem, II, 79 и 137.

²⁾ Упор. Ibidem, I, 430 и II, 194.

било милије него држати с онима који су били против њега: „ἀλλ' οἱ μὲν αὐτίκα, ὅση δύναμις παρέει, πολιορκήσαντες ἀναφρονδόν, ὡς ἀρχομένους πόλεων καὶ στρατιῶν ἕκαστος ἰδίᾳ ποιούμενης· οἱ δὲ φέροντες αὐτοῖς ἅμα πόλεσιν, οἱ μὲν Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μηδῶν βασιλεῖ, αὐτοὶ δὲ Στεφάνῳ ἐγχαίριστοντες τῷ δυναστεύοντι Τριβαλῶν, βέλτον ἱγοῦσαντι βαρβάρους ἀνδράποισι μῦλλον, δυνάσταις δὲ ἡμῶς, ἢ τοῖς χυδῶς καὶ πρόην καταφρονούντοισι ἡρῶν δουλεύσαν“ (Ibidem, II, 154). С висине византинске, изнега пезмисне и пезкусне с уображеношћу, која није ничија оправдања, он нели о њима — какви су да су и Александари Стефани, ма и варвари били, ипак су владари. Но ма како да је висок владарев углед, ипак се ни његова околина не губи баш савим поред њега. Зато Кантакузин не пропушта да истакне, како приликом његова проглашења за цара нису били поред њега у Дидимотику само благородни и рођаци, него и цивилно и војничко чиновништво: „τόντες μὲν παρήσαν ἑκείνου τῇ οἰκίᾳ, ὅσοι δέσποτον ἐν Διδυμοτείχῃ· τότε, οὐ τῶν εὐγεγονότων μόνον καὶ καδ' αἶμα προσηκόντων βασιλεῖ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων συγκληρικῶν καὶ τῆς στρατιᾶς“ (Ibidem, II, 165—166).

Добро је познато разборитим историчарима, колико се Јован Кантакузин у својим мемоарима — јер то су царевим делом његова историчка разлагања — удаљивао од истине док је описивао своје преговоре са Србима, након свогачлајничкога бега у Србију 1342 год. Истина је, да је мржња између њега и Никифора Григора веома велика, и да се зато не сме у свима случајевима где је реч о Кантакузину, а они се између себе не слажу, баш Григори дати за право, али на његовој страни је бар редовно разлагање тачније него у Кантакузиновој одбрани његове политике, нарочито у односу према Србима и Турцима. Но за нас, овом приликом, нису толико важни резултати преговора између Кантакузина и Стефана Душана, колико је занимљив пут, којим се, по Кантакузину, до њих дошло. Ту је примка да се види, да ли је Кантакузин што знао о српском државном сабору, и да ли му је приписивао какву одлучу улогу, или бар какав јачи утицај, у решавању важних питања, особито територијалних, о којима се расправљао. Кад би се пред српски државни сабор морали износити сви важнији државни послови, онда се он у овој прилици не би могао мишати.

Јован Кантакузин, да одмах кажем, не зна ништа о срп-

ском државном сабору, чини ми се чак ни о ужем владарском савету, него препунга најважнију улогу у преговорима између њега и српскога владара војном савету, на коме је, поред краља, седела и краљица. Он се у своме разлагању, на најшанимањивијем месту, хвали, како је српски краљ, био задовољен његовом храброшћу и издржљивошћу, с којима је бранио византијске интересе, и поред положаја у коме се налазио. То је, међутим, лепа прича, а много даље од ње неће бити ни висока похвала краљици Јелени. Она је, по Кантакузину, докучила намеру свог мужа, разумела је и како се тешко Кантакузину одрећи градова, о којима се радило, па је преобратила и мужа и двадесетчетири моћна великана са својим говорима: „Ὁ μὲν οὖν Κρόλης ἐξεπέπληκτο μὲν τὴν τολμήν τοῦ φρονήματος καὶ τὴν καρτερίαν τὴν ἐν τοῖς δυνάεσι· ἔχρηστο δὲ οὐκ ἀνεκτῶς ὅτι μὴ παύειν εἶχεν. Ἐλένη δὲ ἢ γυναικί, παροῦσας καὶ τῆς διανοίας τοῦ ἀνδρὸς καταστοχάζομένη, ὡς βουθεῖας φέροι τὴν περὶ τῶν πόλεων ἀπαγορεύσιν τοῦ βασιλέως, μετεστέφισαι τὸν ἄνδρα καὶ τοὺς ἐν τέλει καὶ μεγάλοις δυναμένους παρ' αὐτοῖς προσημασμένη τέσσαρες ὄντας πρὸς τοὺς Ἕλλησιν, ὥς μὲν ἐρ' ἑμὴν ἔστιν*, εἶπεν, ἀφιγμένον πρὸς ἡμᾶς τὸν Ἰωαννῆν βασιλέα εὐ ποιεῖν ἢ τὸ ἐναντίον, οὐδεὶς δὲ ποιεῖν ἀντερεῖ“. (Ibidem, II, 266). Говор краљици је, наравно, стилска вежба Кантакузинова у част отменог пријатељства: Срби би могли Кантакузина убити, говорила би краљица, могли би му помоћ ускратити и могли би му помоћи. Три су могућности. Она је за помоћ, из разлога пријатељства, али и зато да се не би ратовало ради градова већ заузетих од стране Срба. На крају је ипак политички разлог. Кантакузин зове овај састанак скупиштином, пушта краља да, после краљичина говора, позове најумедније у савету да каже ако ко има шта боље. Тада се јавно најумеднији међу члановима састанка, Оливер, и говорио је у корист Кантакузинову: „Ἐλένη μὲν οὖν ἢ Κρόλης γυναικί τοιαῦτα συνεβούλευεν ἐπ' ἡκιδύσους, τοῦ δὲ ἀνδρὸς μετὰ τὸ παύσασθαι ἐκείνην λέγονσαν τοῖς ἐν τέλει τὴν βούλην προτιθέμενος, καὶ εἰ τίς τι βέλτιον ἔχει κελεύοντος τοῖς εἰρημένους προστιθέναι, Αἰβέρος ὁ πρῶτος βασιλεὺς συνταχέν, τῶν ὀλλέν τῶν ἐν τέλει μάλιστα ὅν ὁ δυνατότατος καὶ φιλίως ἦσαν διακεῖμενος πρὸς βασιλέα, . . . εἶπεν . . .“ (Ibidem, II, 269). Кантакузин назива оне који су присуствовали састанку „τοὺς ἐν τέλει καὶ μεγάλοις δυναμένους“. Сам

састанак зове и ἡ ἐκκλησία и ἡ βουλή. То су све изрази, с којима се може оцајавати — неопредељни су и неконзеквентно употребљени. Према коме ранијем разлагању, могао би ко помислити да је ово типичан ужи савет, око српскога краља, а ја га тамо нисам ни споменуо где би му било место, и још сам малчице довољно јасно наговестно да је ово састанак своје врсте, на коме су, поред краља и краљице, били само високи војни заповедници. Из савештенога текста, међутим, то нигде не излази, али из разлагања Кантакузинуа где говори о војној помоћи, коју му је Душан уступио, то, мислим, излази сасвим несумњиво. Кантакузину, наиме, каже, како је српски краљ одмах после положених заклетави сазвао најугледнију и најбољњу дванаесточлоричу, како је четворичу заприкао, а дванаесточлоричу је, заједно с њиховим војскама, предва Кантакузину, да збојски чине све што им он заповеди: „*παρὶ δὲ τοῖς ἑρκοῖς ὁ Κράλης τῶν ἐν τέλει τοῦς δυνατωτάτους αὐτοῦ συνεγνεύον τέσσαρας ὄντας πρὸς τοῖς ἑρκοῖς, τέσσαρας μὲν αὐτὸς κατεῖχε, τοῖς δὲ ἑρκοῖς παρεδίδοι βασιλεῖ ἄρτι τοῖς ὅλ' ἐκείνου στρατιῶν, ὡς πάντε προθύρας, ἄλλοι οὐ κελεύει βασιλεὺς ποιῆσθαι*“ (Ibidem, II, 276). То су, дакле, биле војводе Душанове, и савет о коме Кантакузину каже, био је неки преложити војни савет, не српски државни сабор и не ужи савет око владара.

Не може се, по Кантакузину, сасвим сигурно рећи, да ли су и цела страна посланства у Србији Душана пред свештенике, који су били или војни савет или ужи савет око владара или нешто средње налик на њих. Он, наиме, тврди, да је посланство царице Ане, које је нудило Душану изузете градове, само да би издао Кантакузину, било у Србији врло рђаво дочекало. Душан је одбио те предаоге, а његова жена Јелена много се наљутила на посланике, који траже што је испривао. Кантакузину је спроводио праву интервјуу градоначу — краљ је посланство одбио, краљица се на њ ражљутила, а најугледнији Срби погрђивали су посланство, и један од њих, Ковачић, чак је посланицима и смрћу претио: „*Ἐλόνη δὲ, ἡ τοῦ Κράλης ὑπερεῖ, καὶ κινῶνται αἰσρὲς καὶ ἀπέστηρε πρὸς ὀργήν, ὡς ἄδικα πρεσβεύοντες καὶ πολλὰν αἰτίαν τῇ ἀδοξίᾳ πῶσσαντα. ὁμοῖως δὲ καὶ οἱ ἐν τέλει πάντες τῶν Τριβαλῶν ἐλοιδόρουντό τε καὶ πολλὰν αἰτίαν καταγίνωσκον παρῖαν, ... καὶ τις ἐξ αὐτῶν Κοβάτιν; ἀνομασμένους παλαιῶς ἀνέστη καὶ*

ἡμεῖς οὖν ἀποστήσῃ τοῖς π. βασιλεῦσι, καὶ οἱ τοῦτον ἀποστέλλουσιν τοῖς.
(Ibidem, II, 384). Pa da to dopuđalo? Na li prijem u svo-
rajstvi na nekom skupu uglednih vojnih ljudi, niti u vlasti
svetuju oko vladara? Na to je nemoguće odgovoriti, mislim,
s punom sigurnošću. Sve se samo reћи da je to bilo pred
krakom, krakom i Srbima koje Kantakuzin zove uglednim
oἱ δὲ τέλει. Zato ja ni ovu scenu, jamčim ne sasvim tačno
prikažanu od Kantakuzina, nisam uveo među svjedocima o
vlasti svetuju oko vladara.

Kantakuzin govori, kako se vidi, o skupovima u Srbiji,
koje je on morao dobro poznavati, s mnogo neodređenosti i
s puno nejasnosti. To izlazi već iz njegova stava prema svi-
ma stranim državama, koje je on promatrao s visine, s obri-
zom Vizantinaca, i iz njegovih interaktnih odnosa, po-
stojeće želje svoje razmatranje približiti grčkim u terminima
i na taj način što je starogrčke reči, i pojmove koji stoje
za njima, uglavnom u razmatranje tadašnjih prilika, i time ih,
načinom, činilo neraznim. Eto, on je mislio da he u Turku nešto
primati, ako tuda, kako su i oni imali svoje skupštine,
pri čemu su državni govore, kao Perzijski u grčkim kral-
jevskim skupovima. I kod njih su, no i samu, u skupštini najbogatiji
i najugledniji, ἄκ τοῦ ἀριστοῦ καὶ τοῦ Περσῶν ἐκκλησίῳ οὐκ
ἀριστεῖ (sc. Ἀριστὶ καὶ περὶ δόξαν οὐτό; οἱ μέγιστοι, ἔλεγε τοῦτο).
(Ibidem, II, 385). Tu su članovi skupštine spomenuti kao naj-
bogatiji, i kao najugledniji se spominju tamo gdje se ističe, kako
ih je njihov broj uverio da je pravi, i korisno što im je
govorilo: „οὗτοι ἀπὸ τοῦ ἐν τέλει τοῦ Περσῶν Ἀριστὶ διακρίναι,
λέγου; μὲν ἑλπίσιν ὅτι δίκαια τε ὄροι καὶ ἀποκτείνονται σαρδον-
αῖον“. (Ibidem, II, 386). U o zajedničkoj skupštini uglednih
vizantinskih ratnika i Turaka ostavio je Kantakuzin spomeniti
na ovome mestu i razliku šta se događalo, pošto su Srbi
otatunili od Srbije. Na toј skupštini, kaže Kantakuzin,
pozvali su prisutni da kažu svoje mišljenje, koje su naju
korisnijim. Ali nije je samo ime grčke narodne skupštine

Uz to ne smem da li sam imao pravo što sam ime Κανταζῆ prepisao
kao Κομνην. Joz, više sumњam, da li radi toga imena treba dopuniti
na ovo mesto: „(1386, 15 juna) In maiori consilio. Item, quod de amore co-
munijs benevolent Corneio patre domini regis due pace arripit iuris
LX“. Monumenta Ragusina II: Monumenta spect. hist. Slav. merid., XII,
1882, 306.

не употребљено да се њима означи сасвим различити ратни савез: „ἐκκλησίαν δὲ ἐκ τῶν ἐν τέλει ποιησάμενος, καὶ Ἀρσένιον παρόντος τοῦ πατράρχου καὶ Σουλτανοῦ τοῦ Σουλτάου, πρὸς εἰς κοινὴν προστίθει τὴν βοήθειαν καὶ ἐκέλευε γυνάμιν ἐκαστον ἐξάγειν, ἣ ἂν ἔν τοις παροῦσι δοκοῦν ἐπιστελέσκειν αὐτὰς“ (Ibidem, II, 546).

О саставу српскога друштва оставио је Кантакузин најпространију слику на ономе месту где разлике о српској колонизацији града Бера. Иначе се он кретао само међу врховима српскога друштва, с њима је имао највише поста, међу њима је имао најбоље пријатеље, који су у пријатељству јако далеко ишли, па није ни чудно што о њима има највише сломена¹⁾. Остале друштвене слојеве није имао прилике много истинити, ни због својих односа према њима, ни због њихова утицаја на државне послове. По његову рачлапању, Душан је рано осетио важност Бера, и сместио је зато у њега не само војнике Србе, него и хоће не од њих. То као да му се није чинило довољно јасно, па је, разубједив идузију многих, а Византинца особито, даље настављао, па ко је Душан сместио у Бер не само српску гомину и војнике, него и угледне чиновнике (јко је њих означио као *ἀρχαίους*). И по трећи пут се допуњавао, када је писао, како се Душан бојао одметнути Бера, па је у њему наставио војнике и оне који су били угледни: „ὅν Βεῖροισι δὲ καὶ ἀσπασίον μὲν ἦσαν οὐκ ὀλίγοι τοῖς Βεῖροισι ἐπὶ Κράλη κατακισσέντες, οὐ στρατιώται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν δυναστῶν, διὰ τε τὴν ἑλλάξιν τῆς πόλεως ἐκρίναν, οὐδενὸς γὰρ τῶν ἡσυχῶς πόλεως εὐδοκίμωνι ποτὶ ἔνδειν καὶ διὰ τὸ μεγάλην εἶναι καὶ πολλοὺς τοὺς ἐνοικοῦντας ἔχειν, οὐ δυνάμει, μόνον ὄχλον, ἀλλὰ καὶ στρατιώται, καὶ οὐκ ὀλίγους τῶν ἀρχαίων“ ἂν τοῖς πλείους μὲν ἢ λίαντα, ὁ Κράλης ἐξῆλθε κατασχέν, ὅπως ἔτι τὴν ἀσπασίαν δεδῶκε τῇ πόλει, στρατιώται τε ἐγκατακισσέν οὐκ ὀλίγους, καὶ τῶν λοιπῶν οὕτως ἐπὶ φανῶν εἰσας“ (Ibidem, III, 120). Друштвени слојеви код Срба су, по Кантакузину, они: црк (ὁ ὄχλος), војници (οἱ στρατιώται), аспасиони друштвени класа, коју он назива *ἀσπασίον*, *ἀρχαίους*, *οἱ ἀσπασίαι*; да ли су ово троје последњих обично називани: *οἱ ἐν τέλει*, то ја на свом сигурношћу не смем рећи. О разлици између састава српског и византинског друштва Кан-

¹⁾ Ibidem, II, 469

таквим ne говори ni де опширно и јасно. По њему би изгледало да су византинско и српско друштво у себи лично распоређени, а између српског и византинског унутрашњег државног уређења он је јамачно осећао више разлику у висини устајева неголи у њиховој природи.

Расуло српскога друштва и распад српскога државног уређења после смрти цара Стефана Душана нашао је у Кантакузину, који се борио против сличних зала у Византији и сам их изазивао, класичног критичара и јасног опшеница. Без уобичајне велике опширности и без намерне наменитости стила повукао је он с неколико одабраних и одличних црта тмурну слику распада српскога царства. Стара царича, вели, није веровала ни сици ни деверу. Најмлађији међу наследници Србима збацили су слабије с власти и сваки себи покорно суседне градове. Једни су се борили уз Уроша, али не као потчињени, него као савезници, а други уз Синашу. Било их је и који нису ни с киме држави, него су чуваи моћ и изгледали будућност, па да се придруже ономе ко више узима. Све се развијало у парампарчад, и између себе разишало: „οἱ τε δυνεῖσι τοκοὶ αὐτὸν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανέων τοῖς ἐπὶ τοῖς στέροις ἀπελθόντες ἐκ τῶν ἀρχῶν, καὶ τὰς ἀρχὰς ἐκαστος πόλει ἢ ἑστέφ' ἀποσπάρων, οἱ μὲν τῇ Κράτει συνέραχον, οὐκ αὐτοὶ παύοντες, οὐδ' ὡς δεσπότη ἀσπαρχοῦντες, ἀλλὰ πέμποντες ἐπιμαχέων, οἱ δὲ σήμαχοι καὶ φίλοι, οἱ δὲ Σίρηνι τῷ θεῷ ἄντοι δὲ αὐτῶν προσέχον οὐδετέρως, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν διύκτιον συνέχοντες τὸ μέλλον ἀπεσκόπου, ὡς ἐκείνῳ προσήδόμενοι, ὥς ἵν τὸ πλεον ἔχῃ καὶ εἰς παρὰ τμήματα διασπέντες ἐσταθίζον“.

(*Ibidem*, III, 314 - 315). Изгледало је да су Византија и Србија у једнаком друштвеном и државном расулу, па је, можда, ната судбина - - како је бар Кантакузин веровао - - пунила бољим расположењем мудрога писца, које му је подица перо док је писао ове тужне редове, чију сам садржину укратко рекао. У Србији је, међутим, било још више здраних снага него у грчком царству, ако ни зашто друго а оно за храбру борбу, која већ давно не бејаше врлина византинска. Сам цар је могао то бар саутити, када је опшеницао опшри српски налет у борби с Турцима, које су раније и Срби и други сматрали неодољивим победницима¹⁾. Српски храброст је тај гале и тај страх са својом победом Турака победили.

¹⁾ *Ibidem*, III, 342.

Pored ovih kritičkih napomena, što sam ih učinio Kantakuzinovim vestima, na kojih se može zasnovati, kako je on sebi predstavljao uređenje srpskoga društva i države, ja moram istaći da su one veoma dragocenne za nas. Znamenitiji od njih u vizantijskoj i turskoj literaturi vamašite nema. N' svoje doba i u svojim odnosima sa Srbijom, osenio je Kantakuzin kao najvažnije faktore u srpskoj državi: vladara, vladariцу и војводе. Он у своме делу врло много пише о свакостранним скупштинама — једну чак зове свепородном „ἐκκλησία πανδηρία“ (Polem, III, 114). — али најчешће од њих пише српски државни сабор. Има српских народних скупштина, т. е. ἐκκλησία, припадајуће Кантакузину и: српских сваке руке, најчешће на ратне савете, јер је рат највише беога жито и негов. 메모ариста пише, и то на ратне савете византијске, српске и турске. Српски државни сабор он помиње не спомиче. То је сигурно, а сва је прилика да и изашао од скупова код Срба, које он описује, није био ни важи савет око владара, него су то били највише скупови војвода или војводи и дворјана. На страни је таквих скупова, у личним приликама извајачаог звани, нешто тако много као и код Срба. Кантакузин је познанао српску власт, пре свега, као војводе и као високе чиновнике. Замисао је зато за властоушки ред и углед на Западу, и оставио нам је о томе одлично сведошанство. Нема сумње да је осетио и разлику између Србије, с њеним племством по рођењу, и Византије, с угледаном друштвом, али класом по богатству и по чиновничкој каријери, на ипак нам није оставио ни народно име ни српских властела. Ипак брзога се назива Кантакузинева за привилегиране и угледне друштвене класе, али сам осећао: али сјао и нашао нешто народно и чудно, некомпозитност, као кад се пише о ствари туђој, али бар не довољно јасној. За више друштвене класе код Срба, д и иначе, има код него читав низ имена, од стародревних грчких, т. е. βασιλεὺς, до галених византијских, довољно разноврсних: ῥεπατριδοί (I, 261 и 279), ἀρχόντες (II, 353), καὶ προφράτους ἀρχόντες (II, 553 и чешће), δυνάσται (II, 259—260; III, 135 и чешће), ἀρχαγέται (I, 468; I, 475; I, 509; III, 43), ἐκ ἐβγυγέας ὑποπροφράτοι (II, 84 и 262), δευκλῆτικοί (I, 453; III, 537 и чешће), αἱ ἐκ τοῦ βασιλέως (I, 430; II, 79 и 270—271) и врло често. Овде ипак још сви називи израчунати. Најчешће зове Кантакузин владе Србе.

oi éu telet⁶. Koliko je takvo nazivanje vsemu bilo drago, koliko je nama nemilo, toliko je nedovoljno jasno.

S Ljubišom Kanfakuzinom nastaje presjecet u odnosima vizantijske historiografije prema Srbima — raniji neprijateljski stav ustupa mesto pohrtašćijem držašću i samoljubnom osećanju. Kada je prestalo vizantijsko i srpsko političko neprijateljstvo zbog utvrđivanja Turaka u Evropi i njihova zauzimanja grčkih i srpskih zemalja, nastaje i duha narodnog i državnog suparniciteta i mesto toga javljaju se žitci hrišćanske i roneke solidarnosti. Potonji vizantijski historičari Đuka, Franca, Nalukonitakal, Kričovul i dr. ne pišu više o Srbima kao i pr. Nikita Nošifot, Pahimer, Grigor, pa čak ni kao Kanfakuzin. Oni su srpski sapatnici i saveznici, bar duhom, kada je čas za državno svazništvo bilo bespovratno izguto. Ponovo se polagao i srpski i grčki razvikan potčinjavaju interesima turskoga državnoga razvoja, to se i grčki i srpski historiografi spajađu i detom u turskoj utapađu. Dela vizantijskih istoričara postaju, po nevoљи, uglavnom, turska istorija. O Grcima je u njima sve manje reči a o Srbima još manje. Srpska istorička istorija sve je oskudnija događajima, koje je predložo beležiti, a srpsko unutrašnje državno razvijanje sve više zanima od turske snage i njenih odnosa prema Srbiji. Ako je već ranije bilo kod vizantijskih pisaca malo vesti o unutrašnjem razvikanu srpske države, sada ih je, naravno, još manje. Turska ulazi u sredinu zanimanja vizantijskih istoričara, i Srbija se spominje samo onda i samo utoliko ukoliko je nekud na sebi snagu turskoga oružja i vojvareki bes turskih sulmana.

Grčkomi historičari Đuku zanimali su u Srbiji najviše bogati rudnici srebra, o kojima su se, u doba ove stranišnje nemamitice, progonile razigranom žaštom uveličane vesti. Šta je on писао о наслеђивању деспотске власти у Србији, то сам већ раније, у другој вези, морао споменути, а овде ћу, ради византијских претезава о унутрашњој структури српског друштва и државе, истакнути само ове његове вести које се тичу онога знаменитог питања. Ђука није био јачно обавештен о саставу српског друштва, које се тада налазило у своме расулу, а и што је знао о њему, то није могао у сво-

me језику рећи — није умео, у томе постоји, истаћи разлике између Византије и Србије. Он за Милтина, константинополца, вели само да је био млад Србин, један од отаџбина, *ἑνὶ τῶν ἐνδοξῶν Σέρβος νέος*. (Ducas Michaelis Iudaei peritis Historia Byzantina, ed. Bonn, 1834, 15). Да ли је он знао да је *ἐνδοξος* властелин, то ја не знам рећи. Када Дука пише оје поруку султану Мехмеда II деспоту Бурлу, који се био налазио у Мгареку, онда вели, како су људи из околине деспотове, архонти, заваравали султанова гласника, да ће деспот данас сутра стигли. Он каже то Србе *οἱ τῆς Σερβίας ἀρχόντες** (Ibidem, 316). Дакле, византијским називом за тадашњих српских угледних друштвеног класа, код њих најчешћу називају *ἀρχόντες*. Изнад њих као да је замишљено још виши друштвени слој, великани, који су већ били дрески с деспотом у Мгареку: *ὅντι πάντες τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ οἱ δευτέροι, αὐτοῦ περὶ αὐτῶν** (Ibidem, 316). Сасвим на дух је пук, *ὁ λαός*. Тако би из Дукина разлагања изашла оваква градација у српском друштву — најнижи је пук, а изнад њега су архонти, а изнад ових, око деспота, великани, дворјани. О српском друштвеном слоју и о њему свету око владара нема код Дуке никаквих вести. Скоро би их било тешко и очекивати када се држи по њим тадашње стање Србије и горка стварност, да његом великом судбином веће други управља неголи само Срби.

Вести Хроника Георгија Франца о Србима толико су кратке да није никакво чудо што се из њих не може знати разабрати о тадашњој структури српског друштва и о унутрашњем уређењу Србије. Он је само обухват сумарних Франца о сукобима с Турцима на Ик току и с Латинима на Западу, између којих је осетио берзу и патетику теједина Года, Срба и Бугара¹⁾.

Последњи велики византијски историчар, Лавинас Калхокоцидес, оставио нам је у свом ученом и збунавом делу мношину вести о Србима, али то веома чудних, јер се у њима измеђују трезвена саопштења с магловаитим и смелим мишљењима. У мукотрпним временима његова живота, ону значајни ученога Атањанина само, дивљају на историје великаја које је турека елита сатирали на његови они, што су на

¹⁾ Georgii Phrantzoe Annales, ed. Bonn., 1838, 372.

mužnini i veliki historijski problema o porektu i srodstvu naroda, naročito Srba, koje je on smatrao najstarijim i najvažnijim izvorom na svetu, izjednačujući ih pri tome, naravno, s Hircijama i svimima Slovanzima, čije je međusobno srodstvo osećao i. U ta njegova naporna istraživanja, zadahnuta smelom maštanjem, nije ovde prilika udaliti, nego se moraју саопштити само оне његове вести о Србима, из којих се бар делимично може видети, каква му је лебдела пред очима сјајна слика сусретanja српскога друштва и унутрашњег уређења српске државе. То се мора учинити, не би ли се одакле могло закључити, да ли је што знао или чутио о српским државним сабранима и о узним саветима око владара.

Такозван Халкокондил, говорећи о српским цитикима, није се ни описно тачно приказивао као већина ранијих византинских историчара. Њему је више на уму лепота стила неголи тачност и прецизност израза. Када говори о саставу Душанове војске, он није вели, да ли је била народна, вилебоска или цитиеничка, него каже, како је пар водно собом из Скопље брзо добре за рат и војску не рђаву: „ἀρχὴν τὴν τοῦ ποταμοῦ ὀφειλομένην καὶ στρατὸν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ“ (ibidem, 27). На неколико места своје историје, где ређа наместике по Душанову царству, није Халкокондил код свакога наведеног шта је био, него је, код неколиких бар, додао епитете, који су стилски украси, не историчка обавештења. О Жарку је написао, како је био муж који се пошео међу црне уа царя, „ὁ βασιλεὺς ἐστὶν ὁμοῦ φράση, ὅτι ἐστὶν добар муж, и што се овде нигде не постоји, и о свом „Плакиди“ није узео ништа боље да смисли него да тврди, како није био од немиланата род“¹⁾. То исеу никаква драгоценост обавештења о важним личностима, него сведочења и не много успешним стилистичким покушајима с различитим епитетима. Колико је његова политичка увиђљивост неважна и историчарска способност узикљивања мала, остало према Кантакузину, то се, мислим, најбоље осећа из Халкокондилевих описа последњих смрти Душанове и из Кантакузинова, који сам већ споменути, и укратко српски и од речи до речи грчки. Халкокондилани је такав да

¹⁾ *Laonici Chalecocondylae Atheniensis Historiarum libri decem*, ed. Bonn., 1843, 34, 35, 530.

²⁾ *Ibidem*, 28-29.

ga zapteta ne vredi naznačivati¹⁾). Među toj an anizmi, poneto u njemu nema ništa ništa, što bi bilo važno za razumevanje strukture srpskoga društva i civilizacije u vreme Srbije. Da ostavim kod ovakva mišljenja, na kojih bi trebalo da se dokazuju i njihovo društveno pozicije. Mišljenja, koje srpski junaci, oni koji samo najizumetljivijom muškom („βελτίον ὑπομνήστον“²⁾, Ibidem, 54). Za Konstantina Dejanovića (debelo) je, da je najvažniji među ljudima, i da ova su i za njega. Na frazu se ne sklanja istorija. Zato su ove ovakve stvari na ispisku. Halkokondila pored uticaja Srbije, svojim razlozima da se iz njih ništa pouzdano izvede i da se na ovaj bar donekle vidi, kakav mu je trebalo pred ovakva srpska društva i države dok je o Srbima pisao. Njegovu jedna. On je bio utopio u verbalizam, koji od reči nije stigao do stvarnosti, a kako li do pravih dokazivanja dopirao, o tome ma je ništa.

Srpski dokazni sabori, oni koji su svet oko njih ne odnose Halkokondila ni tako, da bi se to moglo očekivati. Istorijske ideje o dostici na presto Stefana Nemanjića i, e mnogo kasnije, kaže, da je on postao kralj ovakve prirode, toliko i strahovao, jer u njemu uz Nemanjića, koji bi se i od ovaj pozvao³⁾. Izbor vladara obavili bi Srbi, po Halkokondila, kada su postigli Mihaila Anadolijana za svoga vođu i preuzetali mu gradove pod noge. On kaže da su ga, kada, ne kažu, iako bi se i ovakve reči, mogla, misle i tako, tu-maćiti: „οἱ μὲν οὖν Τριβύλλοι ἄρμηντο ἐπὶ τὸν Μαχουμέτew ἀδελφὸν τοῦ Μιχαήλου, ἐξ παρὲς τῶ Τριβιλλανῶ ὑπερῶν, δεύοντες, καὶ δρίδων ἑγέροντες ἐν αὐτοῖς καθίστασθαι τὸν οὐδὲν αὐτὸν ἐπὶ τριβύλλον τὰ τῆς πόλεως πρόγμματα“. (Ibidem, 459). To, naravno, nije bio pravi izbor vladara, jer Srbima, sabora, nego izabiranje gradskoj poglavice od jedne strane. Njima moram reći, da se vesti bizantijskih istorijskih o, koji su ova-eganoj Srbiji i srpskava u to, da je u njima reči o postavljanju vladara, istina na svojim drugim stranama od toga kako Konstantin VII Porfirogenit govori da su

¹⁾ Ibidem, 29.

²⁾ Halkokondila sa tome „Βελτίον“, ali on zamenjuje zbirku s Dejanom: Jireček C., Geschichte der Serben, I, 1911, 321.

³⁾ Laonici Chalcondylas Atheniensis Historiarum Libri decem ed. Bonn., 1843-176.

Srbi, sebi birali vladare, slobodno i onim narodnim zakonima.

Kod vizantinjskih historičara nema jasnih potvrda o srpskom državnom saboru kao značajnoj ustanovi o kojoj se govori, u odnosima sa Srbijom, treba sarađivati. Jedino postavljanje vladara zamišljala su dva vizantinjska historičara: Konstantin VII Porfirogenit i Leonik Halkokomicila, kao predmet izbora, ali prvi javno na narodnom zboru, koji se još ne može nazvati srpskim državnim saborom, a drugi nametanjem bolje jedne strane drugoj. Prvi slučaj je iz mušinskih početaka stvaranja uređenja državne vlasti, a drugi je iz mračnih vremena poslednjih trinaest samostalne srpske države. Inače vizantinjski historičari ne spominju ni srpske narodne zborove, ni srpske državne sabore, možda čak ni uže savete oko vladara. Kada su se udostojili da nešto zabeleže o unutrašnjem uređenju Srbije — koje je, po našem mišljenju, bilo tako primitivno da se nije vredno pisati o njemu — oni su onda tako pisali o srpskoj državi, da je govorio o njoj, kao i o ostale varvarске zemlje, saznim jedinstvenim uređenja. Na čelu joj je, po njima, vođa, vladar, kome su oni davali ili onim rečima o vođom, o *kyrion* ili sl., što znači poglaviću, vođu, ili precizirani latinski naziv: *kazda* (*tex*) o *kyrion*, ili precizirani srpski naziv: *trava*, o *kyrion*. Takva neprilika bila bi dostojna bolje stvari. Tek se Leonik Halkokomicila odlučio da Stefana Dushana nazove o *kyrion*, bez ograda i bez izmicanja. Srpski vladar je za Vizantinjce, kao i ostali strani vladari, narodna poglavića, za kojim njegovi podanici idu, tok iz varvarске neprilike ili kakav naziv razlog ne okrene od nje.

Međutim najviše moći srpske države, kada je Vizantija imala s njom najviše i najteže odnose, zadržali su vizantinjski historičari o toj silnoj moći vojničke monarhije. Vladar je bio, po njihovoj složenoj tvrdnji, veoma moćan, i oslanjao se na krug svojih silnih vojvoda, od kojih je na savetima skupština tražio i primao savete i čak rekao da mu se protive, ako nisu bili уверени da je njegov vid u korist države. Ovo poslednje istine svedoče Teodor Metohita i njegova se tvrdnja, kako sam već razložno, završi primiti s mnogo razborite kritičnosti. U svakom slučaju,

na vladara su primili međan uticaj njihovih žena, osobito Jelene, supruge Stefana Dushana, pa ovi dvorski savetnici, možda crkvena pojava, bar poneki, a timaticno nekolicina, drugi. To je vizantijski pristup raspoloženja, ali u Srbiji, koja se otježe s dubrovačkim bizantijskim savjetnim silama u srpskoj državi, na koje se treba oslanjati i čiju naklonost treba tražiti, razume se, najviše u njihovim spoznavanju politike. Stranac se ovi najviše i oslanjaju.

Moglo bi se pomisliti da vizantijski historičari i tako nisu ostavili spomena o srpskim državnim saborima, što takve ustavne u Vizantiji nije bilo, pa nisu imali politički polet da je prihvate. Takvo mišljenje bilo bi netačno, jer su, prvo, poneki vizantijski historičari znali za kolektivni način odlučivanja (kao n. pr. Konstantin), a drugo, većina od njih su tako razboriti i učeni historičari, koji su dolazili iz same Srbije, znajući da bi im morali uočiti važnost srpskih državnih sabora, ali bi njihov uticaj u državi, naročito u vođenju spoljne politike, bio veliki ili čak odlučan. U srpskoj državi je bilo različitije od vizantijske, pa su Vizantinci, zbog ovih nedostataka njihovih odnosa, osjetili razliku između vizantijske i srpske društvene strukture.

Ovakvim, čisti o srpskim državnim saborima kod vizantijskih historičara nesumnjivo znači da sabori nisu imali uticaja na vođenje spoljne politike i da se Vizantinci o njima nisu morali starati, njihovu naklonost tražiti i njihovo eventualno neraspoloženje suzbijati. Ne samo da sabori nisu imali na vođenje spoljne politike u Srbiji, kao ni prije skoro niti u to doba, nego oni nisu imali reči ni pri odlučivanju o izmeni državnih granica, priključivanju ugovora sa stranim državama, a nisu morali davati ni svoj pristanak na ustupanje državnih zemalšta. Sve te važne odluke obavljao je i kod Srba vladar sam, naravno, pod uticajem svoje porodice i dvorske i vojne okoline. Zato se stranci nisu ni sturali o srpskim državnim saborima, pošto su njihovi odnosi sa Srbijom bili van njihovog kruga radi. Njih je zanimalo samo raspoloženje vladara, vladarice, ako se moglo u državnim poslovima, i okoline vladareve, naročito njegovih vojnih ličnosti. Prema tome, razumljivo je što vizantijski historičari ni-

su obestili važnost i ulogu crkvenih državnih sabora i užih saveta oko vladara i što o njima nisu ostavili važna spomena u svojim znamenitim historičkim delima.

Завршетак *)

Развитак срpskog narodnog predstavništva nije dosad savršeno naučno ispitivan i nije obilato ni postavljeno pitanje, da li su srpski državni sabori u srednjem veku izrasli iz starih slovenskih zbora i da li su oni bili osnova za moderne srpske narodne skupštine. Za narodna predstavništva većine evropskih država lica se, izuzev, dovoljno tačno iz kakvih su skupova nastala i kroz koje su sve promene u svome razvitku prokizila. Zato je s oštite naučnog gledišta bilo preko potrebno proučiti one ustanove iz kojih su nastali srpski državni sabori u srednjem veku, da bi se mogao obnoviti celi tok njihova razvitka i utvrditi uloga koju su imali u razvoju srpskoga naroda i države. Pri uporednom proučavanju srednjovekovnih državnih predstavništava osećalo se uvek veoma bolno što nije bilo pouzdane istorije srpskih državnih sabora, za koju se, zbog položaja Srbije i njene važnosti u srednjem veku, moralo slutiti da je jako zanimljiva i poučna. A za našu istorijsku i pravnu nauku zaista ima veoma malo tako važnih zadataka kao što je istraživanje razvitka srpskih državnih sabora u srednjem veku, da bi im se odredilo mesto u razvoju predstavničkog tela kod Srba uopšte i da bi se i na taj način utvrdio tip naše srednjovekovne države. Oni su, o tome sada nema sumnje, prirodni konci koja vezuje drevne slovenske zboreve i rane xrišćanske sinode sa srpskim crkveno-narodnim saborima, pod turskom i avstrijskom vlašću, i s narodnim skupštinama oslobođene Srbije. Raz-

*) Ova glava pročitana je na svečanom skupu Srpske kraljevske akademije 7. marta 1938.

nitak crkveni narodni predstavništvo nije nikada prekinuto. Taša narodna skupština nije stvorena između drugih primeraka, nego je nastala na ideji o crkvenim državnim saborima srednjeg veka, koju je u narodu osobito najkvalitativnije i negovala crkva, na koju su prešle, za doba robova, mnoge funkcije crkve srednjovekovne države.

Ustanove crkvenih državnih sabora u srednjem veku predstavljali su dosad najviše pravni, finansijski i politički čin. Historiografi najviše. Historija crkvenih državnih sabora nije postavljena na pouzdane historijske činove i nije uopšte nepostojala sa sličnim stranim ustanovama, nego su crkveni državni sabori redovno tako prikazivani da bi se njima potvrdile naše teorije pisaca o unutrašnjem uređenju Srbije srednjeg veka kao o idealnoj uređenoj državi. Ono je bilo porodično pretrpeti sve dosadašnje važnosti mišljenja o saborima, da bi se, potom, pristupilo kritičkoj arhetipičkim telima iz kojih su narasli crkveni državni sabori i da bi se, onda, kritički obradili svi izvori o njima, uz stalno upoređivanje sa stranim predstavnicima telima.

Crkveni državni sabori u srednjem veku imali su dva izvora — slovenske narodne zborove i kršćanske pokrajinske sinode. Najstarije vesti o crkvenim saborima sačinjavaju su nam, možda, kod Konstantina VII Porfirogenita i tiču se sabora naših vladara u IX i X v., naravno, nametnutoj vizantijske porodice, ponto je izborno pravo bilo uvek ograničeno na muške članove dinastije, mada vizantijski nar. izdaci, da su Srbi birali za vladare ličnosti koje su hteli i za koje su se odučili (ὁὐς... ἐδελον αὐτὸν προέβραλον) od rođa koji su hteli i voleli: ἀπὸ γένους ἡδὲ ἐθνικοῦ ὁρέοντες ἐβραχύνον* (De adm. imp., ed. Bonn., 1840, 120). Na tim saborima u Raskoj učestvovali su svi odrasli muškarci, naravno, oružani. Pri izboru vladara obavezni su se Srbi kladu i na designaciju ranije narodne volje, jer se to redovno činilo. Tako se staro slovensko pravo izbora vladara ograničavalo i postajalo je simbolična akcija, a o nasleđevu prestola su stvarno odučivali sam vladar, despot i vladarova okolina.

Relikt crkvenih sabora u Raskoj prekinut je prvo bugarskom pa onda makedonskom i vizantijskom vladarima.

ovom područjima. S paleo-bizantizmom Zete nastao vizantinističkog ropstva u XI v. prebesceno je crkveno-državno središte u ovu oblast. U njoj su se sjedinile ranije domaće tradicije s rimskim, i izradno se taj države u kojoj su tako bile zastupana opšta srpska схватања о улози државе у народном развјету. У главном домаћем извору за домену српску, особито дјетку, проишлост, Вирском родојству, има четири важних вјести о српским саборима, најчашће, дуго дјеловалих. Оне су, међутим, извори првог реда не само за развјатак наших сабора, него и за реконструкцију развјатак претставничких тела у Цире-ни уопште. Разлик времена, њима обухваћен, не да се тачно утврдити, али је довољно сигурно да се у њима огледају наши сабори од времена слободе па до XII в., док није државно првенство прешло на Рашку.

Најстарији сабори описани у Вирском родојству јесу, несумњиво, још најважни сабори, који се, можда, разликују од сличних словенских и германских народних скупова по томе што је на њима, бар из почетка, учествовао и докорато римско-српско-словенски. Иначе је њихова слика сасвим различита од франачке саборе у доба Меровинга. Сабори имају црквене и световне планове. На њима се обједињују црквени и државни послаци. Чланови сабора одговарају владару на његова питања. Они саветују, а он одлучује. Владар се и код нас, као и на страни, најчешће релативно замислиога мудрех, sapientes. Улога црквених служитеља на саборима била је веома знаменита, пошто су само они знали како се сабор сазива, како послује, како се владарске одлуке објављују, записују и чувају. Обичаји древних словенских сабора јамачно нису с примањем хришћанства пресечени, али њих је турала у засеоке цркви, а својај администрацији наследник и носилац традиција римског царства, далеко виших и савршенијих од словенских налика и обичаја. У сукобу словенског и римског права, словенско се код Срба повлачило, у Зети више пред црквеним законима него пред државним, како се и дано већ раво осећао утицај византинског права на знаменитог државног темата.

Народна претставничтва код Словена и Германа у средњем веку почињу се сужавати с изменом начина ратовања и са све јачим потискивањем народне пешачке војске од коњице богатих, угледних, племенитих. Приво савременог

нападним зборovima pripadalo je, pre svega, oružanim, na koga se suzio broj ratnika, smanio se i broj učesnika iz saborima. Na njima je mesto — kao i u našim plemenitim skupovima — vojenicima. Ta znamenita promena narodnog predstavništva u skup plemenitih obavila se za srpsku državu u Zeti. Iz Barskog rodoslova poznati su nam srpski sabori kao široki narodni zborovi s vladarem na čelu, onda kao skupovi odabranih, plemstva i činovništva, naravno, iz redova plemstva.

Krug saborskog rada u Zeti isti je kao i u saborima ostalih evropskih država, istina, iz ranih vremena, pošto su romanske i germanske države isprednjačile svojim razvojem sašenskim. Naš IX—XI v. odgovaraју, otprilike, franačke V—VIII v. Vladar u Zeti sazivao je saborе, određivao im je krug rada i stvarao je odluke na njima. U Barskom rodoslovu sačuvane su veoma jednoduke vesti o državnim poslovima koji su dolazili pred saborе. Znamo, istina, da je pred sabor iznošeno sve što se tičalo uprave crkve, određivanja graniца области, proglašavanja zakona, određivanja kruga rada državnih službenika itd., ali najvažnije je u Barskom rodoslovu reč o saborima u vezi s promjenama na prestolu, okupljenima, vaskrs, najčešće na sam čas o vladarevoj smrti. To je jamačno posledica prirode овога pisma, u коме je državni razvitak prikazan u nizu životopisa vladara, na je za његова vaska bilo најважније казати, како су владари долазили на престо и како с њега силазили. Српски државни сабори у Зети несумњиво су вршили право избора владара, као и сабори на страни у раније и у то доба, и изаšli су отприлике, бар једном што ми знамо, да покажу и своје право рекулације владара. Сабори су на тај начин прилици знаменити утицај на целу државну политику, пошто су владарски права били пространа, а долазили су ризи на престо против којих сабори нису нимало имали. Има случајева да је владар улазио на престо и преко ужега тела од државнога сабора, у коме су били само најугледнија племићи и службеници. То није никакво чудо, када се држи на уму да круг учесника на нашим саборима уопште није био јавно одређен, још мање него на странима до XV в., и да је, према томе, било тако могуће скупове различитог обима по њиховим члановима сматрати државним саборима. Тачну

granicu između državnog sabora, oblasnog sastanka, užega saveta i dvorskog skupa nije nigde u ranom srednjem веку лако povući, a izvesni односи западног раног средњег века трају код нас све до XIV и XV в.

С премештањем српског државног средишта из Зете у Рашку настају дубоке промене у саставу и функцијама српског државног сабора. За ранијег првенства рашке државе, њени су сабори јамачно више били народни skupови неких државних зборови, и њихов развитак пресечен је баш на преокретној тачци, преко које су широки народни зборови тешко прелазили у уже државне саборе. Када је Стефан Немања вратио првенство Рашкој, он, наравно, није обновио њене раније зборове, пошто развитак не иде уназад, није потпуно преузео ни зетске државне саборе, него је створио рашки државни сабор из елемената словенских збора, црквених синода и зетских државних сабора, све држећи пред очима моћну власт византијског цара, коју није хтео ограничавати каквим био skupом, описним за његово самовлашће. Византински владари су већ пре Стефана Немање, у IX в., изрично одузели све власти, законодавну, извршну, зборовима чиновника, који су били били следе сенке skupштина и сената у римској држави, чији је наследник Византија хтела бити. Учествовање skupова у државном животу Византије било је у почетцима ведично-Рашке сасвим изобичајено. Од њега су остали само бели знакови. Византији је стојао у XII в. на челу свемоћан цар, а велика личност цара Манојла I Комнина, пријатеља на непријатеља, на опет пријатеља Стефана Немање, умела је јасној правној форми дати измозантинску политичку садржину. Храбри византински цар био је многим владарима узор, али се утицај његове личности и његових политичких схватања највише осећа у Угарској Беле III и у Србији Стефана Немање. Ова два владара су најпреданији ученици Манојла Комнина, и њихове земље примиле су за њихова владања читав низ црта Византије, највише оних којима се разлика владарска власт и уносила уредна управу у државу. Због разлике у саставу византијског и српског друштва, у коме је већ постојао моћан поглавни слој власти, византијске установе нису су се дале у Србији сасвим применити. Србија се могла прилагођивати Византији само до неке мере, колико је до-

увекta њена величина, њена моћ, састав њеног друштва и, разуме се, њено културно стање. Стефан Немања је желео бити, колико год се дало постићи, владар византинског типа у Србији.

Српски државни сабори проучавани су досад редовно тако као да су они установа Немањинске Србије и као да је њихов средњевековни развитак обухваћен добом Немањина. Моја проучавања извршена су на много пространијој основи. Ја сам, држим, сигурно доказао да државне саборе у Србији није увео тек Стефан Немања, него да су они постојали далеко пре њега. На њихов састав, круг рада и величину утицаја извршио је, међутим, знаменити велики живи несумњиво моћан утицај. Он је још већав сузео круг саборских планова него што је то био случај у Зети XI и XII в. Он је дао на саборима још угледније место оној властели која је обављала службу у двору и у држави, особито војницима. Но најважнија промена унесена у рашке државне саборе јесте уска сарадња између државе и цркве, могућа само у области е претежно православним становништвом. У Зети, с јачим римокатоличким утицајем, такви односи нису били могући. Римокатоличка црква је веома рано, остањајући се на политичке традиције Рима, стављала своју власт изнад државне и, по начелу о папинском примату, тражила за свога поглавцу положај изнад свих хришћанских владара. Тако је она постајала супарник државна. Од великих књијских реформи, у XI в., сукоби између црквене и световне власти заузимами су несумњено пространство и дубину. Стефан Немања је, у противности са стањем на Западу и угледајући се у Византију, управно државне и црквене напоре, колико се год дало, истим правцем, даље, потчинио је што је више могло цркви државној власти и, напоследку, осигурао је цркви у њеним духовним напорима потпуну државну помоћ. Сарадња између државе и цркве одмах се осетила у српским државним саборима.

Први познати нам сабор из доба Стефана Немање био је сазван ради угушења богомилске јереси, против које се српски велики жупан борио с нетом богословском ученошћу и с једнако моћном државном силом као и византински цар Алексије I Комнин. У српске државне саборе уведена је од Стефана Немање православна црква као веома угледан

чинилац, i црквени poslovi postali su od to doba jedan od najvažnijih predmeta obavljanih na saborima. Više sveštenstvo do izumana (kao u Franačkoj, od Karolinaga) nastaje pored vlastelae, iz činovničkih krugova i van њих, savetnik vladarav u državnim saborima. Odluku zadržava vladar samo za sebe, u svim saborskim poslovima, na i u pitanju nasledstva prestola.

Stefan Nemanja je prilikom svoga zaslaska s prestolom svizao državni sabor i pred њim je uzvao na presto svoga srednjega sina Stefana, svakojako radi razloga svetostanije politike, protiv, no tradiciji, jačih prava najstarijega sina Vukana. Saboru je ostao jedino pravo da svojom izjavom (i efrazijom) pokaze prietanak na vladarsku odluku. I srpski arhiepiskop postavljen je jedanput samo po volji svoga prethodnika, ali taj je bio sv. Sava. On je na srpskom državnom saboru pretstavio skupljenim članovima sabora izabranoga naslednika Arsenija I. Veliki utled Stefana Nemanje i sv. Save i jedinstvanost tadašnjih srpskih odnosa omogućili su iznimno moćnu vlast vladara i arhiepiskopa. Tako se suzdržao tradicijom svetostani krug rada srpskih državnih sabora i smaњivala њихova prava, kakva su postojala u prednemaњijskoj Raškoj i Zeti. Osgad se sabori nisu mogli ni toliko мешати u postavljање novog vladara kao raniје, a i na izbor mitropolita počinu vladari vrniti tako moћan uticaj kakav u Zeti, za rimokatoličkoga arhiepiskopa, uopšte nije bio moguć, a јачањо јањаје иа u Raškoj, dok je o личности raškoga episkopa odlučивao ohridski arhiepiskop.

Poslovi na srpskim državnim saborima za prvih Nemanjića veoma su једнолики. Vladar je redovno iznosio pred sabor pitanja oko чistoће pravoslavlja i ureђења цркве, postavљао je novog vladara saboru, pred saborom je obavlјano крунсање vladara, i na saboru je protiv ња или за ња novi arhiepiskop; mođe biti da su већ за Stefana Nemanju iznoшени pred sabor i novi zakoni. Ta једноликост дрстаје s временима kralja Уроша Velikoga. O његова doba јављају се, чини се, поменји o srpskim državnim saborima i u повељама, не само kod наших писаца, kao domaći, особито u даровним повељама манастирима, јер je цркви било стало много do тога da се признање њених права od стране vladara

присавен на саборима. Иначе је црква своје унутрашње послове издвајала из државних сабора и решавала их у црквеном, остављајући само право избора митрополита српском државном сабору, једно једино право али веома значајно.

Из круг рада каснијих српских државних сабора веома је тешко повући. Сабор је обавештавао владара о питањима власти и граница имања, јамчио му је за традицијом освештаним свачија права, давао је владару обавештења и савете и у многим питањима законодавног рада, покаткад је признавао право наследства новог владара и одобравао његов уступ на престо, присуствовао је редовно крунисању владара, можда и његову погребу, а митрополита је бирао узак, разуме се, под утицајем владара. Сабор је постајао са ширењем и јачањем српске државе све свечанији скуп, али са све већим сјајем нису ишла у корак и ње црква права. Најсвечанији су били српски сабори за цара Стефана Душана, који је вишем српском свештенству и властели додао као чланове сабора угледне Грке и Албанце и, можда, више него ранији владари увео сабор у круг свог величанственог законодавног рада. Наравно, само као саветника. Иначе је и он све сам одлучивао и препуштао сабору једино част акламације својих одлука; тако је и код Срба акламација успомена на древне дебате.

Преко Србије у полету прешла су три моћна таласа византинизације њених установа, за Стефана Неманџе, за Милутина и за Душана, и многобројни сабори баш у временима ових владара не смеју изазвати утисак као да је и саборска установа била тада у полету своје моћи. Застага није, јер намерно угледанье ових владара у Византију смањивало је важност наших сабора, установе без пуне аналогije у византинском државном устројству. Сјајни сабори ових времена имају извесну сличност са свечаним скуповима племенца на Западу пред полетом анегодитизма, када су владари пуштали племенцу да развије сав сјај свога богатства и угледа као неку накнаду за изгубљена права, која су владари чврсто стезали у својим рукама.

С расипањем српске државе после смрти цара Душана нарочито се смањује могућност одржавања српских државних сабора. Када су области моћних великаша присвајале атри-

буће држави, оне су тиме онемогућивале састајање државних сабора. Једно време је постојала недоумица — ко да их сазива и где да се окупе. Најчешће се држала установе државних сабора: манастир, црква, и у таурним часовима расипања српске царевине и њенога полаганог потпадања под турску власт већина сабора, о којима има помена, одржавана је ради избора патријарха. Од саборнога избора патријарха није се хтело никада отступити. Због тешкоћа одржавања државних сабора манастир, црква, и у таурним часовима расипања крене. Сами владари преносе их сади много више неголи раније, особито кнез Лазар.

Последњи сигурни помен знаменитог српскога државнога сабора из доба Србијине самосталности личе се истога предмета као и последњи сабор Стефана Немање — претстављања изабривнога наследника престолоу сабору. Када се десило Стефан полазио да би могао пасти умрети, он је сазвао сабор у Сребреницу и пред њега је изво сестрића Ђурђа као свог наследника. Тиме му је углед високо подигао, мада сабору није препустио никакву другу улогу осим да сазвања његову одлуку и својом акламацијом да знак престопака. Сабор и народ су то високо ценили. Круг развика српских државних сабора био је, стварно, с овим сабором завршен, остављајући моћан утицај о сили српских државних традиција, непрекинутих од IX до XV в.

О моћи традиција у српском државном развика сведоче и називи државнога претставништва код Срба. Оно се звало синод, сабор, сабрање, саван, али најчешће сабор, збор. То име је примљено, у облику сабор, од црквених сабора и прешло је, у Србији, на све народне саставке око цркава, док су државна претставништва у модерној Србији добила име народне скупштине, с јасном каснијом намером да се истакне, како су то световни скупови, у којима ни име не сме миришати на ишта, како се говорило, кадуђерско. Тако чине младе модерне демократије, све у бојазни да се са старим именом не би упукали и старински политички поступци.

У историчкој и правној науци много је претресано питање, да ли су средњовековни сабори претставничка тела која заступају цели народ или само његове поглашћене друштвене слојеве. Проблем није лак, и одговор на постављено питање не може бити одлучан. У високом средњем веку вла-

ноги су сабора само виши друштвени слојеви, a не они ипак претстављају цели народ, јер воде бригу о добру свих друштвених слојева, бар теоретски. У српским саборима било је старање за цели народ много јаче него на Западу, пошто у Србији уопште није дошло до чврсто организованог стањка, него је она још у своме правном развоју ишла стопама Византије, с њеном правном једнакошћу свих поданика пред законом. Зато су српски државни сабори били народни представници, иако читави народни кругови нису били формално у њима заступљени; и за модерне парламенте, уосталом, може се ово питање поставити с више права него што се обично слуги.

Најзначајнијај селачки слој српскога средњовековнога друштва, себри, нису били чланови државнога сабора и нису имали ни своје редовне селачке саборе. Чл. 69 Душанова Законика, са забраном сабора себра, не тиче се уопште селачких изборака, него бунтовних састанака. Зато је неуместно говорити, како је овај члан Душанова Законика спречно претварање српског селачког сабора у царовну експлициту. Забрана бунтовних скупова нижих друштвених слојева даво је била већ прецила из византичког законодавства у српско, преко црквених закона, и у Душанову Законик у је само кодифицирана.

Круг свих учесника на српским државним саборима није био никада гачно утврђен, као ни на странима. Владар је позивао, обично за какав велики празник, на место где је он хтео, позваним путем претставнике цркве и племена, како је традицијом било утврђено. Али могао је, ван сваке сумње, увести у сабор и своје службенике ван властелског реда, и странце. На свима средњовековним саборима исто је тако било све до XV в., када је на страни круг саборских чланова утврђен, а код нас развој сабора пресечен. Састав сабора зависио, дакле, много од владареве личности и од његове моћи, а круг саборскога рада исто тако. Пред сабор се износило само они послови које владар жели и о којима је рад чути саборско мишљење. Начин владарскога рада са сабором зове се у српским повељама — истина, највише у једном временски уско ограниченом периоду — зговор, договор. То не значи равноправно претресање, него обавезно обавештавање, саветовање владара. Саборски рад за чланове није ни у

Srbiiji ovih vekova, dok je slobodna, kao ni inače, nikakvo pravo, nego dužnost prema vladaru. Na saborima nije bilo raspravljanja, debate, kako se pogrešno mislilo po jednom rđavo shvaćenom mestu iz životopisa Stefana Nemađe od Stefana Prvovenčanoga, a još manje protivljenje vladarskim nacrtima, kako se doše zaključivalo iz poznate vesti o mučnom izboru arhiepiskopa Nikodima. Na njima je samo vladar odlučivao. Članovi sabora davali su vladarskim odlukama svojom prisustvom neku ugled i širu javnost. Saborски рад савиштаван је бар покатад, као и на Западу у раном средњем веку, и окупљеном народу, који је после saborа добијао од vладара увек част, а vlastela, поред чasti, још и поклоне.

Od svih poslova koji su iznošeni pred crkvene državne saborе нема скоро ниједнога за који ми не би знали да се обављао и без saborа, осим избори crkvene поглавине. А иначе су vладари узлазили на престо, крунисали се и слављили с престолом и пред saborом и осим њега. Знамените дарове покладе, с круним имунитетним правима, редовно су предавали кроз saborе, али су издаване од vладара и без њих. Законодани рађа vладарева савиштаван је saborу, али је vладар могао и без saborа издавати законе. При отуђивању crkvenoga државнога земљишта saborи нису суделовали. О рату и миру saborи су само изузетно питани за савет. При одређивању наследника престола, који по традицији нису морали постати vладари, saborи су у два знаменита случаја обавештени о vladарским одлукама. Писмена сповицање политике нису стизали до crkvenih државних saborа, као ни до saborа других држава. Мошине је круг рада crkvenih државних saborа био исти као и страних на истом степеном развоја са crkvenim до пронасти наше самосталности у средњем веку.

Знаменити и тежки државни послови, нарочито тешки и хитни, заиста се нису могли износити пред државне saborе, него су vладари ради њих сазивали своје уже савете. У њима су поред vладара били редовно његова жена, ваљда наследник престола, каткад crkvena поглавнина, а увек угледни дворјани, високи чиновници и vладару одава vlastela и свештенство. Такав је сваки средњевековни vladарски савет: код нас, мислим, постаје он све знаменитији од краља Милутина. Однос између vladарског савета и државног saborа

није nam толико познат као на Западу. Не смемо рећи ни да су у савесту претходно сређивани сви послови који су износили пред сабор, а још мање да се знало шта епска претска савет и шта пред сабор. Обадве установе биле су код нас у јеку развоја, без утврђених оквира, и нису доспеле да им се изradi нарочит круг рада за сваку. Јамачно је, као увек у оваквим приликама, много стојало до владарене личности, чија се важност за развитак претставничких тела с развојем све више истиче, нарочито у Енглеској, где се то раније, ве без намере, највише чинило. Енглески уски властелски савет замењивао је једно време сабор, да би његов утицај ослабио. У Србији то није било потребно, јер то моћ сабора није ни досегао до владару опасне висине.

Странци нису осетили српске државне саборе као знамениту и моћну установу средњовековне Србије. Ко је тражио њену наклоност и пријатељство, трудио се да придобије за себе владара и његову околицу. У њима је била језгра власти српске државе, нарочито у односима са страним земљама. О дуалитету власти, подељене између владара и организованих сталежа, као у сталешким монархијама познога средњег века, не може у Србији бити ни говора.

Пријатељске односе, пријатељске и непријатељске, имали су са средњовековном Србијом Дубровник и Византија, па је заиста чудо што досад није озбиљно ни постављено питање, како су Дубровчани и Византинци, а и остали странци, претстављали српску државу и где су гледали језгру њезине власти.

Број дубровачких навора, из којих се да ишчитати њихови претставници српске државе, огроман је, па ипак се у њима није јасно не спомиње ниш државни сабор као знаменита установа, и никада се Дубровчани нису трудили да стекну његову наклоност, мада су знали, и пр. за Угарску, да пут дубровачким користима води и преко државнога сабора. У Србији нису трошили речи и новац да би придобили сабор за себе, чак ни кад су чинили муње напоре да добију делове српскога државнога земљишта. То значи, да најпрезидије кажем, да Дубровчани нису осећали да би им сабори могли помоћи у остварењу њихових намера у Србији. Они су се мучили само око наклоности српскога владара и његове околине.

Još je čudnije što se niko dosada nije ozbiljno ni za pitao, kakve su bile vizantijske pretstave o unutrašnjem uređenju Srbije, i da li je u njima važno mesto izuzimno srpski državni sabor. Vizantijska historiografija o nama veoma je osiromašna, bar što se pisaca tiče, i dosta ne može poslužiti za srpskom. Vizantijski historičari raspolagali su često s odličnim darovima posmatranja i jednako bili veoma učeni, pa su mogli imati zanimljive pretstave o Srbiji, naravno, najviše oni koji su poseljavali srpske zemlje i boravili neko vreme u njima, kao Teodor Metohinac, Nikifor Grigora i Jovan Kantakuzin.

Uobraženi grčki pisci nisu, razume se, zaneta ni o Srbima pravili nikakav izuzetak, bar za vremena pune srpske državne samostalnosti. U Srbiju su oni gledali s ogromne visine svojih rimskih carskih fikcija kao svojim primitivnu državu, s ustanovama daleko jednostavnijim i duboko ispod savršenstva rimskoga državnog ustrojenja. U Srbiji su bili za njih, kao i sav ostali svet, varvari. To im je moralo mutiti pogled i отежавати stvaranje jasnih pretstava o Srbiji sve dok ih nije nužda prisiljavala da bar donekle otvoreno pogledaju uistinu u oči. To je bilo od vremena kralja Milutina. Onda počinju i najvažnije vesti vizantijskih pisaca o unutrašnjem ustroju Srbije i o glavnim silama u njoj, za чију су се наклоност Vizantinци морали борити. По њима је Србија примитивна држава, војнска монархија, с владарем веома моћним али ипак зависним од своје околине, пре свега војничке. Велики уред приписивали су Vizantinци и члановима династије и претставницима цркве, али о српским државним саборима нису нам оставили ни слова сведочанства. Они их јамачно нису осетили као важну установу у решавању српских односа с Византијом. О томе нема никакве сумње. Мудрим византијским политичарима били су познати различити састанци, скупови, у Србији, на којима су владари претресали важна државна питања. Они те скупове пажљиво и описују, нарочито Јован Кантакузин, али тако да са својим описима не остављају никакве сумње, како се ту ради о уским скуповима дворјана и владаревих саветника, особито из круга војника, који можда нису сачињавали ни ужи владарски савет, а камо ли простран српски сабор. Vizantinци су веровали да о српским државним пословима

одлучuje сам владар, vodeћи, истина, бригу о томе да се не замери својој околини, која је моћна особито по војној сили, коју претставља. Знам да се при оваквим византинским сликама мора држати на уму, како је била Византија уређена, и да су византински историчари увек приказивали српске установе бар као аналогне византинским. Добро ми је то познато, али морам истаћи, како је довољно сигурно и да је, н. пр., краљ Милутин сам удешавао да Византинци стекну утисак, колико је он зависан од своје околине, да би се могло за тај њен фиктивни углед закљонити у својим мудрим дипломатским преговорима. Српски државни сабор не спознаје ни један византински писац као важну и моћну установу средњовековне Србије. Византија се, у својим односима са Србијом, нито чак није бринула о саборима као на Дубровник.

По нилошто се не сме заборавити да је друштвени структура Дубровника као и Византије различита од састава српскога средњовековнога друштва. Дубровнику је стојао, до половине XIV в., на челу веома моћан кнез, јако зависан од Млетака, а Византији самодржавни цар. Чи у једној од те две суседне државе нису постојали скупови сасвим налик на српске саборе. Зато им је несумњиво тешко падало приметити природу и улогу државних сабора у развоју Србије. Па ипак, везе Дубровника и Византије са српском државом биле су толико дуготрајне и тако важне за њих да би они морали запазити знаменитост српских сабора, када би до њих стојао правац државне политике. Они је нису осетили. Из тога несумњиво излази, што ми и иначе знамо, да српски сабори нису директно одлучивали о најважнијим државним пословима, особито о односима с иностранством, пријатељским и непријатељским. И по томе су српски државни сабори налик на стране, који су били на истој степену развоја, пошто су и тамо владари, догод су могли, изузимали спољашњу и ратну политику из круга саборскога рада.

Развитак српских државних сабора у средњем веку пресечен је на ономе месту када се одлучивало, да ли ће се они по својој улози у државном животу приближити саборима западне и средње Европе, и постати срединте отпора према владарском самовлашћу, или ће пасти у улогу свечаних византинских скупова, лишених сваке моћи у држави. Цар Урош зове у једној повељи своју властоду веома моћ-

nom, da bi se, možda, po tome moglo slutiti da bi Srbija, kada joj razvoj ne bi bio presecen krenula putem susedne Ugarske i postala zemlja s vlastelom ne samo stvarno moglom, nego i po svojim priznatim pravima sličnom prema vladaru. Turska oligarhija i, malo za nom, turski vlasti sljubile su, međutim, Srbiju s Vizantiјom, svojom saputnicom, na je ona doživela još jedan poznat talas uticaja Vizantiје i njenih skvataha, koji su nastupali u despotској Србији византински boguisti и, još више, читави византински династички у родству са српским despotima. Ti су uticaji bili nepovoljni за jačanje српских државних сабора, а турски примери још већа, пошто је османлијска држава сједињавала у себи скvитаха истоквацког despotima, турске номадске појасе дисциплине и византинског самодржавља. По Константину Филозофу, султан Бајазит I није проучетио да на то узвори кнеза Стефана Лакревића и да га посветује да храни Србије саборима Турској. То га није требало саветовати. Дogaђаји, који су се бољно назвали, присиљавали су Србију да се поводи за Турком.

Српски државни сабори полако су се гасили, и њихов круг рада прелазно је на црквене саборе, којима Турска, као теократско-војничка држава, није сметала рад. Српска црква преузимала је, што се више могло, функције српске државе. Своје саборе допуњавала је световним члановима и проширивала њихов круг рада на све народне послове. Она је од сабора вишег свештенства и vlastete изграђивала правне народне саборе, претставнике свеколике српске нације, без обзира на старе друштвене савјеве и на нове државне границе. Покаривање закључцима ових српских сабора почивало је на високом етичком принципу поштовања ранијих српских државних установа, које нису имале друге присиљане моћи осим народне сагласности, да не треба тражити права и привде код туђе освајачке силе. Српска држава била је ухватила тако дубок коран у народу да је она постојала у духовима Срба и онда када је њена политичка самосталност била пропала. За величанствену снагу српскога народнога духа, основенога на давне традиције, мало је овако дивних примера у читавој светекој историји.

Српски државни сабори у средњем веку нису се много разликовали од сабора држава на истом степену развитка и

sa sličnom društvenom strukturom. Njihova velika moć u ranom srednjem веку касније је опадала, посебно под утицајем Византије, али српски сабори нису никада изгубили свој утицај на развој српске државе, посебно у питањима признавања владара, избора црквене поглавине и проглашења закона. Они су одлично испуњавали улогу највеће копче између народа и државе, усађивали су у народну душу све дубље корене осећања за народну државу и тако омогућили њен живот у народним духовима и онда када је Србија изгубила политичку самосталност. Преко српских државних сабора у средњем веку, посебно преко њиховог политичког сјаја у XIII и XIV в., ушао је у народни дух осећај високог националног поноса, који је стварао поуздање у народну будућност и неговао наде на национално ослобођење. По српских средњевековних сабора изникла је идеја о јединству српског народа и српске државе и о обавези целог народа да прими одлуке које су прихватили претставници народа. Процес претварања српских сабора, скупова православних друштвених слојева, у ауто народно претставништво није се догађао преко ноћи, у бурној револуцији, није се извршио ни у подмуклој и дугој борби између владара, staleжа и црка, као иначе, него је настао у мучним вековима робовања и шинелисања свих друштвених слојева у јединственој српској иницијиви, повезану, као мало где, истим народним и државним традицијама. Србија пред ослобођењем носила је већ у себи вековима чувану идеју о народном претставништву као основи државне власти, и од првих корака у своме ослобођењу није лутала, него је законитост власти тражила у одлуцима народне скупштине, дакле целог народа, који је говорио преко признатих претставника. Српски државни сабори у средњем веку јесу, дакле, један значајан одскак у развоју српског претставничког тела, који уздује, часно и сјајно, државне народе словенске зборове са црквено-народним српским саборима под турском и под австријском влашћу и с модерним српским народним скупштинама. У развоју српског претставничког тела нема никаквих чудних скокова и изненадних прелома. Моја је жеља била да свеистрано испитам развој српских државних сабора у средњем веку и да упозорим на њихово место у свеколком развоју српског претставничког тела. То сам хтео.

САДРЖИНА

	Страна
I	
Развитак народних претставништва и српски државни средњеveковни сабори	1
II	
Мишљења о српским државним саборима кроз векове	7
III	
Претставничка тела од којих су настали српски државни сабори у средњем веку	34
IV	
Од чега је зависно развитак српских државних сабора?	43
V	
Рани српски државни сабори	51
VI	
Српски државни сабори за великога жупана Стефана Немање и краља Стефана Првовенчаног, Ра- дослава и Владислава	64
VII	
Српски државни сабори у доба краља Уроша Великога и његових синова Драгутина и Милутина . . .	83
VIII	
Српски државни сабори за време Стефана Дечанског и за царева Душана и Уроша	106
IX	
Српски државни сабори у временима опадања и про- падања Србије	158

X

Називи српскога претставничкога тела у средњем веку	184
---	-----

XI

Ко је имао права учествовања на српским државним саборима	193
---	-----

XII

Круг и начин рада српских државних сабора у средњем веку	211
--	-----

XIII

Ужи савет око српских владара у средњем веку	259
--	-----

XIV

Српски државни сабори и византински историчари	269
--	-----

XV

Завршетак.	301
--------------------	-----

- LVI (22). — Д-р Владимир Ђоровић, Краљ Твртко I Котроманић. — Б. 1925 8° 105. Цена 12 динара.
- LVII (23). — Д-р Васиљ Поповић, Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III. — Б. 1925 8° 194. Цена 20 динара.
- LIX (24). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, II (описни део). — Б. 1925 8° XLVII 407, са 25 таблица слика. Цена 100 динара.
- LXIV (25). — Д-р Душан Пантелић, Београдски пашалук после Смиштовског мира (1791—1794). — Б. 1927 8° 202. Цена 30 динара.
- LXVIII (26). — Д-р Властан Ђорђевић, Србија и Турска (1894—1897). — Б. 1928 8° 339. Цена 60 динара.
- LXIX (27). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. I. — Б. 1928 8° XX 464. Цена 100 динара.
- LXX (28). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. II. — Б. 1928 8° 465—492, са четири карте у прилогу. Цена 100 динара.
- LXXIII (29). — Д-р Илија М. Јелић, „Васојевички закон од дванаест точака“, с коментаром. — Б. 1929 8° 76 (с 1 картом). Цена 15 динара.
- LXXV (30). — В. Јагић, Спомени мојега живота. Део I. (1838—1880). — Б. 1930 8° VII 461. Цена 60 динара.
- LXXVIII (31). — Д-р Марко Костренчић, Fides publica (јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века. — Б. 1930 8° 160. Цена 30 динара.
- LXXVIII (32). — Д-р Душан Пантелић, Кочина крајина. — Б. 1930 8° 168. Цена 20 динара.
- LXXX (33). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. I. — Б. 1930 8° XII 532. Цена 70 динара.
- LXXXI (34). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. II. — Б. 1930 8° 533—572 (са 2 карте у прилогу). Цена 50 динара.
- LXXXIII (35). — Васо Чубриловић, Босански устанак (1875—1878). — Б. 1930 8° VI 419. Цена 60 динара.
- LXXXIV (36). — Д-р Васиљ Поповић, Метернихова политика на Блиском Истоку. — Б. 1931 8° 208. Цена 30 динара.
- LXXXVI (37). — Д-р Никола Радојчић, О Трношком родослову. — Б. 1931 8° 82 (са два прилога). Цена 15 динара.
- LXXXVII (38). — Д-р Фрања Рачки, 1. Борба Јужних Словена за државну независност, 2. Богомили и патарени. Spremio за штампу д-р Јов. Радонић. — Б. 1931 8° XXXVI 599. Цена 80 динара.
- LXXXIX (39). — Ст. Станојевић и Д. Глумац, Св. писмо у нашим старим споменицима. — Б. 1932 8° XXIX 688. Цена 100 динара.
- XC (40). — Мих. Јов. Динић, О Николи Алтомановићу. — Б. 1932 8° 46. Цена 10 динара.
- XCIII (41). — Јорјо Тадић, Шпанија и Дубровник у XVI в. — Б. 1932 8° 161. Цена 30 динара.
- XCIV (42). — Јован Н. Томић, Питање Царева Лаза. — Б. 1932 8° 223. Цена 30 динара.
- CI (43). — Д-р Грегор Чермошник, Развој српског новчарства до краља Милутина. — Б. 1933 8° 80 (са 3 таблица слика). Цена 15 динара.
- CIII (44). — Изарион Руварац, Зборник. Одабрани историјски радови. Spremio за штампу д-р Никола Радојчић. — Б. 1934 8° XXX 579. Цена 80 динара.
- CIV (45). — В. Јагић, Спомени мојега живота. Део II (1880—1923). — Б. 1934 8° X 380. Цена 50 динара.
- CXII (46). — Д-р Драгослав Стражаковић, Вучићева буна 1842 г. — Б. 1936 8° X 164. Цена 30 динара.
- CXIV (47). — Светосавски зборник. Књ. I. Расправе: Вл. Ђоровић, Међусобни одношај биографија Стевана Немање. — Ст. Станојевић, О одласку св. Саве у манастир. — Ф. Грашић, Црквеноправне одредбе Хилендарског типика св. Саве. — Драг. Костић, Учешће св. Саве у канонизацији св. Симеона. — А. Белић, Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских Кирилских споменика. — Рад. М. Грујић, Палестински утицај на св. Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији. — Ј. Мирковић, Да ли су речи: „мојоу по мнѣ хотешихъ бити...“

светога Саве, како то Никодим каже? — Никола Радојчић, О животу светог Саве од Ивана Томка Мрнавића. — Ст. Станојевић. Смрт св. Саве. — Б. 1936 8^о 392. Цена 100 динара.

CXX (48). — Борислав М. Радојковић, О социјалницима. Расправа из социјалних односа у старој српској држави средњег века. — Б. 1937 8^о 143. Цена 30 динара.

CXXI (49). — Д-р Станоје Станојевић, Историја српског народа у средњем веку. I. Извори и историографија. Књига I. О изворима. — Б. 1937 8^о 392. Цена 60 динара.

CXXV (50). — Светосавски зборник. Књ. 2. Извори: — Владимир Ђоровић, Житије Симеона Немање од Стевана Првовенчаног. — Владимир Ђоровић, Пролошко житије св. Саве. — Георгије Острогорски, Писмо Димитрија Хоматијана св. Сави и одломак Хоматијановог писма патријарху Герману о Савином посасењу. — Веселин Чајкановић, Живот светог Саве епископа сина Симеона Стефана краља Рашке од Ивана Томка Мрнавића. — Ф. Гранић, Одговори Охридског архиепископа Димитрија Хоматијана на питање српског краља Стефана Радослава. — П. Ђорђевић Помена св. Саве у нашим старим споменицима. — Б. 1939 8^о 256. Цена 50 динара.

CXXVI (51). — Д-р Драгослав Страњковић, Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846—1869. Предговор написао Слободан Јовановић. — Б. 1939 8^о 286. Цена 50 динара.

CXXVII (52). — Владислав Скарић, Старо рударско право и техника у Србији и Босни. — Б. 1939 8^о 124. (са 19 таблица слика). Цена 40 динара.

CXXIX (53). — Д-р Владимир Ђоровић, Хисторија Босне. Прва књига. — Б. 1940 8^о 658. Цена 120 динара.

CXXX (54). — Д-р Ник. Радојчић, Српски државни сабори у средњем веку. — Б. 1940 8^о 318. Цена 60 динара.

ИЗДАЊА

ЗАДУЖБИНЕ МИЛАНА КУЈУЊИЋА

1. Д-р Викио Радатовић, Шимун Дундурило, дубровачка комедија XVII века. — Б. 1931.
2. Д-р Бранко Милетић, Изговор Српскохрватских гласова. — Б. 1933.
3. Д-р Борислав П. Стевановић, Развиће децје интелигенције и београдска ревиизија Бине-Симонове скале. — Б. 1934.
4. Д-р Петар Колендић, Биографска дела Игњата Ђурђевића. Увод написао Павле Поповић. — Б. 1935.
5. Д-р Крешимир Георгијевић, Српскохрватска народна песма у појединај књижевности. — Б. 1936.
6. Д-р Милош Ђурић, Етика и политика у Есхиловој трагедији. — Б. 1937.
7. Милан Решетар и П. Банели, Два дубровачка језичка споменика из XVI вијека. — Б. 1938.
8. Д-р Јован Ердељановић, О почецима пете и о другим етнолошким проблемима. — Б. 1938.
9. Владислав Скарић, Старо рударско право и техника у Србији и Босни. — Б. 1939.
10. Д-р Ник. Радојчић, Српски народни сабори у Средњем веку. — Б. 1940.